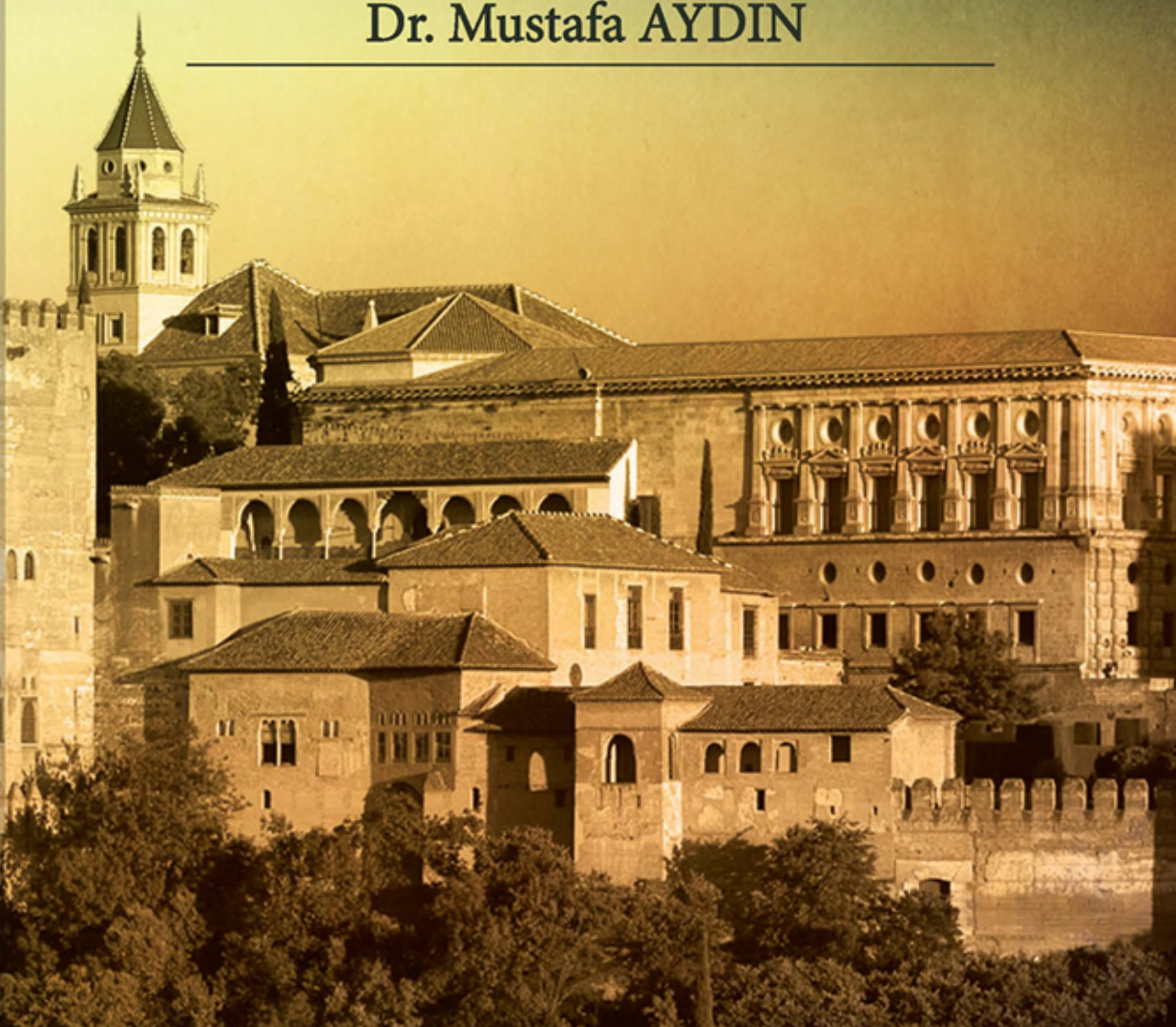

Endüüslü Şair ve Bazar
İbn Şühedyd

Dr. Mustafa AYDIN

DER

YAYINLARI 2006

DER Yayınları

**ENDÜLÜSLÜ ŞAİR VE YAZAR
İBN ŞÜHEYD**

Yazan: Dr. Mustafa AYDIN

Kapak Düzeni: Kadir HAVADOS

Tasarım: Ebru KAYA

Yayın Danışmanı: Doç. Dr. Ömer AYDIN

Birinci Basım: Eylül 2006, İstanbul

Basım Yeri: Ek-Bil Matbaacılık

Tel: 0212 550 49 49

Fax: 0212 651 09 61

www.ekbil.com.tr

ISBN 975-7046-89-2

Tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz ve kullanılamaz.

DER Yayınları BİL Holding kuruluşudur.

DR. MUSTAFA AYDIN

**ENDÜLÜSLÜ ŞAİR VE YAZAR
İBN ŞÜHEYD**

İSTANBUL-2006

Canım babacığım,

Bu çalışmaya başladığım yılda duyduğün heyecanı ve gururu, hiçbir zaman gözlerimin önünden gitmeyen o ay yüzünde doğan gizli sevinç ifadesini ve her zaman bakmaya doyamadığım o yeşil gözlerindeki parlaltı hâlâ taptaze zihnimde yaşıyor...Sağlığında bunu yayımlamayı ne çok isterdim, bilemezsin..

Hayata adım atığımız ilk günden son nefesini verinceye kadar bizleri bir faninin önemseyebileceği kadar bir ihtimamla eğitime, araştırmaya, aydınlığa, çağdaşlığa, aklın üstünlüğüne, çalışmaya ve ille de çalışmaya yönlendirmedeki ısrarın, şüphesiz sonuçlarını verdi ve vermeye devam ediyor..

Diktiğin ağaçlar yeşerdi, büyüdü, yüzünü güldürecek, severek koparacağıın, yemekten büyük haz alacağıın meyveler verdiler.. Bununla da yetinmediler, dallar çıkardılar, dallar filizler verdi...O koca çınardan doğan köklerin hepsi sana uzandı, yüzünü okşamak, sana sarılmak, o koca çınarın gölgesinden biraz daha faydalanmak için birbiriyle yarıştılar.. küçücük elerli ve bedenlerine bakmadan seni sarıp sarmalama hayaliyle yanıp tutuştular..

Babacığım..

İki ay önce baskıya hazır hâle gelen ve senin engin ilmî tecrübe ve deneyimlerin yanında bir kırıntıdan öteye geçemeyecek olan bu çalışmayı baskıya göndermeden önce yayınevinin talep ettiği bu ithafı yazmamak için günlerdir direniyordum...çünkü sana olan özlemim, içimde daha ilk günkü tazeliğini koruyan ayrılık acın ve duygu yoğunluğumun bunu mümkün kılmayacağını biliyordum.. ve öyle de oldu..

Tüm hayatını Allah'ın adaletine ve O'nun yarattığı canlı cansız tüm varlıklara ve evrensel değerlere adayan sen babacığım.. ebedî dünyanda rahat uyu.. Allah'ın verdiği son nefesimiz tükeninceye kadar senin ilkelerinden ayrılmayacağız.. hep yanımızda olduğunu, bizi duyduğunu ve gözetlediğini hissedeceğiz.. yaktığın ilim irfan meşalesi hep parlayacak.. kurduğun bilgi evleri, yetiştirdiğin öğretmenler ve bu ellerden dökülen eserler hep artarak devam edecek...

Nur içinde yat..

23.04.2006, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	XII
KISA BİR ENDÜLÜS TARİHİ	1
A. SİYASÎ TARİH	1
B. SOSYO-EKONOMİK HAYAT	26
1. Etnik Yapı	26
2. Sosyal Tabakalar	31
3. Dinî Yapı	33
4. Ekonomik Hayat	39
5. Bayındırlık	41
6. İdarî Müesseseler	43
BİRİNCİ BÖLÜM	46
ENDÜLÜS'TE EDEBİYAT VE BİLİM	46
A. EĞİTİM VE KÜLTÜR	46
B. EDEBÎ İLİMLER	53
1. <i>ŞİİR</i>	53
a. <i>Valilik Dönemi</i>	53
b. <i>Emirlik Dönemi</i>	54
<i>Muvaşşah</i>	62
c. <i>Halifelik Dönemi</i>	68
<i>Zecel</i>	78
2. NESİR	80
3. DİL VE LÜGAT	87
C. DİĞER İLİMLER	90

İKİNCİ BÖLÜM	96
İBN ŞÜHEYD'İN HAYATI VE ESERLERİ	96
A. HAYATI	96
1. Soyu	96
2. Çocukluğu	102
3. Gençliği ve Tahsil Hayatı	106
4. Fitne Dönemindeki Durumu	112
5. Vezirliğe Getirilmesi	125
6. Hammûdilerle İlişkisi ve Mâleka'ya Seyahati	128
7. Dost ve Düşmanları	136
8. Son Günleri ve Ölümü	147
9. Şahsiyeti	155
B. İBN ŞÜHEYD'İN ESERLERİ	165
1. Bilinen Eserleri	165
a. Risâletü't-tevâbi' ve 'z-zevâbi'	165
i. Eserin Muhtevası	166
ii. Eseri Yazma Nedeni	169
iii. Kahramanları	170
iv. Yazılış Tarihi	173
v. Etkilendiği Kaynaklar	177
vi. Etkilediği Şahıslar	180
1- Ebû Hafs İbn Şüheyd	181
2- Ebû Muhammed İbn Süfyân	181
3- Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî	182
4- Dante Alighieri	190
b. Dîvân	196
c. Hânûtu Attâr	198
2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri.....	198
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	201
İBN ŞÜHEYD'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ	201
A. ARAP ŞİİRİNDEKİ YERİ	201
1. Şiirinin Genel Özellikleri	205
2. Şiirlerinde İşlediği Konular	214

a. Tasvir Şiirleri	214
b. Övünme Şiirleri	218
c. Övgü Şiirleri	220
d. Aşk ve Mucûn Şiirleri	222
e. Şarap Şiirleri	225
f. Hiciv Şiirleri	226
g. Zühed ve Hikmet Şiirleri	229
h. Mersiye Şiirleri	231
i. Kasîdeleri	232
B. ARAP NESRİNDEKİ YERİ	236
C. EDEBÎ TENKİDİ	239
1. Edebî Tenkit Konusundaki Görüşleri	239
2. Câhiz'i Eleştirisi	241
D. ELE ALDIĞI KONULAR	244
1. Edebî Üslûp	244
2. Beyân.....	249
3. Ediplerin Sınıflandırılması	256
4. Öğretmenler	257
SONUÇ	261
BİBLİYOGRAFYA	265
İNDEKS	276

ÖNSÖZ

Ortaçağda İslâm-Avrupa ilişkilerinin merkezi olan Endülüs'ün kültür ve tarihi; çok zengin bir malzemeye sahiptir. Endülüs çok kültürlü ve etnikli oluşuyla, İslâm düşünce ve felsefesinin batıyı etkileyen bir merkez olmasıyla pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Ancak batıda Endülüs hakkında pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen ülkemizde Endülüs tarihi ve kültürü üzerine çalışma yok denecek kadar azdır. Endülüs edebiyatı da üzerinde fazla durulmamış alanlardan biridir. Bu eksikliğin giderilmesine az da olsa katkıda bulunacağı düşüncesiyle, 1992 yılında hazırlamış olduğum “İbn Şüheyd ve Edebî Kişiliği” isimli doktora tezimi yeniden gözden geçirerek yayımlamaya karar verdik.

Endülüs'te siyasî birliğin sağlandığı dönemde bilimsel ve kültürel faaliyetler artmaya başlamıştır. Tarih, edebiyat, hukuk, felsefe ve din alanlarında ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle Kurtuba, dünyanın önde gelen bilim merkezleri arasına girmiştir. Avrupada bilimin gerilediği dönemde Endülüs'te yapılan çalışmalar, doğudaki bilimsel gelişmeleri batıya taşımışlar ve Avrupa'nın aydınlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Endülüs'te fetih ve kuruluş dönemlerinde, siyasal istikrarın sağlanmasına çalışıldığından edebiyatla ilgili çalışmalar yetersiz kalmıştır. Fakat siyasal istikrar sağlanınca, yöneticiler bilim ve edebiyata önem vermişler, bilim adamları ve edebiyatçılarla yakından ilgilenerek onları ödüllendirmişlerdir. Bu durum, Endülüs'te pek çok şair ve edibin yetişmesine yol açmıştır. Öte yandan bazı hükümdarlar da şiir yazmışlar, vezir ve idarecilerini şair ve ediplerden seçmişlerdir. Bu bakımdan Endülüs'ün şiir ve edebiyat alanında önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Müslümanlar, İspanya'ya ilk ayak bastıkları 92/711 yılından son Müslümanın Endülüs'ü terk ettiği 892/1492 yılına kadar aradan geçen sekiz

yüzyıl içerisinde hem coğrafi olarak üzerinde yaşamış oldukları Avrupa'dan, hem de kökenlerinin bağlı olduğu doğudan farklı bir siyasî ve sosyal ortam meydana getirmişlerdi. Endülüs'te birbirinden farklı din, dil, etnik unsur ve kültürün böyle bir ortamın oluşmasına katkıda bulunduğu muhakkaktır.

Araplar, fetihle birlikte kendi kültürlerini İspanya'ya taşımaya başlamışlarsa da, azınlıkta kaldıkları bu yeni ülkede doğu kültürünü yaymayı siyasî alandaki kadar başarılı bir şekilde geliştirememişlerdi. Ancak fetihten iki yüzyıl sonra Endülüs bilimsel ve kültürel alanda her türlü çalışmanın yapıldığı, kendine özgü bazı özellikleri olan bir bilim merkezi hâlini almıştır. Bu bilim merkezinde üst seviye eğitim öğretim yapılması yanında, kitap ve kütüphane konusunda da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Endülüs coğrafyasında din, felsefe, edebiyat, şiir, filoloji, tarih, fen, tıp, sanat vb. alanlarında çok sayıda meşhur bilgin yetişmiştir.

Çalışma konumuz olan İbn Şüheyd de Endülüs'ün edebiyat ve şiir alanında yetiştirmiş olduğu güzide şahsiyetlerden biridir. Endülüs şiiri ve edebiyatında önemli bir yere sahip olan İbn Şüheyd'in genel olarak Arap şiir ve edebiyatı içerisinde de önemli bir yeri vardır. Doğru şiir ve edebiyatının etkisinde olmasına karşın, şiir ve nesrine doğudan farklı konular ilâve eden ve kendine özgü bir üslûp geliştiren İbn Şüheyd, çok genç yaşta ölmüş olmasına rağmen, kendisinden sözü ettirecek eserler bırakmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Endülüs'ün kısa bir tarihini verdik. Birinci bölümde Endülüs'te bilim ve edebiyat konusundan bahsettik. Böylece İbn Şüheyd öncesi bilimsel ve edebi gelişmelere dikkat çekerek, yazarımızın nasıl bir bilimsel ortamda dünyaya geldiğini ortaya koymaya çalıştık. İkinci bölümde İbn Şüheyd'in çocukluğundan başlayarak hayatının her safhasını ayrıntılı olarak ele aldık. Burada ailesinden, yetiştirme tarzından ve devlet adamlarıyla olan ilişkilerinden ve devlet yönetiminde üstlendiği görevlerden söz ettik. Bu bölümde İbn Şüheyd'in eserlerini geniş bir şekilde tanıtmaya çalıştık. Üçüncü bölümde İbn Şüheyd'in edebî yönünü ortaya koymaya gayret ettik. Onun Arap nesir ve şiirindeki yerini, edebî ürünlerinden ve şiirlerinden örnekler vererek ortaya koymaya çalıştık.

Yine burada edebiyat ve edebiyat tarihi konusundaki deęerlendirmelerinden söz ettik.

Beni bu konuda çalışmaya iten ve çalışmalarımın her safhasında beni destekleyip, ilmî tecrübesi, sabır ve sevgi dolu yaklaşımları ile yönlendiren sayın hocam Prof. Dr. Nasuhi Ünal KARARASLAN'a minnettarım. Kaynakların temininde karşılaştığım güçlüklerin halledilmesinde ve özellikle de tezimin yazılmasında her türlü fedakârlığı gösteren, sayın Prof. Dr. Ahmet SAVRAN, Prof. Dr. N.Hafız YANIK, Prof.Dr.Ahmet Suphi FURAT, sevgili kardeşim İbrahim Hakkı AYDIN ve eşi şaduman Hanıma, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalındaki çok değerli meslektaşlarıma şükran borçluyum.

Dr. Mustafa AYDIN

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a. mlf.	: Aynı müellif
b.	: İbn, Bin
Bk. (bk.)	: Bakınız
C. (c.)	: Cilt
Çev. (çev.)	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Fak.	: Fakülte(si).
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Krş. (krş.)	: Karşılaştırınız
Ö. (ö.)	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Tah. (tah.)	: Tahkik
tsz.	: Tarihsiz
Üniv.	: Üniversite(si)
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

KISA BİR ENDÜLÜS TARİHİ (İBN ŞÜHEYD DÖNEMİNE KADAR)

A. SİYASÎ TARİH

Yazılı tarihi M.Ö. 1000 yıllarına kadar uzanan ve asırlar boyu birbirinden farklı milletlere vatan olan bugünkü İspanya¹, müslümanlar tarafından Endülüs diye isimlendirilmiştir. Endülüs (Endelüs) kelimesinin kökeni kesin olarak tespit edilmiş değildir. İspanyolcaya Andalucia şeklinde geçmiş ve önceleri sadece “Müslüman İspanyası” anlamında kullanılmıştır. Bu ismin, Almanya’nın doğusunda yaşamış olan ve V. yüzyılda Kuzey Afrika’ya geçmeden önce on sekiz yıl kadar İspanya’nın güneyinde kalan Vandalların (Vandalus)² adından (Vandalicia/Vandal ülkesi) türemiş olabileceği kabul edilmektedir.³

İspanya’nın müslümanlar tarafından fethinden sonra Araplar,

-
- ¹ Doğu ve güneydoğudan Akdeniz, kuzey, kuzeybatı ve güneybatıdan Atlas Okyanusu ile çevrili olan İspanya’nın batısında Portekiz, kuzeyinde Fransa ve Andora bulunmaktadır. Fetih öncesi “Hispania” olarak bilinen İspanya’nın tarihi ve isimleri hakkında geniş bilgi için bk. “Spain”, *EB*, IV/251-56; “Espagne”, *NLU*, I/668-70; Mu’nis, *Fecrü’l-Endelüs*, s. 537; “İspanya”, *ML*, VI/449-472; “İspanya”, *DİA*, XXIII/161-162.
 - ² “Vandales” veya “Vandals” olarak da bilinen ve Danimarka takımadalarında yaşamış olan Alman asıllı Vandallar, güneye doğru gelerek M. 412 yılında İspanya’nın güneyine yerleştiler. Daha sonraki yıllarda gelişen siyasî olaylar Vandalların Kuzey Afrika’ya sığınmak zorunda bıraktı. Fakat Vandallar zaman içerisinde eriyerek ayrı bir toplum olma özelliğini yitirdiler. Bk. “Vandales”, *EB*, XXII/972-73; “Vandal”, *NLU*, II/1006.
 - ³ Bk. Provençal, *Histoire de l’Espagne musulmane*, IV/45; Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî mine’l-feth ilâ sükutî’l-hilâfe*, s. 13-14; Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI/211.

Endülüs adını Cebel-i Târik Boğazı'ndan Pirene dağlarına kadar uzanan coğrafi bölgenin tamamı için kullanmışlardır.⁴ Ancak 718'de başlayan ve yaklaşık sekiz yüzyıl devam eden Hristiyanların Endülüs'ü müslümanlardan geri alma hareketi, XI. yüzyıldan itibaren Müslümanların hâkimiyet alanının gittikçe daralmasına sebep olmuş ve sonunda Endülüs adı sadece Granada⁵ Emirliği için kullanılır olmuştur.⁶

Andalucia adı bugün İspanya'da hâlâ kullanılmakta ve Kurtuba (Cordaba)⁷, Malaga (Mâleka)⁸, Ronda⁹, Granada ve Sevilla¹⁰ şehirle-

⁴ Heykel, *el-Edebü'l-Endelusi*, s. 14.

⁵ İspanya'nın güneyinde yer alan Granada (Gırnata), Endülüs'te en uzun süre İslâm hâkimiyetinden kalan ve Zîriler ile Nasrîlere başkentlik yapmıştır. V./XI. yüzyılda Granada, Berberî asıllı Zîrîlerin buraya yerleşmesiyle önemli bir şehir hâline geldi. Kuzey Afrika ticaret yolu üzerinde bulunmasından dolayı büyük bir ekonomik gelişme kaydeden şehir, 1500'lü yılların başında Hristiyan hâkimiyetine girdi. Geniş bilgi için bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, IV/195; Hillenbrand, "Granada", *Dictionary of the Middle Ages*, V/651-53; "Granada", *EB*, X/620-21; "Granada", *ML*, V/317-18; Özdemir, "Gırnata", *DİA*, XIV/51-57.

⁶ Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI/211; "Endülüs", *İA*, IV/270.

⁷ Kurtuba, M.Ö. 152 yıllarında kuruldu. 93/711 yılında müslümanlar tarafından fethedildi. 139/756 yılından itibaren, 634/1236'da Hristiyan hâkimiyetine girinceye kadar Endülüs Emevî Devleti'nin başkenti oldu. Geniş bilgi için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, III/25; Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, IV/234-35; "Cordoba", *EB*, VI/438; "Kurtuba", *İA*, VI/1023-25; "Cordoba", *ML*, III/56; Hitti, *İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel*, III/778.

⁸ Güney İspanya'da bir liman kenti olan Malaga, 93/711'de müslümanlar tarafından fethedildi. Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışından sonra müstakil bir şehir hâline gelen Malaga, 893/1487'de Hristiyan hâkimiyetine girdi. Bk. "Malaga", *EB*, XIV/705-706; "Malaga", *NLU*, II/126; "Malaga", *ML*, VIII/283.

⁹ Romalılar tarafından kurulan ve İspanya'nın en eski yerleşim birimlerinden biri olan Ronda, Malaga şehri sınırları içerisinde yer almaktadır. Bk. "Ronda", *EB*, XIX/522; "Ronda", *ML*, X/684; "Ronda", *İA*, IX/758-59.

¹⁰ İspanya'nın güneyinde yer alan Sevillla (İşbiliyye), 93/712 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. 423/1031 yılında müstakil bir emirlik hâlini alan şehir, 446/1248 yılında Hristiyanların egemenliğine girmiştir. Bk. İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/20; İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb*, III/61-62; İbnu'l-Kütüyye, *Târîhu iftîtâhi'l-Endelüs*, s. 35-36; "Sevilla", *EB*, XX/399-401; Hitti, *İslam Tarihi*, III/780; "Sevilla", *ML*, XI/227.

rini içine alan bölgeye verilmektedir.

Endülüs'ün fethi, Emevî halifesi Velîd b. Abdilmelik (ö. 96/715)¹¹ döneminde (85-95/705-715) gerçekleşmiştir. Dönemin Kuzey Afrika valisi Mûsâ b. Nusayr (ö. 99/717)¹² Vizigotların¹³ yaşadığı bu bölgeye gönderdiği öncü birliklerin pek fazla bir mukavemetle karşılaşmadan bol ganimetle geri dönmelerinden cesaret alarak uzun bir zamandır tasarlamakta olduğu İspanya'yı fethetme fikrini icra safhasına koymaya karar verdi. Nihayet komutanlarından Târik b. Ziyâd'ı üç yüzü Arap yaklaşık on bini de Berberîlerden¹⁴ oluşan bir ordu ile İspanya'ya gönderdi. Târik b. Ziyâd komutasındaki İslâm ordusu 92/711 yılında¹⁵, hakkında kırk binden yüz bine¹⁶ kadar rakamlar bulunan Kral Rodrik (ö. 92/711)¹⁷ komutasındaki Vizigot

¹¹ Velîd b. Abdilmelik'in hayatı ve icraatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, III/165-82; "Velîd I", *İA*, III/292-97.

¹² Bk. el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II/146-49, 212-16; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III/19-26; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/40.

¹³ Eski bir Alman halkı olan Vizigotlar, anavatanları Tuna nehri kıyılarında zamanla İspanya'ya kadar ilerlemişlerdir. İspanya'da güçlü bir krallık kuran Vizigotlar, 92/711 yılında İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethi ile müstakil bir zümre olma özelliğini kaybetmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. "Vizigotlar", *ML*, XII/622.

¹⁴ Kuzey Afrika kökenli bu Müslüman kesimin İspanya'nın fethinde oynadığı rol, Araplarınkinden az değildir. Fethi takip eden yıllar içerisinde Kuzey Afrika'dan Endülüs'e pek çok Berberînin gelmesiyle Endülüs'teki sayıları ve nüfusları artmıştır. Ancak Araplar ile aralarında çıkan savaşların yanında, Endülüs'ün iktisadî yapısı zamanla bozulmaya başlayınca büyük bir Berberî grubu tekrar anavatanlarına geri dönmüştür. Berberîler, sayıları az olsa da her dönem Endülüs'te kendilerinden siyâsî bir güç olarak söz ettirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, IV/52-53; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 263; Chejne, *Historia de Espana Musulmane*, s.103; Lağzivî, *Edebü's-siyâse ve'l-harb fi'l-Endelüs*, s. 68-70; "Barbarie", *EB*, III/427-28; "Berberiler", *İA*, II/525-34.

¹⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 25.

¹⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/254; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 17-18; İbrahim, *et-Târîhu'l-İslâmi'l-âm*, s. 308.

¹⁷ Arapça'da "Ludrik", "Ruzrik" ya da "Lazrik", batı dillerinde "Rodrigo" veya "Roderick" diye tanınan İspanya Vizigotlarının kralı Rodrik, Târik b. Ziyâd ile girdiği savaşta yenilerek hem ülkesini hem de canını kaybetmiştir. Ayrıntılı

ordusunu Vadi Lekke¹⁸ denilen bölgede ağır bir yenilgiye uğratmıştır.¹⁹ 92/711 yılında elde edilen bu zaferlerden sonra Mûsâ b. Nusayr da yaklaşık on sekiz bin kişilik bir ordu ile İspanya'ya geçmiştir.²⁰ Müteakiben de birçok şehir ardı ardına alınarak İspanya, merkezi Şam'da bulunan Emevî devletine bağlı ve oradan atanan valiler tarafından yönetilen bir eyalet hâline getirilmiştir.

Bazı kaynaklar, Târik'in asıl hedefinin fetih hareketlerini daha da ileri götürerek İstanbul üzerinden Şam'a ulaşmak olduğunu²¹, ancak bunu öğrenen Mûsâ'nın Târik'ı kıskanarak²² bu ideali kendisinin gerçekleştirmek istemesinden²³ dolayı fetih hareketlerini durdurması için ona haber gönderdiğini, buna rağmen fetih hareketlerinin devam ettiğini görünce Târik'ı durdurmak için İspanya'ya geçtiğini rivayet etmektedir.²⁴

Dönemin Emevî halifesi Velîd b. Abdilmelik hızla ilerleyen bu fetih hareketlerinin başarısızlıkla sonuçlanabileceği endişesine kapılmış olacak ki, Pireneler aşılıarak Frank (Fransa) topraklarına kadar uzanan fetihleri durdurup Suriye'ye dönmeleri için Mûsâ ve Târik'a haber göndermiştir. İki komutan aldıkları emir gereği 96/714 yılında bol miktarda ganimetle Şam'a döndüler.²⁵

Târik ve Mûsâ'nın fetihleriyle İspanya, Endülüs ismi ile Emevîlerin yeni bir eyaleti olmuştur. İspanya'nın içtimaî, fikrî ve

bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/772; "Rodri-go", ML, X/627-28.

¹⁸ Güney İspanya'da yer alan bu bölge günümüzde "Rio Salado" olarak bilinmektedir. Bk. Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 26; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/777.

¹⁹ İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 33; Abdolvâhid, *Dirâsât fi't-târihi'l-Endelüsî*, s. 187; İbrahim, *et-Târihu'l-İslâmî'l-âm*, s. 312.

²⁰ İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 35-36; el-Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 330; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 27.

²¹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117.

²² İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 35; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 24; İbrahim, *et-Târihu'l-İslâmî'l-âm*, s. 312.

²³ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/785.

²⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; el-Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 331.

²⁵ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 27; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; el-Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 331.

siyasî hayatında yeni bir dönem başlatan bu fetih, orada farklı etnik kökenlere ve dinlere sahip milletlerin karşılaşmasına şahit oldu. Zamanla iki toplumun kaynaşmasının bir sonucu olarak da aradaki farklılıklar asgari seviyeye inerek Endülüs İslâm medeniyeti doğmuştur.

Fethettikleri yerlerin idaresini oğlu Abdülaziz'e²⁶ bırakan Mûsâ 96/714 yılında Şam'a dönmüştür.²⁷ Abdülaziz ile başlayan ve I. Abdurrahman (ö. 172/788)'ın²⁸ İspanya'ya geçerek müstakil bir Emevî Emirliği tesis ettiği 138/756 yılına kadar olan döneme *Valilik dönemi* (95-138/714-754) adı verilmektedir. Yaklaşık kırk yıl süren bu dönemde Endülüs, 97/715 yılına kadar İşbiliyye ve daha sonraki yıllarda da Kurtuba vilâyet merkezi olmak üzere halife tarafından atanan yirmi bir vali tarafından idare edilmiştir.²⁹ Bu kadar kısa bir dönemde sayıca oldukça fazla valinin göreve getirilmesi, dönemin ne kadar istikrarsız olduğunun bir belirtisidir. Arapların yerleşme sürecini oluşturan bu dönemde Endülüs birçok karışıklıklara ve iktidarı ele geçirmek için meydana gelen kavgalara sahne olmuştur.³⁰ Ancak bu karışıklıklara rağmen fetih hareketlerine değişik istikametlerde devam edilmiştir. Bunlardan en önemlileri Fransa üzerine yapılan hamlelerdir. Öyle ki 104-107/721-726 tarihleri arasında Endülüs valisi

²⁶ Endülüs'ün ilk valisi Abdulaziz b. Mûsâ, daha sonra kral Rodrik'in dul eşi Egilo ile evlenmiştir. Halk arasında emirin Hristiyanlığa geçtiği şeklindeki dedikoduların Şam'daki Emevî halifesinin kulağına kadar ulaşması üzerine 98/716 yılında idam edilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, III/785; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 66-67; Atçeken, "İlk Endülüs Valisi Abdülaziz b. Mûsâ b. Nusayr ve Öldürülmesi", s. 65-87.

²⁷ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 27; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/118; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 27; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 64.

²⁸ "ed-Dâhil" veya "Sakr Kureyş" lâkaplarıyla da tanınan Endülüs Emevîlerinin ilk emiri Abdurrahman b. Muâviye, son Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik (ö. 126/743)'in torunudur. Abbâsîler tarafından başlatılan Emevî katliamından kurtulan Abdurrahman, Kuzey Afrika'ya ve daha sonra da İspanya'ya geçerek Endülüs Emevî Emirliği'ni kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 45 vd.; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/262; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/35-42; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/795-805; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 64.

²⁹ Bu valilerin isimleri için bk. Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 611-14; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 58; Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 29-30.

³⁰ Bu dönemde meydana gelen olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/118-20.

olan Anbese b. Süheym el-Kelbî (ö. 107/725)³¹ komutasındaki İslâm ordusunun Paris'e 40 kilometre kadar yaklaştığı rivayet edilmektedir.³²

132/750 yılında doğuda idareyi ele geçiren Abbâsîlerin, Emevî hanedanına karşı sürdürdükleri katliamdan kurtulan Abdurrahman b. Muâviye Kuzey Afrika'da beş yıl saklandıktan sonra Emevîlere sadık kalanlarla anlaşarak 138/755 yılında Endülüs'e geçip hükümet merkezi Kurtuba'ya girmiş ve vali Yusuf el-Fihri (ö. 142/759)'yi³³ azlederek yönetimi ele geçirmiştir.³⁴ Böylece Endülüs'teki Valilik dönemi son bularak yaklaşık üçyüz yıl sürecek olan "Endülüs Emevî Devri" (138-414/756-1023) başlamış olur.

Valilik döneminde, Endülüs toplumunu meydana getiren gruplar arasındaki etnik ve dinî farklılıklar, onların birbirleriyle iç hesaplaşmaya girmelerine neden olmuştur. Bu çekişmeler önce Araplarla Berberîler arasında, daha sonra ise Arapların kendi aralarında iç hesaplaşma şeklinde ortaya çıkmıştır. Tüm bu iç kavgaların her birinin kendine ait farklı sebepleri olmakla birlikte, bu çekişmelerin odak noktasını iki ana sebep oluşturmakta idi. Bunların birincisi kabile taassubuydu.³⁵ Kabile taassubunun Câhiliyye döneminden başlayarak tarihin hemen hemen her döneminde Araplar arasında zaman zaman bir kavgaya ve hatta savaşa dönüştüğü bilinmektedir. İkinci ana sebep ise fethedilen toprakların taksimi konusu idi. Fethi müteakip ele geçen topraklar herhangi bir kanunî düzenlemeye bakılmaksızın keyfî bir şekilde paylaştırılmıştır.³⁶ Ele geçen toprakların taksiminde görü-

³¹ Yaklaşık beş yıl valilik yapan el-Kelbî, Endülüs'te birçok fetih hareketine katılmıştır. Bk. Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 271.

³² Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 271.

³³ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 49; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/121; İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 47; Heykel, *Dirâsât edebîyye*, s. 222; Brockelmann, *İslâm Tarihi*, s. 191; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 89.

³⁴ Son Endülüs valisi Yusuf el-Fihri, I. Abdurrahman'a karşı giriştiği mücadelede yenik düşerek öldürülmüştür. Bk. Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 191; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/793.

³⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/120; Heykel, *Dirâsât edebîyye*, s. 224; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 66-67.

³⁶ Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 621.

len bu keyfî davranış doğal olarak gruplar arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Arapların Endülüs topraklarından verimli olanlarını kendilerine ayırmaları, Berberîlere ise verimsiz bölgeleri vermeleri,³⁷ Berberîlerin ayaklanmalarının ana nedenlerinden biri olmuştur. Berberî ayaklanmaları Araplar tarafından bastırılmışsa da çok geçmeden bu defa Araplar kendi aralarında savaşa tutuşmuşlardır.³⁸

Endülüs'teki Müslüman grupların birbirleriyle iç çekişmeye girmelerini fırsat bilen Hristiyan kesim yeniden toparlanarak yer yer Müslümanlara karşı ayaklanmışlar, hatta bu ayaklanmaların bazılarında da galip çıkmışlardır.³⁹

Endülüs bu iç çekişmelere sahne olurken doğuda Emevî imparatorluğunda da bunlara benzer sıkıntılar yaşanmaktaydı. Emevîleri yıkmak için 102/720 senesinden beri başlayan gizli ve aşikâr hareketler, nihayet 133/750 senesinde Emevîlerin sonunu getirmiştir. Yönetimi ele geçiren Abbâsîlerin, eski yönetim hanedanına karşı giriştikleri katliamdan sadece İspanya'ya geçerek Endülüs Emevî imparatorluğunun ilk temellerini atan Abdurrahman b. Muâviye kurtulabilmiştir.⁴⁰ I. Abdurrahman ilk önce Kuzey Afrika'ya kaçmışsa da Kuzey Afrika valisinin Emevî aleyhtarı olması sebebiyle bu bölgede tutunamamış ve çareyi Endülüs'e geçmekte bulmuştur. Önce İşbiliyye'ye geçen Abdurrahman çok sayıda Mevâlîyi⁴¹ ve Yemenli Arapları da yanına alarak 138/756 yılında Kurtuba'ya girerek aynı gün kendisini emir ilân etmiştir.⁴²

I. Abdurrahman Endülüs'e geçerek hem kendini emniyete almış, hem de mensup olduğu hanedanın varlığını devam ettirme imkânını elde etmiştir. Önce Emevîlere, sonra kısa bir süre Abbâsîle-

³⁷ Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, IV/52-53.

³⁸ Chejne, *Historia*, s.103; Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 226-29.

³⁹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/262; Heykel, *Dirâsât edebîyye*, s. 224.

⁴⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/262; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/793; Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 30.

⁴¹ Arap olmayan doğu kökenli Müslümanların oluşturduğu Mevâlîler hakkında bk. Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 70-71.

⁴² Reşid Yusuf, *Târihu'l-âdâbi'l-Arabiyye*, II/127; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/796-98; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 91.

re bağlı olarak idare edilen Endülüs'ü bağımsız bir devlet hâline getirerek 316/929 senesine kadar devam edecek olan *Endülüs Emevî Emirliği* dönemini başlatmış oldu.

I. Abdurrahman, ülkenin bütünlüğünü sağlamak için çekişmekte olan kabilelerle temas kurarak çekişmenin iki büyük grubunu temsil eden Kays ve Yemenlilere mal ve mevki vermek suretiyle onların kendisine sadık kalmalarını sağlamıştır.⁴³ İktidarda kaldığı otuz üç yıllık süre içerisinde⁴⁴ Endülüs'teki iç karışıklıkları sindirip siyasî istikrarı sağlamasının yanısıra, idarî ve askerî sahalarda da yeni düzenlemelere giderek önemli görevlere Emevî hanedanına sâdik kişileri getirmiştir.⁴⁵ Hıristiyan hâkimiyeti altındaki topraklara yakın bölgelerde savunma bölgeleri oluşturmak suretiyle de emirliğin sınırlarını güven altına almıştır.⁴⁶ I. Abdurrahman, oğlu Hişâm (ö. 180/796)'a⁴⁷ hemen hemen tamamen istikrara kavuşmuş bir ülke bırakmıştır (172/180). Hişâm, kardeşleri ile arasında kısa süren bir taht kavgasından başka ciddi bir istikrarsızlıkla karşılaşmadı.⁴⁸ Dindar bir kişiliğe sahip olan Hişâm'ın da teşvikiyle Mâlikî mezhebi bu dönemde Endülüs'te yayılmaya başlayarak Evzâî mezhebinin⁴⁹ yerini alır.

Hişâm'dan sonra yerine geçen I. Hakem (ö. 206/822)⁵⁰ taht için

⁴³ Kays ve Yemenliler arasındaki çekişmeler hakkında bk. Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 30-31.

⁴⁴ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 105.

⁴⁵ Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 826.

⁴⁶ Provençal, *Histoire*, V/31-32.

⁴⁷ I. Hişâm b. Abdurrahman güzel huyu, dine bağlılığı, dürüst ve adaletli oluşu ile tanınmaktaydı. Hişâm'ın şahsiyeti ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu iftîâhi'l-Endelüs*, s. 64-69; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 109-112; el-Humeydî, *Cezvetu'l-muktebis*, s. 10; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/124-25.

⁴⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/124-25.

⁴⁹ Mezhebin kurucusu Ebû Amr Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (ö. 157/774) ve mezhebi hakkında bk. Öğüt, "Evzâî", *DİA*, XI/546-48.

⁵⁰ er-Rabadî veya Ebu'l-Âs olarak da tanınan I. Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman'ın hayatı ve dönemi (180-206/796-822) hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu iftîâhi'l-Endelüs*, s. 64-69; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 113-21; el-Humeydî, *Cezve*, s. 10; İbnü'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/43-50; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/125-26; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/338-44; İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/68-80; Provençal, *Histoire*, IV/99-122.

mücadele veren amcalarının ayaklanmalarını mal ve mülk karşılığı yatıştırdıysa da ilk kez duyulmaya başlayan muvelledûn⁵¹ hareketleri Hakem'i çok meşgul etmiştir.

I. Hakem'i meşgul eden bir diğer önemli olay ise kuzeydeki Hıristiyanların ayaklanmaları olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Barselona⁵² Franklar tarafından işgal edilmiştir.⁵³ Ancak bütün bunlara rağmen Hakem, oğlu II. Abdurrahman (ö. 238/852)'a⁵⁴ ayaklanmaların hemen hemen sona erdiği siyasî açıdan istikrarlı sayılabilecek bir Endülüs bırakmıştır.⁵⁵

Yetenekli bir devlet adamı olan II. Abdurrahman, imar ve iskân

⁵¹ “Muvelledûn” kelimesi, Arapça “vellede” fiilinin ism-i mefûlu olan “muvelled”in çoğuludur. Muvelled, Araplar arasında doğan ya da Arap hâkimiyeti dışındaki topraklarda doğmuş olmakla beraber daha sonra Araplar arasına getirilen ve himayesindeki efendisinin çocukları ile aynı şartlarda yetişen köle veya câriye anlamına gelir. Bundan başka annesi Arap olmayan kimseye de “muvelled” denmektedir. (Bk. et-Taberî, *Târîh*, III/171; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/485-86; el-Bustânî, *Muhîtu'l-muhît*, II/2226.) Edebiyat alanında “muvelledûn” terimi, “muhadramûn”dan (hem Câhiliyye, hem de İslâmî dönemde yaşamış olan şairler) sonra gelen şairler için kullanılmıştır. Endülüs'te ise “muvelledûn”, Müslüman nüfusu meydana getiren etnik gruplardan biri anlamına gelir. “Muvelledûn” kelimesinin kökeni konusunda araştırmacılar ihtilâf etmiştir. Ancak verilen bilgilerden anlaşılan odur ki, Endülüs'te “muvelledûn”, yerli halktan Müslüman olmuş kişilerin, doğuştan itibaren İslâm inancına göre yetiştirilmiş çocukları ve daha sonraki nesilleri için kullanılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 37-43; Provençal, *Histoire*, IV/46-48; Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 365; Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 73-75.

⁵² İspanya'nın kuzeydoğusunda yer alan Berselona (Barcelona veya Barselûne) 94/713 yılında Mûsâ ve Târik'in başlattıkları ortak hareket sayesinde fethedilmiştir. Bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; “Barcelona”, *EB*, III/103-104; “Barcelona”, *ML*, 153-54.

⁵³ Provençal, *Histoire*, IV/119.

⁵⁴ II. Abdurrahman b. Hakem'in hayatı ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/127-30; İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 75-85; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 122-25; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/113-19; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/344-50; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/76; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/99-102; el-Humeydî, *Cezve*, s. 10; Provençal, *Histoire*, IV/163.

⁵⁵ Bk. Provençal, *Histoire*, IV/99-122.

faaliyetleri⁵⁶ ile birlikte babası tarafından sağlanan sükûneti büyük ölçüde devam ettirmiştir. Doğudaki Abbâsîleri örnek alarak idârî yapıyı yeniden düzenleyen⁵⁷ II. Abdurrahman döneminde (206-238/822-852) tarım, imar faaliyetlerinin yanısıra vergilerde de hissedilir bir artış meydana gelmiştir.⁵⁸ II. Abdurrahman'ın içte sağladığı bu başarı, dış politikada da kendini göstermiştir. Hakem'den devralınan sınırlar korunduğu gibi Bizans İmparatorluğu ile de iyi diplomatik ilişkiler kurulmuştur.⁵⁹

Endülüs III./IX. yüzyılın ikinci yarısında birçok ayaklanma ve isyanlara sahne olmuştur. Kaynaklarda bu dönem, “fitne dönemi”, “el-fitnetu'l kubrâ” (büyük fitne) veya “kriz dönemi” diye isimlendirilmiştir. Bu dönemdeki ayaklanmaların benzerleri, daha sonra sadece Endülüs Emevî Halifeliği'nin sonralarına doğru yaşanmıştır. Kaynaklarda bu döneme de “fitne” adı verilmektedir.

Vâliler dönemindeki çekişmeler Arap fâtilhler ve Berberîlerin kendi aralarında vuku bulmuş ve bu çekişmeler nispeten emirliğin ilk yıllarında da devam etmiştir. Ancak I. Hakem döneminde iç ayaklanmaların çoğu Muvelledûn tarafından başlatılmıştı. II. Abdurrahman döneminde ayaklanmalar hızını kaybetmesine rağmen tamamen durmamıştır. II. Abdurrahman'ın ölümüyle başlayan ayaklanmalar da ani bir patlama meydana getirerek Kurtuba dışında bütün Endülüs'e yayılmış ve Araplarla isyancılar arasında birbirini izleyen birçok kanlı çatışma meydana gelmiştir.

Bu dönemde meydana gelen ayaklanmaların bir başka yönü ise birtakım isyanların, ayrılıkçı görüşlerini dinî temellere dayandıran Hristiyan papazlar tarafından başlatılmış olmasıydı.⁶⁰ Bu papazlar, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'den hangisinin daha faziletli olduğu konusunda bir tartışma ortamı yaratıp Hristiyan ve Müslüman kesimler

⁵⁶ Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 32.

⁵⁷ Provençal, *Histoire*, IV/163.

⁵⁸ Provençal, *Histoire*, V/19.

⁵⁹ Provençal, *Histoire*, IV/161 vd.

⁶⁰ Dozy, *Historia*, II/135; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V/8.

arasında kanlı çatışmaların çıkmasına neden oldular.⁶¹ Emir II. Abdurrahman bu hareketlerin yayılma eğilimi gösterdiğini fark edince, 238/852 yılında Endülüs'te mevcut papazların katıldığı bir toplantı tertipleyerek onları bu tür davranışlardan vazgeçirmeye ikna etmiştir. Bu arada bu isyanlarda çok aktif rol oynayan Kurtuba başpiskoposu Eulogio (ö. 245/859)⁶² da hapsedilmiştir. Ancak II. Abdurrahman'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed döneminde serbest kalan Eulogio aynı bölücü emellerine hızla devam etmiştir.⁶³

II. Abdurrahman'ın 238/852 senesinde ölümüyle Endülüs'te kuruluş ve kökleşme dönemi kapanarak bunun yerine Muhammed (ö. 273/886)⁶⁴, Münzir (ö. 275/888)⁶⁵ dönemleri (273-275/886-888) ve Abdullah (ö. 300/912)'in⁶⁶ hüküm sürdüğü (275-300/888-912)

⁶¹ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 194; Dozy, *Historia*, II/135; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/815.

⁶² Hristiyanlığı teşvik edici fiilî isyan ve ayaklanmalarda bulunmayacağını taahhüt ettikten sonra serbest bırakılan Eulogio (veya Eulogius), Emir Muhammed döneminde de aynı isyanları başlatınca idam edilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, III/815; "Eulogio", *ML*, IV/435; Christys, *Christians in al-Andalus*, s. 52 vd.

⁶³ Dozy, *Historia*, II/135; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/815.

⁶⁴ Endülüs Emevî devletinin beşinci hükümdarı olan Muhammed b. Abdurrahman b. el-Hakem, yirmi dokuz yaşında tahta geçmiş ve yaklaşık otuzbeş yıl emirlik yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 86-110; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 126-31; el-Humeydî, *Cezve*, s. 11; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/119-20; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/130-32; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 194-95; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 117-18.

⁶⁵ Sadece iki yıl tahtta kalan Münzir b. Muhammed genç yaşta vefat etmiştir. Onun hastalık sonucu mu öldüğü, yoksa kendisinden sonra tahta geçen kardeşi Abdullah tarafından mı öldürüldüğü konusunda farklı rivayetler vardır. Münzir'in hayatı ve icraatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 113-14; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 132; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, III/45 vd.; el-Humeydî, *Cezve*, s. 11; İbn İzâri, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/118; Lisânuddîn, *A'mâlu'l-a'lâm*, s. 25; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/132; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 195.

⁶⁶ Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman yetmiş iki yaşında vefat etmiştir. Edebî yazılar, gazeller ve zühd konusunda şiirler yazmıştır. Emir unvanını kullanan son Emevî emiridir. Hayatı ve icraatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 115-18; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 133-34; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, III/11-14, 29-31; el-Humeydî, *Cezve*, s. 12; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/136-37; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 195-96.

dönemleri içine alan yeni bir dönem başlamıştır. Tarih kitaplarında bu dönem “birinci fitne dönemi” olarak isimlendirilmektedir.⁶⁷

II. Abdurrahman’dan sonra idareyi ele alan Muhammed, devlet siyasetinde babası kadar başarılı olamadığı⁶⁸ gibi, birçok iç karışıklıklara ilâve olarak Normanların doğu ve güney sınırlarına yaptıkları hücumlar da ülkeyi büyük bir istikrarsızlık ve karışıklığa sokmuştur. Bu dönemdeki iç ayaklanmalarda Muvelledûn öncü rolü oynamıştır. İç ayaklanmaların en önemlisi, birçok Arap asıllı ve İspanyol isyancıları etrafında toplayarak çok uzun bir süre idareyi zorlayan Ömer b. Hafsûn (ö. 315/928)⁶⁹ isyanıdır. Muhammed, bütün çabalarına rağmen sadece bu isyanların hızını yavaşlatabilmiştir.⁷⁰

273/886’da Muhammed ölünce yerine geçen oğlu Münzir’in, ancak iki yıl gibi çok kısa bir emirlik döneminde yapılan seferlere rağmen değişen bir şey olmamıştır. Münzir’in 275/888’de ölümünden sonra yerine kardeşi geçti. Abdullah döneminde de ayaklanmalar ve isyanlar ülkeyi siyasî iktidarsızlığa itmeye devam etti. Bu hareketlerin en önemlilerinden birincisi Muvelledûn’un ırkçılığı esas alarak Arap ırkının tamamını İberik (İspanya) yarımadasından atmayı hedef aldığı ayaklanmalardı.⁷¹ İkincisi ise nüfuz sahibi bazı kimselerin kendi bölgelerinde bağımsız bir emirlik kurmak için başlatmış oldukları isyanlar idi. Bu ayaklanma ve isyanların yanı sıra 275/888 senesinde baş gösteren kıtlık, özellikle Endülüs’ün güney bölgelerinde etkili olmuştur. Aç kalan halkın yol kesme, isyan ve yağmalama olaylarına

⁶⁷ Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 116.

⁶⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/130-31.

⁶⁹ Vizigot soyundan gelen Ömer b. Hafsûn, bir müddet Müslüman ordusunda görev yaptıktan sonra 267/880’li yıllarda bir grup asi ile birlikte yönetime isyan ederek dağlık bölgelere çekilmiştir. Etkili olduğu süreler içerisinde başkent Kurtuba’nın diğer bölgeler ile ilişkisini kesmeye muvaffak olmuştur. Bir ara kendisinin Endülüs valisi olarak atanması için Abbâsî halifesi ile ilişki kuran İbn Hafsûn, bu isteğini gerçekleştiremeyince tekrar dedelerinin dinine dönerek “Samuel” adını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. *Ahbâr Mecmû’a*, s. 133-34; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, III/50-52, 89-92, 120-22; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/140; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/818-19.

⁷⁰ Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 118.

⁷¹ Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 118.

karışması⁷², isyanlar yüzünden zaten zayıflamış olan devlet maliyesini ve otoritesini tamamen etkisiz hâle getirmiştir. Bütün bu olumsuz gelişmeler sonucunda Endülüs'te irili ufaklı birçok emirlik ortaya çıkmıştır.⁷³

Abdullah öldüğünde arkasında siyasî bütünlüğünü kaybetmiş bir Endülüs bırakmıştır. Abdullah'tan sonra tahta, Endülüs'te "Emevî Halifeliği Dönemi"ni (316-422/929-1031) başlatan torunu III. Abdurrahman en-Nâsır (ö. 350/961)⁷⁴ oturmuştur.

II. Abdurrahman'dan sonra tahta geçen oğlu Muhammed'le başlayıp oğulları Münzir ve Abdullah dönemleri boyunca devam eden dönem içerisinde merkezî otoriteye karşı yapılan isyan ve ayaklanmalarda bir patlama meydana gelmiştir. Özellikle Muhammed'in son beş yılda merkezî idarenin tecrübesiz ellere geçmesi ve iktisadî yönden büyük sıkıntılar yaşanması, devlet otoritesini iyice yıpratmıştı. III. Abdurrahman dönemine gelindiğinde ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar genel olarak şöyle özetlenebilir:

1-Endülüs siyasî bütünlüğünü yitirmiş, Tuleytula yukarı sınır bölgesi ve Güney Endülüs'ün büyük bir kısmı müstakil emirlikler hâline gelmiştir.

2-Ayaklanma ve isyanların meydana getirdiği otorite boşluğu ve istikrarsızlık nedeniyle vergi toplanamaz olmuştur. Bu durum devlet hazinesinin boşalmasına yol açmıştır.

3-Birbirini takip eden ayaklanmalardan dolayı içtimaî kaynaşma gerçekleşmemiştir.

⁷² İbn Hâkân, *Matmahu'l-enfus*, s. 39.

⁷³ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/816.

⁷⁴ Yirmi üç yaşında tahta oturan III. Abdurrahman b. Muhammed, ülkenin bütünlüğünü ve siyasî istikrarı sağladıktan sonra 316/929 yılında "en-Nâsır" unvanıyla kendisini halife ilân etmiştir. Endülüs'te halife unvanını ilk kullanan III. Abdurrahman olup, ondan öncekiler "emir" ve "emîru'l-mü'minîn" unvanlarıyla yetinmişlerdi. Elli yıllık (300-350/921-961) iktidarı döneminde Endülüs'ü zamanın en ileri ülkeleri arasına sokmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. *Ahbâr Mecmû'a*, s. 135-38; el-Humeydî, *Cezve*, s. 12-13; İbnü'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/197-200; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/137-44; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 196-202; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/816; "Endülüs Emevîleri", *İA*, IV/252-54.

4-İçeride yaşanan bu kargaşadan yararlanan Hristiyan krallıklar Endülüs toprakları aleyhine genişleme imkânı elde etmişlerdir.

III. Abdurrahman ülkenin siyasî bütünlüğünü sağlamak için elli senelik saltanat döneminin yirmi yılını harcamıştır. Devlete karşı ayaklanmış olan isyancılarla temasa geçerek onları teker teker merkezî otoriteye bağladı. Netice itibariyle, Endülüs yeniden siyasî bütünlüğüne kavuştu. Bu bütünlüğün verdiği güç sayesinde ve ülkenin bütünlüğünü devam ettirmek için 316/929 yılında “en-Nasır” unvanını alarak kendisini halife ilân etti. Böylece *Endülüs Emevî Halifeliği* dönemi (316-422/929-1031) başlamış oldu.⁷⁵

III. Abdurrahman’ın Arap aristokrasisinin nüfuzunu zayıflatıp ümmet politikası izlemeye başlaması ile birlikte, Endülüs halkını oluşturan birbirinden farklı kökenlere mensup etnik guruplar, yavaş yavaş müstakil bir zümre olma özelliğini kaybettiler.⁷⁶ Devlet, III. Abdurrahman’la birlikte bütün yetkilerin ve otoritenin sadece halifenin elinde toplandığı bir yapıya kavuştu. Bu durum asabiyetçi (ırkçı)⁷⁷ ve daha önce imtiyaz sahibi olan Arap aristokrasisinin tepkisine yol açmıştır. Ancak bu uygulamayla, devleti uzun yıllar uğraştıran Hristiyan ve muvelledûn kesimleri arasında sevinç yaratmıştır. Zira bu halk kesimleri tarafından başlatılan isyan ve ayaklanmalarda gerçek olarak kendilerine Araplardan farklı muamele yapılmasını ileri sürmekteydiler. III. Abdurrahman bu uygulama ile bu kesimin büyük ölçüde sempatisini kazanarak devlete sadık kalmalarını sağlamıştır. Bunun yanında idarî kadrolarda da yeni düzenlemelere giderek Araplar dışındaki halk kesimlerine mensup kişilere önemli mevkilerde görev almalarına imkân sağlamıştır.⁷⁸

III. Abdurrahman iç istikrarı sağladıktan sonra uzun süredir Endülüs için tehlike arzeden dış düşmanlara yönelmiştir. Bu maksatla

⁷⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/825; Lağzivî, *Edebü’s-siyâse*, s. 33-35.

⁷⁶ Abbas, *Târîhü’l-edebi’l-Endelüsî*, I/22; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 258-59; Lağzivî, *Edebü’s-siyâse*, s. 33.

⁷⁷ Araplarda asabiyetçiliğin tarihi ve ona verdikleri önem konusunda geniş bilgi için bk. İhsan en-Nâss, *el-Asabiyyetu’l-kabiliyye ve âsâruha fi’ş-şî’ri’l-Emevî*, s. 11-50.

⁷⁸ Dozy, *Historia*, II/375-76.

döneminin en büyük deniz filosunu kurmuş ve 345/956 yılında Kuzey Afrika'da hüküm süren Fâtımîler⁷⁹ üzerine sefer düzenleyerek Afrika kıyılarını yıkıp yakmıştır.⁸⁰ Öte yandan kuzeydeki Hıristiyan krallıklar üzerine başarılı seferler düzenleyerek ülkenin sınırlarını emniyete almış ve ülkenin dış politikasına da istikrar kazandırarak birçok ülke ile diplomatik ilişki kurmuştur.⁸¹

III. Abdurrahman'dan sonra tahta geçen oğlu II. Hakem döneminde (350-366/961-976)de III. Abdurrahman'ın başlatmış olduğu Arap olmayanların da idarî kadrolarda görevlendirilme siyasetine devam edilerek farklı kökenlere mensup halk kesimlerinin birbirleri ile kaynaşmaları sağlanmıştır. II. Hakem yaklaşık olarak on beş sene süren saltanat devrinde babasından devraldığı saltanatı içeride ve dışarıda zirvede tutmayı bilmiştir. Hayatının sonlarına doğru felç olduğu için devlet idaresini Hâcib⁸² Cafer el-Mushafî (ö. 372/983)'ye⁸³ bırakmıştır.⁸⁴ II. Hakem dönemindeki kayda değer

⁷⁹ Kurucusu Ubeydullah (297-323/910-934), kendisinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kızı Hz. Fâtımâ'nın soyundan geldiğini iddia ettiği için "Fâtımîler" olarak isimlendirilmişlerdir. İslâm tarihindeki en büyük Şîî devleti hüviyetini kazanan Fâtımî halifelîği, Bağdat'taki Abbâsî halifelîğine karşı yürütülen uzun ve ısrarlı mücadele sonunda 297/909 yılında Tunus'ta kurulmuştur. Zamanla Kuzey Afrika'da büyük bir yayılma imkânı elde eden Fâtımî devleti, 363/973 yılında başkentini Kahire'ye taşımıştır. 427/1035 yılından itibaren çözülme sürecine giren Fâtımîler, 567/1171 yılında tarih sahnesinden silinmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. "Fatımiler", *İA*, IV/521-26; Hitti, *İslâm Tarihi*, IV/889-1001; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 128-29.

⁸⁰ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/828.

⁸¹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/824; Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 34.

⁸² Doğuda doğrudan halifenin şahsına bağlı olan "hâcib"ın vazifesi, halife ile görüşecek olanların huzura kabulünü düzenleyen mabeyincidir. (Hitti, *İslâm Tarihi*, II/489). Endülü's'te ise vezirlerin üzerinde başvezir unvanı ile görev yapan kimsedir. Hâcib, halife ile vezirler arasında aracı konumundadır. Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/611-18; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/883; Salih, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, s. 306. el-Humeydî, *Cezve*, s. 10; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/43-50; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/125-26; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/338-

⁸³ Ebu'l-Hasan Ca'fer b. Osmân el-Mushafî hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 175-76; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 240; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/592-94; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/119.

olaylardan biri de Âmirî hanedanının kurucusu olan el-Mansûr b. Ebî Âmir (ö. 393/1002)'in⁸⁵ Endülüs'ün siyasî hayatında kendinden söz ettirmeye başlamış olmasıdır. II. Hakem'in saltanatının ilk yıllarında henüz genç bir yaşta olan İbn Ebî Âmir daha o yıllarda tahtı ele geçirmeyi planladığını ve bu hedefini gerçekleştirmek için de planını zamanla kademe kademe uyguladığını görmekteyiz. İlk önce malî işlerden sorumlu bir memur olarak girdiği II. Hakem'in sarayında gösterdiği başarılarından dolayı çok kısa bir süre zarfında hem halifenin, hem de halifenin Basklı eşi Aurora'nın (Sabiha)⁸⁶ itimadını kazanarak kadılık, muhafız alay komutanlığı, malî müfettişlikten sonra ve nihayet hâcibliğe kadar yükselmiştir.

II. Hakem henüz hayatta iken oğlu II. Hişâm'a⁸⁷ tahtın varisi olarak biat ettirmiş ve bundan kısa bir süre sonra da 366/776 senesinde ölmüştür. Endülüs Emevî halifelerinin üçüncüsü olan II. Hişâm

⁸⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/144.

⁸⁵ Asıl adı Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Âmir olan el-Mansûr, aslen Yemenli olup büyük dedesi Târik b. Ziyâd'ın ordusu ile gelmiştir. Hayatı ve icraatı hakkında bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/147; Hitti, *İslâm Tarihi*, IV/841-44; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203-204; Na'nâî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 425-41; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 264-66.) Savaşmayı çok seven İbn Ebî Âmir'in en büyük arzusu, savaş alanında şehit olmaktı. Sonunda elli ikinci seferinden dönerken bu isteğine nail olan İbn Ebî Âmir, mezar taşına şu beyitlerin yazılmasını vasiyet etmiştir: “Onun geride bıraktığı eserlerden sen, sanki yüz yüzeymiş gibi onun tarihini görürsün.”; “Vallahi, zaman bir daha onun ne bir benzerini ortaya çıkaracak, ne de Endülüs'ün sınırlarını onun gibi biri koruyacaktır.” Bk. Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 266; Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, s. 413.

⁸⁶ Bask ırkından zeki ve bilgili bir kadın olan Aurora, II. Hakem'in çok sevdiği gözdesi idi. Müslüman olduktan sonra Sabiha adını almıştır. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 19; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203.

⁸⁷ Annesi II. Hakem'in gözdesi Aurora, Hişâm henüz on iki yaşında iken “Müeyyed billah” unvanı ile tahta çıkmıştır. Döneminde mutlak nüfuz sahibi Hâcib el-Mansûr ve annesi Aurora idi. Hişâm, 366-399/976-1008 ve 400-403/1009-1012 tarihleri arasında iki kez tahta çıkmıştır. Halifelikten azledildikten sonraki hayatı ve ölümü hakkında kesin bir bilgi bulunmakla birlikte, el-Humeydî ölüm tarihini 403/1012 olarak vermektedir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 19; el-Humeydî, *Cezve*, s. 17; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/147; Na'nâî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 511-14; “Endülüs Emevîleri”, *İA*, IV/252-55.

“el-Mueyyed billâh” unvanı ile tahta oturdu.⁸⁸ Ancak babasının gözdesi, devlete ve yönetime mutlak hâkim olan⁸⁹ İbn Ebî Âmir, çocuk yaştaki Hişâm’ı vesâyeti altına aldı.⁹⁰ Böylece 399/1008 yılına kadar sürecek olan hâciblik, bir başka deyişle Âmirîler dönemi başlamış oldu.⁹¹ İbn Şüheyd’in doğduğu bu dönemdeki siyasî olayları, şairimiz İbn Şüheyd’in hayatını incelerken daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

İbn Ebî Âmir, ilk önce Slav⁹² kökenli askerlerden oluşan muhafız birliğini dağıtarak bu kuvvetlerin yerine Kuzey Afrika kökenli kendine sadık askerlerden yeni bir muhafız kıtası oluşturdu. Daha sonra belki de II. Hişâm’ın ne kadar âciz olduğunu göstermek için halifenin içinde yaşadığı *ez-Zehra*⁹³ sarayının değer ve ihtişamını küçültmek amacıyla bizzat kendisi için Kurtuba’nın doğusunda *Medinetu’z-zâhire*⁹⁴ adında muhteşem bir saray inşâ ettirmiştir. İbn Ebî Âmir, halifeler gibi ismini hutbelerde okutmuş, kendi adına para

⁸⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/147; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203; “Endülüs Emevîleri”, *İA*, IV/253-54.

⁸⁹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

⁹⁰ Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 126.

⁹¹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148-50; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203-206; Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 264; Lağzivî, *Edebü’s-siyâse*, s. 35-37.

⁹² Başlangıçta kuzey ülkelerinden getirilen savaş esirlerine Slav adı verilmişse de, daha sonraları Endülüs dışından getirilen bütün köle ve esirlere “Slav” denmiştir. Bu köle ve esirler genel olarak genç yaşta İslâmlaştırılıp orduda görevlendirilmiştir. Bk. Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/829; “Slav”, *EB*, XX/773-91.

⁹³ Bu saray, III. Abdurrahman tarafından câriyesi *ez-Zehra*’nın teşviki ile yaptırılmıştır. Kurtuba’ya hâkim bir tepede inşa edilen saray, o dönemde Avrupa’nın en göz kamaştırıcı saraylarındandı. 1900’lü yıllarda yapılan kazılar sayesinde kısmen toprak altından çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/144; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, I/524-25; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 200-201; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/828-29; Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 183-84; Ruggles, *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 53-85; Ruggles, “Madinat al-Zahrâ and the Umayyad Palace”, s. 25-32.

⁹⁴ el-Mansûr tarafından inşa ettirilen, dönemin göz kamaştırıcı saraylarından biri olan *Medinetü’z-zâhire*’nin bugün kalıntıları bile bulunamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/842; Na’nâî, *Târîhu’d-devleti’l-Emeviyye*, s. 442.

ve mühür bastırmıştır.⁹⁵ İbn Haldûn’a göre ülke dışına başarılı seferler düzenleyerek ülke sınırlarını genişleten İbn Ebî Âmir, özellikle kuzeydeki Hristiyan prens ve krallıklara karşı şiddetli bir politika izlemiştir. Dış politika konusunda önceki halife ve yöneticilerden daha ileri görüşlülükle Kuzey Afrika politikasına ayrı bir önem vererek, bu bölgede yayılmakta olan Şîa hareketlerinin Endülüs’e sıçramaması için büyük çaba harcamıştır.⁹⁶

İbn Ebî Âmir, 371/981 senesinde Leon Krallığına⁹⁷ karşı yaptığı başarılı seferlerden sonra “el-Mansûr billâh” unvanını almıştır.⁹⁸ Henüz hayatta iken, oğlu Abdülmelik (ö. 399/1008)’i⁹⁹ 381/991 yılında hâcibliğe getirmiştir. el-Mansûr çıktığı elli ikinci seferinden dönerken 393/1002 yılında ölmesi¹⁰⁰ üzerine oğlu Abdülmelik, “el-Muzaffer” unvanı ile babasının yerini aldı. Abdülmelik başarılı dış seferler yanında¹⁰¹, iç politikada da babası el-Mansûr’un yolundan giderek iç karışıklıkları askerî güç kullanarak bastırmıştır. Hâciblik yaptığı altı yıl boyunca devletin birliğini ve sükûnetini sağlamaya muvaffak olmuşsa da yerine talip olan kardeşi Abdurrahmân b. Ebî Âmir (ö. 400/1009)¹⁰² tarafından zehirletilerek öldürülmüştür. Bu

⁹⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

⁹⁶ el-Mansûr’un Kuzey Afrika politikası hakkında geniş bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Na’nâî, *Târihu’d-devleti’l-Emeviyye*, s. 456-62.

⁹⁷ Günümüz İspanya’sının kuzeybatısındaki bölgede tesis edilen bu krallığın başkenti Leon şehri hâlâ aynı isimle anılmaktadır. Şehir el-Mansûr tarafından 378/987 yılında Endülüs Emevî devletine vergi veren eyaletler arasında katılmıştır. Bk. Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/779-843; “Leon”, *EB*, XIII/895.

⁹⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/842; Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 264.

⁹⁹ Babasının ölümünden sonra “el-Muzaffer” unvanı ile yönetimi eline alan Abdülmelik b. Ebî Âmir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hazm, *Tavku’l-hamâme*, s. 20, 33; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 373-74; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204-205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; Na’nâî, *Târihu’d-devleti’l-Emeviyye*, s. 469-83; Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 266; “Endülüs Emevileri”, *İA*, IV/255.

¹⁰⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

¹⁰¹ Na’nâî, *Târihu’d-devleti’l-Emeviyye*, s. 445.

¹⁰² Kardeşi Abdülmelik’ten sonra hâcibliğe gelen Abdurrahman b. Ebî Âmir “en-Nâsır li-dinillâh” unvanını almıştır. Halk ve özellikle din adamları tarafından

olay, beraberinde iç karışıklıkların süratle tırmanmasını da getirmiştir.¹⁰³

Abdûlmelik el-Muzaffer'den sonra hâcibliğe getirilen kardeşi Abdurrahmân b. Ebî Âmir ihtirasta babasından ve kardeşinden daha ileri gitmiştir. “en-Nâsır lî-dînillâh” unvanını aldıktan sonra etkisiz hâle getirilmiş olan halife Hişâm'a baskı yaparak 399/1008 senesinde, halifenin ölmesi durumunda yerine kendisinin halef olması yönünde bir ferman çıkartmıştır.¹⁰⁴ Ancak bu fermanla tahttan mahrum edilen Emevîler, Abdurrahman'ın seferde olduğu bir sırada isyan çıkararak halife Hişâm'ı III. Abdurrahmân'ın torunlarından II. Muhammed (ö. 401/1010)¹⁰⁵ lehine tahttan feragat etmeye mecbur ettiler ve II. Hişâm'ı hapsedip yerine II. Muhammed'i “el-Mehdî billâh” unvanı ile tahta oturttular (399-401/1008-1010). Abdurrahmân b. Ebî Âmir ise aynı yıl sefer dönüşü II. Muhammed'in adamları tarafından öldürülmüştür.¹⁰⁶

Küçük yaşta tahta oturan ve tamamen etkisiz bir durumda kalan halife II. Hişâm zamanında başlayan istikrarsızlıklar, Âmirilerin yönetimi ele aldıkları dönemde (366-399/976-1008) de zaman zaman etnik kökene dayanan ayaklanmalar, taht mücadelesi için çıkan isyan-

sevilmiyordu. Annesi kuzeydeki Hristiyan krallarından birinin kızı olduğundan annesinin babasına nisbetle “Sanchol” diye lâkaplandırılmıştı. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 20, 49; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 373-74; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; Na'nâî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 483-93; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 254; “Endülüs Emevileri”, *İA*, IV/254-55; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/254.

¹⁰³ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148-49; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 266; Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 69.

¹⁰⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/254.

¹⁰⁵ Muhammed b. Hişâm b. Abdilcebbâr b. Abdirrahman en-Nâsır, “el-Mehdî” unvanı ile tahta oturmuşsa da hilâfeti iki yıl olmadan öldürülmüştür. Bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 18-19; İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 49; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Na'nâî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 509-511.

¹⁰⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205.

lar ve dış tehditler şeklinde devam etmiştir. Bütün bu olumsuzluklar, Endülüs'ü tekrar eskiye, iç istikrarsızlıkların hâkim olduğu dönemlere benzer bir duruma getirmiştir ve nihayet “el-Mehdî” unvanı ile tahta oturan II. Muhammed dönemine geldiğinde ülke yıkılmanın eşiğine gelmiştir.

II. Muhammed hilâfete geldikten sonra ilk yaptığı şey, İbn Ebî Âmir tarafından *ez-Zehrâ* sarayına nazire olarak yaptırılan *el-Medinetu'z-zâhire*'yi yerle bir etmek olmuştur. Daha sonra ise Âmirilere çok bağlı olan Berberîleri görevlerinden uzaklaştırmış ve kendi halifelliğini onaylamayanların başlarını vurdurmuştur.¹⁰⁷ el-Mehdî, bu hareketleri ile zalim ve kana susamış bir insan olarak görülmekteydi. Çok geçmeden bütün gruplar el-Mehdî'ye olan kinlerini ayaklanarak gösterdiler. Halifeyi tahtından indirerek yerine Emevî hanedanından Süleyman b. el-Hakem'i¹⁰⁸ “el-Musta'în billâh” unvanı ile hilâfete getirdiler.¹⁰⁹ İsyancıların elinde kalan eski halife el-Mehdî, bazı ayrılıkçı guruplarla iş birliği yaparak Süleyman'a karşı bir hareket başlatmış ise de bir sonuç alamayarak sonunda katledilmiştir. Uzun süren bu taht mücadelesinin ardından çok kısa bir süre önce hilâfete getirilen Süleyman el-Musta'în tahttan indirilerek 401/1010 tarihlerinde, yerine hapiste olan II. Hişâm'ı tekrar halife ilân ettiler.¹¹⁰

Tamamen parçalanmakta olan ülke, çok kısa aralıklarla vuku bulan bu taht değişiklikleriyle daha da sıkıntılı durumlara düştü. İkinci kez tahta oturan II. Hişâm döneminde özellikle Berberîlerin ayaklanmaları, Kurtuba'yı ve *Medinetu'z-zehrâ* sarayını yağmalamaları,

¹⁰⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/149-51; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

¹⁰⁸ Endülüs Emevî devletinin içten içe kaynadığı ve yıkılmanın eşiğinde olduğu bir dönemde, 401-402/1009-1010 ve 404-407/1013-1016 tarihleri arasında iki kez tahta oturan Süleyman el-Musta'în ilme ve edebiyata çok düşkün bir kişiliğe sahipti. Ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 19-22; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/35-48; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150-51; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 507-509, 514-18.

¹⁰⁹ İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 48; ; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/36; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 345.

¹¹⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150-51; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

halkı kılıçtan geçirmeleri ve öldürücü hastalıkların tüm ülkeye yayılması gibi ürpertici manzaralar, dış düşmanlara cesaret vermiştir.

402/1011 yılına gelindiğinde ülke tam bir kargaşa içerisinde idi. Berberîler Kurtuba'yı kuşattıysalar da şehre girmeye muvaffak olamadılar. Ancak 403/1012 yılında bu emellerine kavuşarak şehri yakıp yıktılar.¹¹¹ Suçsuz insanları, ilim ve edebiyat ehli âlim kişileri de öldürdüler. Berberîlerle birlik olan Süleyman el-Musta'ın 404/1013 yılında tekrar tahta oturdu ve bütün iktidar ile nüfuzunu ihtilâlcı yandaşları Berberîlere bırakmak zorunda kalmıştır.¹¹² Kurtubalılar da buna karşılık İdrisî¹¹³ hanedanına mensup Sebte¹¹⁴ valisi Ali b. Hammûd (ö. 408/1018)'u¹¹⁵ yardıma çağırdılar. Oldukça muhteris bir yaratılışı olan Ali b. Hammûd (407-408/1017-1018) Berberîlerin de desteğini sağlayarak Kurtuba'yı ele geçirmiş ve kendisini halife ilân etmiştir. Böylece Endülüs yönetimini yaklaşık on bir yıl süre ile ellerinde bulunduracak olan *Hammûdîler dönemi* (407-

¹¹¹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/151; "Endülüs Emevileri", *İA*, IV/255.

¹¹² Brockelmann, *İslâm Tairihi*, s. 205; "Endülüs Emevileri", *İA*, IV/255; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 345; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 514-18.

¹¹³ Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın torunu olan İdris b. Abdillâh, Medine'de kendisinin de dâhil olduğu bir ayaklanmada başarılı olamayınca 169/785 yılında kaçarak Kuzey Afrika'ya Fas dolaylarına gelmiştir. Burada kendi önderliğinde yaklaşık iki yüzyıl (172-364/788-974) süren bir hükümdarlık kurmuştur. Şiile- rin tarihte kurdukları ilk hükümdarlık olan bu hanedanlık, Endülüs Emevî halifelerinden II. Hakem tarafından tarih sayfasından silinmiştir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 155; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/12-14; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/705-706.

¹¹⁴ Kuzey Afrika kıyısında yer alan şehir Fenikeliler tarafından kurulmuştur. V. yüzyılda Vandallar tarafından istilâ edilen Sebte, sırasıyla Bizans, Arap ve Berberî hâkimiyetine girmiştir. III. Abdurrahman tarafından 319/931 yılında Endülüs Emevî halifeliği topraklarına katılmıştır. 1956 yılında bağımsızlığını kazanan Fas idaresine geçmiştir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 102; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III/182-83; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/779; "Cueca", *EB*, V/176; "Septe", *ML*, XI/191.

¹¹⁵ Endülüs'te hüküm süren Hammûdî hanedanının kurucusu Ali b. Hammûd hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 155-56; el-Humeydî, *Cezve*, s. 22; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152-53; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205-206; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/847-48; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 345.

418/1017-1027) başlamış oldu.¹¹⁶ Süleyman el-Musta'ın öldürülmüşse de çok geçmeden Ali b. Hammûd da aynı akıbete uğrayarak katledilmiştir.¹¹⁷ Süleyman'ın tahttan indirdiği II. Hişâm'ın âkıbeti ise günümüzde bile aydınlığa kavuşmamıştır. Bazı kaynaklar, onun bu karmaşada öldürüldüğünü ileri sürerken bazıları da İspanya'dan kaçıp şarkta mütevazı bir hayat sürdükten sonra vefat ettiğini nakletmektedirler. Baskıcı yönetimi ile halkı bıktıran Ali b. Hammûd da Emevî yanlılarınca öldürülünce Emevî soyundan IV. Abdurrahman (ö. 408/1018)¹¹⁸ “el-Murtezâ” unvanı ile hilâfete gelmiş ise de birkaç hafta sonra o da öldürülmüştür.¹¹⁹

Sürekli bir arayış içerisinde olan Kurtuba halkı, bu sefer de Ali b. Hammûd'un kardeşi Kâsım b. Hammûd (ö. 427/1035)'u¹²⁰ “el-Me'mûn” unvanı ile halife ilân ettiler.¹²¹ Kâsım'ın, Berberîlerin öteden beri süregelen tutumlarını yakından bildiği için onlara fazla itimat etmeyip başka destekler araması, Berberîler arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Bu karışıklığı kendi lehine kullanan Ali b. Hammûd'un oğlu Yahyâ b. Ali (ö. 426/1034)¹²², Berberîlerin yardımıyla¹²³ amcasını azledip iktidarı ele geçirdikten sonra (412-413/1021-1022) tahttan indirip hapsedtiği amcası Kâsım'ı da 13 yıl sonra isyana teşvik ettiği gerekçesi ile idam ettirmiştir. Özellikle

¹¹⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152-53; Na'nâî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 518-23; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 345.

¹¹⁷ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Provençal, *La Civilisation arabe en Espagne*, s. 186.

¹¹⁸ Yirmi iki yaşında tahta oturan XIII. Endülüs Emevî halifesi IV. Abdurrahman b. Muhammed hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 49; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846; “Endülüs Emevileri”, *İA*, IV/255.

¹¹⁹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

¹²⁰ 408-412/1018-1021 yılları arasında tahta kalan ve yeğeni tarafından tahttan indirilen Kâsım b. Hammûd hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 22-24; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/158; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 346.

¹²¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 12; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/158.

¹²² Hammûdîlerin Endülüs'teki son temsilcisi hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 22-24; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/158; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 346.

¹²³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 346.

Hammûdilerin iktidarı ellerinde bulundurdıkları 407-413/1016-1022 tarihleri arasındaki dönemde vuku bulan isyan ve ayaklanmalar, devleti sona doğru getirmiştir.¹²⁴

Yaklaşık yedi yıl süreyle Emevî hanedanına mensup olmayan kişilerce yönetilen Kurtubalılar, 413/1022 yılında silâha sarılarak Yahyâ b. Ali'yi ve yandaşlarını şehirden kovdular.¹²⁵ Kurtuba'nın bağımsızlığını ilân etmeyi müteakip de Emevî hanedanından V. Abdurrahman (ö. 414/1025)'i¹²⁶ (413/1023) "el-Mustahzir" unvanı ile halife ilân ettiler.¹²⁷ Aynı yıllarda ülkenin diğer yöreleri ise merkezî otoriteye sözde bağlılık içinde olan birçok küçük emirliklere ayrılmış durumdaydı.¹²⁸ Edebiyat ve şiir meraklısı Abdurrahman'ın da âkıbeti kendisinden önceki halifelerinkinden farksızdı. O da hilâfete gelmesinden kırk beş gün gibi kısa bir süre sonra öldürülmüştür.¹²⁹ Abdurrahman'dan sonra hilâfete yine Emevî hanedanlarına mensup III. Muhammed (ö. 416/1025)¹³⁰ "el-Mustekfî billâh" (414-416/1023-1025) unvanı ile halife ilân edildi. Zevk ve sefaya düşkün¹³¹ III. Muhammed'in halkın nefretini kazanması, haciblik ve vezirlik gibi makamlara yeteneksiz kişileri getirmesi, İbn Hazm (ö. 456/1064)¹³² gibi

¹²⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153; Dickie, "İbn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/255, 268.

¹²⁵ Dickie, "İbn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/272.

¹²⁶ XIV. Endülüs Emevî halifesi V. Abdurrahman b. Hişâm hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48-59; el-Merrâkuşî, *el-Mu'cib*, s. 54-55; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153; Hitti, *İslam Tarihi*, III/846; Na'nâî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 523-25.

¹²⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48, 78; Dickie, "İbn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/255, 273.

¹²⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/151.

¹²⁹ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/12; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/155.

¹³⁰ XV. Endülüs Emevî halifesi III. Muhammed hakkında bk. el-Merrâkuşî, *el-Mu'cib*, s. 55-56; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Hitti, *İslam Tarihi*, III/847; Na'nâî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 525-31.

¹³¹ Hitti, *İslam Tarihi*, III/847.

¹³² Endülüs'ün yetiştirdiği büyük fıkıhçı ve edebiyatçı Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'id b. Hazm hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, III/299/301; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/167-90; Kehhâle, *Mu'cem*, VII/16-17; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/59; Corriente, *Arabic Literature*, s. 133;

meşhur ilim adamlarının da dâhil olduğu birçok kişinin tutuklanması, Kurtuba halkını ikinci kez Hammûdilere başvurmaya mecbur bırakmıştır. Kurtuba eşrafından bir grup Kurtuba'dan kovulduktan sonra Mâleka'da hüküm sürmekte olan Yahyâ b. Hammûd'a başvurarak kendilerini bu durumdan kurtarmasını istediler. III. Muhammed, Yahyâ'nın Kurtuba'ya saldıracağı haberinden telâşlanıp kaçmaya kalkışmışsa da yakalanıp öldürülmüştür. Yahyâ, eşrafın isteğine uyarak 416/1025 yılında Kurtuba'ya girmiştir.¹³³ Bir müddet sonra da şehir idaresini bir komutanına bırakarak 417/1026 yılında Mâleka'ya geri dönmüştür. Böylece şehri kendisine bağlamışsa da halk Berberî asıllı bu komutanın da idaresinden memnun kalmamıştır.¹³⁴ Şehrin idaresi gittikçe daha kötü bir durum alınca, büyük ümitlerle Emevî soyundan III. Hişâm'ı¹³⁵ “el-Mu'tezz billâh” unvanı ile halife ilân ettiler. 413-422/1022-1030 yılları arasında vuku bulan isyan ve ayaklanmalarla¹³⁶ tamamen karmaşık hâle gelen yönetimi III. Hişâm da bir istikrara kavuşturamayınca, Kurtuba halkı toplanarak halifeliğin kaldırılmasını bir çözüm olarak görmeye başladılar. Nihayet 422/1034 yılında toplanan şehrin ileri gelenleri halifeliğin kaldırılmasına ve şehir idaresinin de günümüzde devlet konseyi olarak isimlendirilen meşveret meclisine bırakılmasına karar verdiler.¹³⁷

Daha önce de değinildiği üzere Hammûdîler tarafından kesintiye uğratılan Emevî hilâfeti, nihayet 422/1031 yılında III. Hişâm'ın tahttan indirilmesiyle son bulmuştur. Geride kalan yıkıntılar üzerinde

Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/215; Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, s. 426-28; Pellat, “İbn Hazm”, s. 27-87; Brockelmann, *Suppl.*, I/692-94.

¹³³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 346-47; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/277.

¹³⁴ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 347.

¹³⁵ Endülüs Emevî devletinin son halifesi olan ve 418-422/1027-1031 yılları arasında hilâfette bulunan Hişâm b. Muhammed b. Abdilmelik b. Abdirrahman'ın ölüm tarihi kesin olarak tespit edilememekle birlikte 428/1036 olarak rivayet edilmektedir. Bk. İbnü'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/26-30; Hitti, *İslam Tarihi*, III/848; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 347.

¹³⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/515; Dozy, *Historia*, s. 584; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/255; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 347.

¹³⁷ Hitti, *İslam Tarihi*, III/848; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/283; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 348.

ise bir sürü küçük devletçikler kendi aralarında kardeş kavgalarına tutuşmuşlardır.¹³⁸ *Düvelü't-tavâif*¹³⁹ olarak isimlendirilen bu dönemde sayıları 20 ilâ 23 arasında değişen devletçik ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰ Daha sonra ise teker teker Hristiyan krallıklar tarafından fethedildiler ve nihayet bunların sonuncu Gırnata Emirliğinin de 898/1492'de fethedilmesi ile müslüman Endülüs, tarih sayfasından silinmiştir.¹⁴¹

¹³⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/154-55; Hitti, *İslam Tarihi*, III/851.

¹³⁹ “Mulûku't-tavâif” olarak bilinen bu dönem için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 206-207; Abbas, *Târîhu'l-edeb*, II/6-31.

¹⁴⁰ Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 69.

¹⁴¹ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 232; Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 70.

B. SOSYO-EKONOMİK HAYAT

1. Etnik Yapı

Endülüs, merkezi Şam'da bulunan Emevî İmparatorluğuna bağlı bir eyalet hâline geldikten sonra din farklılığı ve etnik köken olmak üzere iki ayrı biçimde içtimai şekillenmeye sahne olmuştur. Dinî açıdan, Müslümanlar ve zimmîler (gayr-ı müslimler) olarak iki guruba ayrılan Endülüs halkı, ırk bakımından ise İspanyol kökenli Hıristiyan ahali ile Müslüman kesimi oluşturan Araplar, Berberîler ve doğu kökenli Arap olmayan Müslümanlardan (mevâliden) oluşmaktaydı. Bu Müslüman kesim Endülüs'e fetihle birlikte veya daha sonra dışarıdan geldiklerinden dolayı Vâfidîler olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁴² Diğer kesim ise Avrupa'dan getirilen kölelerden oluşmaktaydı.

Vâfidîleri oluşturan gruplardan ilki olan Araplar Endülüs'e doğudan, farklı zamanlarda ve farklı sayılarda gelmişlerdir. 93/712 yılında Mûsâ b. Nusayr ile Endülüs'e giren ve çoğunluğu Kureyşlilerden oluşan ilk guruba Belediyyûn, onu takip eden 97/716 yılında Suriyeli askerlerin oluşturduğu ikinci guruba ise Şâmiyyûn adı verilmiştir.¹⁴³ Endülüs fatihi Târik b. Ziyâd'ın ordusunun çoğunluğunu oluşturan Berberîler ise Endülüs'e Kuzey Afrika'dan geçmişlerdi. Vâfidîlerin son grubu olan mevâlî ise Araplarla birlikte onlara tabi olarak bu ülkeye gelmişler, zamanla da çoğu gerçek kökenlerinin nereye dayandığını unutmuşlardır. Başlangıçta azınlıkta olan ve sadece şehirlerde ikamet eden Araplar¹⁴⁴, sayı bakımından azınlık olmalarına rağmen fetihden Endülüs Emevî hâkimiyetinin son bulduğu 422/1031 yılına kadar gerek idarî, gerekse sosyo-ekonomik hayatın hâkimi durumunda idiler. İslâm öncesi dönemlerden beri süregelen asabiyetçilik ve kabile çekişmeleri, genellikle Kays ve Yemenliler olmak üzere Endülüs'te de sık sık görülmüştür. Berberîler, hem fet-

¹⁴² Endülüs'teki Arap, Berberî ve mevâlînin oluşturduğu kesim hakkında bk. Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 66-71.

¹⁴³ el-Humeydî, *Cezve*, s. 5; Provençal, *Histoire*, IV/51.

¹⁴⁴ Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 32.

hin başarıya ulaşmasında büyük rol oynamalarına, hem de sayı bakımından Araplardan daha fazla olmalarına¹⁴⁵ rağmen, idarî hayatta Araplar kadar etkili olamadılar. Ancak bu durum İbn Ebî Âmir'in yönetimi ele aldığı devrede değişmiştir. Berberîler devlet kademelelerinde, özellikle de ordunun idaresinde çok nüfuzlu bir duruma geldiler. Araplar vasıtasıyla İslâm dinini daha yakından tanıma fırsatı buldular ve kısa bir sürede de Arapça'yı konuşur duruma geldiler.

Doğudan gelen ve çoğu Fars kökenli mevâlî ise sayıca az olmalarına rağmen, Müslüman Endülüs'ün tesisine sağladıkları destekten ötürü doğudaki konumlarının aksine Endülüs'te siyasî ve idarî hayatta önemli rol oynadılar.

İspanya'nın yerli halkından İslâmiyet'i kabul edenlerin oluşturduğu "Muvelledûn" ise, III./IX. yüzyıl ortalarından itibaren Müslüman nüfusun çoğunluğunu teşkil ediyordu. Câhiliyye döneminden beri süregelen kabile asabiyetçiliğinden dolayı bazı Araplar kendilerini Muvelledûn'un üstünde gördüler. Bu durum Arap-Muvelledûn düşmanlığının doğmasına ve bu iki zümre arasında da zaman zaman çetin savaşlara yol açmıştır.¹⁴⁶ III. Abdurrahman döneminde ekonomik ve siyasî istikrarın sağlanması, eğitimin yaygınlaşması, idarî hayatın toplumun bu kesimine açılması ve kabile anlayışının köreltilmesi gibi önlemlerin alınması sonucu Araplarla Muvelledûn arasındaki düşmanlık zaman içerisinde körelmiştir.¹⁴⁷

Endülüs'te Müslüman halkı oluşturan bir diğer kesim "memâlik" adı verilen köleler, Avrupa'nın birçok yöresinden ve özellikle de Slav bölgesinden küçük yaşlarda çeşitli şekillerde toplanarak köle tacirleri tarafından İspanya'nın çeşitli pazarlarında satılıyorlardı. Müslüman Endülüs döneminde aslı Slav olmasa da tüm köleler Slavlar anlamına gelen "Sakâlîbe"¹⁴⁸ olarak isimlendirilmişlerdir. Sakâlî-

¹⁴⁵ Kesin olmamakla birlikte Endülüs'ün fethi esnasında Berberîlerin sayılarının on iki bin civarında olduğu rivayet edilmektedir. Bk. Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 29.

¹⁴⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 118.

¹⁴⁷ Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 66 vd.

¹⁴⁸ Sakâlîbe hakkında geniş bilgi için bk. Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 71-73; Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 32.

be denilen bu etnik gurup, I. Abdurrahman ed-Dâhil döneminden (756-789) itibaren kendilerini hissettirmeye başlamışlardır.¹⁴⁹

Eski dinleri olan Hıristiyanlık veya Yahudilikte kalan İspanyol kökenli halk ise, fetih esnasında yapılan antlaşmalar çerçevesinde can ve mal emniyetine, dinlerini, mabetlerini, örf ve âdetlerini muhafaza hakkına sahiptiler. Bunlara karşılık devlete cizye ve haraç ödüyorlardı. Bu halk kesimi zamanla İslâm kültürünün tesiri altında kaldılar. Ana dillerinin yanı sıra, yazı ve konuşma dili olarak Arapçayı da kullanır hâle geldiler. Günlük hayatlarını ilgilendiren pek çok hususta Müslümanları taklit ediyorlardı. Bundan dolayı bu halk kesimine Araplaşanlar anlamında “Musta’ribûn” deniliyordu. Ordu ve devletin farklı müesseselerinde önemli görevler alan bu zümre idarî, sosyal ve ekonomik hayata katkıda bulundular. Bu cemaat, Arapça ve Latinceye vâkıf olduklarından Endülüs ile Avrupa’nın diğer ülkeleri arasındaki kültür alışverişinde köprü vazifesi görüyordu.

Bu kadar birbirinden farklı etnik kökenlere mensup bu grupları birbirine bağlayan asıl faktör, en üstün sınıf olarak kabul edilen Arapların zaman içerisinde bu gruplarla beşerî kaynaşması sonucu Endülüs halkını doğurmuş olmasıdır.¹⁵⁰ En mübalâğalı rakamlarla sayıları kırk bini geçmeyen ve yerli halka nazaran azınlık durumundaki bu Araplar İslâmlaşmanın ve Araplaşmanın ana potansiyelini oluşturuyordu. Bu kaynaşma sonucu oluşan Endülüs halkının hangi kanı daha fazla taşıdığını, Arap mı yoksa İspanyol mu konusunda doğulu ve batılı bilim adamları her zaman birbirlerine zıt fikirler ileri sürmüşlerdir. Doğulu araştırmacılar, bu halkta İspanyol kanı olmakla birlikte bunun sadece küçük bir karışım olduğunu ve gerçekte bu halkın Arap kanı taşıdığını iddia ederken batılı ve özellikle de Asin Palacios ve Julian Ribera gibi İspanyol araştırmacılar bunun tam aksini savunmuşlardır. Hatta bunlardan Julian Ribera’nın kendince gösterdiği matematiksel bir teori ile Arap ırkının İspanyollar içerisinde tamamen eridiği varsayımında bulunduğunu Ahmed Heykel nakletmektedir. Ribera bu teorisini ispat ederken de Arapların normal bir göç

¹⁴⁹ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 191.

¹⁵⁰ Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 30-31.

şeklinde değil de, savaş maksadıyla ülkelerinden ayrılan ordularla İspanya'ya geldiklerini ve dolayısıyla kadınlarını getirmedikleri için ailevî hayatlarını İspanyol asıllı kadın ve kızlarla evlenmek suretiyle sürdürdüklerini ileri sürmektedir. Bu görüşüne de, başlangıç noktası olarak kabul ettiği Endülüs Emevî devletinin kurucusu Abdurrahman ed-Dâhil'in (113-172/731-788) annesinin Arap olmadığını, yarı Arap sayılacağını ve bunu takip eden emirleri de bu şekilde taşıdıkları kan bakımından oranlayarak ve çok küçük bir orandan ibaret olduğunu iddia ederek Endülüs halkının İspanyalı Müslümanlar olduğunu¹⁵¹ ispata çalışmıştır.

Doğulu araştırmacılar ise çocuğun nesep bakımından babaya intisap ettiğini ve Endülüs'te babası Arap soyundan gelen tüm çocukların, torunların, torunlarının çocukları velhasıl tüm neslin sayıldığını ve bunların da babaları gibi Adnan ve Kahtân kavimlerine mensup olduklarını ileri sürmektedirler.¹⁵²

Endülüs halkını oluşturan bu grupları, etnik köken veya taşıdıkları kan bakımından mutlaka bir soya dayandırmak doğru olmasa gerektir. Görünen odur ki bu halk, çeşitli etnik kökenlere sahip olmakla birlikte beşerî ilişkileri sonucu birbirleriyle kaynaşarak gerek fiziksel ve gerekse de düşünce bakımından kendi asıl kökenlerinden farklı bir toplum meydana getirmişlerdir.

Ancak bu insanların hangi tarafa daha fazla benzedikleri sorusuna, fiziksel olarak batıya, düşünce yapısı bakımından ise doğuya cevabının verilmesinin daha doğru olacağı kanısındayız. Zira Endülüs'e geçen Arapların kırk bin civarında, İspanyolların ise bu dönemde milyonlarla ifade edildiğini göz önüne aldığımızda, doğal olarak fiziksel benzerliğin İspanyol ağırlıklı olacağını düşünmek gerekiyor. Buna mukabil, istisnâ bazı özellikleri bir kenara bıraktığımızda inanç, kültür, edebiyat ve sanat gibi düşünceyi oluşturan unsurlar bakımından Arap oldukları kabul edilebilir.

¹⁵¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 35-36.

¹⁵² Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 34-35.

Endülüs'e göç eden¹⁵³ Vâfidîlerin ikinci grubunu Berberîler oluşturmaktaydı. Fetih esnasında en az Araplar kadar etkin bir rol oynayan Berberîler, Endülüs'e ilk kez görev aldıkları fetih ordusuyla birlikte gelmişlerdir. Ancak fethin başarı ile neticelenmesini müteakip ise çok sayıda Berberî Kuzey Afrika'dan Endülüs'e göç etmiştir.¹⁵⁴ Berberîler de Endülüs'e Araplar gibi topluca değil de gruplar hâlinde gelmişlerdir.¹⁵⁵ Vâfidîlerin üçüncü grubunu oluşturan mevâlî denilen Arap olmayan doğu kökenli Müslümanlar ise Endülüs'e Suriyeli askerlerle birlikte girmişlerdir. Başlangıçta az miktarda olan bu grupta, doğuda Emevîlerin yıkılmasından sonra Endülüs'e göç eden mevâlî gruplar sayesinde hissedilir bir artış gözlenmiştir. Gerek idarî ve gerekse askerî faaliyetlerde görev alan mevâlî grubun Endülüs'e yaptıkları hizmetler oldukça büyüktür.¹⁵⁶ Mevâlî kesimin sosyal seviyelerinin artması ile mevâlî teriminin de değeri artmıştır.

Endülüs toplumunu oluşturan bu gruplar arasındaki azınlıklar, ülkenin siyasî hayatına da yansımış ve siyasî bütünlüğü muhafaza etmek için idarecilerin zaman zaman askerî güç de olmak üzere çeşitli tedbirlere başvurmasına neden olmuştur. Ancak alınan bütün tedbirler, Endülüs'ün sonunu hazırlayan kanlı iç çekişmeleri durduramamıştır.

Muhtelif emirlikler döneminde tayin edilen idarecilerin etnik kökenlerine bakıldığında, idarî kadrolara büyük çapta Arapların getirildiği görülmektedir.¹⁵⁷ Ancak III. Abdurrahman döneminde izlenen politika ile etnik kökene dayanan ırkî taassup bir kenara bırakılarak umum politikası izlenmeye başlanmıştır. Böylece farklı kökenlere mensup etnik gruplar, yavaş yavaş müstakil bir zümre olma özelliğini

¹⁵³ Kaynaklar, Endülüs'e yapılan göçlerin kara yoluyla mı, deniz yoluyla mı gerçekleştiği konusuna tam bir açıklık getirmemektedir. O dönemin sosyal ve ekonomik şartlarını göz önüne aldığımızda bu göçün başlangıçta kara yoluyla, daha sonraki dönemlerde ekonomik kalkınma ile başlayan denizasıırı ticaretlere paralel olarak az da olsa gemi ile yapıldığını söyleyebiliriz.

¹⁵⁴ Provençal, *Histoire*, IV/52-53.

¹⁵⁵ Provençal, *Histoire*, IV/52-53; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 265.

¹⁵⁶ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, II/22-49; Mu'nis, *Fecrü'l-Endelüs*, s. 404 vd.

¹⁵⁷ Bu idareciler hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hayyân, *el-Muktebes*, II/3-40; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/343.

kaybetmişlerdir. Öyle ki Cahiliye döneminden beri taassuba büyük bir önem veren Araplar bile kendilerini kabilelerine değil de bir şehre ya da bir bölgeye nispet etmeye başladılar. Arapların mensubu oldukları kabilelerin unutulmaya başlanması karşısında II. Hakem döneminde (350-366/961-976) Endülüslü Arapların nesep yönünden hangi kabileye mensup olduğunun tespitine çalışılmıştır.¹⁵⁸

2. Sosyal Tabakalar

Endülüs toplumu arasında etnik ve dinî farklılık, toplumu oluşturan kesimlerin sosyal yapılarında da görülmekte idi. Fetih öncesi İspanyol toplumu aralarında bulunan tabakalar durumundaydı. Buna göre piramidin en üstünde asilzade ve büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu imtiyazlılar tabakası yer almaktaydı.¹⁵⁹

Toplumsal bir diğer tabakasını ise “hürler tabakası” olarak isimlendirilen küçük çiftçiler ve küçük ticaret sahipleri oluşturmuyordu. Halkın büyük bir çoğunluğunu teşkil eden ve oldukça kötü hayat şartlarında yaşayan bu kesim, ağır vergiler karşılığında derebeylere ait arazilerde çalışıyorlardı.¹⁶⁰

Toplumsal en kalabalık kesimini oluşturan “köleler tabakası” ise insan olmaktan ziyade eşya olarak görülmekteydiler. Köleleri akıl almaz muamelelere tabi tutan efendilerin bu tasarrufları, zaman zaman kölelerin ayaklanmalarına neden olmuştur.¹⁶¹

Müslüman fatihlerin, aralarında uçurumlar bulunan bu halk kesimleri üzerinde nasıl bir rol oynadıklarını R. Dozy şöyle ifade etmektedir: “Arap fethi İspanya için farklı oldu. Çünkü bu fetih, ülkenin asırlarca içinde kıvrandığı pek çok haksızlığın ve kötülüğün ortadan kalkmasını sağlayan bir inkılâp mahiyetindeydi... Alt tabakaların üzerinde nüfuz ve baskı kuran imtiyazlı sınıfın bu tasarrufuna son verilmesinin yanı sıra, müsadere edilen toprakların halka dağıtılması ile mülk sahiplerinin sayısı arttı. Şüphesiz bu uygulama ziraatin ge-

¹⁵⁸ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 258-59.

¹⁵⁹ Chejne, *Historia*, s. 6.

¹⁶⁰ Mu'nis, *Fecrü'l-Endelüs*, s. 473-74.

¹⁶¹ Geniş bilgi için bk. Dozy, *Historia*, II/35; Mu'nis, *Fecrü'l-Endelüs*, s. 473-74.

lişmesinin sebeplerinden birisi olmuştur. Ayrıca orta ve alt tabakaların hayat şartı da iyileşmeye başladı. İslâm dini köle âzadı konusunda Hristiyanlığa kıyasla daha toleranslı idi. Hz. Muhammed, Allah hakkı için kölelerin âzat edilmesini telkin etmiştir. Böylece köle âzat etmek iyi bir dindarlık göstergesi hâline geldi... Ücret karşılığı Müslümanların tarlalarını işledikleri gibi işleyen ve işleten çiftçilerin durumları düzeldi.”¹⁶²

Fetih sonrası Arap ve Berberîlerin katılımı ile tam bir mozaik hâlini alan Endülüs toplumunu oluşturan kesimler arasındaki sosyal farklılıklar, fetih öncesi ile kıyaslanamayacak kadar olmasa da yine de hissedilir bir durumdaydı.

İslâm fütuhatının Endülüs toplumu üzerinde reform niteliğindeki bu değişiklik, Endülüs’te yerleşmesini tamamlamayı müteakip daha sonraki yıllarda muhtemelen XI. yüzyılda Avrupa’nın da sosyal yapısı üzerinde etkili olduğu kuvvetle muhtemeldir.¹⁶³

Araplarla diğer halk kesimlerinin aynı konumda olduklarını söylemek doğru olmaz. Araplar “eşraf”, geriye kalan halk ise “amme” diye isimlendirilmekteydi.¹⁶⁴ Hepsi için söylemek doğru olmasa da bazı Arap kabilelerinin kendileri dışındaki halka biraz tepeden baktıkları görülmektedir. Sanıyoruz ki onları bu büyüklüğe iten duygu, kendilerini bir döneme damgasını vurmuş ve birçok ülkeler fetih etmiş, İslâmiyet’in sancağını başarı ile taşımış bir imparatorluğun askerleri olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Onların bu duyguları yerli halktan Müslüman olanlar karşısında da hemen hemen değişmemiştir. Zira asker hüviyeti ile İspanya’ya gelmiş olan bu Araplar, Müslümanların eşitliğini ve kardeşliğini ortaya koyan prensipleri henüz sindirememişlerdir.

Ancak bununla birlikte yerli halkın durumu, Vizigotlar dönemi ile mukayese edilemeyecek derecede iyi bir gelişme kaydetmiştir.

¹⁶² Dozy, *Historia*, II/49-51.

¹⁶³ Endülüs’teki bu reform hareketlerinin Avrupalı toplumlar üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Guichard, *Les Musulmans de valence et la reconquete: (XIe - XIIIe siecles)*, I. ve II. bölümler.

¹⁶⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Provençal, *Histoire*, V/93-129.

Daha önce de zikredildiği gibi Vizigotlar döneminde orta ve alt tabakalar önemli sıkıntılar yaşamaktaydı. Oysa İslâm hâkimiyetinden sonra soysal tabakalaşmaya büyük ölçüde son verildiği gibi Vizigotlar döneminde orta ve alt tabaka diye mütalâa edilen halk kesimlerinin de hayat şartlarında hissedilir bir iyileşme sağlandı. Toprak sahibi olma konusunda getirilen düzenlemelerle zenginliğin sadece bir kesimin tekelinde kalması önlenmiş oldu.¹⁶⁵

3. Dinî Yapı

Vizigotlar döneminde İspanya toplumu gerek dinî, gerekse sosyal ve etnik açıdan büyük bir farklılık içersindeydi. Bu dönemde yerli halk inanç bakımından Hristiyanlar, Yahudiler ve putperestler olmak üzere üç grupta toplanmaktaydı.¹⁶⁶ Hemen hemen bütün kaynaklar, Müslüman fatihlerin İspanyol halkını İslâm dinine girmeye zorladıkları konusunda müttetikler.¹⁶⁷ Nitekim fethin ilk yıllarında yerli yöneticiler ile Müslüman fatihler arasında yapılan ve yerli halkın din değiştirmeye zorlanmayacaklarını, dinî ve ailevî meselelerde tamamen serbest kalacaklarını teminat altına alan antlaşma¹⁶⁸ bunun en açık delilidir.

Ancak bununla beraber zaman içinde Müslüman nüfusun hatırı sayılır bir biçimde artmış olması, yerli halkın Müslüman olması için gerek idareciler ve gerekse de Müslümanlarca teşvik edilmiş oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bazı kaynaklar bu teşvike gerekçe olarak, ilk yıllarda sayı bakımından küçük bir azınlık durumunda olan Müslümanların sayıca üstün duruma geçmelerini sağlamak olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁶⁹ Muvelledûn olarak isimlendirilen yerli Müslüman kesimin İslâmiyet'i seçmeleri konusunda, içinde bulundukları sosyal ekonomik şartların etkili olabileceği söylenebilir. Bu faktörlerin başında Müslümanlığı kabul eden yerli halkın ekonomik durumu gelmektedir. Vizigotlar dönemiyle karşılaştırıldığında çok

¹⁶⁵ Dozy, *Historia*, II/35; Provençal, *Histoire*, IV/46.

¹⁶⁶ Chejne, *Historia*, s. 16.

¹⁶⁷ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 38.

¹⁶⁸ Provençal, *Histoire*, IV/21.

¹⁶⁹ Provençal, *Histoire*, IV/46.

daha iyi olduğu görülür. Müslüman fatihler halka karşı hoşgörü ile davranıyor ve onlara aralarındaki hukukî sorunları kendi mahkemelelerinde halletme hakkı tanıyorlardı.¹⁷⁰

İspanya fatihleri, fetih öncesi gerek ekonomik ve gerekse de dinî bakımdan tabakalar hâlinde yaşayan İspanyol toplumunun sosyal ve ekonomik yapısında da bir inkılâp başlatmışlardır. Yerli halktan ilkönce İslâmiyet'e girenlerin büyük çoğunluğunun orta sınıf ve kölelerden olması, İslâmiyet'in bütün insanları eşit görmesi ve hepsine aynı derecede hürriyet tanımasından kaynaklanıyordu.¹⁷¹ Anlaşılabileceği üzere İslâmlaşmanın en önemli faktörlerinden birisi de yeni fatihlerin Vizigot toplumundaki orta ve alt tabakaların yaşadıkları güçlükleri bertaraf edici bir takım tedbirler getirmeleri olmuştur. R. Dozy, özellikle orta ve alt tabakaya mensup insanların İslâmiyet'i kabul etme nedenlerini şöyle açıklamaktadır: "Müslüman fatihlerin hürriyet karşılığında İslâmlaşmayı esas alan tekliflerinin cazibesi karşısında kölelerin hiç tereddütsüz İslâm'ı kabul etmelerini garip karşılamamak gerekir."¹⁷²

Bu açıklamadan da anlaşılabileceği üzere İslâmlaşmanın en önemli faktörlerinden birisi, fetih öncesi Vizigot toplumundaki orta ve alt tabakaların yaşadıkları güçlükler ve bu sıkıntıların da Müslümanlar tarafından bertaraf edilmesi olmuştur. Bunlara ilâve olarak, tarihin her döneminde derin görüş ayrılıklarına neden olan Hıristiyanlığın akidesi üzerindeki tartışmalar, o dönemde de Hıristiyan yerli halkta derin tereddütler meydana getirmiş olabileceği ihtimalinin de İslâmlaşma hareketini kamçılayan faktörlerden olduğunu söyleyebiliriz. İslâmlaşmayı hızlandıran başka bir faktör de, yerli halkla İspanya'ya dışarıdan gelen Arap ve Berberîler arasında kurulan karşılıklı ilişkiler olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişkilerin en başta geleni ise Berberî ve Arapların yerli kadınlarla evlenmeleri olmuştur.¹⁷³ Bu kadınlar, evlilik yoluyla yerli halk ile Arap ve Berberîler arasında kültür köprüsünü kuruyorlardı. Kısa yoldan Arapçayı öğrendikleri

¹⁷⁰ Dozy, *Historia*, II/48.

¹⁷¹ Dozy, *Historia*, II/48-52.

¹⁷² Dozy, *Historia*, II/49-51.

¹⁷³ Provençal, *Histoire*, IV/52.

gibi, kocalarının da bunlar sayesinde yerli halkın dilini öğrenmiş olabileceklerini düşünebiliriz. Dil alanındaki bu gelişme, hiç kuşkusuz kültürel değerlerin diğer alanlarında da kendini göstermiştir.

Özellikle I. Abdurrahman döneminde (139-172/756-788) Arapçayı yaygın bir dil hâline getirmek maksadıyla başlatılan edebî ve kültürel faaliyetlerin¹⁷⁴ bir sonucu olarak Kurtuba, İsbiliyye, Tuleytula gibi büyük şehirlerde yaşayan halkın çoğunluğu Arapçayı kullanmaya başlamıştır. Arapçanın bu derece yaygınlaşmasına paralel olarak İslâmiyet de Endülüs'te hızla yayılmıştır. Öyle ki bu hızlı yayılış karşısında endişeye düşen Hristiyan din adamları, Hristiyan kitleyi Müslüman kesime karşı harekete geçirmiştir.¹⁷⁵ Devlet yaklaşık on yıllık bir mücadeleden sonra harekete son vermeyi başarmıştır.¹⁷⁶

Yerli halkın İslâm'a girmesinin bir başka nedeni olarak da, özellikle Muhammed (208-273/828-886) döneminde hazinenin gelirlerinin azalması ve maliyenin bozulmasından dolayı Hristiyan halkın vergi yükünün artırıldığı ve bu vergi yükünü ödemekte güçlük çeken Hristiyanların da İslâm dinine girmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir.¹⁷⁷

Endülüs'te cereyan eden siyasî, içtimaî ve iktisadî olaylardan, İslâmlaşma hareketinin fetihten inhitat dönemine kadar devam ettiğini görmekteyiz. Ancak Müslümanların hamiyetindeki İspanya yarımadasında yaşayan halkların tamamının Müslüman olduğunu söylemek imkânsızdır. Bu konuda yapılan araştırmalar, Endülüs'teki İslâmlaşmanın VIII. yüzyıl sonunda büyük bir aşama katettiği, XII-XIII. yüzyıllara gelindiğinde ise gayr-ı müslim kesimin azınlıkta kaldığı¹⁷⁸ tahminleri yapılmaktadır. Araştırmamız esnasında Endülüs'teki farklı dinlere mensup halk kesimlerinde sağlıklı bir sayımın yapıldığını gösterir bir kaynağa rastlamadık. Bu konuda verilen rakamlar tahmin ve varsayımdan öteye gitmemektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Chejne, *Islamisation and Arabisation in al-Andalus*, s. 69.

¹⁷⁵ Chejne, *Historia*, s. 36.

¹⁷⁶ Dozy, *Historia*, II/82-114.

¹⁷⁷ Dozy, *Historia*, II/135.

¹⁷⁸ Glick, *Islamic and Christian Spain*, s. 33-35.

¹⁷⁹ İbn İzârî, *el-Beyânu 'l-muğrib*, II/91.

Fetih sonrası Endülüs toplumu dinî açıdan, Müslümanlar ve zimmîler olarak iki grupta mütalâa edilebilir.¹⁸⁰

Fethin ilk yıllarında Araplar, Berberîler ve mevâlîden oluşan kesime, Endülüs'te İslâmiyet'in yayılması sonucu, başlangıçta "Me-saleme"¹⁸¹ daha sonra Muvellidûn olarak isimlendirilen İspanyol kökenli Müslümanlar da katılmıştır. Başlangıçta azınlıkta olan bu kesim, İslâmiyet'in yayılmasına paralel olarak artarak III/IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman nüfusun çoğunluğunu teşkil eder duruma gelmiştir.

Dinî açıdan toplumun diğer kesimini oluşturan gayr-ı müslim grup ise Hristiyan ve Yahudilerden oluşmaktaydı. "Acem", "mozarabs" veya "Musta'ribûn"¹⁸² olarak isimlendirilen Hristiyanlar, başlangıçta Endülüs toplumunun çoğunluğunu teşkil etmekteydi. Ancak İslâmiyet İspanya'da hızla yayılmaya başlayınca, bunların sayıları zamanla azalmış olmakla beraber her dönemde kendilerini hissettirecek bir nüfusa sahip olmuşlardır.¹⁸³ Dinî hayatlarını istedikleri gibi düzenleyen Musta'riblerin mevcut kiliseleri muhafaza edildiği gibi yenilerinin yapılmasına da izin verilmiştir.¹⁸⁴ Aralarında vuku bulan davalarda da kendi örf ve an'anelerini uygulama hakkına sahiptiler. Bu kesimin Müslümanlarla olan davalarına ise, İslâmiyet ve Hristiyanlığın hukuk kurallarına vâkıf Müslüman bir kadı bakardı. Devlete cizye ve haraç ödeyen¹⁸⁵ Musta'ribler daha ziyade Kurtuba, İşbiliyye, Gırnata, Belensiye¹⁸⁶ ve Tuleytula¹⁸⁷ şehirlerinde ikamet ederlerdi.¹⁸⁸

¹⁸⁰ Provençal, *Histoire*, IV/5.

¹⁸¹ Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 31.

¹⁸² Mu'nis, *Fecrü'l-Endelüs*, s. 415; Chejne, *Historia*, s. 107; Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 31.

¹⁸³ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 262; Chejne, *Historia*, s. 107.

¹⁸⁴ Provençal, *Histoire*, IV/233 vd.

¹⁸⁵ Chejne, *Historia*, s. 107.

¹⁸⁶ İspanya'nın doğusunda Akdeniz sahilinde bir liman kenti olan şehir, günümüzde Valencia olarak bilinmektedir. 96/714 yılında Müslümanların hâkimiyetine giren şehir, 636/1238'de Hristiyanların eline geçmiştir. Bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, I/490-91; "Valensiye", *İA*, XIII/176-78.

¹⁸⁷ İspanya'nın ortasında Kurtuba'nın kuzey doğusunda yer alan şehir, günümüzde Toledo olarak bilinmektedir. 96/714 yılında Müslümanların hâkimiyetine giren

Genellikle ziraatle uğraşmakla birlikte orduda paralı askerlik¹⁸⁹ de yapan Musta'ribler, ana dilleri Latincenin yanısıra Arapçayı da kullanıyorlardı. Endülüs'ün siyasî hayatında oldukça önemli bir yere sahip Musta'ribler özellikle emirlik ve II. Abdurrahman dönemlerinde aktif rol oynamışlardır. Bu aktivitelerini İslâmiyet'in İspanya Hıristiyanları arasında hızla yayılmasına tepki olarak Kurtuba'da ruhban sınıfının önderliğini yaptığı dinî bir hareketi başlatmakla gösterdiler. Bu hareket bastırılmış ise de aynı grubun bu sefer, Endülüs tarihinde kara bir sayfa olarak yer alan “fitne dönemi”nde meydana gelen Muvelledûn hareketlerinde, yönetime karşı olan düşmanca tutumları ile aktif bir rol oynadığını görmekteyiz.

Gayr-ı müslim nüfusun bir diğer kesimini oluşturan Yahudiler,¹⁹⁰ sayı bakımından azınlık durumundaydı. Yahudilerin, fetih öncesi Hıristiyanlar tarafından ağır bir dinî baskı altında tutuldukları¹⁹¹, bundan dolayı da İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethini sevinçle karşıladıkları ve hatta Müslümanlara yardım ettikleri rivayet edilmektedir. Fethin ilk günlerinde Târik ve Mûsâ'nın fethettikleri yerlerin idaresini Yahudilere bıraktıktan sonra fetih hareketlerini daha ileriye götürmeleri, bu dayanışmanın en açık delilidir.¹⁹² Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki bu iyi ilişkiler, Endülüs'teki İslâm hâkimiyeti süresince devam etmiştir. Ticarî ve siyasî hayatta oldukça önemli bir yere sahip olan Yahudi ve Müslüman idareciler arasında ciddi bir problem yaşanmamıştır.¹⁹³

Müslümanlar arasında ise itikadî bazı ayrılıklar görülmekteydi.

şehir, 609/1212'den sonra tamamen Hıristiyanların eline geçmiştir. Bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, I/39-40; “Toledo”, *İA*, XII/427-30.

¹⁸⁸ Chejne, *Historia*, s. 147.

¹⁸⁹ Orduda önemli kademelere gelen Musta'riblerden general rütbesine yükselenler bile vardı. Bk. Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 275.

¹⁹⁰ Endülüs'teki Yahudiler hakkında bk. Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 77; Mu'nis, *Fecrü'l-Endelüs*, s. 521; Üçok, *İslam Tarihi*, s. 62.

¹⁹¹ Mu'nis, *Fecrü'l-Endelüs*, s. 521; Üçok, *İslam Tarihi*, s. 62.

¹⁹² el-Merrâkuşî, *el-Mu'cib*, s. 35-38; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 22; Hitti, *İslam Tarihi*, III/784.

¹⁹³ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 268-76; Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 33; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 38-49.

İlk fetih ordusundaki Arapların büyük bir kısmı, Suriye ve özellikle Şam'lı idiler. Bundan dolayı da fetih ve onu takip eden valiler döneminde Endülüs Müslümanlarının büyük bir kısmı, Şam bölgesinde yaygın olan Evzâî¹⁹⁴ mezhebine mensuptular.¹⁹⁵ Mâlikî mezhebi hemen hemen Müslümanların tamamına yakın bir kısmı tarafından benimsenilmiş ve tasvip görmüştü. Hişâm döneminde ise büyük bir yayılma kaydederek devletin resmî mezhebi durumuna gelmiştir.¹⁹⁶ Bu yaygınlaşmada en önemli rolü, doğuya giderek ilim tahsil eden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/848)¹⁹⁷ gibi fıkıh âlimlerinin yanı sıra bizzat kendisi de bir Mâlikî tutkunu olan ilim âşığı Endülüs emiri Hişâm b. Abdurrahman üstlenmiştir.¹⁹⁸

III./IX. yüzyılın ortalarında ise muhaddis Kâsım b. Muhammed (ö. 276/889)¹⁹⁹ vasıtasıyla Şâfiî mezhebi Endülüs'e girerek yayılmaya başladı. Zaman içerisinde Endülüs'ün ileri gelen bazı bürokratları, bu mezhebi benimsemişlerdir.²⁰⁰

Zâhirî mezhebi de Endülüs'te benimsenen mezheplerdendi. Bu mezhep Endülüs'e taşınmışsa da, Hâcib Mansûr b. Ebî Âmir Mâlikî

¹⁹⁴ Ebû Âmir Abdurrahman b. Muhammed (ö. 157/774) tarafından kurulan, Kur'an ve Sünnet'ten başka bir delil kabul etmeyen Evzâî mezhebi hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I/241-42; Kehhâle, *Mu'cem*, V/163; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/94; Brockelmann, *Suppl.*, I/308-309; Sezgin, *GAS*, I/516-17; Karaman, *İslam Tarihi*, s. 227-28.

¹⁹⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 79.

¹⁹⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 79; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/57; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/27-28.

¹⁹⁷ Berberî asıllı olan fıkıhçı Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Leysî hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, II/186-87; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 495-98; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II/9-12; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IX/223-24; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 80.

¹⁹⁸ İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 64; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 79; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/57.

¹⁹⁹ Doğuya giderek Şâfiî mezhebinin ileri gelenlerinden ilim tahsil ettikten sonra Endülüs'e dönen ve bu mezhebin yayılması için çalışan Kâsım b. Muhammed b. Seyyâr el-Kurtubî el-Beyânî hakkında geniş bilgi için bk. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI/15; Kehhâle, *Mu'cem*, VIII/122; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/183.

²⁰⁰ Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/183.

fukahânın da etkisiyle bu mezhebin Endülüs'teki faaliyetlerini kontrol altına aldığı için fazla yayılma imkânı bulamamıştır.²⁰¹

Endülüs'ün Afrika'ya yakınlığı ve Berberîlerin Kuzey Afrika'daki soydaşları ile ilişkilerini devam ettirmiş olmaları sebebiyle, Kuzey Afrika'da yayılma imkânı bulan Hâricîlik ve Şîlik, Endülüs Berberîleri sayesinde etkili olmuştur.²⁰² Ancak I. Hişâm döneminde Mâlikî mezhebinin Endülüs'te hâkim olması üzerine²⁰³ Berberîlerin birçoğu bu mezhebe girmiştir.²⁰⁴

Şîi prensiplere sıkı sıkıya bağlı olan Kuzey Afrika kökenli Hammûdîler döneminde (407-418/1017-1027) ise Şîa mezhebi az da olsa bir yayılma imkânı bulmuştur. Sünnîlerin üzerine bu konuda yapılacak herhangi bir baskının önemli siyasî karışıklıklara neden olacağını bilen²⁰⁵ Hammûdî idarecilerinin bu konuda pek başarılı oldukları söylenemez.

4. Ekonomik Hayat

Döneminde Avrupa'nın servetçe en zengin, nüfusça en kalabalık ülkelerinden biri olan Endülüs'ün ekonomik yapısı endüstri (el sanatları), tarım ve ticaret olmak üzere üç temel sektöre dayanmaktaydı. El sanatlarında önemli bir yer tutan dericilik oldukça ileri bir durumda idi. Deri tabaklama, deri üzerine kabartma ve süsleme yapma sanatı, Kuzey Afrika ve Avrupa ülkelerine Endülüs kanalı ile ihraç ediliyordu. Müslümanlarca İspanya'ya getirilen ipek böcekçiliği, burada tam anlamıyla gelişip yaygın bir hâle gelmiştir. Cam, pirinç, bakır, porselen, altın, gümüş, demir ve kurşun mamûlleri imalâtının yanı sıra, Mâleka'daki yakut gibi kıymetli mücevher yatakları da bu sektörü ülkenin girdileri açısından birinci sıraya getirmişti. Dokumacılık, her dönemde Endülüs'teki sanayi ürünleri arasında ilk sırada

²⁰¹ Ferruh, *Târihu 'l-edebi 'l-Arabî*, IV/184.

²⁰² Mu'nis, *Fecrû 'l-Endelüs*, s. 172-203; Chejne, *Historia*, s. 103.

²⁰³ Mâlikî mezhebinin Endülüs'te yayılması hakkında geniş bilgi için bk. Provençal, *Histoire*, IV/304-308; Dozy, *Historia*, II/59 vd.

²⁰⁴ el-İbâdî, *Dirâsât fî târihi 'l-Mağrib*, s. 109.

²⁰⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 15.

yer almıştır.²⁰⁶

Tarım sektörü ise Endülüs ekonomisinde küçümsenmeyecek bir yere sahipti. Fetih öncesi basit usûllerle icra edilen ziraî faaliyetler, Müslümanlarca daha modern ve verimli bur duruma getirilmiştir.²⁰⁷ Bu maksatla birçok sulama kanalı açılmıştır. Bağ ve bahçe hâline getirilen arazilerde tahıl ürünleri, kayısı, şeftali, nar, portakal²⁰⁸ gibi meyvelerin yanı sıra şeker kamışı ve pamuk gibi ürünler de yetiştiriliyordu. Özellikle İspanya yarımadasının iklim ve toprak bakımından ziraate çok elverişli olan güneydoğu ovalarında, yukarıda zikredilen ürünlerin tarımı yapılıyordu. Bu, günümüz İspanya'sına Müslümanlarca bırakılan ve hâlen mevcudiyetini devam ettiren hediyelerden biridir.²⁰⁹

Endülüs'te üretilen sınaî ve ziraî ürünler, ülkenin iç tüketiminin çok üzerindeydi. En büyük liman şehirlerinden biri olan İşbiliyye ve Mâleka kanalı ile pamuk, zeytin, yağ ve diğer sınaî ürünler ihraç ediliyordu. Bu mallar, daha sonra İskenderiye ve İstanbul limanları aracılığı ile Hindistan ve Orta Asya ülkelerine ulaştırılıyordu. Özellikle Şam, Bağdat ve Mekke ile yapılan ticarî faaliyetler çok yoğundu.²¹⁰

Devletin para sistemi ise doğudaki modeline uygun olarak gelişmişti. Dinar, altın ve dirhem zamanın para birimi olarak geçerliydi. Bu paralar, asırlarca kuzeydeki Hristiyan krallıkları için de geçerliliğini korumuştur.²¹¹

Genel olarak Endülüs ekonomisini ele aldığımızda halkın refah seviyesinin iyi bir durumda olduğunu, siyasî istikrarsızların ve kıtlıkların hâkim olduğu dönemler dışında devlet hazinesinin hep dolu

²⁰⁶ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/834-35; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 198; Provençal, *el-Edebu'l-Endelüs*, s. 91-93.

²⁰⁷ el-İbâdî, *Dirâsât fî târihi'l-Mağrib*, s. 152-56.

²⁰⁸ Endülüs'te yetiştirilen tarım ürünleri hakkında bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, III/835; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 198-99; Hâlis, *İşbiliyye fî'l-karni'l-hâmis*, s. 37.

²⁰⁹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/836; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 54.

²¹⁰ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/837; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 54-55.

²¹¹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/838.

5. Bayındırlık

Valiler döneminde daha ziyade kuruluşa ve yerleşmeye ağırlık verildiğinden imar faaliyetlerine pek fazla eğilme imkânı bulunamamıştır. Abdurrahman ülkede siyasî istikrarı ve birliği sağladıktan sonra hâkimiyeti altında bulunan şehirleri imar etmeye büyük ağırlık vermiştir.²¹³ Bu hizmetlerin en önemlileri hiç şüphesiz hükümet merkezi Kurtuba'ya içme suyu getirmek için yaptırdığı su kemerleri, şehrin emniyetini sağlamak maksadıyla inşa ettiği surlar²¹⁴ ile doğuya olan özleminin bir ifadesi olarak Suriye şehirlerini andıran, “Munye-tu'r-Rusâfe”²¹⁵ ismindeki saraydır. Sarayın bahçesine, o dönemde Endülüs'te bilinmeyen şeftali ve nar ağaçları ile Suriye'den getirttiği bir hurma ağacı diktirmiştir. I. Abdurrahman bu hurma ağacını gördüğünde, emîri olduğu ülkede kendini yabancı hissederek anavatanına olan özlem duygularını ilk beytini aşağıda vereceğimiz bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

“er-Rusâfe'nin ortasında, hurma ülkesinden uzakta, batı toprağında
bize bir hurma ağacı gözüksü.”²¹⁶

Bunların yanısıra Mescid-i Kurtuba²¹⁷ da önemli eserlerdendir.

²¹² Mu'nis, *Fecrû'l-Endelüs*, s. 172-203; Chejne, *Historia*, s. 103.

²¹³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 77.

²¹⁴ Heykel, *Dirâsât edebiyye*, s. 225; Hitti, *İslam Tarihi*, III/800.

²¹⁵ Munye, Arapçada “arzu edilen, istenilen” anlamına geldiği gibi, bu kelimenin eski Mısır dilinden Arapça'ya geçmiş olup “bahçe” anlamında kullanıldığı da zikredilmektedir. (Bk. Heykel, *Dirâsât edebiyye*, s. 225; Hitti, *İslam Tarihi*, III/801.) Bu saraydaki sosyal hayat hakkında bk. Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 77.

²¹⁶ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/37; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 83; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 89.

²¹⁷ 170/786 yılında inşası tamamlanan Mescid-i Kurtuba, I. Abdurrahman'dan sonra tahta oturan emir ve halifeler tarafından genişletilmiştir. Cami, o dönemde İslâm âleminin sayılı camileri arasında yer almaktaydı. (Bk. Hitti, *İslam Tarihi*, III/801; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 199; Ruggles, “The Great Mosque of Cordoba”, s. 159-62.) Kurtuba 634/1236 yılında Hristiyanların eline geçince cami, varlığını günümüzde de sürdüren bir katedrale dönüştürülmüştür. Günümüz İspanya'sında bu katedral “La Mezquita” olarak bilinmekte-

II. Abdurrahman dönemine gelindiğinde hızlanmaya başlayan İslâmlaşmaya paralel olarak ülkenin her tarafında mescitler inşa edilmiştir.²¹⁸

İktisadî hayatta da önemli bir canlanma meydana gelmiştir. Ziraî ürünlerdeki önemli artışların yanısıra ticarî faaliyetlerde de canlanma meydana gelmiştir. Endülüs doğulu tüccarların lüks eşyalarının satıldığı en önemli bir pazar durumuna gelmiştir.²¹⁹ Bunların sonucunda devletin gelirlerinde önemli artışlar olmuştur. III. Abdurrahman döneminde ise bu gelirler daha da artmıştır.²²⁰

III. Abdurrahman döneminde sadece Kurtuba'da 1600 mescidin bulunması²²¹, bu faaliyetlerin nedenli yaygın olduğunu göstermektedir. Yine III. Abdurrahman, Kurtuba'ya hâkim bir tepe üzerine "Zehrâ" isimli bir cariyesine nispetle "Medine'tüz-Zehrâ" sarayını inşa ettirmiştir. İnşasına 325/936 yılında başlanan bu saray, Kurtuba'ya beş kilometre mesafedeydi. Sarayın içerisinde halifenin yanısıra, devlet ve saray ricalinin ikametgâhları, muhafız alayı için kışla, ilim tahsili ve ibadet için de bir cami bulunmaktaydı. Sarayın yapımında ve süslemesinde kullanılan kıymetli taşların bir kısmı İstanbul ve Kuzey Afrika'dan getirilmiştir.²²² Sarayın ortasında ise meyve bahçeleri bulunuyordu.²²³ Bu maksatla her dönemde Endülüs'te düzenlenen bu bahçelerin yüzlercesini sulama maksadı ile birçok sulama kanalları yapılmış ve verimin artırılmasına büyük özen gösterilmiştir.

Hâcib İbn Ebî Âmir tarafından 368/978²²⁴ ez-Zehrâ sarayına

dir. Bk. Hitti, *İslam Tarihi*, III/801; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 77; a. mlf. *Dirâsât edebiyye*, s. 225

²¹⁸ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftîtâhi'l-Endelüs*, s. 88; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 77.

²¹⁹ el-İbâdî, *Dirâsât fî târihi'l-Mağrib*, s. 152-56.

²²⁰ Provençal, *Histoire*, V/19.

²²¹ el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/540.

²²² el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/565-66; İbn Hâkân, *Kalâidu'l-ikyân*, I/65; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/144; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 200-201; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 183-84.

²²³ Yetkin, *İslam Mimarisi*, s. 39.

²²⁴ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204.

nazire olarak yaptırılan “Medînetü’z-Zâhira” sarayı, mimarisi ve büyüklük açısından ez-Zehrâ sarayından hiç de aşağı durumda değildi. Muhammed b. Şehis, ez-Zehrâ sarayını vassfettiği şu şiiri sarayın o dönemde nasıl bir değere sahip olduğunu ortaya koymaktadır:

فَأَنْتَ مَحَاسِنُهَا بِجُحُودٍ وَاصِفُهَا فَأَلْمُولُ كَالسَّكْتِ وَالْإِبْجَازُ كَالْحُطَلِ
بَلْ فَضْلُهَا فِي مَبَانِي الْأَرْضِ أَجْمَعِهَا كَفَضْلِ دَوْلَةٍ بَانِيهَا عَلَى الدُّوَلِ

“Onun (sarayının) güzellikleri kendisini vassfedenin gücünü aştı. Artık konuşmakla susmak, özlü sözle gevezelik gibidir”.

“Bilâkis onun yeryüzünün bütün binalarına olan üstünlüğü, onu inşa edenin devletin diğer devletlere olan üstünlüğü gibidir.”²²⁵

İlme ve ilim ehline büyük değer veren II. Hişâm döneminde sadece Kurtuba’da, fakir çocukların okuması için bugünkü anlamda yirmi bir parasız yatılı okul inşa edilmiştir.²²⁶ Sadece halifelik döneminde ellibin köşk, yüzbinden fazla genel maksatlı bina, dokuz yüz cami ve yedi yüz hamamın inşa edilmesi²²⁷, bayındırlık yönünden Endülüs’ün çizdiği tabloyu gözler önüne sermektedir.

6. İdarî Müesseseler

Endülüs’teki merkezî ve mahallî yönetim şekli, temelde doğudan pek farklı değildi.²²⁸ Devlet başkanlığı makamı miras yoluyla bir diğer şahsa geçmekteydi. 317/929 senesine kadar “emîr” diye isimlendirilen hükümdarlar için bu tarihten sonra ise “halife” veya “emîru’l-mü’minîn”²²⁹ unvanları kullanılmıştır. İster “emîr” isterse “halife” unvanına sahip olsun, Endülüs Emevî hükümdarları geniş bir otorite ve nüfuz sahibiydiler. Toplumun başı ve orduların başkomutanı olmaları yanında, idarî mevkilere istediklerini tayin etme ve is-

²²⁵ Abbas, *Târîhu’l-edeb*, I/113.

²²⁶ İbn İzârî, *el-Beyânu’l-muğrib*, II/240.

²²⁷ Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 183.

²²⁸ Endülüs ve Kuzey Afrika’da Müslümanların hâkim olduğu dönemlerde uyguladıkları idarî şekiller hakkında geniş bilgi için bk. Provençal, *Edebu’l-Endülüs ve târîhuhâ*, s. 74-110.

²²⁹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/137.

temediklerini azletme yetkisine sahiptiler. Genellikle hükümdar hayatta iken yapılan veliaht tayinlerinde belirli bir esas uygulanmadığından bu durum zaman zaman taht kavgalarına neden oluyordu. Belirli alanlarda hizmet gören vezirlerin üzerinde, günümüzde başbakan karşılığı olan hâcib unvanı ile görev yapan kimse halife ile vezirler arasında bir aracı durumundaydı.²³⁰

III. Abdurrahman döneminde ise bazı vezir ve hâciblere “zu’l-vizâreteyn” unvanı verilmiştir. “Zu’l-vizâreteyn”den maksat, sivil ve askerî gücü elinde bulunduran kişi anlamındadır.²³¹ Endülüs’te bu unvan, ilk önce III. Abdurrahman tarafından vezir Ahmed b. Abdilmelik b. Şüheyd’e verilmiştir.²³² Doğuda hâciblik makamı ve günümüzde genel sekreterin karşılığı olan halife ve emirlerin huzuruna kabul edilecek kişilerin belirli kurallar içerisinde giriş ve çıkışlarını düzenlemekle yükümlü idi.²³³ II. Abbâsî döneminde ise eski görevlerine ilâveten halifenin genel korumasını da üstlenmekteydiler.²³⁴ Vezirlerden sonra ise küttâblar bulunurdu. Küttâblar ve vezirler dîvân adı verilen meclisi oluşturmuyorlardı.

Kurtuba dışındaki eyaletler ise hükümet merkezi tarafından atanan vali unvanı ile bir sivil ve bir askerî görevli tarafından yönetilirdi. Siyasî öneme sahip büyük şehirlere de zaman zaman vali atandığı görülmekteydi. Adlî ve kazaî olaylara bizzat halife ya da halife tarafından atanan kadılar bakardı. Bu kadılar da Kurtuba’da bulunan Kadı el-Kudat’a (başkadı) bağlı idiler. Adi ve cinayet olayları ise “sahibu’ş-şurta” denilen polisin ilgi alanına girerdi. Kurtuba’da bulunan “sahibu’l-mezâlim” unvanlı hâkim ise kamu ve devlet işlerinde görevli memurlara ve idarecilere karşı açılan davalara bakardı.²³⁵

Hâcib İbn Ebî Âmir yukarıdaki müesseselere ilâve olarak ordunun teşkilâtlanmasında yeniden bir düzenlemeye giderek, kabile teş-

²³⁰ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/833; el-İbâdî, *Dirâsât fî târihi l-Mağrib*, s. 146.

²³¹ el-İbâdî, *Dirâsât fî târihi l-Mağrib*, s. 147; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, I/380; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 190-91; İbnu’l-Abbâr, *el-Hulle*, I/237-39.

²³² Ahmed Dayf, *Belagatu l-Arab*, s. 43; Provençal, *Histoire*, IV/345.

²³³ İbrahim, *et-Târîhu l-İslâmi l-âm*, s. 527.

²³⁴ İbrahim, *et-Târîhu l-İslâmi l-âm*, s. 570.

²³⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/833.

kilâtına dayanan teşkilât yerine alay ve tabur sistemini getirmiştir.²³⁶

²³⁶ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/842.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS’TE EDEBİYAT VE BİLİM

A. EĞİTİM VE KÜLTÜR

Fethi takip eden ilk yüz yıl içinde tabîî olarak Endülüs’e has bir kültürün olduğunu söyleyemeyiz. Zira İberik Yarımadasına farklı zamanlarda ve farklı gruplar hâlinde gelen Araplar²³⁷, doğuda büyü-yüp doğu ruhu ve kültürü ile yoğrulmuş kişiler olduklarından Endülüs’lü sayılmaları mümkün değildir. Bu dönem edebiyatçıları doğuda doğup fetih ile birlikte veya kısa bir müddet sonra Endülüs’e gitmişlerdir. Özellikle doğuya aşırı bir bağlılıkları olan Emevî emirleri daha sonraki dönemlerde bile doğudan ilim erbabı şahsiyetleri Endülüs’e getirmişlerdir. Bunlar arasında el-Kâlî (ö. 356/965)²³⁸ ve Said el-Luğavî’yi sayabiliriz. Edebiyatçıların yanısıra, doğulu şarkıcıların da doğu edebiyatının Endülüs’te yaygınlaşmasında büyük bir payı olmuştur. Bunda da en büyük pay şüphesiz şarkıcı Ziryab (ö. 230/845)’a²³⁹ aittir. Ziryab, doğudan Endülüs’e gelmeyi müteakip enstitü niteliği taşıyan bir müzik okulu tesis etmiştir. Kurtuba’da ku-

²³⁷ Provençal, *Histoire*, IV/51.

²³⁸ Doğuda doğup bilâhare Endülüs’e giden ünlü dil bilgini İsmail b. el-Kâsım el-Kâlî, 330/941 yılında Endülüs’e gelmiş ve Kurtuba’ya yerleşmiştir. “en-Nevâdir” olarak da bilinen ünlü eseri “el-Emâlî”yi burada telif etmiştir. Bk. el-Kâlî, *el-Emâlî*, önsöz, İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/130-31; İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, I/18; Brockelmann, *GAL*, I/139; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, I/319-20; Kehmâle, *Mu’cem*, II/286.

²³⁹ Asıl adı Ebu’l-Hasan Ali b. Nâfi’ olan ünlü müzisyen Ziryab, hayatının yarısını Bağdat’ta geçirmiştir. Bir müddet Abbasî halifesi el-Mehdî (ö. 169/785) ve Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809)’in yanında bulunan Ziryab, önce Mağrib’e ve daha sonra da Endülüs’e gelerek ömrünün geri kalanını burada geçirmiştir. Güzel sesli bir kuşa benzetilerek “Ziryab” olarak tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Sa’îd, *Unvânu’l-murakkasât*, s. 147.

ruhan bu okulu, daha sonra ise İsbiliyye, Tuleytula, Belensiye ve Gırnata'da açılan müzik okulları takip etmiştir. Böylece müzik Endülüs'te geniş bir yayılma imkânı bulmuştur.²⁴⁰

Eğitim ve kültür alanlarındaki tüm kaynaklar, yarımada-ya doğudan getirilmekteydi. İlk yüzyıldaki doğuya olan bu bağımlılık edebiyatın hemen hemen her türüne ve diğer ilim dallarına yansımıştır.²⁴¹ Bunun neticesi olarak da Endülüs ve doğu edebî ürünleri arasında büyük benzerlikler görülmüştür. Zaman içerisinde bazı farklılıklar arzeden bir edebiyatın doğması gerçekleşmişse de Arap edebî ürünlerindeki temel kaideler hiçbir zaman değişmemiştir. Doğu ve Endülüs edebî ürünlerinde görülen ortak özelliklerden hareket ederek Endülüs edebiyatının doğu edebiyatının bir taklidi olduğunu söylemek kanaatimizce doğru değildir. Konuya başka bir açıdan baktığımızda Endülüslü Arapların buraya doğudan geldiklerini ve tabîi olarak da asıllarına bağlı kalıp onu devam ettirmelerinin çok normal bir hadise olduğunu ve taklit olarak düşünülmesinin yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Fetihle birlikte veya fethi takip eden yıllarda doğudan Endülüs'e göç eden Araplar, daha önce yaşamış oldukları ortamdan tamamen farklı bir atmosfere girmelerine rağmen atalarının yaşamış oldukları efsaneleri ve bu efsanelere mekân olan yerleri zihinlerinden hiçbir zaman silmemişlerdir. Zira onlara göre çöl, kum tepelikleri, deve, ceylan ve vahşî hayvanlarla dolu bir ortamda yaşayanların meydana getirdikleri edebî ürünler örnek teşkil edecek olgunluk derecesindeydi.²⁴²

Endülüs'teki ilk Emevî emîri I. Abdurrahman'ın doğuya seyahat eden birini gördüğünde söylemiş olduğu şu şiiri, Endülüs'e göç eden Arapların anavatanlarına nasıl özlem duyduklarının en güzel örneğidir:

²⁴⁰ İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 83-84; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV/118-19; Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târîhuhâ*, s. 7; Abbas, *Târîhü'l-edebe'l-Endelüsî*, I/57; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 896.

²⁴¹ Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târîhuhâ*, s. 5; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 899; Rosen, "The Muwashshah", s. 165.

²⁴² Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 85.

“Ey ülkeme seyahat eden binici! Benden bazı tanıdıklarına selâm götür.”

“Senin de gördüğün gibi bedenim bir yerde, kalbim ve sahipleri baş-
ka bir yerdedir.”²⁴³

Valilik döneminin tamamı ile Emirlik döneminin yaklaşık ilk elli yılını içine alan zaman diliminde diğer ilim dallarında da durum bundan farklı değildi. Bütün kaynaklar doğuda yazılan eserlerden oluşuyordu. Bu eserler, gerek doğuyu ziyaret eden, gerekse Endülüs’e doğudan gelen ve emirler tarafından himaye gören âlimler tarafından Endülüs’e taşınıyordu. Araplar için büyük önem arzeden Endülüs’teki İslâmlaşma hareketini normal sürecinde devam ettirmede ihtiyaç duyulan din adamları da bu ithalatın içinde yer aldılar. Bundan dolayı bu dönemde ilk üzerinde durulan konuların başında dinî ilimler gelmekteydi. Hatta bu hareketi daha aktif bir hâle getirmek için on tâbiîn²⁴⁴ Kuzey Afrika ve Endülüs’e gönderilmiştir.²⁴⁵

Özellikle başlangıçta Endülüs edebiyatı, doğudaki Arap edebiyatından oldukça fazla bir oranda etkilenmiştir. Meselâ, Endülüslü ünlü şairlere doğuda yetişmiş meşhur şairlerin isimlerinin lâkap olarak verilmesi²⁴⁶, doğuya olan hayranlığın ve dolayısıyla doğu edebiyatının Endülüs edebiyatı üzerindeki etkisinin açık bir göstergesidir. Ancak bu ve buna benzer uygulamalar kesinlikle Endülüslü ediplerin yeni bir şey üretmedikleri anlamına gelmez. Her ne kadar doğudaki geleneksel kalıp ve konular varlığını sürdürmüşse de zaman içerisinde Endülüs’e has edebî ürünler ortaya konulmuştur. Bunların en önemlisi şiirde kendini göstermiştir. İleride de geniş bir şekilde üzerinde duracağımız gibi, tamamen Endülüs’e ait olan, şarap ve aşk gibi konuların işlendiği muvaşşah türü şiir, kalıp, vezin ve kâfiyede doğudaki geleneksel şiirden tamamen farklı bir şekil içerisinde ortaya çıkmıştır.

²⁴³ İbnu’l-Abbâr, *el-Hulle*, I/36; er-Rikâbî, *Fi’l-edebi’l-Endelüsî*, s. 82; Heykel, *Dirâsât edebîyye*, s. 226; a. mlf. *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 90.

²⁴⁴ Hz. Peygamber’in ashabını gören kişiler.

²⁴⁵ Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 60-61.

²⁴⁶ Endülüslü şairlere verilen bu lakaplar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. eş-Şebîbî, *Edebu’l-Magâribe*, s. 12-13; er-Râfî, *Târihu âdâbi’l-Arab*, III/254.

Özellikle II. Abdurrahman döneminde görülen idarî, ticarî ve iktisadî gelişmelere paralel olarak ilmî ve edebî hayatta da büyük bir canlılık gözükmekteydi.²⁴⁷ Doğudan Endülüs'e bilgi akışının hızlandığı ve bu çerçevede birçok Endülüslünün ilim tahsili için doğuya gitmesinin yanı sıra, bazı doğulu İslam bilginlerinin de Endülüs'e geldiği görülmektedir.

Endülüs, en-Nâsır unvanını alarak kendisini halife ilân eden III. Abdurrahmân döneminde siyâsi, iktisadî ve kültürel alanda dünyanın sayılı ülkeleri arasına girmiştir. Dönemin bazı müellifleri de haklı olarak Endülüslü olmanın gururunu duyarak Endülüs'ün faziletlerini dile getiren edebî risâleler yazmışlardır. III. Abdurrahman döneminde de devam eden doğulu ve Endülüslü âlimlerin karşılıklı ziyaretlerinin en önemli sebeplerinden birisi de, kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Arapçayı Endülüs'te diriltmeyi hedef almaktaydı. Zira başlangıçta Endülüs'te Arapça küçük bir azınlık olan Araplar tarafından konuşulurken zamanla Berberî lehçeleri ve yerli halkın konuştuğu Lâtince arasında kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya bulunmasıydı. Endülüslü idareciler bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için yoğun bir eğitim faaliyeti içerisine girmişlerdir. Bu maksatla doğulu âlimlere Endülüs'e gelmeleri için cazip teklifler yaparken Endülüslü birçok öğrenciye de ilim öğrenmeleri için doğuya gönderdiler. Doğudaki ilmî ve edebî alanlardaki gelişme ve yeniliklerin Endülüs'e ulaştırılmasında şüphesiz bu ziyaretler çok büyük bir rol oynamıştır.²⁴⁸ Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak Arapça, Endülüs'te yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. IV./X. yüzyıl ortalarından itibaren Arapça, Endülüslülerin ortak dili hâline gelmiştir. Arapçanın böyle hızlı bir şekilde yaygınlaşması karşısında paniğe kapılan Hıristiyan papazlardan birisi dindaşlarına tedirginliğini şöyle dile getirmekteydi:

“Pek çok din kardeşimin Arapların şiir ve hikâyelerini okumaktan büyük zevk aldıklarını görüyorum. Yine bu kardeşlerimin Müslüman âlimlerin ve filozofların dinî görüşlerini tetkik ettiklerine de şahit oldum. Bu çabalarını da Müslümanları tenkit maksadıyla değil,

²⁴⁷ İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 75; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 237.

²⁴⁸ Chejne, *Islamization and Arabization*, s. 69.

aksine, fasih ve akıcı bir Arapça konuşmak için sarf etmektedirler. Acaba şu anda Hristiyan din adamlarının dışında, Lâtince olarak yazılı kutsal İncilleri okuyan veya havarilerin, peygamberlerin ve resullerin eserlerini inceleyen bir kişi bulabilir miyiz? Ne kadar acıdır ki, günümüzde Hristiyan gençler Arap dili ve edebiyatının dışında başka bir şey okumuyorlar.²⁴⁹

İlmî, edebî ve resmî dil olan fasih Arapçanın yanısıra, günümüzde bütün Arap ülkelerinde karşılaştığımız, halkın günlük dili olan ve Ammiyye dediğimiz halk Arapçası da Endülüs'te varlığını sürdürmüştür.²⁵⁰ Hatta bazı durumlarda ilim adamları bile anlaşılması zor konuları açıklamada halk dilini kullanmışlardır.²⁵¹

Bundan da öte, ileride işaret edeceğimiz gibi, halkın kullandığı bu dil şiire bile yansımıştır. Arap dilinin kullanımının bu denli artması, İslâmlaşmanın da hızlı bir şekilde yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Eğitimin yaygınlaştırılması hususunda alınan bu tedbirler sonucudur ki, IV./X. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'nın öteki ülkelerinde din adamları dışında okuma yazma bilen yok denecek kadar azken, Endülüs'te halkın büyük bir çoğunluğunun okuma yazma bildiği rivayet edilmektedir.²⁵² Bu örnek bile Endülüslü idarecilerin eğitime ne kadar önem verdiklerini bize anlatmaya yeter.

Özellikle kendisi de bir ilim adamı olan II. Hakem döneminde ilmî çalışmalar teşvik edilmiş ve ilim adamları devlet himayesi görmüştür. İlim adamlarına cömertçe davranan II. Hakem sadece başkent Kurtuba'daki çocukların ücretsiz olarak eğitim görmelerini temin için yirmi yedi okul açmıştır. III. Abdurrahman tarafından 169/785 yılında tesis edilen Kurtuba Üniversitesi²⁵³, o dönemin en ünlü üniversiteleri arasında yer almaktaydı. Kahire'deki el-Ezher²⁵⁴

²⁴⁹ Chejne, *Historia*, s. 167; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 40.

²⁵⁰ Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 233; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 43.

²⁵¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 45.

²⁵² Chejne, *Historia*, s. 36; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 59.

²⁵³ Provençal, *Histoire*, IV/88.

²⁵⁴ el-Ezher Üniversitesi 362/972 yılında tesis edilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, IV/993.

ve Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nden²⁵⁵ daha önce kurulan bu üniversitede din, dil ve ırk ayırımı gözetilmeden dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilere hizmet verilmekteydi. Çeşitli İslâm ülkelerinden âlimler getirtilerek burada ders vermeleri sağlanıyordu. Bu hocalar arasında İbnu'l-Kûtiyye (ö. 367/977)²⁵⁶, Bağdat'ın meşhur dil âlimlerinden Ebû Ali el-Kâlî de bulunmaktaydı.

Yine II. Hakem tarafından Kurtuba'da tesis edilen kütüphanede, o dönemde birçoğu diğer ülkelerden getirtilen ve tamamı kendisine ait olan toplam dört yüz bin civarında yazma eser bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu eserler bilâhare İspanya yarımadasında İslâm hâkimiyeti son bulduktan sonra toplanıp muhafaza altına alınmıştır. Günümüzde ise Madrid yakınlarındaki dünyaca ünlü Escorial Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.²⁵⁷

Eğitime verilen bu ilginin bir uzantısı olarak II. Hakem ve onu takip eden diğer halife ve hükümdarlar ülkede yaygınlaşan eğitim müesseselerinde görev yapan öğretmenlere maaş bağladılar.

el-Mansur b. Ebî Âmir'in yönetimi ele aldığı devrede fukahânın baskısıyla felsefe, mantık ve astronomi ile ilgili çalışmalar kesintiye uğratılmışsa da, diğer ilim dallarındaki çalışmalar sürdürülmüş, birçok eser telif edilmiş ve daha önceki dönemlerde olduğu gibi doğu ile temas sürmüştür.²⁵⁸

Halife ve emirler, vezirleri risale yazmada yetenekli ve edebî kabiliyete sahip kişiler arasından seçmişlerdir. "el-Vezîru'l-kâtib" unvanının ise en üst makamlardan biri olmasının yanı sıra, bu unvanı taşıyan vezirin de diğer vezirlere nazaran kesin bir üstünlüğü vardı.

²⁵⁵ Nizamiye Medresesi 458/1065 yılında tesis edilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, II/630-34.

²⁵⁶ Asıl adı Ebû Bekr Muhammed b. Ömer olan İbnu'l-Kûtiyye'nin dil, hadis ve tarih alanında kıymetli çalışmaları vardır. Bk. İbn Hâkân, *Matmah*, s. 58-59; el-Humeydî, *Cezve*, s. 71-72; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 102; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/73; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/201; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/199.

²⁵⁷ Escorial kütüphanesinin katalogu Hartwig Derenburg tarafından iki cilt hâlinde 1884-1903 yılları arasında "Les Manuscrits Arabes de l'Escorial" adı altında neşredilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, III/897.

²⁵⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 270-73.

Hatip, kâtip ve şâir lâkapları ise büyük revaç görmekteydi.²⁵⁹ Bütün bunlar ilmin ve ilim erbabının Endülüs'te nasıl bir yer işgal ettiğini gözler önüne sermektedir.

Siyasî olayların menfî bir şekilde gelişmesine ve ülkeyi hızla sona doğru götüren taht kavgalarına, iç ve dış ayaklanma ve savaşlara rağmen Endülüslüler ilmin her dalı ile ilgilenmekten geri kalmamıştır.

Özellikle emir ve üst düzey yöneticilerin himayesi altında kurulan ilmî ve edebî meclisler²⁶⁰ de ilmî hareketlerin her zaman canlı kalmasında önemli bir rol oynamıştır.

Okuma yazma oranının çok yüksek rakamlara ulaştığı Endülüs'te üç merhaleli bir eğitim sistemi uygulanmaktaydı. İlk merhale altı yaş civarında başlayıp altı-yedi sene süren bu devre içerisinde dinî ilimlerin yanı sıra Arapça ve şiir de öğretilmekte idi.

İkinci merhale ise muhtelif ilim dallarında temayüz etmiş “şuyûh” adı verilen öğretmenlerin etrafında teşkil edilen halkalarda belirli bir program çerçevesinde dil, edebiyat, fıkıh, tefsir, hadis, tıp, matematik ve kimya gibi ilimler tedris edilirdi.

Öğretmenler ücretlerini devletten, vakıflardan ya da öğrenci velilerinden alırlardı. Metot olarak okuma, dinlenme ve dikte uygulandı.²⁶¹

Tamamen ihtisaslaşmaya yönelik olan üçüncü merhaledeki eğitim ise V./XI. yüzyıldan itibaren açılan medreseler ya da doğudaki Kahire, Şam, Bağdat, Mekke ve Medine gibi ilim merkezlerine yapılan seyahatler sayesinde gerçekleşirdi. Bu merhale sonunda öğrenciler, öğretmen olabileceklerini gösterir icazetnameler alırlardı.²⁶²

²⁵⁹ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 892.

²⁶⁰ er-Rikâbî, *Fi'l-edebî'l-Endelüsî*, s. 71, 77; Vernet, *Literature Arabe*, s. 112, 129.

²⁶¹ Endülüs'te uygulanan bu metotlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Arié, *España Musulmana*, s. 359 vd.

²⁶² Hitti, *İslâm Tarihi*, III/892-93; Arié, *España Musulmana*, s. 357-62.

B. EDEBÎ İLİMLER

1. ŞİİR

a. Valilik Dönemi

Valiler döneminde şiir tamamen doğu şiirinin bir uzantısı durumundaydı.²⁶³ Bu dönem, doğu edebiyatının değiştirilmeksizin Endülüs'e intikal safhasını oluşturur. Vâfidîler arasında bulunan doğu kökenli şairlerin şiirlerinde Endülüs'e has, doğudan farklı bir özellik görülmemektedir. Bu şairler arasında Vâfidîler ile Endülüs'e gelen Ebu'l-Ecreb Ca'vene b. es-Simme (ö. 138/756)'nin ²⁶⁴ günümüze sadece şu iki beyti ulaşmıştır:

ولقد أُراني من هواي بمنزل
عَالٍ ورَاسِي دُو غَدَائِرِ أَفْرَغٍ
والعِيشُ أَغْبَدُ سَاقِطُ أَفْنَانِهِ
والماءُ أَطْيَبُ لَنَا وَالْمَرْغُ

“Aşkımdan kendimi öyle görüyorum ki, yüksek bir evdeyim, saçlarım örgülü ve uzun”

“Geçim, dalları sarkmış bir ağaçlık, suyun en güzeli ile otlak bizzim.”²⁶⁵

Bu dönemden günümüze ismi ulaşan başka bir şair ise Emevî halifesi Hişâm b. Abdilmelik döneminde (105-125/724-743) Endülüs'e gelen vali Ebu'l-Hattâr Hişâm b. Dırâr el-Kelbî (ö. 129/746)'dir.²⁶⁶ Aşağıdaki beyit, onun günümüze ulaşan bir şiirinden alınmıştır:

²⁶³ Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târîhuhâ*, s. 6; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 899; Feruh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, IV/40.

²⁶⁴ Ca'vene b. es-Simme el-Kilâbî hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 189-90; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 261-62; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/177, 225; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 61-62.

²⁶⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 62.

²⁶⁶ 125/742 yılında Endülüs'e vali olarak gelen Ebu'l-Hattâr Hişâm b. Dırâr İran asıllı bir şairdir. Geniş bilgi için bk. İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu'iftitâhi'l-Endelüs*, s. 42-44; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 48, 57-61; el-Humeydî, *Cezve*, s. 188; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/61-66; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II/22-26.

أَفَأَنْتُمْ بَنِي مِرْوَانَ قَيْسًا دِمَائًا وَفِي اللَّهِ إِنْ لَمْ تُنْصِفُوا حَكَمَ عَدْلٍ

“Ey Mervân oğulları! Bizim kanlarımızı Kays’a verdiniz. Siz insafı olmasanız da Allah’ın Hakem ve Adl sıfatları vardır.”²⁶⁷

Kuşkusuz bunlardan başka şiirleri ve isimleri unutilan şairler de vardı. Bu dönemin şiirini gerçek anlamda tahlil etmemiz mümkün olmamakla birlikte doğu şiirinin bir uzantısı durumunda olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁸

b. Emirlik Dönemi

Abdurrahman döneminde ülkenin siyasî açıdan iç ve dış istikrara kavuşması, doğal olarak edebî ve ilmî faaliyetlere de bir canlanma getirmiştir. İstikrarın yanı sıra bu canlanmayı harekete geçirmede en büyük pay, hiç kuşkusuz doğulu ilim sahibi kişilere aittir.²⁶⁹ Bunlar ya I. Abdurrahman gibi doğuda iktidarı ele alan Abbâsîlerin zulmünden kaçan Emevî yanlısı²⁷⁰ ya da Endülüs’ün doğal yapısından, özellikle de ikliminden etkilenerek Endülüs’e göç eden ilim sahibi kişilerdi. Bunların yanı sıra, ilim tahsil etmek için doğuya giden ve eğitimlerini tamamlamayı müteakip Endülüs’e dönenler de bu canlanmaya katkıda bulunmuşlardır. Bu canlanma başlangıçta dinî ilimler ile Arap dili alanında kendini göstermiştir.²⁷¹

Endülüslü diyebileceğimiz şairlerin ortaya koyduğu emirlik dönemi şiiri, Endülüs’e has ilk belirtileri yansıtmakla birlikte büyük ölçüde klasik doğu şiiri tarzında idi.²⁷² Tasvir, övme, övünme, kahramanlık vb. gibi klasik Arap şiirinin temel konuları, Endülüs şairlerinin de öncelikle ele aldıkları temalardı. Bunun yanı sıra şiiri şekil ve üslûp bakımından klasik kaside tarzında işlemeleri, olaylara

²⁶⁷ İbnu’l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi l’-Endelüs*, s. 42.

²⁶⁸ Ahmed Emin, *Zuhru l’-İslâm*, III/156; er-Rikâbî, *Fi l’-edebi l’-Endelüsî*, s. 84; Hâlis, *İşbiliyye fi l’-karni l’-hâmis*, s. 84.

²⁶⁹ Heykel, *el-Edebü l’-Endelüsî*, s. 78.

²⁷⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/121.

²⁷¹ Heykel, *el-Edebü l’-Endelüsî*, s. 78-80; Abbas, *Târîhü l’-edebi l’-Endelüsî*, I/38, 62.

²⁷² Ferruh, *Târîhu l’-edebi l’-Arabî*, IV/64.

mekân olarak doğuya has yerleri seçmiş olmaları²⁷³, bu dönem Endülüslü şairlerinin doğu şiirine en çok bağlı kaldıkları yönlerdi.

Özellikle II. Abdurrahman döneminde edip ve şairler kendilerine tanınan hoşgöründen istifade ederek kalemlerini istedikleri gibi kullanma imkânı buldular. Bu serbesliğin yanı sıra, ülkede huzur ve refahın artması ile de şiirlerde bu sosyal ortama uygun konular işlenmiştir. Klasik Arap şiirine bağlı kalan şairlerle birlikte bazı Endülüslü şairler de Beşşâr b. Burd (ö. 167/784)²⁷⁴, Ebû Nuvâs (ö. 198/814)²⁷⁵, Müslim b. el-Velîd (ö. 208/823)²⁷⁶, Ebû Temmâm (ö. 231/845)²⁷⁷ ve Ebu'l-Atâhiyye (ö. 211/826)²⁷⁸ gibi doğulu muhdes şairleri taklit yoluna gittiler. Bu etkileşim, daha önce de zikredildiği gibi, doğu ile yapılan sıkı temasların sürekliliğinin bir sonucu idi.

²⁷³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 81.

²⁷⁴ Kör olmasına rağmen görüyormuş gibi çok güzel teşbihler yapan, hicivleri ile meşhur Abbâsîler dönemi şairlerden Beşşâr b. Burd el-Ukaylî hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, II/643-46; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 159; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, I/264-65; Brockelmann, *GAL*, I/72; *Suppl.*, I/108-111; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/24; Kehhâle, *Mu'cem*, III/44; Şevki Dayf, *fi 'ş-Şi'ri'l-Arabî*, s. 148-157.

²⁷⁵ Özellikle şarap türü şiirleri ile tanınan Abbasî dönemi Muhdes şairlerinden Ebû Nuvâs Ali b. el-Hasan b. Hânî hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, II/680-706; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 228; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/373-77; Brockelmann, *GAL*, I/74-76; *Suppl.*, I/114-18; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/20; Kehhâle, *Mu'cem*, XIII/170.

²⁷⁶ Gazelleriyle meşhur olan Abbâsîler dönemi şairlerden Müslim b. el-Velîd el-Gavânî el-Ensârî hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 228; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/156-58; Brockelmann, *GAL*, I/76; *Suppl.*, I/118-19; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VIII/20; Kehhâle, *Mu'cem*, XII/23; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, III/253-68.

²⁷⁷ Antolojisi ve methiyeleriyle meşhur Abbâsîler dönemi şairlerden Habîb b. Evs et-Tâî hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 165; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/214-18; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/72-74; Brockelmann, *GAL*, I/83-84; *Suppl.*, I/133-37; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, III/268-88; a. mlf. *fi 'ş-Şi'ri'l-Arabî*, s. 219-46.

²⁷⁸ Abbâsîler dönemi zühd şairlerinden Ebu'l-Atâhiyye İsmail b. el-Kâsım b. Suveyd b. Keysân hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, II/675-79; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 227; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/125-30; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/25-26; Brockelmann, *GAL*, I/76-77; *Suppl.*, I/119-20; Kehhâle, *Mu'cem*, II/285; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, III/227-53.

Nitekim şarap şiirleri II. Abdurrahman döneminde doğuya seyahat eden Abbâs b. Nâsîh (ö. 238/852)²⁷⁹ vasıtasıyla Endülüs'e taşınarak diğer şairler arasında da revaç görmüştür.²⁸⁰

Daha önce Endülüs şiirinde ele alınmayan şarap konusu, bu akıma katılan Yahyâ el-Gazâl (ö. 250/864)²⁸¹ tarafından şöyle işlenmiştir:

ولما رأيت الشرب أكدت سماؤهم تأبَّطْتُ زِفِّيَ واحتَبَسْتُ عَنَائِي
فلما أَتَيْتُ الحَانَ نَادَيْتُ رَبِّي فَهَبَّ خَفِيفَ الرُّوحِ نحو نِدَائِي

“İçki içenlerin içkilerinin tükendiğini görünce şarap testimi koltuğumun altına alıp sıkıntılarımı hapsettim.”

“Meyhaneye varınca meyhaneciyi çağırdım, hemen sesime doğru zarifâne seğırtti.”

Ebu'l-Atâhiyye tarafından şiirde ele alınan zühd konusunda ise, gazelleri ile de tanınan²⁸² Emir Abdullah b. Muhammed'in şu mısraları, Endülüs'te görülmeye başlayan bu tür şiirin ilk örneklerindendir:

يَا مَنْ يُرَاوِعُهُ الْأَجَلُ حَتَّامٌ يُلْهِيكُ الْأَمَلَ
حَتَّامٌ لَا تَخْشَى الرَّدَى وَكَأَنَّهُ بِكَ قَدْ نَزَلَ
أَعْقَلْتُ عَنْ طَلَبِ النَّجَا وَوَلَّيْتُ لِمَنْ عَقَلَ

²⁷⁹ Ebu'l-Alâ Abbâs b. Nâsîh es-Sekafî el-Cezîrî doğuya giderek özellikle Muhdes şairlerden etkilenmiştir. Geniş bilgi için bk. İbnu'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, I/340-41; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/343; II/261-62; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/49, 51.

²⁸⁰ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 128; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/106.

²⁸¹ II. Abdurrahman'ın şairlerinden olan Yahyâ b. Hakem el-Bekrî el-Ceyyânî, edebî ilimlerin yanı sıra, astronomi ve felsefeye de ilgi duymuştur. Siyasî kabiliyeti de olan el-Gazâl birçok dış ülkeye elçi olarak gönderilmiştir. Şarap ve tasvir şiirleriyle tanınan el-Gazâl hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 351-53; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 485-86; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II/254-64; Brockelmann, *Suppl.*, I/148; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, IX/173; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/115-21; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/49, 51.

²⁸² *Ahbâr Mecmû'a*, s. 134; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/352-53; İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/152.

“Ey ecelin oynadığı kişi! Emel seni daha ne kadar oyalayacak?”

“Âdetâ üzerine çökmüşken, daha ne kadar helâktan korkmayacak-sın?”

“Gâfiller için kurtuluş olmadığı için, kurtuluşu aramaktan gâfil mi oldun?”²⁸³

Bu konularla birlikte doğuda her dönem şairler tarafından ele alınan tabiat tasviri ise, doğal güzellikler açısından ilham kaynağı olan Endülüs'te şairler tarafından sıkça işlenen konuların başında gelmekteydi.²⁸⁴ Bu doğal yapıya II. Abdurrahman döneminde ülkenin ulaştığı huzur ve refah da eklenince içki ve eğlence meclisleri sıkça görülmeye başlanmıştır. Edebî yönleri de bulunan bu meclislerde söylenen şiirlerde aşk, şarap, tabiat tasviri gibi konular ele alınmıştır.²⁸⁵ Bilime ve bilginlere büyük önem veren, edebî yetenek sahibi olan²⁸⁶ II. Abdurrahman, yazdığı şu şiirinde Endülüs bahçelerinden birini şöyle tasvir etmektedir:

وَعَقُودُ الْقَطْرِ تُثَنِّرُ	مَا تَرَاهُ فِي اصْطَبَاحِ
لُ عَلَى مِسْكِ وَعَنْبَرٍ	وَنَسِيمِ الرُّوضِ يَحْتَا
فَهُوَ فِي الرَّيْحَانِ يَعْثُرُ	كَلِمَا حَاوَلَ سَبَّاقَا

“Sabahleyin gördüğün şey, dağılan kolye gibi yağmur damlarıdır.”

“Bahçenin ılık rüzgârı misk ve anberle salınarak esmektedir.”

“Ne zaman onu geçmeye çalışsa da yine gider ve onu güzel kokulu çiçeklerin arasında bulur.”²⁸⁷

Bu örneklerde de görüldüğü üzere bu dönem Endülüs şiirine bedevî üslûp yerine, çağın getirdiği yeniliklere uygun modern bir üslûp, basit, açık, anlaşılır ve kulağa hoş gelen lâfızlar hâkim olmuş-

²⁸³ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 135.

²⁸⁴ Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 105; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 124.

²⁸⁵ Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 105-106; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 124.

²⁸⁶ İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 75; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 122.

²⁸⁷ İbn Sa'îd, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, I/50-51; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 129.

tur.

Doğuda olduğu gibi Endülüs'te de bu yenilikçi şairlerin yanı sıra eski şiire bağlı kalan ve onun temel kaidelerinden mümkün olduğu kadar taviz vermemeye çalışan bir şairler grubu vardı.

Bu şairler, şiirlerinde çağa uygun konuları ele almış olmalarına rağmen kullandıkları üslûp ve şekil hep eski Arap şiirinin devamı niteliğinde idi. Doğuda ve Endülüs'te görülen şiirdeki yenilikçi akım bu şairleri etkilememiştir.

I. Hakem döneminde kendini göstermeye başlayan ve asabiyetçiliğe dayanan Muvelledûn hareketlerinde²⁸⁸ şiirin bir silâh olarak kullanılmış olması, şairleri eski şiire daha da yaklaştırmıştır.

Araplarla İspanyol kökenli Müslümanlar arasındaki bu üstünlük mücadelesinde her iki kesimin şairleri kendi atalarının soy, kahramanlık ve cömertlik gibi güzel meziyetler yönünden daha önde olduğunu ispata çalıştılar. Bu mücadelede ise Emevîler dönemi hiciv şairlerinden Ahtal (ö. 95/713)²⁸⁹, Cerîr (ö. 110/728)²⁹⁰ ve Farazdak (ö. 115/728)'in²⁹¹ birbirlerini hicvettikleri "nakâid"²⁹² türü şiiri örnek

²⁸⁸ İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu iftîhî'l-Endelüs*, s. 69; Mu'nis, *Fecrü'l-Endelüs*, s. 365; Abbas, *Târihu 'l-edebi'l-Endelüsî*, I/98.

²⁸⁹ Emevîler dönemi şairlerinden Ebû Mâlik Gıyâs b. es-Salt hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ*, I/375-80; el-Kureşî, *Cemhere*, s. 421-25; Brockelmann, *GAL*, I/45-49; *Suppl.*, I/83-84; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, V/318; Kehhâle, *Mu'cem*, VIII/42; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 125-27; İhsan en-Nâss, *el-Asabiyyetu'l-kabiliye*, s. 452-63.

²⁹⁰ Emevîler dönemi hiciv şairlerinden Cerîr b. Atiyye b. Bedr el-Kelbî el-Yerbû'î hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ*, I/374-80; el-İsfahânî, *el-Agânî*, VIII/389; el-Kureşî, *Cemhere*, s. 415-20; Brockelmann, *GAL*, I/53-55; *Suppl.*, I/86-87; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/111; Kehhâle, *Mu'cem*, III/129-30; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 137-39; Blachere, *Târihu 'i-edebi'l-Arabî*, s. 570-84.

²⁹¹ Emevîler dönemi şairlerinden Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib et-Temîmî hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ*, I/381-92; el-Kureşî, *Cemhere*, s. 403-13; Brockelmann, *GAL*, I/49-52; *Suppl.*, I/84-86; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, XI/96-97; Kehhâle, *Mu'cem*, XIII/152; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 132-33; Blachere, *Târihu 'i-edebi'l-Arabî*, s. 584-97.

aldılar. Belki de onların bu yöntemi kullanma zorunluluğunu hissetmiş olmalarından dolayıdır ki eskiyi kaldırıp atmamışlar, aksine, şartlar onları eskiye daha da bağlamıştır.

Ahmed Heykel'in naklettiğine göre, muvelled şairlerden birine ait olan ve Arapları aşağılamaya çalışan aşağıdaki beyitler, Araplar ile Muvelledûn kesimi arasındaki asabiyetçiliğin göstergesidir:

وَمِنْهَا عَلَيْهِمْ تَسْتَدِيرُ الْوَقَائِعُ وَفِي الْقُلْعَةِ الْحُمْرَاءُ تَذِيرُ زَيْعَهُمْ
كَمَا حَصَدَتْ آبَاءَهُمْ فِي ضَالِّهِمْ أَسْتُنَّا وَالْمَرْهَفَاتُ الْقَوَاطِعُ

“Bu kalenin kızıl olmasının nedeni, haktan uzaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı gerçekler kaleyi çepeçevre kuşatmaktadır.”

“Keskin kılıçlar üzerine yemin olsun ki, bizim neden olduğumuz kıtlıktan, yokluktan dolayı onların babaları da dalaletten nasibini almıştır.”²⁹³

Bu şiire karşılık, Arap şairlerden biri de *nakâid* kuralları içerisinde şöyle cevap vermektedir:

مَنَّا لَنَا مَعْمُورَةٌ لَا بَلَّاقِعُ وَقُلْعَتُنَا حُصْنٌ مِنَ الضَّمِيمِ الْمَانِعِ
وَفِيهَا لَنَا عِزٌّ وَتَذِيرُ نَصْرَةٍ وَمِنْهَا عَلَيْكُمْ تَسْتَبِ الْوَقَائِعُ

“Evlerimiz kimsenin emri altında değil, hayatta ve canlıdır, kalemiz de zulmü yok etmek ve engel olmak için dimdik ayaktaadır.”

“Onun içinde de zaferimizden kaynaklanan bir gururumuz vardır, bu kaleden size doğru gerçekler ve haklar çıkmaktadır.”²⁹⁴

Bununla birlikte gerek Endülüslü Müslümanlar arasında, gerekse Endülüslüler ile dış düşmanlar arasında vuku bulan savaşları tasvir

²⁹² “Nakîde” kelimesinin çoğulu olan “nakâid”, şairlerin hasımlarını hicvetmek ve onlara karşılık vermek için yine onların söyledikleri vezin ve kafiye düzeni içerisinde söyledikleri şiir türüne verilen isimdir. Bk. İhsan en-Nâss, *el-Asabiyyetu'l-kabiliye*, s. 419-30; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, I/326.

²⁹³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 134.

²⁹⁴ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/98; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 134.

etmede²⁹⁵ eski şiirin muhteva ve üslûp bakımından Endülüslü şairlerin sıkça başvurdukları bir kaynak olması da eskiye bağımlılığın bir göstergesidir.

Emirlik dönemi Endülüs şiiri, doğu şiirine bu bağımlılığı yanında, kendine has, klasik doğu şiirinden farklılık arzeden bir takım özellikler de taşımaktaydı. Bu özellikler, konularda yenilik, konuların ele alınışındaki farklılık, duygusallığın ön plana çıkması ve bu dönemin sonunda görülmeye başlayan muvaşşah türü halk şiirleri olarak sıralayabiliriz.

Ebu'l-Muhaşşâ (ö. 206/821)²⁹⁶ şu şiirinde ele aldığı konuyu ilk kez bu tarzda işleyen şair olarak kabul edilmektedir:

وَحَضَعْتُ أُمُّ بَنَاتِي لِلْعَدَا	إِذْ قَضَى اللَّهُ بِأَمْرِ فَمَضَى
وَرَأَتْ أَعْمَى ضَرِيرًا إِنَّمَا	مَشِيهِ فِي الْأَرْضِ لِمَسَنِ بِالْعَصَى
فَبَكَتْ وَجَدَا وَقَالَتْ قَوْلَةً	وَهِيَ حَرَى بَلَغَتْ مَيِّ الْمَدَى
فَفُؤَادِي قَرِخَ مِنْ قَوْلِهَا	مَا مِنْ الْأَدْوَاءِ دَاءَ كَالْعَمَى
وَإِذَا نَالَ الْعَمَى دَا بَصَر	كَانَ حَيًّا مِثْلَ مَيِّتٍ قَدْ تَوَى

“Kızlarımın annesi düşmana boyun eğdi. Şayet bu Allah’ın takdiri ise o da yerine gelmiştir.”

“Eşim, yeryüzünde bastona dayanarak yürüyen acınacak bir kör görüldü.”

“Üzüntüyle ağladı. Sanki o hedefine ulaşmış gibi sözünü de söyledi.”

“Onun sözünden dolayı kalbim parçalandı. Körlük gibi hiçbir dert yoktur.”

“Bir kör, görme duyusuna kavuşursa, hayata dönmüş bir ölüye benzer.”²⁹⁷

Ebu'l-Muhaşşâ, bu şiirinde görme duyusuna sahip insanın onu

²⁹⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 136.

²⁹⁶ Endülüs’ün ilk şairlerinden olan Ebû Yahyâ Âsım b. Zeyd et-Temîmî hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 377; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 513; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV/167.

²⁹⁷ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 86.

kaybettiğinde neler hissedebileceği konusunu ele almıştır. Ahmed Heykel, konuyu bu tarzda ilk kez Ebu'l-Muhaşşâ'nın ele aldığını zikretmektedir.²⁹⁸

Ebu'l-Muhaşşâ, görme duyusunu kaybettiğinde hissedilen üzüntüyü direk ve abartılı olarak değil de, îmâ yolu ile ancak etkili bir şekilde anlatmaktadır. Genel olarak diğer şairlerin de yaptığı gibi, eşinden ismini zikrederek değil de “kızlarımın annesi” diyerek hem kızlarının, hem de eşinin varlığına işaret etmektedir. Îmâ tarzını bu şekilde kullandıktan sonra da kör bir insanın çeşitli psikolojik durumlarını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir.

I. Abdurrahmân'ın er-Rusâfe ismindeki bahçede bir hurma ağacı gördüğünde söylediği şu şiiri ele aldığımızda ise, şiirde alışılmış konulardan tasvir temasını işlerken, şiire tasvirin değil, duygusallığın hâkim olduğunu görmekteyiz:

تَبَدَّتْ لَنَا وَسَطُ الرُّصَافَةِ خَلَّةٌ تَنَائَتْ بِأَرْضِ الْعَرَبِ عَنْ وَطَنِ النَّخْلِ
فَقُلْتُ شَبَّهِي فِي التَّغْرِيبِ وَالْوَيْ وَطُولِ التَّنَائِي عَنْ بَيْتِي وَأَهْلِي

“er-Rusâfe'nin ortasında, hurma ülkesinden uzakta, batı toprağında bize bir hurma ağacı gözüktü.”

“Ona dedim ki: Sen de benim gibi garipsin. Çocuklarından ve ailen-den ayrılıp uzun süre hüznü oluşturma bana benzersin.”²⁹⁹

Şair şiirinde hurma ağacının boyunu, rengini ve meyvesini tasvir etmiyor. Hurmayı duygusal bir yaklaşımla ele alırken, onu canlı bir insan şeklinde tahayyül ederek garip kalmaları bakımından kendisi ile hurma ağacı arasında büyük bir benzerlik sergilemektedir.

Aynı şekilde I. Abdurrahmân doğuya seyahat eden bir yolcuya hitaben söylediği şu şiirine de duygusallığın hâkim olduğunu görmekteyiz:

²⁹⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 87.

²⁹⁹ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/37; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/91-92.

أَقَرَّ مِنْ بَعْضِي السَّلَامَ لِبَعْضِي

أَيُّهَا الرَّكْبُ الْمِيمُ أَرْضِي

وَفُؤَادِي وَمَالِكِيهَ بِأَرْضِي

إِنَّ جَسْمِي كَمَا تَرَاهُ بِأَرْضِي

فَعَسَى بِاجْتِمَاعِنَا سَوْفَ يَفْضَى

قَدْ قَضَى اللَّهُ بِالْفِرَاقِ عَلَيْنَا

“Ey ülkeme seyahat eden binici! Benim bir parçamdan diğerine selâm götür.”

“Senin de gördüğün gibi, bedenim bir yerde, kalbim ve sahipleri başka bir yerdedir.”

“Allah bizim için ayrılığı takdir etti. Belki bir gün yakınlaşmamızı da takdir eder.”³⁰⁰

Bu şiirde şair kendisini iki ayrı yerde, Endülüs ile doğu arasında iki parçaya ayrılmış olarak düşünmektedir. Bedeni Endülüs’te olmasına rağmen kalbi ve kalbinde özlem duyduklarının doğuda kaldığını vurgulamaktadır.

Bu dönemde yetişen şairlerin tamamı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Günümüze isimleri ve şiirleri ulaşanlar ise, ya şiir kabiliyeti olan hükümdarlar ya da aristokrat tabakaya mensup şairlerdir. Halk arasında yetişen şairler hakkındaki bilgiler oldukça azdır.³⁰¹

Muvaşşah

Gerek emirlik dönemi, gerekse daha sonraki dönemlerde Endülüs şiirini doğu şiirinden ayıran en büyük farklılık hiç kuşkusuz Emirlik dönemi sonunda görülmeye başlayan “Muvaşşaha” veya “Tavşih” olarak da isimlendirilen “Muvaşşah” türü halk şiirleridir.³⁰²

Muvaşşah ismi, her biri kendi içerisinde düzenli ancak birbirinden farklı şekilde inci veya benzeri mücevherle süslenmiş, iki ayrı parçadan müteşekkil, kadınlar tarafından kullanılan deri kuşak veya

³⁰⁰ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/36; Heykel, *Dirâsât edebiyye*, s. 226; a. mlf. *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 90; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 82.

³⁰¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 86.

³⁰² Endülüs'teki halk şiirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târihuhâ*, s. 21-41.

kolye anlamındaki “vişah” kelimesinden türetilmiştir.³⁰³ Muvaşşah ise, farklılık gösteren renk, desen veya nakışla işlenmiş süslü elbise demektir.

Endülüslüler bu şiir türünü, üzerinde düzenli ancak birbirinden farklı “gusn” adı verilen desenler taşıyan kumaş parçalarından esinlenerek “muvaşşah” olarak isimlendirmişlerdir.³⁰⁴

Vezin ve kafiye'nin yanı sıra şekil ve üslû bakımından da doğu şiirinden farklılık arzeden bu şiir türünün mucidi ve onu Endülüs şiirine kimin kazandırdığı konusunda birbirinden farklı görüşler vardır.³⁰⁵ Fakat çoğunluğun üzerinde ittifak ettiği görüş, muvaşşah türü şiirin ilk kez Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabrî (ö. 300/912)³⁰⁶ tarafından söylendiği şeklinde olmasına rağmen, bu şaire ait herhangi bir muvaşşaha rastlamıyoruz.

Günümüze ulaşan muvaşşahlardan, bu tür şiiri ilk kez yazı hâline getiren ve onu bugün bilinen kalıplar içerisine koyan şairin Ebû Bekr Ubâde b. Mâi's-semâ (ö. 422/1030)'nın³⁰⁷ olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰⁸ Ubâde'nin çağdaşı olan Ubâde el-Kazzâz

³⁰³ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, II/220; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/158; “Muvaşşah, *İA*, VIII/866.

³⁰⁴ Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, IV/422; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, II/220.

³⁰⁵ Bu görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 584; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 373; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, II/217; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/165; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 213; Abu-Haidar, *Hispano-Arabic Literature*, s. 107-170.

³⁰⁶ Emîr Abdullah b. Muhammed'in şairlerinden olan Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabrî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 33; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 360-61; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/156; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 584; Sezgin, *GAS*, II/696-97; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 213.

³⁰⁷ Dönemin en büyük şairlerinden olan Ebû Bekr Ubâde b. Abdillâh b. Muhammed b. Ubâde hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hâkân, *Matmah*, s. 84; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 283-84; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/468-80; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV/52-53; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/30; Sezgin, *GAS*, II/689-99.

³⁰⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 44-45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/478-79; Şevki Dayf, *fî's-şi'ri'l-Arabî*, s. 452; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 373; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, IV/427.

(ö. 422/1030)³⁰⁹ da muvaşşah şiirlerde ilk temayüz eden şairlerdendir. Daha sonraki dönemlerde muvaşşahlar giderek artan bir istekle Endülüs'te yaygınlaşmış, doğuda da bazı şairler muvaşşah türü şiirler söylemişlerdir.³¹⁰

Muvaşşah türü şiir, III./IX. yüzyılın ikinci yarısında³¹¹ son şeklini almış olarak doğum yeri olan Endülüs'teki sosyal hayatta önemli bir yer işgal eden müzik ve şiirin tam bir uyum içinde olduğu edebiyat, içki ve eğlence meclislerinde duyulan ihtiyaca cevap olarak ortaya çıkmıştır.³¹² Halkın bu şiire rağbet göstermesi yanında, muvaşşah şairlerin de vali ve hükümdarlar tarafından himaye görmesi, bu şiir türünün Endülüs'te yaygınlaşmasını hızlandırmıştır.³¹³

Câhiliyye ve daha sonraki dönem doğulu şairlerin de muvaşşaha benzer şiirler söyledikleri nakledilmektedir.³¹⁴ Ancak rivayetleri mesnet edinip muvaşşahın doğuda kök salıp Endülüs'te yeşerdiği iddialarına katılmak mümkün değildir. Çünkü muvaşşah, Endülüs'teki Arap ve İspanyol kökenli halk arasında doğup zaman içerisinde kendine has bazı özel kurallar edinen ve birçok bakımdan klasik Arap şiirinden farklılık gösteren bir şiir türüdür. Her güzel sanatta olduğu gibi muvaşşahın da şiir sanatına has özellikler bakımından gerek doğu şiirinden ve gerekse fetih öncesi ve sonrası İspanyol halk şiirinden etkilenmiş olması pek tabiidir.

Muvaşşahlar, gramer kurallarına uyularak yazılırdı. Şiiri meydana getiren bölümler aynı vezin birliği içerisinde olup, bazı özel

³⁰⁹ Endülüslü edip ve şair Ebû Abdillâh Muhammed b. Ubâde hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/801-805; el-Makkarî, *Nefhu't-tib*, III/411-92; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 584; Şevki Dayf, *fi's-şi'ri'l-Arabî*, s. 452; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, II/230.

³¹⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, III/306; Zeydan, *Târihu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabîyye*, III/16; "Muvaşşah, *İA*, VIII/867.

³¹¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 583 eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 371.

³¹² el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/165; Şevki Dayf, *fi's-şi'ri'l-Arabî*, s. 451; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 371; Sâlim, *Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fi'l-Endelüs*, s. 184-85.

³¹³ el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/181; Goldziher, *A Short History*, s. 135; Nicholson, *A Literary History*, s. 416; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 372.

³¹⁴ "Muvaşşah, *İA*, VIII/867; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 147.

terimlerle ifade edilmekteydi. Muvaşşahın giriş kısmına “matla” denir. Bu kısım, “gusn” veya “mezheb” olarak da isimlendirilir. Matla iki ve dört mısradan meydana gelir. Gusn adı verilen bu mısralar, kafiyeye uyum içerisinde olabilecekleri gibi farklı kafiyelerde de olabilirler. Muvaşşahın matla ile başlaması zorunlu değildir. Matla ile başlayan muvaşşaha “et-Tâm”, matla olmayan muvaşşaha ise “eksik” anlamında “el-Akra” denir.³¹⁵

Matla’dan sonra gelen kısma “devr” denir. Devr, üç veya daha fazla sayıdaki “simt” adı verilen mısralardan meydana gelir. Genellikle devr, matla ile aynı vezinde ve farklı kafiye düzeni içerisinde bulunur. Devri meydana getiren simtler tek bir mısra şeklinde olabileceği gibi, bir beyit şeklinde iki mısradan da meydana gelebilir.³¹⁶

Devrden sonraki kısma “kafla” denir. Kalfa, gusn sayısı ve kafiye bakımından matla ile uyum içerisinde. Sabit olmamakla birlikte genellikle muvaşşahta beş veya altı kafla bulunur. Devr ve onu takip eden kaflayı içine alan bölüme ise “beyt” veya “cüz” adı verilir.³¹⁷

Tüm muvaşşahın özeti durumundaki son kaflaya “harca” adı verilir. Şair, bu kısımda dinleyicilerin dikkatini çekecek önemli bir şey söylemezse, başka bir şairin şiirinden iktibasta bulunur. Halk tarafından kolaylıkla anlaşılmasını temin ve şiire müziksel bir hava vererek dinleyicinin dikkatini çekmek için bazı muvaşşahların harcalarında halk dilinde yaygın, fasih olmayan Arapça ve Latince kökenli basit ve anlaşılır kelimeler kullanılmıştır.³¹⁸

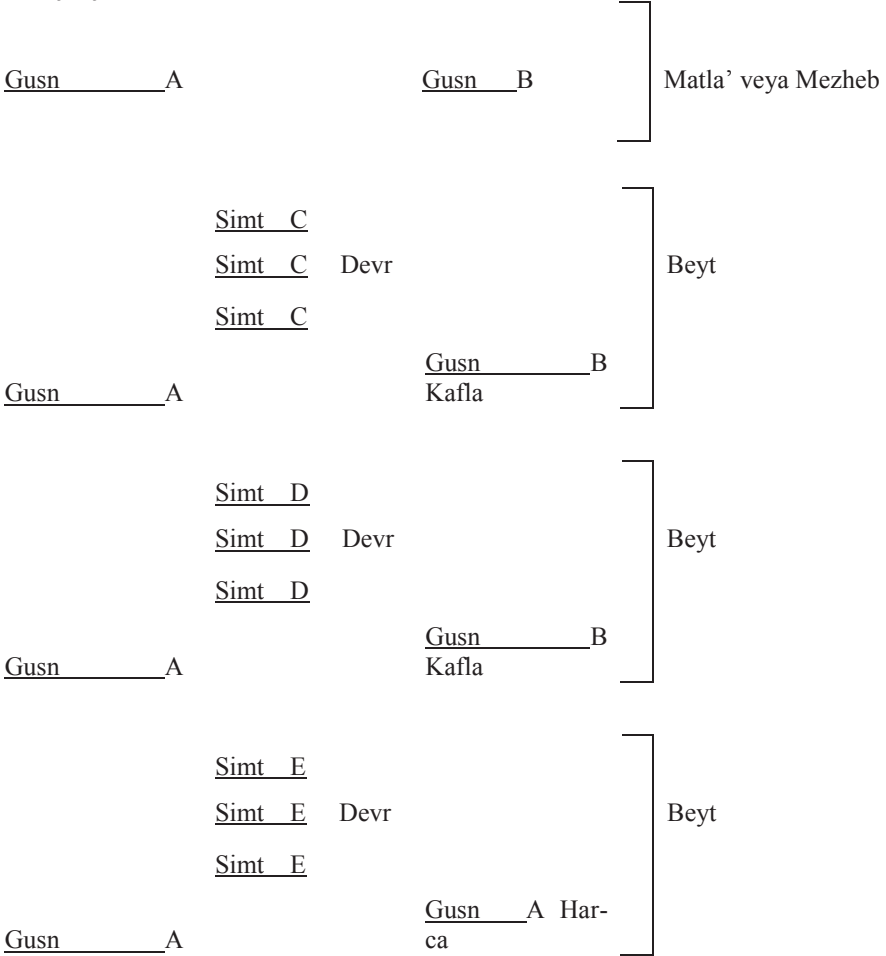
³¹⁵ el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/158; eş-Şik’a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 375; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, II/235; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 140; “Muvaşşah, *İA*, VIII/866; Rosen, “The Muwashshah”, s. 167.

³¹⁶ “Muvaşşah, *İA*, VIII/866; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, IV/433; eş-Şik’a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 375.

³¹⁷ “Muvaşşah, *İA*, VIII/866; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/158; eş-Şik’a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 377; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, II/235; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 140.

³¹⁸ “Muvaşşah, *İA*, VIII/866; Nicholson, *A Literary History*, s. 457; Şevki Dayf, *fî’ş-şî’ri’l-Arabî*, s. 452; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 138, 144; Latham, *Arabian an Islamic Studies*, s. 87.

Kafiye düzenini harflerle gösterecek olursak muvaşşahın kısımları şu şekilde sıralanır:

Ebû Bekr b. Zuhr'un aşağıdaki muvaşşahı, buna uygun güzel bir örnektir:

أَيُّهَا السَّاقِي إِلَيْكَ الْمُشْتَكِي قَدْ دَعَوْنَاكَ وَإِنْ لَمْ تَسْمَعْ
 وَنَلَيْمُ هَمَّتْ فِي غَرْتِهِ

وَشَرِيتُ الرَّاحَ مِنْ رَاحَتِي

كَلِمَا اسْتَيْقَظْتُ مِنْ سُكْرَتِهِ

جَذَبَ الرَّقَّ إِلَيْهِ وَاتَكَى وَسَقَانِي أَرْبَعًا فِي أَرْبَعِ

“Ey sâki, şikâyet sanadır. Sen duymamış olsan da biz seni davet ettik.”

“Yüzündeki aydınlığa âşık olduğum”

“Elinden şarap içtiğim içki arkadaşı”

“Her ne zaman o içkinin sarhoşluğundan uysam”

“İçki tulumunu kendine doğru çekip yaslanır ve bana dört dörtlük içki sunar.”³¹⁹

Örnek bir muvaşşahın genel yapısı böyle görülmekle beraber, tür olarak kesin kurallarla tespit edilmediğinden aruzun onaltı bahrine tatbik edilmiş örneği bulunmaktadır.

Endülüs muvaşşah şairlerinden vezir Ebû Abdullah b. Hâtîb’in muvaşşahından alınmış şu beyitler de bu şiirin başka bir örneğidir:

جَادَكَ الْعَيْثُ إِذَا الْعَيْثُ هَمَى يَا زَمَانُ الْوَصْلُ بِالْأَنْدَلُسِ

لَمْ يَكُنْ وَصْلُكَ إِلَّا حُلْمًا فِي الْكَرَى أَوْ خَلْسَةُ الْمُخْتَلِسِ

إِذْ يَقُودُ الدَّهْرُ أَسْبَابَ الْمَنَى يَنْقُلُ الْخَطُوعَ عَلَى مَا تَرُسُّمِ

زُمَرًا بَيْنَ فُرَادَى وَمَثْنَى مِثْلَ مَا يَدْعُو الْوُفُودَ الْمُؤَسِّمِ

وَالْحَيَا قَدْ جَلَّلَ الرَّوْضَ سَنَا فَعَقُورُ الْأَزْهَارِ فِيهِ تَبَسَّمِ

“Ey Endülüs’teki buluşma zamanı, o zaman bulutları bol yağmurlar yağdırarak sana cömertlik yapmıştır.”

“Fakat orada seninle buluşmamız, uykuda görülen bir düşten veya çalınmış bir fırsattan başka bir şey değildir.”

“Hac mevsimlerinde ziyaretçilerin ikiye üçer bölükler hâlinde birbirlerini takip ederek gelmeleri gibi, zamanda umutları ayrı ayrı günde-

³¹⁹ el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/165; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, IV/43.

rir.”

“Yağmur bahçeye ipek bir elbise giydirdi. Orada çiçeklerin göz ka-
maştırıcı ışığı gülümsüyor.”³²⁰

Ömer Ferruh, muvaşşahların vezin ve kafiye yönünden bu denli zengin bir yapıya sahip olması nedeniyle Avrupa şiirini de etkilediğini ileri sürerek şöyle demektedir:

“Avrupalılar Endülüs kanalı ile Araplarla temas kuruncaya kadar şiirleri oldukça kısır bir durumda idi. Avrupalılar birçok vezin ve kafiye düzeni içerisinde söylenen muvaşşah türü şiiri Araplardan aldılar ve kendilerine uyarladılar. Avrupa edebiyat araştırmacıları da şiirlerindeki bu türün kaynağını uzun süre araştırdılar. Neticede Fransız, Alman ve İtalyan edebiyatı üzerine araştırma yapanlar, bunun Arap şiirinin bir taklidi olduğu görüşü üzerinde ittifak ettiler. Avrupa şiiri, Arap şiirinden direkt etkilenmesi yanı sıra İngiliz şiiri ise Arap şiirinden direkt değil ama İtalyan şiiri kanalıyla etkilenmiştir.”³²¹ Muvaşşah türü şiirler, esas itibarıyla bestelenip telli çalgılar eşliğinde söylenen şarkılara güfte olma gayesi ile yazıldığından işlenen konular da bu amaca uygun olmuştur. V./XI. yüzyıl sonlarına kadar muvaşşahlarda sadece medih, içki ve gazel konuları işlenirken zaman içerisinde tabiat tasviri, zühd, risâ, tasavvuf, hiciv ve mucûn konularına da yer verilmiştir.³²²

c. Halifelik Dönemi

Halifelik döneminde (316-422/929-1031) III. Abdurrahman tarafından istikrarlı bir duruma getirilen siyasî ve sosyal ortamın yanı sıra, ülkenin ulaştığı refah düzeyi de ilmî ve edebî faaliyetlerin canlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu uygun ortama halife ve diğer üst düzey yöneticilerin ilme teşvikleri ve ilim adamlarını gözetmeleri ve himayelerine almaları bu meyanda doğulu âlimlerin Endülüs’e gelmelerini teşvik edici yöndeki davranışları da bu ilmî can-

³²⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, III/301.

³²¹ Ferrûh, *el-Hadâratu ’l-insâniyye*, s. 23.

³²² el-Bustânî, *Udebâu ’l-Arab*, III/172; “Muvaşşah, *İA*, VIII/868; Abbas, *Târihü ’l-edebi ’l-Endelüsî*, II/235; eş-Şik’a, *el-Edebu ’l-Endelüsî*, s. 405-406.

lanmayı harekete geçiren faktörlerden birisiydi. Örneğin, Ebû Ali el-Kâlî Endülüs'e geldiğinde III. Abdurrahman tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmış ve veliaht II. Hakem'in yetiştirilmesiyle görevlendirilmiştir.³²³

el-Kâlî, doğu kültürünün Endülüs'e geçişini sağlayan en önemli köprülerden biri olmuştur. İmru'ul-Kays (ö. M. 545)³²⁴, Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. M. 615)³²⁵, el-Aşâ (ö. M. 629)³²⁶, en-Nâbiğa (ö. M. 604)³²⁷, el-Hansâ (ö. 24/645)³²⁸, Cemil b. Ma'mer (ö. 82/701)³²⁹, Ah-tal, Cerîr ve Farazdak gibi câhilî ve İslâmî dönem şairlerinin dîvânları ile birçok ahhâr ve dil kitapları, bizzat el-Kâlî tarafından Endülüs'e taşınmıştır.³³⁰

Önceki dönemlerde olduğu üzere halifelik dönemi şairlerinin bir kısmı doğulu şairleri izlerken, bir kısmı da Endülüs'e özgü, doğu şiirinden farklılık arzeden konuları ele almıştır.

³²³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 184.

³²⁴ Câhiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan İmru'u'l-Kays b. Hucur b. el-Hâris el-Kindî hakkında bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/50-75; Brockelmann, *GAL*, I/15; *Suppl.*, I/48-50; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, I/351-52; Kehhâle, *Mu'cem*, II/320.

³²⁵ Câhiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan Zuheyr b. Ebî Sulmâ el-Muzenî hakkında bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/76; Brockelmann, *GAL*, I/23; *Suppl.*, I/47-48; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, III/87; Kehhâle, *Mu'cem*, III/186.

³²⁶ Câhiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan Meymûn b. Kays b. Cendel b. Bekr b. Vâil hakkında bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/178-89; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, I/212-24; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VIII/200-201; Kehhâle, *Mu'cem*, XIII/65; Sezgin, *GAS*, II/130-32.

³²⁷ Câhiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan Ziyâd b. Muâviye hakkında bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/92-105; Brockelmann, *GAL*, I/13; *Suppl.*, I/45; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, I/185-96; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, III/92; Kehhâle, *Mu'cem*, IV/188.

³²⁸ Muhadram şairlerinden olan el-Hansâ Tumâdır bint Amr b. eş-Şerîf hakkında bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/260-64; Brockelmann, *GAL*, I/34-35; *Suppl.*, I/70; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/89; Kehhâle, *Mu'cem*, III/160.

³²⁹ İslâmî dönem şairlerinden ve uzrî gazel türünün öncüsü kabul edilen Cemîl b. Abdillâh b. Ma'mer el-Uzrî hakkında bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/346-55; Brockelmann, *GAL*, I/44; *Suppl.*, I/78-79; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/134; Kehhâle, *Mu'cem*, III/92.

³³⁰ Ferruh, *Târihu'l-edebî'l-Arabî*, IV/187.

Bu dönemin en belirgin özelliği, Endülüs şiirini doğu şiirinden ayıran özelliklerin bariz bir şekilde görülmeye başlamasıdır. Şairlerin bir kısmı şiirlerinde klasik doğu şiirinde işlenen övgü, övünme, hiciv, mersiye, hikmet, tasvir, özür dileme, aşk ve kahramanlık gibi konuları³³¹ klasik kaside tarzında işlerken, bir kısım şairler de doğulu muhdes şairlerin yaptıkları gibi çağa ve ortama uygun konuları ele almışlardır.

Zühd temâsını da şiirlerinde sıkça işleyen İbn Abd Rabbih (ö. 328/940)'in³³² kalem konusunu ele aldığı şiirinde şekil ve anlam bakımından Ebû Temmâm'ın tesirinde kaldığı çok bariz bir şekilde görülmektedir:

أَدَارُهُ فِي صَحِيفَةٍ سَحَرَا	بِكَمِّهِ سَاحِرَ الْبَيَانِ إِذَا
نَصَرَ مُمْ عَنْهَا وَنَسَمِعُ الْبَصَرَا	يَنْطِقُ فِي عُجْمَةٍ بِلَفْظَتِهِ
إِنْ تَسْتَبْنَهَا وَجَدْتَهَا صَوْرَا	نَوَادِرَ يَقْرَعُ الْقُلُوبَ بِهَا
يُخَاطَبُ الشَّاهِدَ الَّذِي خَضَرَا	يُخَاطَبُ الْعَائِبَ الْبَعِيدَ بِمَا

“Onun elinde öyle bir güç var ki, şayet onu sayfalara dökerse okuyanı büyüler.”

“Sözü ağzından zorlukla çıkar, onu dinlemesek de gözlerimizle duyarız.”

“Nadir sözlerle kalpleri doldurur, hükmeder. Şayet bunları kalbinde düşünürsen bir tablo oluştuğunu görürsün.”

“O anda uzakta bulunan kişiye yanında imiş gibi hitap eder.”³³³

Ebû Temmâm ise kalem konusunda şöyle demektedir:

يُصَابُ مِنَ الْأَمْرِ الْكَلْبِيِّ وَالْمَقَاصِلِ	لَكَ الْقَلَمُ الْأَعْلَى الَّذِي بِشَبَابَتِهِ
--	---

³³¹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 80-81.

³³² Şihâbuddin Ebû Ömer Ahmed b. Abd Rabbih hakkında bk. İbn Hâkân, *Matmah*, s. 51-53; el-Humeydî, *Cezve*, s. 94-96; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 137-140; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, VII/49-52; Brockelmann, *GAL*, I/161; *Suppl.*, I/250-51; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/197-98.

³³³ er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 118; Sâlim, *Kurtuba*, s. 169; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/183; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 232.

لَهُ رِيقَةٌ طَلٌّ وَلَكِنْ وَقَعَهَا بِأَثَارِهِ فِي الشَّرْقِ وَالْعَرَبِ وَابِلٌ
فَصِيحٌ إِذَا اسْتَنْطَقَتْهُ وَهُوَ رَاكِبٌ وَأَعْجَمٌ أَنَّ خَاطِبَتَهُ وَهُوَ رَاجِلٌ

“Senin öyle değerli bir kalemin var ki, böbrek ve mafsallar belâsını onun ucu ile bulur.”

“Kaleminin mürekkebi hafif yağmur damlaları gibi dökülür, fakat doğuda ve batıda bıraktığı izler ise sel gibidir.”

“Şayet sen onu binekli iken konuşturursan fasih bir Araptır ve eğer ona yaya iken hitap edersen Acemdir.”³³⁴

Endülüs’te hikmet temasını en mükemmel şekilde işleyen şairlerin başında gelen İbn Hânî (ö. 363/972)’nin³³⁵ lâfız ve ifadeleri anlaşılır, etkileyici ve açıktır. İbn Hânî hükümdarlardan birini övdüğü bir kasidesinde şöyle demektedir:

وَرُوحٌ هُدًى فِي جِسْمٍ نَوْرٌ يُمَدُّ شُعَاعٌ مِنَ الْأَعْلَى الَّذِي لَمْ يَجْسَمْ
وَمُتَّصِلٌ بَيْنَ الْإِلَهِ وَبَيْنَهُ مُرٌّ مِنَ الْأَسْبَابِ لَمْ يَتَصَرَّمْ
إِذَا أَنْتَ لَمْ تَعْلَمْ حَقِيقَةَ فَضْلِهِ فَسَائِلٌ بِهِ الْوَحْيِ الْمَنْزِلَ تَعْلَمْ
عَلَى كُلِّ خَدٍّ مِنْ أَسَارِيرِ وَجْهِهِ دَلِيلٌ لِعَيْنِ النَّاطِرِ الْمَتَوَسَّمِ

“Nurdan bir beden içindeki bu hidayet ruhu gücünü bir cisimden değil, yukarıdan, Allah’tan almaktadır.”

“Onunla Allah arasında çeşitli olaylardan meydana gelmiş, kıvrım kıvrım, ancak hiç kopmamış bir bağ vardır.”

“Şayet sen onun faziletinin aslının nereden geldiğini bilmiyorsan gökten o nuru indiren vahye sor, öğrenirsin.”

“Onun güzel yanakları üzerinde ona içten ve doğrulukla bakan gözler için bir işaret vardır.”

³³⁴ Ebû Temmâm, *Dîvân*, III/122-23.

³³⁵ Medihleri ve şiirinde küfre varan aşırılığı ile tanınan Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Hânî el-Ezdî el-Endelüsî’nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bk. İbn Hâkân, *Matmah*, s. 74-79; İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, III/41-44; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, IV/421-24; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, III/443-44.

Son olarak da kasidesini şu mısralarla sona erdirmektedir:

وَعِنْدِي عَلَى ذَانِي اللَّقَاءِ وَبُعْدِهِ فَصَائِدُ تَسْرَى كَالْجَمَانِ الْمُنْظَمِ
إِذَا أَشْمَأَتْ كَانَتْ لُبَانَةً مَعْرَقِ وَإِنْ أَعْرِقَتْ كَانَتْ لِبَانَةً مُشْتَمِ
تَطَاوُلُ عَنْ أَقْدَارِ قَوْمِ جَلَالَةٍ وَتُضَعَّرُ عَنْ قَدْرِ الْإِمَامِ الْمُعْظَمِ
وَأَيُّ قَوَائِي الشَّعْرِ فَيْكُ أَحْوَكُهَا وَمَا تَرَكَ التَّنْزِيلُ مِنْ مُتَقَدِّمِ
وَلَوْ أَنَّ عُمْرِي بَالَعَ فَيْكَ هَمِّي لَبَقِيتُ حَيًّا أَلْفَ عَامٍ مُحَرَّمِ

“Bende ona yakinken de uzakken de düzenli dizilmiş inciler gibi ona ulaşan kasideler vardır.”

“Şayet bu kasideler Şam’a gitseler Irak’a gidenin hedefi, Irak’a Şam’a gidenin gayesi olurlar.”

“Bu kasideler yüce bir topluluğun değerlerini aşmakta; ancak yüce imamın değeri yanında küçük kalmaktadır.”

“Senin için hangi şiir kafiyelerini sıralayayım, seni hangi büyüklerin arasına yerleştireyim?”

“Şayet benim hayatım senden bir himmet bulursa bin yıl yaşasam bile sana lââyık olmaya çalışırım.”³³⁶

Bazı kısımlarını burada zikrettiğimiz bu kasidesinde İbn Hânî’nin, şekil ve fesahat bakımından klasik Arap şiirinin, ibarelerin zenginliği, kasidenin müzikal bir üslûpla ele alınışı ve lâfızların fesa-hati bakımından da Ebû Temmâm ve el-Mütenebbî (ö. 354/965)’nin³³⁷ etkisi altında olduğu görülmektedir.

³³⁶ İbn Hânî, *Dîvân*, s. 315 vd.

³³⁷ Nebilik iddiasında bulunduğu için “el-mütenebbî” olarak lâkaplandırılan Abbâsîler dönemi şairlerinden olan Ebu’t-Tayyib Ahmed b. el-Huseyn hakkın-da geniş bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/62-66; ez-Zehbî, *Şezerât*, III/13-16; Brockelmann, *GAL*, I/86-8; *Suppl.*, I/138-42; el-Bustânî, *Udebâu’l-Arab*, II/309-362; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, I/110-111; Zeydan, *Târîhu’l-adâb*, II/555-59; Kehhâle, *Mu’cem*, I/201-204; Şevki Dayf, *fî’ş-şi’ri’l-Arabî*, 303-349.

Bu dönemin ünlü şairlerinden er-Remâdî (ö. 403/1013)'nin³³⁸ aşağıda bazı beyitlerini zikredeceğimiz, içkiyi ele aldığı kasidesinde ise Abbâsîler dönemi muhdes şairlerinin, özellikle de Ebû Nuvâs'ın etkisi görülmektedir:

وَهَلْ هُمْ غَيْرُ عَشَّاقٍ أَصِيبُوا بَفَقْدِ حَبَائِبٍ وَمُنُوا بِحَجَرٍ
أَعَشَّاقَ الْمُدَامَةِ إِنْ جَزَعْتُمْ لُمُرْقَتِهَا فَلَيْسَ مَكَانَ صَبْرٍ
تَصْنَوْعَ عَرْفُهَا شَرْقًا وَغَرْبًا وَطَبَّقَ أَفَقَ قُرْطُبَةَ بِعَطْرِ

“Onlar, sevgilileri kaybetme musibetine düşer olup ayrılıkla sınanan âşıklar değildir.”

“Ey müdâme şarabının âşıkları! Eğer ondan ayrılmaktan dolayı canınız yanıyorса sabretme yeri değildir.”

“Zira onun kokusu doğuya ve batıya yayılmış ve Kurtuba'nın ufkunu onun hoş kokusu kaplamıştır.”³³⁹

Endülüs şiirinin, doğu şiirinden farklılık gösteren Endülüs'e ait özelliklerinin en başında, tasvir temasının daha önce örneği görülmemiş bir tarzda ele alınmış olmasıdır. Deniz savaşları, bahçeler, şehirler, binalar, savaş gemileri, savaş araç ve gereçleri ile enkazlar, Endülüslü şairler tarafından üstün bir yetenekle tasvir edilmiştir. Hatta öyle ki şarkiyatçı James Dickie, Endülüs şiirinin tasvirlerle bu denli yüklü olmasının şiirin asıl konusunu gölgede bıraktığını ve şiirin akıcılığını da menfi yönde etkilediğini ileri sürmektedir.³⁴⁰

Bunların yanı sıra Endülüslü şairler Ebû Nuvâs ve Buhturî'nin de şarap türü şiirlerine büyük ilgi göstermişlerdir. Onların tarzında içkiyi, içki meclislerini, içki kadehlerini ve meyhaneleri tasvir eden

³³⁸ Medih, hiciv, tasvir ve özellikle şarap türü şiirleri ile tanınan Ebû Ömer Yusuf b. Hârûn el-Kindî hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 369-73; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 69-74; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/71-72, 364-65; Brockelmann, *GAL*, I/318-19; *Suppl.*, I/478; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IX/336.

³³⁹ el-Humeydî, *Cezve*, s. 14-15; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 210-11.

³⁴⁰ Dickie, “İbn Suhayd”, s. 299.

birçok şiir nazmetmişlerdir.³⁴¹

er-Remâdî savaş gemilerini tasvir ederken şöyle demektedir:

وَالسُّفُنُ قَدْ جَلَّلَهَا قَائِرُهَا كَأَنَّهَا أَعْرَاءُ حَبَشَانِ
كَأَنَّهَا فِي دَارِ مِصْرَها خَيْلٌ يَصْنَعْنَ لِمَيْدَانِ
كَأَنَّهَا وَالْمَاءُ مَيْدَانُهَا فِي الْجَوْ مُنْقَضَةٌ عَقْبَانِ
تَرَى الْمَقَازِيفَ أَخْنَائِهَا كَأَنَّهَا تَرْمِي بَيْنِرَانِ

“Etrafları ziftlenmiş yüce gemiler, Habeşlilerin atlarına benzemektedir.”

“Sanki onlar hipodromda yarışmaya hazırlanıyor gibidirler.”

“Bu gemiler, yarış alanları gibi olan suya gökten parçalanıp düşmüşlerdir.”

“Bu gemilerin yanlarındaki kürekleri, sanki ateş ediyormuş gibi sanırsın.”³⁴²

Ali b. Ebî'l-Huseyn³⁴³ ise mızrakları şöyle tasvir etmektedir:

بُرُوجٌ مِنَ الْخَطِيِّ فِيهَا كَوَاكِبُ لَهَا مِنْ قُلُوبِ الْمُخْرِمِينَ مَنَازِلُ
كَأَنَّ صِرَافًا فِي الْوُغِيِّ مُتَاجِجًا وَمِنْهَا لَهَيْبٌ وَالذُّخَانُ الْقَسَاطِلُ
بِهَا يُكْتَبُ الْفَتْحُ الَّذِي صَحَفَهُ الْعَدَا فَأَقْلَامُهُ عِنْدَ الْكُمَاةِ الدَّوَابِلُ

“Mızraklardan oluşan burçlarla yıldızlar vardır. Bu mızrakların ise günahkârların kalplerinden oluşan menzilleri vardır.”

“Mızraklar, savaşta kendilerinden kor gibi alev ve simsiyah dumanlar çıkan odunlar gibidir.”

“Düşman tarafından engellenen fetihler, kalemleri ellerindeki mızraklar olan kahramanlar tarafından yazılır.”³⁴⁴

³⁴¹ Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târihuḥâ*, s. 5-7; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 43; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 120.

³⁴² Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/96.

³⁴³ Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, fitne döneminde (399-422/1009-1031) vefat ettiği sanılan edip ve şair Ali b. Muhammed b. el-Huseyn hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 308; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 413; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/95-96.

³⁴⁴ Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/95.

Bu dönemin bir diğer özelliği ise şairlerin bizzat kendilerinin de yapılan savaşlara katılmaları³⁴⁵ ve gerçekçi bir şekilde bu savaşları tasvir etmeleridir. İbn Derrâc (ö. 421/1030)³⁴⁶, bizzat kendisinin de katıldığı ve Mansûr b. Ebî Âmir'in komuta ettiği bir savaşı şöyle anlatmaktadır:

تَبَلَّجَ عَنْ إِشْرَاقِ غَرَّتِكَ الصُّبْحُ وَأَسْفَرَ عَنْ إِقْدَامِكَ النَّصْرُ وَالْفَتْحُ
وَقَرَّتْ عُيُونُ الْمُسْلِمِينَ بِأُوبَةِ مَصَادِرِهَا عَزَّ وَمُورِدِهَا نَجْحُ
كَأَنَّ شُعَاعَ الشَّمْسِ مِنْ نُورِ هَدِيهَا وَعَرَفَ نَسِيمُ الرِّوْضِ مِنْ طَيِّبِهَا نَفْحُ
ضَرِبَتْ بِحُزْبِ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ مَقْدَمًا إِلَى مَتَجَرِّ جَنَاتٍ عَدْنٍ لَهُ رِنْحُ

“Senin güzel görünüşünden sabah aydınlandı ve gelişinle de zafer ve fetihler gerçekleştirdi.”

“Dönüşünle Müslümanların gözleri sevinçle doldu, bu sevincin menbaı şeref, beslendiği kaynak ise başarıdır.”

Güneşin ışınları sanki bu sevincin hidayet ışığından kaynaklanmaktadır, bahçenin ılık rüzgârı da onun güzelliğinden bir koku ile buluşmuştur”.

“Yeryüzünde Allah yolunda gidenlere öncülük ettin ve bunu da sanki bir ticarete çevirdin. Bunun kârı ise Adn³⁴⁷ cennetleridir.”³⁴⁸

İbn Abdi Rabbih'in II. Abdurrahman'ın yaptığı savaşları anlattığı dört yüz elli beyitlik şiiri,³⁴⁹ o dönemin tarihî olaylarını yansıtmaları bakımından ayrı bir değere sahiptir.

Çok güzel bir doğal yapıya sahip olan Endülüs, her dönem şairlere ilham kaynağı olmuştur. Endülüslü şairler bahçelerin, yağmurun,

³⁴⁵ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/93.

³⁴⁶ Endülüs'ün yetiştirdiği en önemli şairlerden olan Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. Derrâc el-Kastallî hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 110-14; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 158-61; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/59-102; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, I/135-39; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/195-96; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/204.

³⁴⁷ Burada Kur'an-ı Kerim'de sıkça işaret edilen “Cennâtu Adn” tabirini iktibas etmektedir. Bk. Ra'd Sûresi, 13/23; Nahl Sûresi, 16/31; Meryem Sûresi, 19/61 vb. âyetler.

³⁴⁸ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/94 vd.

³⁴⁹ Bk. Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, IV/198 vd.

ağaçların, çiçeklerin ve gökyüzünün tasvirinde çok başarılı şiirler ortaya koymuşlardır. Bu yönü ile hiç şüphesiz, tabiat konusu bu dönem Endülüs şiirini tamamen etkisi altına almıştır.

Tabiat konusu şiirle de yetinmeyip nesir alanına da kayarak tabiatın işlendiği birçok eserler telif edilmiştir. Şarap tasvirine de yer verilen bu şiirlerde bulut, yağmur, soğuk ve özellikle de çiçekler tasvir edilmiştir.³⁵⁰

Ubeydullah b. Yahyâ (ö. 297/909)³⁵¹, gülü ve kısa süren ömrünü şöyle tasvir etmektedir:

تَخَلَّيْتُ مِنَ الْوَرْدِ الْأَيْقِي حَدَائِقُهُ وِبَانَ حَمِيدِ الْأُنْسِ وَالْعَهْدِ رَائِقُهُ
فَمَا كَانَ إِلَّا الطَّيْفَ زَارَ مُسْلِمًا فَسَرَّ مَلَاقِيَهُ وَسَيَّئَ مَفَارِقَهُ

“Bahçeler güzel güllerden yoksun kaldı, onun güzel koktuğu zamanlar ve iyi insanlar da yok olup gitti.”

“Bu Müslümana kavuştuğunda mutluluk, ayrıldığında da üzüntü veren bir hayalden başka bir şey değildir.”³⁵²

Sa’îd b. Muhammed (ö. ?)³⁵³ ise nergis çiçeğini ele aldığı kasideinde şöyle demektedir:

أَزَعَمْتُ أَنَّ الْوَرْدَ مِنْ تَفْضِيلِهِ خَجَلٌ وَنَاجِلُهُ الْفَضِيلَةُ عَانِدٌ
إِنْ كَانَ يَسْتَحْيِي لِفَضْلِ جَمَالِهِ فَحَيَاؤُهُ فِيهِ جَمَالٌ زَائِدٌ
وَالنَّرْجِسُ الْمَصْفَرُّ أَعْظَمُ رِيَّةً مِنْ أَنْ يَحُولَ عَلَيْهِ لَوْنٌ وَاحِدٌ

³⁵⁰ el-Fâhûrî, *el-Câmi*, s. 940; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 130; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/106.

³⁵¹ III. Abdurrahman döneminde yaşayan Ubeydullah b. Yahyâ b. İdrîs hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 269; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 355; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 210-11.

³⁵² el-Humeydî, *Cezve*, s. 269.

³⁵³ Tabiat tasviri türü şiirleriyle ün kazanan Endülüslü edip ve şair Sa’îd b. Muhammed b. Ferrâc hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 228; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 305; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/110.

لَيْسَ الْبَيَاضُ بِصُفْرَةٍ فِي وَجْهِهِ صِفَةً كَمَا وَصَفَ الْحَزِينُ الْفَاقِدُ

“Sen, gülün güzelliğinden ötürü kokusundan utandığını, faziletli insanın da doğru yoldan sapıldığını sanır mısın?”

“Şayet gül güzelliğinden dolayı kokusundan utansa da bu utanma onun güzelliğini artırır.”

“Nergisi tek bir renge çevirerek ona sadece sarı rengi isnat etmekle en büyük ayıbı sen yapıyorsun.”

“Nergis yüzünde sarı ile beraber beyazı da giydi, bu durum onu kaybedeni üzüntü ile tasvir etmek gibidir.”³⁵⁴

Siyasî iç istikrarın bozulduğu, sık sık tutuklama ve hapsedme olaylarının başladığı dönemlerde ise halife ve vezirlerden aman ve merhamet dileyen şiirler yaygınlaşmıştır. el-Mansûr İbn Ebî Âmir tarafından hapsedilen vezir el-Mushafî (ö. 372/983)³⁵⁵, el-Mansûr’un kalbini yumuşatmak için ona şöyle hitap etmektedir:

هَبْنِي أَسْأْتُ فَأَتِيَنَّ الْفَضْلَ وَالْكَرَّمَ إِذْ قَادَنِي نَحْوُكَ الْإِدْعَانُ وَالنَّدَمُ

يَا خَيْرَ مَنْ مَدَّتْ الْأَيْدِي إِلَيْهِ أَمَا تَرْتِي لِشَيْخٍ نَعَاهُ عِنْدَكَ الْقَلَمُ

بَالَعْتُ فِي السَّخَطِ فَاصْفَحْ صَفْحَ مُقْتَدِرٍ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا مَا اسْتَرْجَحُوا رَجَحُوا

“Farzet ki ben suç işledim. Lütuf ve cömertlik nerede? Zira beni sana itaat ve pişmanlık sevketti.”

“Ey elleri kendisine açılanların en hayırlısı! Senin yanında kalemin kendisine ağıt yaktığı bir ihtiyara acımıyor musun?”

“Kızgınlıkta aşırıya gittin. İntikama gücü yetenin bağışlamasıyla bağışla! Zira krallar merhamet dilendikleri zaman merhamet ederler.”³⁵⁶

Endülüslü şairler bunların yanında ilmî meseleleri, öğüt, nasi-

³⁵⁴ el-Humeydî, *Cezve*, s. 228; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 306.

³⁵⁵ III. Abdurrahman döneminde valilik, II. Hakem döneminde vezirlik ve II. Hişâm döneminde ise hâcibliğe getirilen şair ve edip Ebu'l-Hasan Ca'fer b. Osmân b. Abdillâh hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 187-88; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 257; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/257-67; İbn İzârî, *el-Beyânu 'l-muğrib*, II/254; el-Makkarî, *Nefhu 't-tîb*, I/592-94; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/119.

³⁵⁶ Heykel, *el-Edebü 'l-Endelüsî*, s. 281.

hat, bayramları, tarihî olayları, saray ve görkemli binaları ve Endülüs Emevî halifelerinin haşmetini konu alan şiirler de söylediler.

Bu dönemde doğudan farklı olarak şiirde görülen bir başka değişiklik ise halk dilindeki Latince ve fesahatini kaybetmiş Arapça kelimelerin şiirde kullanılmaya başlanmasıdır. Bu tür kelimeler muvaşşahların harcarlarında kullanılmasının yanısıra, muvaşşah dışındaki şiirlerde de kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu tür kelimele-
rin daha yaygın olarak kullanılması, ilk kez Ebû Bekr İbn Kuzmân (ö. 555/1160)³⁵⁷ tarafından yazı hâline getirilen “zecal” türü şiirlerin doğmasına neden olmuştur.

Zecal

Muvaşşah türü şiirin Endülüs'te rağbet görerek yaygınlaşmasından sonra, bu şiirlerin tüm halk kesimleri tarafından rahatlıkla anlaşılmasını temin için Endülüs halk şairleri günlük hayatta kullanılan fasih olmayan Arapça ve Latince kelimelerin hâkim olduğu yeni bir şiir türü geliştirdiler. Gramer kurallarına riayet etmeden söyledikleri bu şiir türüne “zecal” adını verdiler. Zecal, oynamak ve şarkı söylemek anlamındadır. Başlangıçta sadece halk arasında söylenen bu şiir türü V./XI. yüzyılda yazılmaya başlanarak tüm halk kesimleri tarafından büyük rağbet görmüştür. Zecelin günümüze ulaşan en eski örneği, bu şiirin gerçek mucidi olarak kabul edilen İbn Kuzmân'a aittir. Zecal de muvaşşah gibi, genelde dört gusn'dan meydana gelen mezheb veya matla' ile başlar. Daha sonra devr gelir. Her devr de iki gusn'dan meydana gelen kalfa ile son bulur. Devr'ler arasında kafiye birliği yoktur. Zecal çalgı âletleri eşliğinde şarkıcı ve ona eşlik eden bir koro tarafından icra edilirdi.³⁵⁸

³⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İsa b. Kuzmân el-Asgar hakkında bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, III/307; el-Makkârî, *Nefhu't-tib*, IV/22-25; Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târihuha*, s. 21-24; Goldziher, *A Short History*, s. 137; Nicholson, *A Literary History*, s. 417; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/214; Kehhâle, *Mu'cem*, XI/106.

³⁵⁸ Zecal hakkında geniş bilgi için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, III/307-14, 320, 324; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/182; Goldziher, *A Short History*, s. 135, 137; Nicholson, *A Literary History*, s. 417; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s.

III./IX. yüzyılın sonunda şairlerin müstakil kaside tarzından ziyade nesir yazıları arasına serpiştirildiğini görüyoruz. Öyle ki, çoğu kez bu durum, eser sahiplerinin şair mi yoksa nesirci mi olduğu veya her iki kabiliyete sahipse hangisinde daha başarılı olduğu konusunda tartışmalara yol açmıştır. İbn Şüheyd ve Ebû Muhammed İbn Hazm (ö. 456/1063)³⁵⁹ bu tür eserler telif eden edebiyatçıların başında gelmektedir.

IV./X. yüzyıldan itibaren şairlerin sayıları hızla artmış, V./XI. yüzyıla gelindiğinde sade bir köylüden emirlere kadar şair hüviyeti içinde birçok kişi mevcuttu. Öyle ki, emir ve üst düzey yöneticileri himayesi altındaki ilim ve edebiyat ehli şahsiyetler konusunda birbirleri ile yarışma içine girdiler.³⁶⁰ Aynı dönem sonunda görülen dinî inançlardaki zayıflık, içki ve kadına aşırı meyil şiire de yansarak mucûn türü şairlerin artmasına neden olmuştur.³⁶¹

İbn Abdi Rabbih, İbn Hânî, er-Remâdî, İbn Derrâc el-Kastallî, İbn Hazm, İbn Zeydûn (ö. 463/1070)³⁶², Munzir b. Sa'îd el-Ballûtî (ö. 355/966)³⁶³ bu dönemin ünlü şairleridir.

Başlangıçtan İbn Şüheyd döneminin sonuna kadar olan devrede

447-62; Şevki Dayf, *fi 'ş-şi'ri'l-Arabî*, s. 453-54; Abu-Haidar, *Hispano-Arabic Literature*, s. 31-106.

³⁵⁹ Endülüs'ün yetiştirdiği büyük edip, şair ve fıkıhçılardan olan Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm hakkında bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, mukaddime; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/299-300; el-Humeydî, *Cezve*, s. 308-11; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 55-56; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 415-18; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/167-80; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III/325-30; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II/77-84; Brockelmann, *GAL*, I/505-506; *Suppl.*, I/602-607; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/59.

³⁶⁰ Pellat, *La Poesie Andalouse*, s. 57; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslam*, III/156.

³⁶¹ Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 72; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 372.

³⁶² Endülüslü edip ve şair Ebu'l-Velîd Ahmed b. Abdillâh b. Zeydûn el-Mahzûmî hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 130-31; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 60-61; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 186-87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/336-428; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/139-41; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/627-34; Brockelmann, *GAL*, I/324-25; *Suppl.*, I/451; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/151-52.

³⁶³ Edebiyatın yanında dinî ilimlerde de söz sahibi olan Munzir b. Sa'îd b. Abdillâh b. Abdilmelik hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 348-49; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 37-46; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 465-66; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/368-76; Brockelmann, *Suppl.*, I/484; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/229.

Endülüs şiirini genel hatlarıyla ele alarak çizdiğimiz tabloda bu devir şiirinin üç ayrı tarz üzere olduğunu görmekteyiz:

1) Bunlardan ilki, her dönem varlığını sürdürmekle beraber daha ziyade fethi takip eden yıllarda ve kuruluş süreci içerisinde görülen konu, şekil ve üslûp bakımından taklit derecesine varacak bir seviyede klasik Arap şiirine bağımlı olan şiir tarzıdır.

2) İkincisi ise doğuda Abbâsîler döneminde muhdes şairlerin başlatmış oldukları akımı örnek alan şiir türüdür. Emirlik döneminde görülen bu akım, her dönem varlığını sürdürmüştür. Bu tarzı benimseyen şairler şekil, konu ve üslûp bakımından doğulu muhdes şairleri örnek almalarının yanı sıra, şiirlerinde doğu şiirinde görülmeyen deniz savaşlarına, savaş enkazlarına, savaş araç ve gereçlerine de şiirlerinde yer vermişlerdir.

Yukarıda zikrettiğimiz her iki grup içerisinde mütalâa edilen şiirlerde kullanılan kelimeler fasih, terkipler kolay, anlatılmak istenilen mânâ açık ve anlaşılır idi. Her iki akım da tamamen veya nisbî olsa da doğu şiirinden etkilenmiş ve aynı gelişim sürecini takip etmiştir.

3) Bu dönem şiirinin izlemiş olduğu son şekil ise şekil, üslûp, lâfız, vezin ve kafiye bakımından doğu şiirinden tamamen farklılık gösteren “muvaşşah” türü şiir tarzıdır.

Her üç akıma da mensup şairlerin ortak özellikleri ise, Endülüs şiirinin ana konusu olan tabiat tasvirini çok üstün bir yetenekle icra etmiş olmalarıdır. Doğal güzellikler açısından şairlere ilham kaynağı olan Endülüs’ün nehirleri, bahçeleri, sahil ve sarayları, Endülüslü şairler tarafından en ince detayına kadar üstün bir yetenekle tasvir edilmiştir.

2. NESİR

Fethi takip eden ilk yüz yıl içerisinde nesrin durumu şiirden pek farklı değildi. Bu dönemin nesri, Emevîler döneminin ilk dönemlerinde olduğu gibi hitabet ve risalelerden oluşmaktaydı. Özellikle İslâmlaşma hareketinde askerlerin millî ve dinî duygularını galeyana getirmek için ihtiyaç duyulan ve siyasî açıdan da büyük öneme sahip hatip ve kâtipler, doğuda doğup fetih ordusu ile veya fetihten hemen sonra Endülüs’e göç etmişlerdi. Bunların nesir ürünlerinden günümü-

ze sadece birkaç risale ulaşmıştır. Bu dönemin hitabeti fasih lâfızlı, doğal üslûp olup seci' ve tekellüften yoksundur.³⁶⁴

Şark kökenli bu kâtiplerin yeni ülkeleri Endülüs'e atalarının edebî özelliklerini taşımış olmaları pek tabiidir. Aynı dönemde doğu nesrinin temel özellikleri olan risaleleri uzatmak, başta ve sonda edebî sanatlar yapmak, özellikle vaazlarda dinî tabirler ve kulağa hoş gelen öğüt verici kelimeleri kullanmak, Endülüs nesri için de geçerliydi.³⁶⁵

Bu dönem kâtip ve hatiplerinden çok azının ismi ve edebî ürünleri günümüze ulaşmıştır. Endülüs'e yerleşme ve kuruluş sürecini oluşturan bu safhalarda asıl görev, fetihleri genişletmek ve İslâmlaşmayı hızlandırmak olduğu için hitabet, şiirden daha önemli bir konumdaydı.³⁶⁶

Bizzat emirler veya kâtipler tarafından yazılan resmî veya şahsî risaleler ise, siyasî öneminin yanında edebî özellikler de taşımaktaydı. Mûsâ b. Nusayr'ın Hristiyan hükümdarlardan birisine yazdığı risaleden günümüze ulaşan şu kısmı, siyasî ve edebî açıdan bizim için bir örnek teşkil etmektedir:

“Abdülaziz b. Mûsâ b. Nusayr'dan Tudmir'a³⁶⁷:

Barışa razıyız. Allah'ın sözü ve kefaleti üzerine söz veriyoruz ki, seni ve Hristiyanları mülklerinizden ayırmayacağız. Onların evlâtları ve hanımları ne öldürülecekler, ne de zorla alınacaklardır. Dinlerinde de zorlama olmayacaktır. Kiliselerini de yıkmayacağız. Esir de alınmayacaklardır. Ancak bununla beraber, aramızda herhangi bir düşmanı barındırmayacağız. Güvenliğimizi tehlikeye atmaya-
cağız. Bizim bilgimiz dışında da hiçbir şey yapılmayacak...”³⁶⁸

³⁶⁴ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 902.

³⁶⁵ Valiler döneminde nesir ve hitabet hakkında geniş bilgi için bk. Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 339; Blachere, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, s. 871-82; Şevki Dayf, *fi'n-nesri'l-Arabî*, s. 99-113; a. mlf. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, II/405-22; Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 88.

³⁶⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 64.

³⁶⁷ Tudmir, fetih öncesi İspanya'daki Hristiyan hükümdarlardan biridir. (Bk. Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 65) O dönemde Endülüs'te aynı ismi taşıyan bir yerleşim merkezi de bulunmaktaydı. Bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, II/19.

³⁶⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 65.

Emirlik döneminde de nesir, hissedilir bir gelişme kaydetmemiştir. Başlangıçta bir bakıma, Câhiliyye döneminden Emevîlere kadar olan hitabet, vasiyetler, risale, muhaverât ve benzeri edebî ürünlerin taklidinden ibaretti.³⁶⁹ Kültürel ve edebî alanlarda Endülüs-lülerin başvurdukları ilk kaynak doğu olup, ülkenin içinde değildi.

Emir I. Abdurrahman'ın, son Endülüs valisi Yusuf el-Fihri ile savaşımadan önce arkadaşlarına yaptığı aşağıdaki konuşma, bu dönem hitabeti hakkında bize az da olsa bir fikir vermektedir:

“Bugün, kuracağımız binanın temelini atacağız. Bugün ya asrın zilletini ya da asrın şerefini ve gururunu yaşayacağız. Arzulamadığınız bu zamanda sabrediniz. Geri kalan ömrünüzde sevdiğimiz şeye sahip olacağız.”³⁷⁰

Bu dönemin nesri, doğuyu taklit etme hususunda şiirle benzerlik göstermekteyse de, şiirin katettiği mesafeyi alamamıştır. Zira şiirde doğuyu taklidin yanı sıra Endülüs'e has ilk belirtiler bu dönemde kendini göstermişti. Bu dönemde nesir risale, muhaverât ve vasiyetlerle sınırlı kalmıştır.³⁷¹

Zaman içerisinde nesir ürünleri doğudakine benzer bir değişim göstermiştir. Bu değişimin en belirgin özelliği ise Abdülhamid b. Yahyâ el-Kâtib (ö. 132/749) ve el-Câhiz'in (ö. 255/868)³⁷² üslûbunun Endülüs nesrinde etkili olmasıdır. Özellikle el-Câhiz Endülüs'te oldukça tanınmış ve daha hayatta iken bazı kitapları Endülüs'e ulaşmıştı.³⁷³ II. Abdurrahman'ın kâtibine yazmış olduğu şu risalesinde harf-i cerleri sıkça kullanması, tekrar etmeksizin kısa cümleleri ard

³⁶⁹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 110.

³⁷⁰ Heykel, *Dirâsât edebiyye*, s. 229; a. mlf. *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 112.

³⁷¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 111.

³⁷² Arap edebiyatının en büyük ediplerinden biri olan Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî patlak gözlü ve aşırı çirkin olduğu için kâtiplik görevine uygun görülmemiştir. Hayatı ve edebi kişiliği hakkında bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 57, 169, 220, 321; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III/154-55; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/413; III/140-44; Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/475-77; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, II/260; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabî*, s. 154, 188; Brockelmann, *GAL*, I/152; *Suppl.*, I/239, 421; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII/7-9.

³⁷³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 171.

arda getirmesi, el-Câhiz'in üslûbundan etkilendiğini açıkça göstermektedir:

“Senin hakkında soruşturma yaptık. Getirdiklerimizi de seni tanıyarak getirdik. Fakat bunu da seni seçtiğimiz ve sana yardım için yaptık. İşin erbabı olan kâtiplerden yardım almana müsaade ettik. Güvendiğin ve inandığın kimseleri de seç. İşleri öğreninceye ve hizmet hakkında bilgi sahibi oluncaya kadar inşallah biz bu işinde, yazılı evrakımızı incelemende ve yetiştirilmende sana yardımcı olacağız.”³⁷⁴

Velîd b. Abdîrrahman b. Ganîm (ö. 272/886)'in³⁷⁵, emîr Muhammed b. Abdîrrahman'a yaklaşmak ve ondan büyük makamlar istemek amacıyla yazdığı şu risale ise bu dönemin güzel risalelerine bir örnektir:

“Emîrin –Allah onu daim etsin- verdiği nimetlere şükretmek yetersiz kaldı. Nimeti yaymada onun elleri yüceldi. Ona ne zaman şükürle yaklaşısam, beni iyiliklere boğmuştur. Bana verilenlerden dolayı hamdetmek gerekli oldu. Ancak şükretmek bana zor geliyordu ve âciz kalıyordum. Bununla beraber, söz söylememeyi ve çalışmamayı düşünüyor degilim.”³⁷⁶

Emîr Muhammed b. Abdîrrahman ile bir yakını arasında geçen şu konuşma, o dönemin muhaverâtından günümüze ulaşan örneklerden biridir:

“Emir: - İşlerin kötü oluşu, söylediğin sözlerin aksine delâlet ediyor ve senin bir yalandan kurtulmak istediğini haber veriyor. Eğer günahını kabul eder ve suçunun bağışlanmasını istersen, bu senin için daha güzeldir. Hatalarını örtmek için sana af yolunu gösteriyorum.

Hizmetçi: - Günah beni kuşattı ve hata beni çepeçevre sardı. Kuşkusuz ben de bir insanım. Benim özür dileme hakkım yok mu?

Emîr: - İstedğin şeyde yavaş ol. Senin önünde hizmet, arkan-da tevbe vardır. Bu ikisi arasında günahın girecek yeri yoktur. Çünkü

³⁷⁴ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 172.

³⁷⁵ Emîr Muhammed b. Abdîrrahman'ın vezirliğini de yapan Velîd b. Abdîrrahman b. Abdilhamîd b. Ganîm hakkında bk. *Ahbâr Mecmû'a*, s. 131; İbnü'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/141; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/372-73; Zirikli, *el-A'lâm*, IX/140.

³⁷⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 172-73.

senin için bağışlanma geniştir.”³⁷⁷

III. Abdurrahman ile birlikte sağlanan istikrar ortamı, nesir ürünlerinin hızla artmasına ve Endülüs’e özgü eserler verilmesine neden olmuştur. el-Kâlî öncülüğünde doğu kökenli âlimler ve eserlerin Endülüs’e getirilmesi yanında, ilim tahsil etmek için birçok Endülüslü de doğuya gönderilmiştir. Halifeler, vezirler ve valiler, ilme ve ilim adamlarına büyük değer vermişlerdir.

Halifelik döneminde nesir alanında büyük bir gelişmenin kaydedildiğini görüyoruz. Önceki dönemde kendini gösteren doğunun etkisindeki hitabet ve risalelerin yanı sıra ilk kez nesir alanında bazı eserler telif edilmeye başlanmıştır.³⁷⁸ Daha ziyade Endülüslü edebî şahsiyetleri ortaya koymak için başlatılan bu çalışmalarda müellifler, doğuda telif edilmiş aynı tarzdaki eserleri kaynak almışlardır. Bu dönem nesri, Kur’ân’dan, hadislerden, Câhiliyye dönemi şiirlerinden ve atasözlerinden iktibaslar taşıması ve seci’li olması ile özellik arz ediyordu.³⁷⁹ Resmî yazışmalara büyük önemin verildiği bu dönemde güzel risale yazarlar, vezirlik hatta haciblik makamına getirilmişlerdir. Bu kabiliyetlerinden ötürü vezirliğe getirilenler arasında İbn Cevher (ö. 393/1006)³⁸⁰, İbn Ebî Âmir ve el-Mushafi’yi sayabiliriz. Halifelik döneminde resmî yazışmalarda kadınlar da kâtiplik görevine getirilmiştir.

Hâcib İbn Ebî Âmir, yönetimi ele aldığı dönemde kâtiplerden oluşan bir dîvân tesis etmiştir.³⁸¹ Bu dîvânda görevli kâtipler savaşları ve diğer önemli olayları yazmaktaydılar. Bu dönemin risalelerinde daha önce etkisi görülmeye başlanan el-Câhiz’in yanı sıra İbnu’l-Amîd (ö. 360/970)’in³⁸² de etkisi görülmektedir.³⁸³ Ebû Mervân el-

³⁷⁷ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 173.

³⁷⁸ el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, II/185.

³⁷⁹ Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/200-201.

³⁸⁰ III. Abdurrahman döneminde vezirlik yapan Abdulmelik b. Cevher Ebû Mervân hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 282; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 376; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/321-22; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 248.

³⁸¹ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 904.

³⁸² Abbâsîler dönemi ünlü nesircilerinden Ebu'l-Fadl Muhammed b. el-Amîd hakkında bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, III/31-34; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/467-70;

Cezîrî (ö. 394/1004)'nin³⁸⁴ şu nesir parçasında bu husus çok iyi görülmektedir:

“Şayet sen, -Allah emirimiz el-Mansûr'a yardımcı olsun- düşmanlara karşı onların yöntemleri ile kendini savunursan ve onların övünmelerine karşı sen de büyüklüğünü gösterirsen, onların sığınağı sen olursun. Ancak bununla birlikte benim faziletim üzerimizde yükselen güneş gibi açık ve belirgindir. Bizi sulayan bulutlardan da daha tatlıdır.”³⁸⁵

Bu dönemden günümüze ulaşan İbnu'l-Burd el-Ekber (ö. 418/1012)'in³⁸⁶ el-Muzaffer İbn Ebî Âmir'e yazdığı şu risalede ise Kur'an'dan iktibaslar yapıldığını görmekteyiz:

“Bundan sonra, -Allah seni doğruluktan ayırmasın- Allah yüzünü onlara ihtiyacı olmadan yarattı. Allah onların yaptıklarını hesaba çekmek, onları yaptıkları ile denemek için erteleyip zaman tanır. Ancak hiç ihmal etmez. Allah onları değişik biçimlerde ve farklı zümreler hâlinde yarattı. Onlardan bazıları Allah'a itaatle meşgul olurken bazıları da Allah'a isyanı alışkanlık hâline getirdiler. Bu iki grup arasında öyle bir grup var ki, hem iyi, hem de kötü amelleri birbirine karıştırmışlar ve her ikisini de aynı anda işlemişlerdir. Belki Allah onlara tevbe etmelerini nasip eder. “Allah isteseydi insanları tek bir ümmet yapardı.”³⁸⁷ Ümmetler Allah'ın yarattığı gibi hâlâ farklıdır. Mutlu olan Allah'tan korkan ve yaptığı hataların bilinci içerisinde zaman geçmeden Allah'a tevbe eden kişidir.”³⁸⁸

Te'lifî nesir ise bu dönemde edebiyat tarihini ve edebî eserleri

Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 315-16; Brockelmann, *Suppl.*, I/453; Şevki Dayf, *fi'n-nesri'l-Arabî*, s. 205-212.

³⁸³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 333.

³⁸⁴ el-Mânsûr İbn Ebî Âmir'in divân kâtiplerinden olan Ebû Mervân Abdülmelik b. İdrîs el-Ezdî el-Cezîrî hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 280; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 374; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/529-33, 586-88; Zirikli, *el-A'lâm*, IV/301; Kehhâle, *Mu'cem*, VI/180.

³⁸⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 334.

³⁸⁶ Şair ve edip Ebû Hafs Ahmed b. Muhammed b. Burd hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 199; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 24-25; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/123; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/424-26, 586; Zirikli, *el-A'lâm*, I/99; Kehhâle, *Mu'cem*, I/65.

³⁸⁷ Bk. Mâide Süresi, 5/48.

³⁸⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 338.

ihtiva edenler olmak üzere iki ana grup üzerine oturtulmuştu. Edebiyat tarihi alanında telif edilen eserler, hâl tercümesi, muhtârât, şiir ve şairler hakkında bazı bilgileri içermekteydi. Bu eserler arasında Usâme b. Rebî'a el-Kurtubî (ö. 310/922)'nin³⁸⁹ *Tabâkâtü's-su'arâ bi'l-Endelüs*, Muhammed b. Hişâm el-Mervânî (ö. ?)'nin³⁹⁰ *Ahbâru's-su'arâ bi'l-Endelüs* ve Muhammed b. Mugîs (ö. 352/963)'in³⁹¹ *Şi'ru'l-hulefâ min Benî Umeyye*'si ile Ebû Ahmed b. Ferec el-Ceyyânî (ö. 366/976)'nin³⁹² *Kitâbu'l-hadâik* isimli eserini sayabiliriz.

Diğer ilim dallarında olduğu gibi nesir alanında da doğunun etkisi görülmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz eserlerin isimlerine bakıldığında, bunların doğulu müelliflerin aynı ismi taşıyan eserlerinden esinlenerek telif edildiği açıkça görülmektedir.³⁹³ Sırf edebî alanda telif edilen eserler ise genel olarak nesir ve şiir muhtârâtlarını, dil, belâgat, nakd gibi edebî konuları ihtiva ediyordu. Bu konuda telif edilen eserlerin başlıcaları arasında, İbn Abdi Rabbih'in *el-İkdu'l-ferîd*³⁹⁴, el-Kâlî'nin *el-Emâlî*, el-Husrî (ö. 413/1022)'nin *Zehru'l-âdâb*³⁹⁵, araştırma konumuz İbn Şüheyd'in *Risâletu't-tevâbi* ve z-

³⁸⁹ Usâme b. Rebî'a hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 305; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 411; Zirikli, *el-A'lâm*, IV/366; Kehhâle, *Mu'cem*, VII/253.

³⁹⁰ Muhammed b. Hişâm el-Mervânî ve eserleri hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 95-96; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 13; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 254.

³⁹¹ İbnu's-Saffâr olarak da tanınan Endülüslü edip Abdullah b. Muhammed b. Mugîs hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 252-53; Zirikli, *el-A'lâm*, IV/264; Kehhâle, *Mu'cem*, VI/141.

³⁹² Ahmed b. Muhammed b. Ferec el-Ceyyânî ve sadece Endülüslü şairlerin şiirlerine yer verdiği "Kitâbu'l-hadâik" isimli eseri hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 104; İbn Beşkuval, *es-Sıla*, I/5-6; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 151; Zirikli, *el-A'lâm*, I/201-202.

³⁹³ el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, III/185; el-Fâhûrî, *el-Câmi*, s. 902.

³⁹⁴ İbn Abdi Rabbih tarih, şiir ve nesir muhtârâtları, belagat, nakd, aruz, müzik, ahlâk ve geleneklere yer verdiği bu eserini yirmibeş kısma ayırmış ve her kısma özel bir isim vermiştir. Bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 101-104; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 148-151; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, VII/49-52; Zirikli, *el-A'lâm*, I/197-98; el-Fâhûrî, *el-Câmi*, s. 905-908.

³⁹⁵ Endülüslü edip ve şair Ebû İshak İbrahim b. Ali el-Husrî el-Kayravânî ve eseri hakkında bk. el-Husrî, *Zehru'l-âdâb*, mukaddime, ed-Dabbî, *Buğye*, s. 223-24;

zavâbi' ve İbn Hazm'ın felsefesi üzerine telif ettiği *Tavku'l-hamâme*³⁹⁶ isimli eserlerini sayabiliriz.

3. DİL VE LÜGAT

Endülüslülerin dil ve lügat alanındaki çalışmaları, edebiyatın diğer alanlarına nazaran daha sonraki dönemlerde başlamıştır.³⁹⁷ el-Kâlî, *Kitabu nevâdiri'l-luga* isimli eserini telif edinceye kadar, Endülüs'teki lügat çalışmaları bu sahada doğuda yazılmış eserlerin muhtasarlarnı yapmaktan ibaretti.³⁹⁸ Meselâ, bu sahadaki en önemli kaynaklardan biri olan Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)'in³⁹⁹ *Kitâbu'l-ayn*⁴⁰⁰ isimli eseri, Endülüs'e ilk kez tahminen III./IX. yüzyılın sonlarına doğru getirilmiştir. Bu eserin Ebû Bekr ez-Zubeydî (ö. 379/989)⁴⁰¹ tarafından muhtasarı ise yapılmıştır. Muhammed b. Ebân

ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/44; Kehhâle, *Mu'cem*, I/64; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/375-77.

³⁹⁶ İbn Hazm'ın "Güvercin Gerdanlığı" anlamındaki bu eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerîm, *İbn Hazm*, s. 187-216; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 918-19; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/540-41.

³⁹⁷ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 288; Abu-Haidar, *Hispano-Arabic Literature*, s. 235-57.

³⁹⁸ Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/185; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 899.

³⁹⁹ Aruzun mucidi ve nahiv ilminin büyük şahsiyetlerinden olan Ebû Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) el-Basrî'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 63-64; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, I/274-77; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/307-10; el-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât*, I/376; es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 38; Attâr, *Mukaddimetu's-sihâh*, s. 95-98; Brockelmann, *GAL*, I/98-99, 159-60; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/163; Kehhâle, *Mu'cem*, IV/112.

⁴⁰⁰ İlk Arapça sözlüklerden olan "Kitâbu'l-ayn" hakkında bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II/1441-44; -Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, II/165; Dervîş, *Me'âcimu'l-Arabîyye*, s. 13-19; Yakub, *el-Me'âcimu'l-lugaviyyetu'l-Arabîyye*, s. 45-46; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabî*, I/174-244.

⁴⁰¹ Kadılığın yanısıra, II. Hişâm'a hocalık da yapan edip, şair ve dil bilgini Muhammed b. el-Hasan b. Bişr ez-Zubeydî el-İşbilî hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 43-46; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 56-57; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 53-55; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV/6, 8; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI/312; Kehhâle, *Mu'cem*, IX/198; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 291.

el-Kurtubî (ö. 382/992)'nin⁴⁰² *Kitâbu'l-âlem* isimli sözlüğü ise Endülüs'te telif edilen ilk sözlüklerdendir.

Edebiyatın diğer ürünlerinde olduğu gibi, dil çalışmalarında da Endülüslü dilciler doğulu âlimlerden büyük ölçüde etkilenmiş ve birçok konuda onları örnek almışlardır. el-Kâfî, Câhiliyye ve İslâmî dönem şairlerinden birçoğunun dîvânlarının yanısıra, el-Ferrâ (ö. 207/822)⁴⁰³, el-Muberred (ö. 285/898)⁴⁰⁴, Sa'leb (ö. 291/904)⁴⁰⁵, İbn Dureyd (ö. 321/934)⁴⁰⁶, İbn Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889)⁴⁰⁷, İbn Durustevyh (ö. 347/958)⁴⁰⁸ ve daha birçok doğulu dil âliminin

⁴⁰² Muhammed b. Ebân b. Seyyid b. Ebân el-Kurtubî ve yaklaşık yüz cüzden meydana gelen “Kitâbu'l-âlem fi'l-luga” isimli sözlüğü hakkında bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II/1121; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, I/81; Kehhâle, *Mu'cem*, I/168.

⁴⁰³ Kûfe nahiv ekolüne mensup olan edip, dil ve nahiv bilgini Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 98-100; es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 34; İbnu'l-Îmâd, *Şezerât*, II/19-20; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/194-98; Brockelmann, *GAL*, I/118; *Suppl.*, I/178-79; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 192-223; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, IX/178; Kehhâle, *Mu'cem*, I/198-99; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabî*, I/68-71; II/347-49.

⁴⁰⁴ Basralı ünlü dil bilgini Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 87-88; es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 96; İbnu'l-Îmâd, *Şezerât*, II/190-91; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/304-308; Brockelmann, *GAL*, I/109-110; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VIII/15.

⁴⁰⁵ Kûfe dil ekolünün ileri gelen isimlerinden Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Şeybânî hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 110-11; İbnu'l-Îmâd, *Şezerât*, II/207-208; es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 26; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/51-53; Brockelmann, *GAL*, I/121-22; *Suppl.*, I/181-82; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 224-37; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabî*, I/225-31.

⁴⁰⁶ Basra dil ekolüne mensup Ebû Bekr Muhammed b. el-Dureyd el-Ezdî hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 91-92; İbnu'l-Îmâd, *Şezerât*, II/289-91; Brockelmann, *GAL*, I/112-14; *Suppl.*, I/172; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabî*, I/68-71; II/447-49, 504-26; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VI/310; Kehhâle, *Mu'cem*, IX/189-90.

⁴⁰⁷ Edebî eleştiri sanatı ile ilk kez ilgilenen Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî hakkında bk. İbnu'l-Îmâd, *Şezerât*, II/169; Brockelmann, *GAL*, I/124-27; *Suppl.*, I/184-87; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabî*, I/18-21, 45-47; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, IV/611-23.

⁴⁰⁸ İran asıllı dil ve nahiv bilgini Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Durustevyh hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 93-95; İbnu'l-Îmâd, *Şezerât*, II/289-91; es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 26; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/51-53; Brockelmann, *GAL*, I/112-14; *Suppl.*, I/172; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VI/204; Kehhâle, *Mu'cem*, VI/40.

de eserlerini Endülüs'e taşımıştır.⁴⁰⁹ Hiç şüphesiz bu eserler Endülüs-lü dildileri yönlendirmede büyük rol oynamıştır.

Endülüs'teki ilk ciddi dil çalışmaları, el-Kâli'nin Endülüs'e gelmesinden (330/941) sonra başlamıştır.⁴¹⁰ el-Kâli, dil alanında önemli eserler telif etmiş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencilerine tetkik ettirdiği *el-Emâlî*, *Kitâbu'l-bârî fi'l-luga* ve *Kitâbu'l-maksûr ve'l-memdûd* el-Kâli'nin telif ettiği eserlerdendir.⁴¹¹ Yetiştirdiği dil âlimleri arasında hiç şüphesiz en ünlüleri Ebû Bekr Muhammed b. ez-Zubeydî ve tarih alanında da ünlü olan Ebû Bekr b. el-Kûtiyye'dir. ez-Zubeydî'nin yazdığı en önemli eserlerden biri olan *Kitâbu'l-lahni'l âmme* adlı eserde Endülüs'te Latince kelimelerin hissedilir bir durumda kullanılmaya başlaması üzerine hangi kelimenin fasih, hangisinin lahn olduğuna açıklık getirmiştir. İbnu'l-Kûtiyye özellikle başta tarih olmak üzere diğer ilim dalları ile de ilgilenmiştir.⁴¹²

Endülüs'te dil alanında görülen en önemli gelişmelerden biri de Endülüs'e özgü bazı tabir ve kullanımların dile kazandırılmasıdır. Bu tabirler daha ziyade idarî işler, bitki isimleri, ticaret, âlet ve edevât ile günlük işleri ihtiva etmekteydi.⁴¹³ Bunun yanı sıra, uzun yıllar Endülüs halkı Arapçanın yanı sıra farklı lehçeleri de, Latinceyi de konuştular. Bundan da öte birçok Arap Latince öğrenmiştir. Öte yandan Sancho, Yuvanuş, Batra, Saka vb. Latince bazı deyimleri lâkap olarak kullanmışlardır.⁴¹⁴

Zaman içerisinde Arapça ile Latince'nin karışımı bir dil günlük konuşma dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fasih dil ise resmî ve

⁴⁰⁹ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/65; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, IV/187.

⁴¹⁰ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 290.

⁴¹¹ Bu eserler hakkında bk. Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 498-529; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/64; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 71; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 231; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 186.

⁴¹² Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 291.

⁴¹³ Bu deyim ve tabirler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/82-85.

⁴¹⁴ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/86-87.

ilmî alanlarda kullanılmıştır.⁴¹⁵

C. DİĞER İLİMLER

I. Abdurrahman dönemine gelindiğinde kuruluş süreci hemen hemen tamamlanıp ülke büyük ölçüde dış tehditlerden kurtulmuştu. Ülkenin dış güvenliği emniyet altına alındıktan sonra iç istikrarla birlikte sosyal düzenlemelere de ağırlık verilmeye başlanmıştı.⁴¹⁶ Sosyal hayatta görülen bu canlanma, ilmî ve edebî alanlara yansıdığı gibi güzel sanatlarda da kendini göstermiştir. İşte bu gelişme esnasında müzikte kadının etkin bir rol üstlendiğini görmekteyiz. Nesir, şiir ve belâgatte edebî bir kabiliyete sahip olan I. Abdurrahman, inşa ettirdiği er-Rusâfe adlı sarayında *Dâru'l-medeniyyât* olarak bilinen bir bölümü, müzik sanatının icrasına tahsis etmiştir. Doğu'dan getirilen şarkıcı hanımların yanı sıra, İspanyol asıllı şarkıcılar da burada müzik icra ediyordu. Daha sonraki dönemlerde *Dâru'l-muganniyât* adını alan bu bölüm, Endülüs'teki müzik çalışmalarının temelini oluşturmuştur.⁴¹⁷ Müzik alanındaki en büyük hizmet, şarkıcı Ziryâb tarafından verilmiştir. Emîr II. Abdurrahman döneminde Endülüs'e gelen ve emîr tarafından büyük hüsnü kabul gören Ziryâb, I. Abdurrahman döneminde çekirdeği oluşturulan *Dâru'l-muganniyât*'da birçok şarkıcı yetiştirmiştir. Endülüs'te müzik çalışmaları ilk kez Ziryâb'la birlikte güzel sanatların bir dalı hüviyetini kazanmıştır. Ziryâb'ın bu yeteneği çocuklarına da geçmiş olacak ki, bu çalışmalar kendisinden sonra da her biri mahir bir çalgıcı ve şarkıcı olan evlâtları tarafından devam ettirilmiştir.⁴¹⁸ Toplumun her kesimi tarafından bu çalışmalar büyük tasvip ve kabul görmüştür. Zaman içerisinde gittikçe yaygınlaşan içki ve eğlence meclislerinin artması da müziğin Endülüs toplumunda gördüğü bu rağbetle doğru orantılıdır. Müzik ve müzisyenler Endülüs'te her dönem halk ve yöneticiler tarafından büyük rağbet ve himaye gördüler.

⁴¹⁵ Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 232; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/87.

⁴¹⁶ Mu'nis, *Fecrü'l-Endelüs*, s. 836.

⁴¹⁷ Heykel, *Dirâsât edebiyye*, s. 225; a. mlf. *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 186 vd.

⁴¹⁸ er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 84; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/59.

Tarih ve coğrafya alanında halifelik dönemi ile birlikte Doğu'daki eserlere benzer kitaplar telif edilmeye başlanmıştır. Bu alanda ilk eserleri, Muhammed b. Mûsâ er-Râzî (ö. 273/886)⁴¹⁹ olmak üzere daha sonra oğlu ve torunu tarafından tarih alanında eserler telif edilmiştir. Araştırmamız süresince ziyadesi ile istifade ettiğimiz Endülüs'ün fethinden başlayarak III. Abdurrahman dönemine kadar olan devrede cereyan eden olayları ihtiva eden *Ahbâr mecmû'a*⁴²⁰ isimli eserin müellifi ise hâlâ tespit edilememekle birlikte eserin bilinmeyen bir dönemde bir komisyon tarafından hazırlanmış olabileceği⁴²¹ görüşü de mevcuttur.

İbnu'l-Kûtiyye'nin *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* ve Ahmed b. Abdilmelik b. Şüheyd'in *et-Târîhu'l-kebîr*'i⁴²² ile aynı zamanda ünlü bir tabip olan Arib b. Sa'd (ö. 379/980)'ın *Sılatu't-târîhi't-Taberî*⁴²³ isimli eserleri, bu sahada Endülüs'te telif edilen eserlerdendir. Daha sonraki dönemlerde hâl tercümesi alanında da eserler telif edilmiştir.

Diğer ilim dallarında olduğu gibi dini ilimlerde de Doğu'nun tesiri altında birçok Endülüslü âlim temayüz etmiştir.⁴²⁴ Kahire, Bağdat, Şam, Mekke ve Medine gibi şehirlere yapılan seyahatler sayesinde doğudaki tefsirle ilgili çalışmalar yakından takip ediliyordu. III./IX. yüzyıldan itibaren tefsir alanında Endülüs'te söz sahibi kim-seler yetişmeye başlamıştır. Endülüs'te gerek hadise ve gerekse de fıkha olan ilgi çok erken tarihlerde başlamıştır. Endülüs'e gelen

⁴¹⁹ Endülüslü ilk tarihçilerden olan Muhammed b. Mûsâ er-Râzî hakkında bk. el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/111; Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, s. 197; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VII/338; Kehhâle, *Mu'cem*, XII/62.

⁴²⁰ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 5-11.

⁴²¹ el-Humeydî, *Cezve*, s. 90; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 131.

⁴²² 393/1012 yılına kadar cereyan eden tarihî olaylara yer verilen ve yüz cüzden fazla olan, fakat günümüze ulaşmayan bu eser hakkında bk. İbn Beşkuval, *es-Sıla*, s. II/355.

⁴²³ Aynı zamanda edip ve şair olan Arib b. Sa'd el-Kurtubî, bu eserinde 291/903-320/932 yılları arasında cereyan eden tarihî olaylara yer vermiştir. Müellif ve eser hakkında bk. İbn el-Humeydî, *Cezve*, s. 176; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 240; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/257; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II/254; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/119.

⁴²⁴ Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/38.

Araplar, çoğunlukla Suriye asıllı olduklarından başlangıçta Endülüs'te ana vatanlarında hâkim olan Evzâî fıkhnın görüşleri hâkimdi. Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşunu müteakip ilim tahsil etmek için doğuya gidenlerin Mâlikî mezhebini takip etmeleri sonucu I. Hişâm döneminden itibaren Endülüs'te resmî mezhep konumuna gelmiştir.

Mâlikî fukahâsı hoş karşılamamasına rağmen sınırlı sayıda da olsa Şaffî ve Zâhirî mezheplerine bağlı fukahâ da faaliyet göstermekteydi.⁴²⁵ Tarihçi İbnu'l-Kûtiyye, Zâhirî mezhebine mensup Munzir b. Sa'id el-Ballûtî gibi şahsiyetler Endülüslü fıkıhçılar arasında yer almaktaydı. Kâsım b. Asbağ (ö. 340/951)⁴²⁶ ve İbnu'l-Faradî (ö. 403/1013)⁴²⁷ gibi şahsiyetler ise hem hadis, hem de fıkıh alanında söz sahibi kişilerdi.

Başlangıçta dinî baskılardan dolayı kısır kalan Endülüs'teki felsefi çalışmalar,⁴²⁸ öncelikle dinî alanda başlamıştır. İlk felsefi hareketler, halifelik döneminde sağlanan istikrarın yanı sıra, inanç ve düşünce alanında tanınan serbestiyle doğru orantılı olarak giderek artmıştır. Diğer ilim dallarında olduğu gibi felsefede de Endülüs âlimleri doğruları izlemiştir. Felsefi konularda ilk ciddi fikirleri ileri süren Yahyâ b. Yahyâ (ö. 315/927)'dır.⁴²⁹ Doğuya giderek doğulu âlimlerden ders alan Yahyâ Endülüs'e dönüşünü müteakip felsefi düşüncesini Mu'tezilî görüş üzerine kurmuştur. İbn Meserre (ö. 319/931)⁴³⁰

⁴²⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endülüsi*, s. 190; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/185.

⁴²⁶ Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ el-Beyyânî hakkında bk. İbn el-Humeydî, *Cezve*, s. 311; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 433-34; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/357; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV/47-49.

⁴²⁷ Ebu'l-Velîd Abdullah b. Muhammed İbnu'l-Faradî hakkında bk. İbn el-Humeydî, *Cezve*, s. 237-39; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 321-23; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/614-16; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/168; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III/105-106; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II/129-30; Brockelmann, *GAL*, I/412; *Suppl.*, I/578-79; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/265.

⁴²⁸ Atâullah, *Târîhu'l-âdâbi'l-Arabîyye*, II/130.

⁴²⁹ İbnu's-Semîne olarak da tanınan Yahyâ b. Yahyâ hakkında bk. Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/193; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IX/224; Kehhâle, *Mu'cem*, XIV/236.

⁴³⁰ Muhammed b. Abdillâh b. Meserre hakkında bk. Hitti, *İslam Tarihi*, III/922; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/95-96; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endülüsi*, I/31-38.

ise Yunan felsefesinden etkilenenlerdendi. Dinde de Mu'tezilî görüşü benimseyen İbn Meserre özellikle âlimlere önem veren II. Hakem döneminde büyük bir serbestlik içerisinde fikirlerini yayma imkânı bularak birçok taraftar edinmiştir. Ancak el-Mansûr İbn Ebî Âmir hâcibliğe geldikten sonra Mu'tezilîlere karşı uyguladığı kısıtlayıcı tedbirlerden dolayı faaliyetlerini durdurmak mecburiyetinde kalmıştır.⁴³¹

İbn Şüheyd dönemine kadar bu faaliyetlerin dışında ciddi bir felsefî hareket olmamıştır. İbn Şüheyd'in çağdaşı ve yakın arkadaşı olan İbn Hazm ise bu felsefî hareketleri şiddetle eleştirmiştir.

Daha sonraki dönemlerde ise aynı zamanda matematikçi ve astronomi âlimi olan İbn Bâcce (ö. 533/1138)⁴³², *Hayy b. Yakkân* isimli eserin müellifi İbn Tufeyl (ö. 581/1185)⁴³³ ve İbn Rüşd (ö. 595/1192)⁴³⁴ gibi birçok ünlü düşünür ve filozof yetişmiştir.

Endülüslü Müslümanlar matematik çalışmalarını uygulamalı ve teorik olarak büyük bir istekle yürüttüler. Devletin de desteklediği bu ilmî çalışmalarda ticarî aritmetik, arazilerin ölçümü, vergi hesaplamalarıyla ilgili eserler meydana getirildi. Matematik alanında Endülüslülerin yetiştirdiği şahsiyetlerden ilk göze çarpan kişi, *Risâletü'l-usturlâb* isimli eserin müellifi Mesleme b. Ahmed el-Macritî (ö.

⁴³¹ Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/193-94; Dalkılıç, "İbn Hazm Perspektifinden Endülüs'te Mu'tezile", s. 99.

⁴³² Batı İslâm dünyasında yetişen ilk müslüman filozof olan Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. es-Sâîğ b. Bâcce et-Tucîbî hakkında bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, IV/103; İbn Hâkân, *Kalâidu'l-ikyân*, IV/931-47; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV/429-31; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/373-74; Brockelmann, *GAL*, I/601; *Suppl.*, I/830; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VIII/6.

⁴³³ Ortaçağın en büyük düşünür ve filozoflarından olan Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd hakkında bk. ed-Dabbî, *Buğye*, s. 54; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, IV/320; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/155; III/185-86; Brockelmann, *GAL*, I/479-80; *Suppl.*, I/662; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VI/16.

⁴³⁴ Tıp alanında da söz sahibi olan Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmleik b. Tufeyl'in, anne baba unsurları olmadan ilk insanın topraktan yaratılışını, insanın gücü ve kudretini ele aldığı bu eseri hakkında bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII/134; Brockelmann, *GAL*, I/602-603; *Suppl.*, I/831-32; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, V/128; Zeydan, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, IV/109.

398/1007)'dir.⁴³⁵

Bu dönem içerisinde Endülüs'te tıp alanında ise büyük ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle halifelik döneminde yetişen tabipler arasında Sa'îd b. Abdi Rabbih (ö. 342/953)⁴³⁶ ve *et-Tasrîf limen aceze ani't-te'lîf* isimli eserin müellifi ünlü cerrah Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî (ö. 427/1036)'yi⁴³⁷ görmekteyiz. Tıp alanındaki bu ilerleme, çevre ülkelerin de dikkatini çekmiş, Hristiyan krallıkların çoğu tıbbî sorunlarını çözmek için Endülüslü tabiplere başvurmuştur. Aynı zamanda II. Hakem'in saray doktoru olan ez-Zehrâvî'nin otuz ciltlik *et-Tasrîf* isimli tıp ansiklopedisi, kendisinden sonraki tıp âlimlerine de kaynaklık etmiştir.⁴³⁸

Endülüs'te tercüme faaliyetleri ise, ciddi olarak ilk kez III. Abdurrahmân döneminde başlamıştır. Latineden Arapçaya yapılan bu çalışmalar, başlangıçta Hristiyan papazların öncülüğünde yürütülmüştür. Bizans imparatorunun III. Abdurrahman'a hediye olarak gönderdiği resimli bitkiler kitabı *Diyskuriyds ve Paulus Ocoslus* isimli tarih kitabı, Arapça'ya çevrilen ilk Latin kaynaklardı.⁴³⁹

İlim ve edebiyatın gelişmesiyle kitaplara karşı talep ve arzu da arttı, eğitim gören insanların sayısının artmasıyla yeni kitapların da sayıları artıyordu. Mozarap diye isimlendirilen İspanyol kökenli Hristiyanlar Arapça kitapları kendi bilim dilleri olan Latinceye ve kendi kitaplarını da Arapça'ya çevirmişlerdir.⁴⁴⁰ Yunanca ve Latineden önemli eserlerin çevrilmesinin yanı sıra Farsça ve İbranca dillerinde

⁴³⁵ Endülüslü matematikçilerin öğretmenleri sayılan Mesleme b. Ahmed el-Macritî hakkında bk. Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/190-91; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/358; Kehhâle, *Mu'cem*, XII/234; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/73.

⁴³⁶ Endülüslü tabip ve edebiyatçı Ebû Osmân Sa'îd b. İbrahim b. Muhammed b. Abd Rabbih ve eseri hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 213; ed-Dabbî, *Buğ-ye*, s. 293; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, III/150; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 191.

⁴³⁷ Endülüslü tabip Ebu'l-Kâsım Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî hakkında bk. Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 211-12; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/915-16; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/358; Kehhâle, *Mu'cem*, IV/105; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/193.

⁴³⁸ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/915.

⁴³⁹ Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/67.

⁴⁴⁰ er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 74.

yazılmış bazı kaynak eserler de Arapça'ya çevrilmiştir.⁴⁴¹ Ayrıca emir ve halifelerin kitap biriktirmeye olan tutkuları diğer ülkelerdeki değerli eserlerin Endülüs'e taşınmasına yol açmıştır.

II. Hakem telif ve tercüme çalışmalarını teşvik etmek için el-Kâlî'nin de bulunduğu birçok âlim için özel bir bina tesis etmiştir. Burada birçok eserin telifi ve tercümesi yanında, önemli kaynak eserler çoğaltılmıştır.⁴⁴²

Daha sonraki yıllarda ise tercüme faaliyetlerine ayrı bir önem verilmiştir. Kurtuba, Tuleytula gibi merkezlerde açılan tercüme merkezlerinde⁴⁴³ birçok Arapça eserin, Latince ve İspanyolca'ya zaman içerisinde de Almanca ve İtalyanca'ya çevirisi yapıldığı gibi, bu dillerden de Arapça'ya tercümeler yapılmıştır.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Provençal, *La Civilisation arabe*, s. 87; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/66.

⁴⁴² Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/68.

⁴⁴³ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/933-34.

⁴⁴⁴ Tercümesi yapılan bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Vernet, *La Cultura Hispanoarabe en Oriente y Occidente*, s. 47, 80 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ŞÜHEYD'İN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

1. Soyu

İbn Şüheyd'in ismi, kaynaklarda genellikle Ebû Âmir b. Abdilmelik b. Şüheyd⁴⁴⁵ olarak zikredilir. Tam ismi, Ebû Âmir Ahmed b. Ebî Mervân Abdilmelik b. Mervân zi'l-vizâreteyn el-A'lâ Ahmed b. Abdilmelik b. Ömer b. Muhammed b. Îsâ b. Şüheyd b. el-Vaddâh b. Rezzâh el-Eşca'î⁴⁴⁶ el-Kurtubî'dir.⁴⁴⁷ Asıl adı Ahmed, lâkabı Ebû Âmir olup İbn Şüheyd ismiyle tanınmıştır.⁴⁴⁸

İbn Şüheyd'in ailesi tarihte ilk olarak dip dedeleri el-Vaddâh b. Rezzâh⁴⁴⁹ ismi ile tanınmıştır. el-Vaddâh, 64/684 yılında Emevîler ve

⁴⁴⁵ İbn Şüheyd, *e-Tevâbi' ve'z-zevâbi'*, s. 7; İbnu'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III/230; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 191; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/191; Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, III/220; İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfus*, s. 16; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I/118; ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I/157; Brockelmann, *GAL*, Suppl., I/479; Sezgin, *GAS*, II/697-98; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I/302.

⁴⁴⁶ el-Eşca', Eşca' b. Reys b. Gaftân b. Sa'd b. Kays Aylân'a nispet edilen Kays kabilesinin meşhur bir koludur. Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb*, I/64.

⁴⁴⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 191; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I/118; ez-Zehbî, *Siyer*, I/157; el-Makkarî, *Nefhü't-tîb*, I/621; İbnu'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III/230.

⁴⁴⁸ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/157; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 367.

⁴⁴⁹ Şam'da veterinerlik yapan el-Vaddâh b. Rezzâh hakkında geniş bilgi için bk. İbn Şüheyd, *e-Tevâbi'*, s. 7; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-

müttefikleri Kelb⁴⁵⁰ kabilesi ile Kays⁴⁵¹ kabilesi arasında meydana gelen “Merc Râhit Savaşı”nda⁴⁵², Emevîlere ve Kelbîlere karşı ed-Dahhâk b. Kays el-Fihrî’nin⁴⁵³ yanında yer aldı.⁴⁵⁴ Daha sonraki dönemlerde bu aile “Benu’l-Vaddâh”⁴⁵⁵ olarak tanındı. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, İbn Şüheyd soy olarak en asil Arap kabilelerinden kabul edilen Kays’a dayanmaktadır. İbn Şüheyd’in mensup olduğu bu soyla övünmekten geri kalmadığını şu beytinde görmekteyiz:

من شُهَيْدٍ فِي سِرْهَا ثُمَّ مِنْ أَشْجَعٍ فِي السَّرِّ مِنْ لِبَابِ الْبَابِ

“O kabilenin sırrında Şüheyd’den ve yine bu sırda Eşca’dan özün özü vardır.”⁴⁵⁶

Emevîler döneminde Şam’da görülen Kays ve Kelb kabileleri arasındaki asabiyetçilik çekişmesinin batıya da sıçrayarak, özellikle IV./X. yüzyıl sonlarında Endülüs’te yaşayan Arap unsurları arasında

Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 191; İbnu’l-Abbâr, *el-Hulleti’s-siyera*, I/237-38; el-Makkarî, *Nefhü’t-tib*, I/621.

⁴⁵⁰ Kahtânîlere mensup bir Arap kabilesi olan Kelb hakkında geniş bilgi için bk. İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, I/334-35; Yâkût, *Mu’cemü’l-büldân*, II/164-65; İbnu’l-Esîr, *el-Lübâb*, III/104-106.

⁴⁵¹ Adnânîlere mensup Arap kabilesi Kays hakkında geniş bilgi için bk. İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, I/127-28; İbnu’l-Esîr, *el-Lübâb*, III/69.

⁴⁵² “Merc Râhit Savaşı” hakkında geniş bilgi için bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 7; el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 191; İbnu’l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/116; el-Makkarî, *Nefhü’t-tib*, I/621.

⁴⁵³ ed-Dahhâk b. Kays el-Fihrî, Kureyş kabilesinin Fihr boyundandır. Şam’ın ileri gelenlerinden olup Kays kabilesinin lideriydi. “Merc Râhit Savaşı”nda Emevî halifesi Mervân b. Hakem’e karşı savaşmış, bu savaşta yenilmiş ve öldürülmüştür. Bk. et-Taberî, *Târih*, II/474; el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 191; İbnu’l-Esîr, *el-Lübâb*, I/64.

⁴⁵⁴ el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 191; İbnu’l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238; Yâkût, *Mu’cemü’l-udebâ*, III/221; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/116.

⁴⁵⁵ el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 133; Yâkût, *Mu’cemü’l-udebâ*, III/221; ez-Zehebî, *Siyer*, XVII/1501;

⁴⁵⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 104; *Dîvân*, s. 36; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/258.

hissedilir bir duruma gelmesi,⁴⁵⁷ İbn Şüheyd'i de etkilemiş olmalıdır.

Şüheyd ailesinden Endülüs'e ilk gelen, İbn Şüheyd'in büyük dedesi Şüheyd b. İsâ b. Şüheyd'dir.⁴⁵⁸ Şairlik yeteneği de olan Şüheyd b. İsâ, diğer Emevî yanlılarının yaptığı gibi, Abbâsîlerin zulmünden kaçarak I. Abdurrahman döneminde Endülüs'e gelmiştir.⁴⁵⁹ Burada kendisi için hem maddî açıdan, hem de makam olarak devlet idaresinde iyi bir pozisyon sağlayan⁴⁶⁰ Şüheyd b. İsâ, kendisinden sonraki Şüheyd ailesi için de çeşitli devlet görevlerinin yolunu açmıştır. İbnu'l-Abbâr, bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

“Onun soyundan gelenler, Emevîlerin Endülüs'te hüküm sürdükleri dönem içerisinde valilik, hâciblik, vezirlik ve kâtiplik gibi çeşitli görevlerle halifelere hizmet ettiler.”⁴⁶¹

Şüheyd b. İsâ'nın oğlu İsâ b. Şüheyd, 218/833 yılında II. Abdurrahman tarafından hâcibliğe⁴⁶², Muhammed b. Abdurrahman döneminde ise vezirliğe⁴⁶³ getirilmiştir.

İbn Şüheyd'in büyük dedesi olan Abdülmelik b. Ömer, 317/929 yılında III. Abdurrahman tarafından vezirliğe getirilmiştir.⁴⁶⁴ Abdülmelik b. Ömer'in oğlu ve İbn Şüheyd'in dedesi olan Ahmed b. Abdülmelik ise, bu aileden en yüksek devlet makamına ulaşan kişi idi. O, vezirlik dâhil çeşitli görevlerde ve idarî makamlarda bulunduktan sonra, III. Abdurrahman tarafından Endülüs'te ilk kez “zu'l-

⁴⁵⁷ Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, I/34 vd.

⁴⁵⁸ İbn Şüheyd'in Endülüs'e ilk gelen edip ve şair dedesi Şüheyd b. İsâ b. Şüheyd hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 238; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 317.

⁴⁵⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 238; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 317; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/244.

⁴⁶⁰ Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/244.

⁴⁶¹ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238.

⁴⁶² İbnu'l-Kutiyye, *Târihu iftîâtihî'l-Endelüs*, 78; el-Abbâdî, *Dirâsât fî tarihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 146; Provençal, *Histoire*, I/286.

⁴⁶³ İbnu'l-Kutiyye, *Târîh*, 88-89; Provençal, *Histoire*, I/287.

⁴⁶⁴ Provençal, *Histoire*, I/286; “İbn Suhayd”, *EI*, III/938; Ahmed Dayf, *Belagatü'l-Arab fî'l-Endelüs*, s. 43.

vizâreteyn” unvanı ile vezirliğe getirilmiştir.⁴⁶⁵ Butrus el-Bustânî, *et-Tevâbi’ ve ’z-zevâbi’*’e yazdığı önsözde “zu’l-vizâreteyn” unvanının ilk kez kimin tarafından kullanıldığı konusunda ise farklı bir görüş ileri sürerek, “İbn Şüheyd’in babasının dedesi Ahmed b. Abdülmelik, Emevî halifesi III. Abdurrahmân’ın veziri ve “zu’l-vizâreteyn” unvanını alan kişi idi”⁴⁶⁶ demektedir. Fakat kaynaklar, İbn Şüheyd’in babasının dedesi Abdülmelik b. Ömer olduğu ve Endülüs’te ilk kez “zu’l-vizâreteyn” unvanının onun tarafından kullanıldığı⁴⁶⁷ konusunda müttefiktirler. Kanaatimizce el-Bustânî’yi böyle bir sonuca götüren sebep, isim benzerliğidir.

Kaynaklar, Ahmed b. Abdülmelik’in “zu’l-vizâreteyn” unvanını III. Abdurrahmân’a paha biçilmez hediyeler verdikten sonra elde ettiğini nakletmektedirler. Zira çevresindekilere hediye vermekten büyük zevk alan hükümdar, kendisi de saraydakilerden hediye kabul eder ve bundan son derece memnun kalırdı.⁴⁶⁸ Bu hediyeler incelendiğinde, bir insanın şahsî serveti ile bu kadar parayı ve değerli eşyayı hediye verecek kadar zengin olmasının imkânsız olduğunu düşündürmektedir. Kanaatimizce İbn Şüheyd’in dedesi, bunları idarî görevlerde bulunduğu dönemlerde halktan ya hediye veya vergi ve benzeri

⁴⁶⁵ el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 131; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 190-91; İbnu’l-Abbâr, *el-Hulle*, I/237-39; el-Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, I/380; Provençal, *Histoire*, IV/345; İbn Mansûr, *A’lâmü’l-Mağribi’l-Arabî*, s. 51.

⁴⁶⁶ el-Bustânî, *e-Tevâbi’ ve ’z-zevâbi’* (önsöz), s. 7.

⁴⁶⁷ el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 190; İbn Sa’îd, *el-Muğrib fi hule’l-Mağrib*, I/78; Yâkût, *Mu’cemü’l-udebâ*, III/221; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, VI/187.

⁴⁶⁸ Kaynakların bildirdiğine göre Ahmed b. Abdülmelik’in halifeye takdim ettiği hediyeler şunlardır: “Beş yüz bin altın, dört yüz işlenmemiş altın lira, iki yüz torba gümüş külçe, buhurdanlar için kıymetli tahta, misk ve kâfûr, otuz parça nakışlı ipek, beş muhteşem kaftan, yedisi beyaz Horasan tilkisinden olmak üzere on kürk, Irak ipeğinden altı elbise, kırk sekiz gündüz yüz kadar da gece elbisesi, yüz samur kürk, altı büyük çadır, ham ipek, altın ve gümüş işlemeli ipek, otuz yün halı, yüz namaz seccadesi, on beş ipek halı, yüz kadar geçit törenlerinde kullanılan zırh, bin kalkan, yüz bin ok, on beş Arap atı, yüz at, beş katır, kırkı erkek, yirmisi kadın olmak üzere altmış köle.” Bk. İbn Haldûn, *Kitâbü’l-iber*, IV/138; el-Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, I/356-362; a. mlf. *Azharü’r-riyad*, II/261-65; el-Abbâdî, *Dirâsât*, s. 147.

bir ödeme karşılığı olarak toplamış olmalıdır. Bizi bu düşünceye sevk eden İbn Şüheyd'in kendisidir. Dedesi gibi çeşitli idarî görevlerde bulunan ve oğlu İbn Şüheyd doğduğunda elli dokuz yaşında olan babası Ebû Mervân Abdülmelik b. Ahmed (ö. 393/1003)'in, dokuz yıl valilik yaptığı doğu bölgesinde görevini tamamlayıp Kurtuba'ya döndüğünde büyük bir arazinin tapusu⁴⁶⁹ ile birlikte getirdiklerinin önemini İbn Şüheyd'in şu ifadelerinden anlıyoruz:

“el-Mansûr, -Allah ondan razı olsun- babama doğu bölgesinde görev verdi. Dokuz yıl süreyle Tudmir ve Belensiye’de valilik yaptı. Bu bölgelerde durum kötüye gittiği zaman el-Mansûr’a yazdığı mektupta şöyle demektedir: ‘Efendinin hakkının büyüklüğü kulun hakkının küçüklüğüne zeval vermez. Ben ona da saygı duyar ve korunmasını temin ederim. Uzun süredir evimden ve dostlarımdan ayrı kaldım. Hizmet etmekten usandım. Nimete de doydum. Artık görev yapmaktan da bıktım.’ Bunun üzerine e el-Mansûr, -Allah ondan razı olsun- babamın bu isteğini kabul etti ve onu görevden aldı. Babam da, dört yüz bin altın dinar, yüz bin kese dolusu altın, beş yüz çift eğitilmiş büyük baş hayvan ve Slav ırkından iki yüz seçkin köle ile Kurtuba’ya döndü. Hayat şartlarının çok zor olduğu o günlerde babamın aylığı yetmiş müdy⁴⁷⁰ buğday ve seksen hayvana yetecek kadar arpa idi. Babam el-Mansûr’a bir mektup yazıp mahcup bir dille getirdiklerinin kendisinden alınmasını istedi. el-Mansûr da, cevaben babama şöyle yazdı: ‘Verdiklerimizi almak isteseydik, onları sana vermezdik. Biz, senin geçimini sağladığın nafakanın azalmasından korktuğumuz için getirdiklerini sana verdik. Sana verdiklerimizin dışında senin bir tasarrufun yoktu. Biz, yaşadığın müddetçe ihtiyaçlarını gidermek için sana iki yüz müdy buğday ve arpa verdik.’”⁴⁷¹

İbn Şüheyd'in bu ifadelerinden, o dönemin idarecilerinin çeşitli yollarla pek çok mal ve mülk edindiklerini anlıyoruz. Ayrıca babası Ebû Mervân'ın, dönemin tek güç sahibi Hâcib el-Mansûr ile ilişkilerinin oldukça iyi olduğu görülmektedir.

Ebû Mervân, sık sık sefere çıkmakla tanınan el-Mansûr'la birlikte birçok savaşa katılmıştır. O, çeşitli idarî görevlerin yanı sıra,

⁴⁶⁹ Provençal, *Histoire*, I/195.

⁴⁷⁰ Müdy, Mısır ve Şam'da kullanılan bir hacim ölçüsüdür. 1 Müdy 19 Sâ'dır. (Bk. el-Müncid, Beyrut, 1998, s. 752) 1 Sâ' ise 2917 gram olduğuna göre, Ebû Mervân'ın aylığı 70 Müdy buğday yaklaşık 389 kilogram eder.

⁴⁷¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 8; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199.

yakın dostluğunu kazandığı el-Mansûr tarafından vezirliğe de getirilmiştir.⁴⁷²

Ebû Mervân, idarecilikte gösterdiği üstün yeteneği, edebî ilimlerin yanı sıra hadis ve tarih alanında da ortaya koymuştur.⁴⁷³ O, özellikle tarih alanında kaleme aldığı “*et-Târîhu'l-kebîr fî ahhâri ale's-sinîn*”⁴⁷⁴ isimli eseriyle haklı bir üne kavuşmuştur. Ebû Mervân, yüz cilt olduğu bildirilen bu eserinde, 40/660 yılından başlayarak kendi dönemine kadar olan tarihî olaylara yer vermiştir.⁴⁷⁵

İbn Şüheyd'in babası Ebû Mervân, hayatının sonlarına doğru nikris hastalığına⁴⁷⁶ yakalanmış ve zamanın devlet büyüklerine tahsis edilen *Münyetü'l-Muğîra*'daki⁴⁷⁷ ikametgâhında münzevî bir hayata çekilmiştir.⁴⁷⁸ Babasının bu dönemde dünyayı boşlayarak münzevî bir hayata çekilmesi, İbn Şüheyd üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Bunu, Mu'temen (ö. 453/1063)'e⁴⁷⁹ yazdığı bir mektupta şöyle dile getirmiştir:

“Sizin insanların hizmetçisi olan babam, arzu ve isteklerini terk ettiği, itaatten ayrıldığı ve gözyaşlarını akıttığı zaman dünya

⁴⁷² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 190; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; İbn Sa'id, *el-Muğrib*, I/192.

⁴⁷³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 280; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 374; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/271.

⁴⁷⁴ Bu eser hakkında bk. İbn Beşkuval, *es-Sıla*, II/355; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; İbn Sa'id, *el-Muğrib*, I/199; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/271.

⁴⁷⁵ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240.

⁴⁷⁶ Halk arasında gut veya damla hastalığı denilen nikris, pürin metabolizması bozukluğu sonucunda el ve ayak parmaklarında, topuklarda ve eklemlerde meydana gelen ağrılı bir hastalıktır. Bk. “Nikris”, *ML*, IX/357.

⁴⁷⁷ Burası, Mansûr'un sarayı “el-Medînetü'z-zehra”nın yakınında bir mahaldir. Bk. İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; Provençal, *Histoire*, I/190; III/373; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/272; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/247.

⁴⁷⁸ Ferruh, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, IV/319; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/272.

⁴⁷⁹ Mu'temen, Hâcib Abdurrahmân b. Ebî Âmir'in oğludur. Asıl adı Abdülaziz b. Ebî Âmir olup 412/1021'de Belensiye valiliğine atanmış ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; III/249; İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 77.

ehlinin yolundan ayrıldı ve âhîret ehlinin yolunu tuttu.”⁴⁸⁰

İbn Şüheyd’in kardeşi olup olmadığı konusunda kaynaklar herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak İbn Şüheyd’in, ailesi ile Âmirîler arasındaki ilişkileri ele aldığı bir mektubunda, küçük yaşta ölen Mûsâ isminde bir kardeşinden bahsetmesi nedeniyle onun bir kardeşi olduğunu anlıyoruz. Mektubunda şöyle diyor:

“Mansûr ile olan bu yakınlığın en yakın ve en tuhaf olanı da, kardeşim Mûsâ’yı Mansûr’un babamdan alması, onu oğullarının arasına katması ve çocuklarına sütkardeşi yapmasıdır. Allah onu aldı. Kardeşim Mûsâ, sizin nimetlerinizle büyüdü. Sizin yatağınızda uyudu. Biz, sağlığımızda saraylarımızı imar eder, öldüğünüzde de kabirlerinizi nurlandırırız. Böylece biz, bugünün ve yarının dostluğunu bir araya getirerek sizinle birlikte dünya ve âhîret dostluğunu elde ettik.”⁴⁸¹

Görüldüğü üzere İbn Şüheyd, zengin ve kültürlü aristokrat ve bürokrat bir aileden gelmektedir.

2. Çocukluğu

İbn Şüheyd, 382/992 yılında Kurtuba’da⁴⁸², muhtemelen babasının *Münyetü’l-Muğîra*’daki evinde doğdu. İbn Şüheyd dünyaya geldiğinde hilâfet makamında görünüşte II. Hişam oturuyorsa da, gerçekte ülkeyi Hâcib Mansûr yönetmekteydi.⁴⁸³ Emevî halifeleri ile çok üst düzeyde siyasî işbirliği ve dostluk içinde bulunan Şüheyd ailesi, hem Hâcib Mansûr, hem de ondan sonra aynı görevi üstlenecek olan oğulları aynı ilişkiyi kurmayı başarmışlardı. Âmirîler ile kurulan bu dostane ilişkiler, Şüheyd ailesine ekonomik ve makam ayrıcalıkları sağlaması⁴⁸⁴ yanısıra, bu iki aile arasında çok yakın ve

⁴⁸⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194.

⁴⁸¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/190.

⁴⁸² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 7; el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 136; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 193; İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, III/230; Yâkût, *Mu’cemü’l-udebâ*, III/221; ; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/118; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, I/157; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, I/302; Sezgin, *GAS*, II/697.

⁴⁸³ Bk. İbn Haldûn, *el-Iber*, IV/147; Brockelmann, *İslâm Milleleri ve Devletleri Tarihi*, s. 204; Monroe, “The Dîwân of Ibn Shuhaid”, *BSOAS*, XXXV, s. 144.

⁴⁸⁴ İbn Mansur, *A’lâmu’l-Mağrib*, s. 51; Chejne, *Historia*, s. 192.

sağlam hissî bir yakınlığın doğmasına da ortam hazırlamıştı. Bu ortam içerisinde büyüyen İbn Şüheyd, hayatının her döneminde Âmirîler tarafından himaye görmüştür. Henüz beş yaşında bir çocukken Hâcib Mansûr ile aralarında geçen bir olay, bu yakın ilişkinin en açık delilidir. İbn Şüheyd bu olayı şöyle nakletmektedir:

“Ben beş yaşında iken, yağmurlu bir günde Mansûr’un huzuruna çıktım. Sanki dünmüş gibi bu olayı hatırlıyorum. Onun bana gösterdiği alâka ve yaptığı iyilikler yazmakla bitmez. Bunları anlatmaya kelimeler de yetmez. Açıkçası bu olayın özeti şöyledir: Bir gün, elindeki kocaman bir elmaya istekle baktığımı görünce, onu bana vererek yememi emretti. Ağzım küçük olduğu için elmayı herhangi bir yerinden ısıramadım. Ellerim de onu tutmak için yeterince büyük değildi. Sadece elmanın etrafındaki çıkıntıları tutabildim. el-Mansûr, elmayı benim için dişleri ile parçalamaya ve kendince yedirmeye başladı. Daha sonra Nâsır’ı⁴⁸⁵ çağırdı. Nâsır da Ebû Şakir adında bir gençle birlikte huzura geldi. Mansûr, Nâsır’a ‘Bu çocuğu annene götür ve yolda kendisine eşlik et’ dedi. Mansûr’un huzurunda Nâsır ve Ebû Şakir her iki elimden tutarak beni hızlıca yürütmeye çalıştılar. Sürekli ve şiddetli yağmur yüzünden onlara ayak uyduramadım. Mansûr, bu duruma kızarak onlara şöyle dedi: ‘Yürütmeye çalışmayın, onu omuzlarınızın üzerinde incitmeden rahat bir şekilde götürün.’ Onlar da, yüce hükümdarın huzurunda ellerini birleştirerek canımı acıtmadan beni rahat bir şekilde şerefli omuzlarına bindirdiler ve adalet ve cömertliği kendisinde toplamış olan soylu annesine götürdüler. Annesi de beni oturmuş olduğu minderin üstüne çıkarttı. Hanımın saçlarının ayırımında efendisi tarafından kendisine verilmiş bir taç vardı. O evde gördüğüm güzellikleri ve kıymetli şeyleri asla unutmadım. Oraya varış haberim, sarayın odalarında ve her köşesinde hemen duyuldu. Hizmetçi kızlar, sanki kanatlanmış da uçarcasına sağa sola koşuştular. Bu kızlar, pahalı, eşi ve benzeri olmayan elbiseler giymişlerdi. Saygıdeğer hanımefendi kendi parasından bin, kocasının parasından da üçbin dinarın bana verilmesini emretti. O saraydan zengin olarak ayrıldım. el-Mansûr’un yanına gitmeden, doğruca babama gittim. Bana verilen bu şeylere babamın dokunmayacağını ve onları bana bırakacağını sanıyordum. Ben de, bu paraları hizmetçilere, arkadaşlara ve komşu çocuklarına vermeyi düşünüyordum. Ancak babam paralarımın bir kısmını dostlarına dağıttıktan sonra, geri kalanını hazinesine gönderdi. Çok üzüldüm, gururum kırıldı. Kızgınlı-

⁴⁸⁵ Abdurrahman b. Ebî Âmir, el-Mansûr’un oğlu olup daha sonra “Nâsır” adını almıştır. Bk. İbn Hazm, *Tavku’l-Hamâme*, 20, 49; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

ğımı bastırıysam da, yine de belli oluyordu. Mansûr, bu olanlardan haberdar oldu. Bana beş yüz dinar göndererek, bu parayı benden almaması ve istediğim gibi harcamam hususunda beni serbest bırakması için babamı hayatı üzerine yemin ettirdi. Çok miktarda hediye ve bağış aldım ve oradan ayrıldım. O dönemlerde benim atım kamyânın iyisinden ve kalkanım da ağaç kabuğundan idi. Benim o zamanki günlerim Münyetü'l-Muğîra'da hâlâ anlatılmaktadır.”⁴⁸⁶

Edebî değeri yanında, o günkü sosyal hayat hakkında bilgi vermesi açısından da önemli kabul ettiğimiz bu metinden Âmirîler ile Şüheyd ailesi arasındaki ilişkilerin ne denli samimi ve köklü olduğunu anlamakla birlikte, İbn Şüheyd'in çocukluğunda maddî sıkıntı çekmeden büyüdüğünü görüyoruz. Bununla beraber, İbn Şüheyd'in hayatının ilk sekiz yılının kendisi açısından pek de mutlu geçmediği *et-Tevâbi*'deki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu dönemde babası ile aralarında geçen olaylar onun iç dünyasında derin izler bırakmış, bu durum onun edebî ürünlerine de yansımıştır. İbn Şüheyd'in çocukluk yıllarında babasının inzivaya çekilmesi, İbn Şüheyd'in iç dünyasını karartan en önemli olaylardan biridir. Zira babasının kendi nefsi için koymuş olduğu yasakları İbn Şüheyd için de geçerli, hatta zorunlu kılması⁴⁸⁷, İbn Şüheyd açısından hayatı çekilmez bir hâle getirmiştir. O, Mu'temen'e yazdığı bir mektupta babasının bu tutumundan açıkça şikâyetçi olmaktadır:

“Babam, dünya ehlinin yolundan ayrıldı ve âhîret ehlinin yolunu tuttu. Azmimi kırdı, duygularımı bastırdı. İpek elbiselerimi çıkarttı ve kıyafetimi elimden aldı. Çocukluğuma indirilen bu kötü darbe, mutluluğumu alıp götüren en sıkıntılı olaydı. Ben o zaman sekiz yaşında ve keten elbiseler içinde idim. Bu sırada nekahet dönemi içinde olan babamı ziyarete gelen vezir İbn Mesleme⁴⁸⁸ ile karşılaştım. Bana nasıl olduğumu ve ne ile meşgul olduğumu sordu. Benim cevabım ağlamak ve durumumdan yakınmaktan başka bir şey olmadı. İbn Mesleme, Muzaffer ile karşılaştığında benim durumumu ona anlatması üzerine Muzaffer de beni çağırttı. Huzuruna çıktığımda

⁴⁸⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 8-9; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194-96.

⁴⁸⁷ Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/273; İbn Mansur, *A'lâmu'l-Mağrib*, III/55; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/258.

⁴⁸⁸ Mansûr'un divân kâtipliğini yapan edebiyatçı ve vezir Ebû Âmir Abdullah b. Muhammed b. Mesleme hakkında bk. el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 257; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 336-37; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/25, 194.

emir verdi ve bana ipek elbiseler giydirdiler, güzel kokular sürdüler. Eğerli, dizginli, içtiği sudan arta kalamı insanın tiksinden içebileceği kadar temiz ve soylu bir ata bindirdiler. Bunun yanında, bir kap içerisinde nergis çiçeğinin göz bebekleri gibi sarı renkte bin dinar verdiler. Daha sonra da beni “şurta” olarak tayin etti. Bu ise benim yaşma göre çok yüksek bir makamdı. Kendimle gurur duyarak oradan ayrıldım. Bu dönemde bir nefeslik zaman kadar dahi babamla durmaya tahammülüm yoktu.”⁴⁸⁹

İbn Şüheyd, bu sırada sekiz yaşında olduğunu söylüyorsa da, tarihî olaylardan, bu olay vuku bulduğunda onun on veya on bir yaşında olduğu ağırlık kazanmaktadır. Zira Muzaffer b. Ebî Âmir hâcibliğe fiilî olarak babası Mansûr’un 392/1003 yılında vefatından sonra gelmiştir.⁴⁹⁰

İbn Şüheyd’in de 382/992 tarihinde doğduğu göz önüne alındığında, İbn Şüheyd’in bu olay vuku bulduğunda sekiz değil on veya onbir yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan bu esnada babasının nekahet döneminde olduğunu⁴⁹¹ da belirtmektedir. Babasının 393/1003 yılında vefat ettiği⁴⁹² göz önüne alındığında bu görüşümüz ağırlık kazanmaktadır.

Yukarıda aktardığımız metinde İbn Şüheyd “şurtalık” gibi önemli bir göreve atandığını anlatmaktadır. Hâlbuki kendisi henüz çocuk denecek bir yaştadır. Kanaatimizce İbn Şüheyd bu görevi fiilen üstlenmemiştir. Bilindiği üzere Endülüs’te şurta, “büyük şurta” ve “küçük şurta” olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Büyük şurta, ileri gelen kişilere ve akrabalara veriliyordu. Küçük şurta ise, halktan oluyordu.⁴⁹³ O dönemin sosyal yapısına uygun olarak, aristokrat bir aileye sahip olan İbn Şüheyd’in bu unvanı bir şeref payesi olarak taşıdığını düşünüyoruz.

⁴⁸⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 9; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194-95.

⁴⁹⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 9; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 266; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 204; “Endülüs Emevîleri”, *İA*, IV/254-55.

⁴⁹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194.

⁴⁹² İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, IV/319; Sezgin, *GAS*, II/698.

⁴⁹³ Salih, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, s. 334.

3. Gençliği ve Tahsil Hayatı

İbn Şüheyd'in, hayatının herhangi bir döneminde belirli bir hocadan ders aldığı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Ancak kendisinin de işaret ettiği gibi⁴⁹⁴, sosyal ve kültürel çevresi Arap aristokratlarından oluşan İbn Şüheyd'in, o dönemde edebiyatçılar arasına katılmayı düşünen her aristokrat çocuğunun izlemiş olduğu yol üzere, doğulu ve Endülüslü ünlü müellif ve şairlerin kitaplarını ve dîvânlarını okuyarak bunlardan büyük ölçüde istifade etmiştir. Ayrıca onun, dönemindeki kâtip ve ediplerle düşüp kalktığı, onların meclislerinde bulunduğu ve onlardan ders aldığı da muhakkaktır. Ancak İbn Şüheyd, birçok çağdaşının yaptığı gibi dinî ilimlere meyilememiştir.⁴⁹⁵ Zira onun müreffeh yaşamı ve başıboş bir hayatı seven kişiliğe sahip olması, edebî ilimlerle iştigal etmesine daha uygundu. Edebî ilimlere duyduğu bu ilgiyi ve kendini geliştirmek için izlemiş olduğu yolu ünlü eseri *e-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*de gayet açık bir dille ifade etmektedir:

“Hiciv yazarlarının günlerinde iken ediplere özlem duyuyor, onlara meylediyor ve edebî sözler söylemeye gayret ediyordum. Dîvânları takip ettim. Hocaların önünde diz çöktüm. Anlayış damarlarım kabardı. Ruhlara hükmeden maddelerle dolu olan ilim damarları benim de canlandı. Ancak bununla birlikte ilim yönünden bir buz gibiydim. Benden ateş çıkmazdı. Kitapların muhtevasını kavramadan onları sırtında taşıyan eşek gibi değildim. Beyân ilmini kalbinden vurdum.”⁴⁹⁶

İbn Şüheyd'in mübalâğalı gibi görünen bu sözleri, fazla mübalâğalı sayılmaz. Çünkü o, birçok vezir, kâtip, edebiyatçı ve şairin yetiştiği bir aileye mensuptu. Ailesinden yetişmiş olan şahsiyetlerin bu yeteneklerine onun da sahip olması gayet doğaldır. Öte yandan hedefine ulaşması için gerekli ortam da hazırды. Zira sosyal ve kültürel çevresi aristokrat bir tabakadan oluşmaktaydı. Hükümetin idarî kadrolarına girip çıkması, devletin resmî ve özel yazışmalarını yürü-

⁴⁹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, III/52; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/293; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 367.

⁴⁹⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 368.

⁴⁹⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

ten dîvânlarda bulunması⁴⁹⁷, bu dîvânlarda görevli edip ve şairlerden bilmediklerini öğrenmesi, onun için zor değildi. Bundan dolayıdır ki bu sosyal ortamın vermiş olduğu rahatlıkla, henüz küçük yaşlarda gerek yaş ve gerekse sanat bakımından kendisinden ileride olanlarla yarışmaya başlamıştır.⁴⁹⁸ Bununla birlikte İbn Şüheyd, kendilerini eleştirmiş olsun veya olmasın, eserinde yer verdiği doğulu şair ve edebiyatçıların eserlerini büyük bir dikkatle tetkik etmiştir.⁴⁹⁹ Aksi hâlde onlar hakkında müspet veya menfi bir fikir ileri sürmesi imkânsız olurdu. Bu araştırma ve incelemelerinin, onun edebî ve ilmî yeteneğini geliştirdiği muhakkaktır. Meselâ, risalesinde el-Buhturî'den bahsederken, "O benim hocamdır"⁵⁰⁰ demektedir. Görüldüğü üzere, doğulu edebiyatçı ve şairlerin eserlerinin İbn Şüheyd'in aklının, hafızasının ve edebî yeteneğinin gelişmesindeki rolü büyüktür.

İbn Şüheyd'in, ilmî ve edebî yeteneğinin gelişmesinde ailesinin de büyük katkısı olmuştur. Bu katkının boyutunu tespit etmek elbette zordur. Babası, İbn Şüheyd henüz on veya on bir yaşlarında bir çocukken 393/1002 yılında vefat etmiştir.⁵⁰¹ Bu yüzden onun ilmî gelişimine katkısı fazla olmasa gerektir. Öte yandan İbn Şüheyd'in gerek anne ve gerekse baba tarafından akrabaları varsa da, kaynaklar bu akrabaların İbn Şüheyd ile ilişkisinden söz etmemektedirler. Sadece, *e-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*de şairlik yeteneğinin ailesinde birçok kişide olduğunu ifade ederken tek bir kelime ile amcasının da şairliğine işaret etmektedir.⁵⁰² Fakat bu bilgiden, ne zaman yaşadığını ve öldüğünü, İbn Şüheyd ile aynı dönemde yaşayıp yaşamadığını öğrenemiyoruz.

Babasının ölümünden sonra İbn Şüheyd'in hâmilliğini başta Hâcib Muzaffer b. Ebî Âmir olmak üzere devletin üst düzey yönetici-

⁴⁹⁷ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 904; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 333.

⁴⁹⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 369.

⁴⁹⁹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 368.

⁵⁰⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 102; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/257.

⁵⁰¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/295; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; Dickie, "İbn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/252.

⁵⁰² İbn Sa'îd, *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*, I/85.

leri üstlenmiştir. Meşhur edip ve şair vezir Cezîrî bunlar arasındadır.⁵⁰³ Cezîrî, Hâcib Muzaffer b. Ebî Âmir'e karşı komplo düzenleme suçundan hapsedildiği Mutbak hapishanesinde 394/1004 yılında öldürüldüğünde⁵⁰⁴ İbn Şüheyd henüz on iki yaşındaydı. İbn Bessâm'ın zikrettiğine göre Cezîrî, hapishanede bulunduğu sırada ilk beyitlerini aşağıda verdiğimiz bir şiirini İbn Şüheyd'e göndererek, ondan gülün ilk koparılanın mı yoksa son koparılanın mı daha çok ve daha güzel koku yaydığını sorar⁵⁰⁵:

“Faziletleri apaçık görülen, bağış ve himmetleri bize yağmur gibi yağan o vezire söyle!”

“Gül ne zaman daha güzel ve temiz kokar? İlk koparıldığında mı yoksa son koparıldığında mı?”⁵⁰⁶

Butrus el-Bustânî, vezir Cezîrî'nin bu şiiri henüz on bir veya on iki yaşlarında olan İbn Şüheyd'e, onunla yarışmak ve şiir kabiliyetini sınamak için gönderdiğini yazmaktadır.⁵⁰⁷ İbn Şüheyd, Cezîrî'ye⁵⁰⁸ bize ulaşan en eski şiiri olarak kabul edilen şu mısralarıyla cevap vermiştir:

يَا سَيِّدًا أَرْجَتْ طَيْبًا شَمَائِلُهُ وَشَاكَهَتْ شِعْرُهُ حُسْنِيًّا رَسَائِلُهُ
وَسَائِلًا لِي عَمَّا لَيْسَ يَجْهَلُهُ وَلَا الَّذِي كُفِّ التَّفْضِيلُ جَاهِلُهُ
الْوَرْدُ عَهْدًا وَنَشْرًا صِنُوْ عَهْدِكَ لَا تَنْسَى أَوَاخِرُهُ طَيْبًا أَوَائِلُهُ

⁵⁰³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 26; İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 88; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 280-81; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 374-75; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/103; İbnu'l-Esîr, *Lubâb*, I/278; el-Makkarî, *Nefhü't-tîb*, I/529-533, 586-88; Provençal, *Histoire*, II/279; Ferruh, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, IV/324-26; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/181-82.

⁵⁰⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 26; İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 88; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/252; Provençal, *Histoire*, II/279; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/181-82.

⁵⁰⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 121.

⁵⁰⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 26; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192.

⁵⁰⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 26.

⁵⁰⁸ Muhtemelen İbn Şüheyd, risalesindeki bir şiirinde Ebû Mervân diye bahsettiği kişi ile Abdülmelik b. İdrîs el-Cezîrî'yi kastetmektedir. Bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 26; *Dîvân*, s. 19; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/253.

“Ey şemali mis gibi kokan, risaleleri de şiiri gibi güzel olan efendim!”

“Sen bana bildiğini soruyorsun. Soruyu sorduğun kişi de onun detayları hakkında bilgisiz değildir.”

“Gül, sevgi ve güzel koku bakımından senin sohbetin gibidir. Sonunun kokusu başını unutturmaz.”⁵⁰⁹

Cezîrî’nin şiiri ile aynı vezin ve kafiye düzeni içerisindeki bu mısralar, henüz on bir veya on iki yaşlarında bir çocuk olan İbn Şüheyd’in şiire ve şiir sanatına karşı ne denli kabiliyetli olduğunu göstermektedir.

Ailesinde şair ve ediplerin bulunması ve devlet ricali tarafından özel himaye görmesi yanında, İbn Şüheyd’in edebiyat ve şiir alanındaki yaratıcılığını göz önünde tutmak gerekir. Nitekim İbn Hayyân (ö. 469/1076)⁵¹⁰, yazılarında İbn Şüheyd’in bu yeteneğini vurgulayarak ona duyduğu hayranlığı şöyle dile getirmektedir:

“Onun şaşılacak tarafı, kitaplara bağlı kalmadan, herhangi bir isteğe aldırış etmeden ve edebiyatta söz sahibi olma isteği gütmeyen sözü içinden geldiği gibi tabîî hâlde söylemesidir. -Allah ona rahmet etsin.- Bana ulaştığına göre, ölümünden sonra fazla değeri olmayan bazı bilgilerin dışında onun sanatı ve tabiatı hakkında bize yardımcı olacak bir kitap yoktur. Bu durum, onun bilinmeyen yönlerinin artmasına ve edebî kişiliğinin kapalı kalmasına neden olmuştur.”⁵¹¹

İbn Şüheyd’in şiir ve edebiyat dışında, tıp ilminden de nasibini aldığı Yakût’un İbn Hazm’dan nakletmesi⁵¹² yanısıra, el-Humeydî ve ed-Dabbî tarafından⁵¹³ da naklediliyorsa da, yazarın günümüze ulaşan eserlerinde tıp ilmi ile iştigal ettiğine dair bir bilgi bulunmamak-

⁵⁰⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 26; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/218-19.

⁵¹⁰ Endülüslü tarihçi ve edebiyatçı Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Huseyn b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî e-Endelüsî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 200; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 275; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/1-2; İbnü’l-Abbâr, *el-Hulle*, I/219; Ferruh, *Târîhü’l-edebî’l-Arabî*, IV/615-18.

⁵¹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192.

⁵¹² Yâkût, *Mu’cemü’l-udebâ*, III/223.

⁵¹³ el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 136; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 193.

tadır. Kanaatimizce ifade edilmek istenen, şiirlerinde de görüldüğü üzere İbn Şüheyd'in, vücudun fizikî organlarını ve ruhun birtakım durumlarını çok güzel bir tarzda tasvir etmesi ya da tıp sahasında genel bir bilgi sahibi olmasındandır. Bazı müellifleri, onun tıp sahasında bilgi sahibi olduğu kanaatine götüren, İbn Şüheyd'in el-Fârâdî'den bahsederken, "Biz onunla edebiyat, hukuk, tıp ve felsefe gibi konularda konuşurduk"⁵¹⁴ şeklindeki ifadesi olmuştur. Ancak yukarıda da zikrettiğimiz gibi, bir insanın bazı konularda belli bir oranda bilgiye sahip olması veya o konuda görüş belirtmesi, onun o alanda derin bir bilgiye sahip olduğu ya da o alanda eğitim gördüğü anlamına gelmez.

Ahmed Dayf, İbn Şüheyd'in ilmî kişiliğinin oluşmasında Yunan felsefesinin oldukça önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir.⁵¹⁵ III. Abdurrahman döneminde Hristiyan papazlar öncülüğünde başlatılan Latince kaynakların Arapça'ya tercüme faaliyetleri⁵¹⁶ hiç kuşkusuz Endülüs'te fikrî yapının şekillenmesinde etkili olmuştur. İbn Şüheyd dönemine gelindiğinde, ilmin her dalında Latin kökenli birçok eserin Arapça'ya çevrilmiş olduğu gerçeği ne kadar tabîî bir hadise ise İbn Şüheyd gibi daha çocuk denecek yaştan itibaren ilim ve edebiyatla uğraşan bir şahsiyetin bu eserleri okuması, incelemesi ve bu eserlerden etkilenmesi de o kadar tabîîdir. Bu etkinin derecesini ise İbn Şüheyd'in eserlerini ve edebî şahsiyetini incelediğimizde onun tarih ve dinî ilimlerle pek ilgilenmediğini, bununla birlikte şu şiirinde dinî görüşünden dolayı İbn Hazm'ı eleştirdiğini görmekteyiz:

"Soylu bir aileye mensup Şafîî kardeşim, sözlerinden ibaret olan kılıcını çekti."

"Hidayetten uzak, gerçekten ırak, basireti yok olmuş Mu'tezilî görüşlere karşı çıktı."

"Her kavgada eline keskin kılıcı alarak minberde, at sırtlarına geçmek istemektedir."⁵¹⁷

⁵¹⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/222.

⁵¹⁵ Ahmed Dayf, *Belagatü'l-Arab*, s. 48.

⁵¹⁶ Abbas, *Târihü'l-edebî'l-Endelüsî*, I/67.

⁵¹⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 142-43; *Dîvân*, s. 71; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/293.

İbn Şüheyd, nahiv ilmi okuduğuna hiç değinmemekle beraber bu alanda yenilikçi bir tutum sergilemektedir. Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyh (ö. 180/796)⁵¹⁸ şiddetle eleştirirken nahiv ilminin bir edebiyatçı için amaç değil ancak araç olabileceğini savunmuştur.⁵¹⁹

Endülüs'ün içinde bulunduğu siyasî durum ve hayatının her döneminde şikâyetçi olduğu duyma zorluğu⁵²⁰ planlarını menfi yönde etkilemiştir. Doğuştan mı, yoksa daha sonraki yıllarda mı çıktığı hususunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, İbn Şüheyd'in iştirme sıkıntısı çektiği görülmektedir.⁵²¹ Bu rahatsızlığı İbn Şüheyd'i, hayatı boyunca olmayı arzuladığı kâtiplik makamından alıkoymuştur.⁵²² Bu rahatsızlığı onu içe dönük bir kişiliğe büründürmüştür. Bize göre diğer birçok büyük sanatçıda görüldüğü gibi, İbn Şüheyd de rahatsızlığından ötürü hissettiği bu eksikliği sanatla tamamlama yoluna gitmiştir. Bastırılmış arzuların acısı, onun sanatla ilgili düşüncelerini etkileyerek zaten kendisinde var olan sanat kabiliyetini daha da canlandırmıştır. İbn Şüheyd'in bu durumu, el-Câhiz (ö. 255/868)⁵²³, el-Ma'arrî (ö. 449/1046)⁵²⁴, Beşşâr b. Burd (ö. 167/783-84)⁵²⁵, Beet-

⁵¹⁸ Basra nahiv ekolü öncüsü Ebû Amr b. Osman b. Kanber hakkında ayrıntılı bilgi için bk. es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 48; Kehlâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VIII/10; Brockelmann, *GAL*, V/252; *Suppl.*, I/160; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 57-63; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, II/160.

⁵¹⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 117; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/268-69.

⁵²⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243.

⁵²¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 21; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 207.

⁵²² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243.

⁵²³ Arap edebiyatının en büyük ediplerinden biri olan Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî patlak gözlü ve aşırı çirkin olduğu için kâtiplik görevine uygun görülmemiştir. Hayatı ve edebî kişiliği hakkında bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 57, 169, 220, 321; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III/154-55; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/413; III/140-44; Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/475-77; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, II/260; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabî*, s. 154, 188; Brockelmann, *GAL*, I/152; *Suppl.*, I/239, 421; Kehlâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VII/7-9.

⁵²⁴ Doğuştan kör olan ünlü edip ve şair Ahmed b. Abdillâh b. Süleyman b. Muhammed hakkında bk. Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi'ş-şi'ri'l-Arabî*, s. 376-406; Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/569-573; Brockelmann,

hoven (1770-1827)⁵²⁶ ve Byron (1788-1824)⁵²⁷ gibi fizikî rahatsızlıkları ve özürleri olmasına rağmen sahalarında zirveye ulaşmış sanatçılarla büyük bir benzerlik arzirmektedir.

İstedığı ilgiyi yakalayabilmek için kendini tamamen edebiyat ve şiire veren İbn Şüheyd, on yedi yaşına geldiğinde çok yakın ilgisi-ni gördüğü Hâcib el-Muzaffer 399/1008 yılında ölmüştür.⁵²⁸ Muzaffer'in ölümü ile daha önce de değindiğimiz gibi, araştırmacılar tarafından "fitne dönemi"⁵²⁹ olarak isimlendirilen ve Endülüs Emevî devletinin çöküşünü hazırlayan devrenin ilk tohumları da yeşermeye başlamıştır.

4. Fitne Dönemindeki Durumu

Muzaffer'den sonra hâcibliğe, bazı araştırmacılara göre onu zehirleterek ölümüne sebep olan kardeşi Abdurrahman b. Ebî Âmir getirildi. Tarihte "Sanchuelo" veya "Sanchol" olarak da bilinen Abdurrahman, hâcibliğe geldikten sonra "en-Nâsır li dinillâh" unvanını

GAL, I/354; *Suppl.*, I/448; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I/290-94; Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 10 vd.

⁵²⁵ Şiirleri örnek (şâhid) olarak kullanılan ve iki gözü kör olarak dünyaya gelmiş olan Ebû Muâz Beşşâr b. Burd el-Ukaylî hakkında bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'-ş-şu'arâ*, s. 643-646; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 181, 401; İbn Hallikân, *Veşeyât*, I/271-74; Sezgin, *GAS*, II/455-57; Şevki Dayf, *Târihu'l-edeb*, III/201-202; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, II/36-59; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, II/92-96; Muhtar, "Beşşâr b. Burd", *DİA*, VI/8-9.

⁵²⁶ Flaman asıllı ünlü Alman besteci Ludwig van Beethoven, fakir bir ailenin çocuğu olmasına rağmen konçertoları ile büyük bir üne kavuşmuştur. 1800'lü yıllarda ağır işitmeye başlayan Beethoven hayatının son yıllarında tamamen sağır olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. "Beethoven", *NLU*, I/178; "Beethoven", *EB*, III/317-322; "Beethoven", *ML*, II/241-42.

⁵²⁷ On yaşında "Lord" unvanı alan ve başıboş bir hayat süren George Byron, bir ayağı sakat olmasına rağmen edebî kabiliyeti sayesinde büyük bir üne kavuşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. "Byron", *NLU*, I/260; "Byron", *EB*, IV/478-484; "Byron", *ML*, II/718-19.

⁵²⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 374; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/149.

⁵²⁹ Fitne dönemi, Endülüs Emevî devletinin son dönemi olan 399-422/1009-1031 tarihleri arasındaki zaman sürecini kapsar. Bk. Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 342.

aldı.⁵³⁰ İhtirasta babası ve kardeşinden daha ileri giderek etkisiz durumdaki halife II. Hişâm'a kendisini veliaht ilân ettirdi.⁵³¹ Zaten Âmirîlerin yönetiminden şikâyetçi olan Kurtuba halkı tarafından veliahtlık ilânına karşı gösterilen tepki giderek ayaklanmaya ve daha sonra da isyana dönüştü. İsyancılar 399/1009 yılında Abdurrahman'ı öldürdüler⁵³² ve II. Hişâm'ı da tahttan indirerek hapsedtiler. Böylece Endülüs Emevîleri döneminde önemli bir yer işgal eden "hâciblik" dönemi, bir başka deyişle Âmirîler hânedânı son bulmuş oldu. II. Muhammed b. Hişâm'ı 398/1008 "Mehdi Billâh" unvanı ile halife ilân eden isyancılar⁵³³, hâcib Mansûr tarafından yaptırılan *el-Medînetü'z-Zâhire* isimli sarayı tamamen tahrip ettiler⁵³⁴ ve şehirde büyük bir yağmalamaya ve katliama giriştiler.⁵³⁵

Bu olaylar cereyan ettiğinde henüz on yedi yaşına olan İbn Şüheyd, aile çevresini oluşturan Âmirîlerin böyle bir duruma düşürülmesinden fazlasıyla üzüldüğü muhakkaktır. O, ülkeyi nasıl bir geleceğin beklediğinin farkında olmasa bile, çeyrek yüzyıl devam edecek fitne döneminde halifelîği söndürecek ve başkenti harabeye çevirecek trajedilere şahit olacaktı.⁵³⁶

Butrus el-Bustânî, İbn Şüheyd'in Âmirîler döneminde vezirlik yaptığını ileri sürmektedir.⁵³⁷ el-Bustânî'nin bu görüşü doğru değildir. Çünkü Endülüs'te hâciblik dönemi, hâcib Abdurrahman b. Ebî Âmir'in 399/1009 yılında öldürülmesiyle son bulmuştu.⁵³⁸ İbn Şü-

⁵³⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 266; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; "Endülüs Emevîleri", *İA*, IV/254.

⁵³¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 10; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

⁵³² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 10.

⁵³³ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150.

⁵³⁴ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

⁵³⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 11; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/149-151; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205.

⁵³⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 342; Monroe, "The Dîwân of Ibn Shuhaid", *BSOAS*, XXXV, s. 144.

⁵³⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9.

⁵³⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 10; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845.

heyd'in günümüze ulaşan eserlerinden, Âmirîler döneminde hâcib Muzaffer tarafından kendisine bir şeref payesi olarak verilen şurtalık görevi⁵³⁹ dışında herhangi bir makamda bulunduğunu gösterir bir bilgiye rastlayamadık. Kanaatimizce el-Bustânî, vezirlik tabiri ile o günün idarâ yapısı içinde vezirliğe eşdeğer bir mevki olan “şurta”⁵⁴⁰, bir başka deyişle “sâhibu’ş-şurta” makamını⁵⁴¹ kastetmektedir.

Fitne döneminin bu ilk yıllarında İbn Şüheyd'in neler yaptığı konusunda elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kendisi aslen Emevîlere dayansa bile, Âmirîlere olan yakınlığı çok daha fazla idi. Onların tabi tutuldukları bu kötü şartlara ve yeni halifenin başlatmış olduğu tahribata üzülenlerin ve acı çekenlerin başında İbn Şüheyd gelmektedir. Muhtemelen isyancılar *el-Medînetü’z-Zâhire*’yi tahrip ettiklerinde, Şüheyd ailesinin ikametgâhının bulunduğu *Munyetu’l-Muğîra*’yı da tahrip etmişlerdi. Fakat şiirlerinde verdiği çok az bir bilgi dışında İbn Şüheyd, bize ulaşan şiir ve nesir eserlerinde bu olayları açık bir şekilde dile getirmemiştir. Lisânuddîn İbnu’l-Hatîb (ö. 776/1374-75), fitne dönemindeki bu tahribatı ve özellikle Kurtuba’nın içinde bulunduğu durumu dile getiren uzun bir kasîdeyi İbn Şüheyd’e nispet etmektedir.⁵⁴² C. Pellat, bu kasîdeye *Dîvân*’da yer vermekle⁵⁴³ birlikte, şiirin İbn Şüheyd’e ait olup olmadığı konusunda tereddütleri olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu kasîdenin ilk beyti şöyledir:

مَا فِي الطُّلُولِ مِنَ الْأَحِبَّةِ مُخِيرٌ فَمَنْ الَّذِي عَنْ حَالِهَا نَسْتَحِيرُ؟

“Kalıntılar arasında sevgililerden bize haber verecek kimse yok. Sevgililerin durumunun nasıl olduğunu kime soracağız.”⁵⁴⁴

İbn Şüheyd, sürekli yazıştığı⁵⁴⁵ Mu’temen’e hitaben kaleme al-

⁵³⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 9.

⁵⁴⁰ Şurta, günümüzde emniyet müdürü makamına tekabül etmektedir.

⁵⁴¹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/833.

⁵⁴² Bk. İbnu’l-Hatîb, *A’-mâlu’l-a’lâm*, s. 105-106.

⁵⁴³ Bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 64-67.

⁵⁴⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 64.

⁵⁴⁵ İbn Sa’îd, *el-Muğrib fi hule’l-Mağrib*, I/78; Abbas, *Târihü’l-edebi’l-Endelüsî*, I/279.

dığı bir mektubunun içinde yer alan şu şiirinde fitne dönemini şöyle dile getirmektedir:

مَنْ فِتْنَةٍ قَدْ أُسْلِبَتْ	ظُلُمَاتُهَا بِيَدِ الْمَطْلَمِ
عَمَّهَتْ لَهَا أَحْلَامُنَا	وَكَاخَا أَضْغَاثُ حَالِمِ
وَتَضَائِلَتْ أَجْرَائُنَا	فِيهَا بِمُوبِقَةِ الْجَرَائِمِ
وَتَحَوَّلَتْ فِينَا الذُّنَا	بِی الرُّأْسِ وَإِبْنِ الْمَجْدِ رَاغِمِ
وَأَدَارَ كُلُّ صَغِيرٍ قَدَدٌ	رِ الْمُنْتَهَى أَرْحَى الْعَطَائِمِ

“Bir fitne ki zulümlerle karanlıkları bir perde gibi indirildi.”

“Akıllarımız, karışık rüya gören birisinin şaşırması gibi hayrete düştü.”

“Bu fitne içerisindeki büyük cinayetler karşısında küçük kaldı.”

“Şerefli kişiler zillet içerisinde iken, aramızdaki ayaklar baş hâline geldi.”

“Son derece küçük kişiler ise o büyük işleri idare eder oldular.”⁵⁴⁶

İbn Şüheyd’in Mehdî’ye karşı nasıl bir tutum içerisinde olduğunu bilemiyoruz. Ancak Âmirîlerle olan yakınlığı hesaba katılacak olursa, ilişkilerin çok iyi olduğu söylenemez. Zaten Mehdî dönemi fazla uzun sürmedi. İcraatlarıyla başta Berberîler olmak üzere Kurtuba halkının nefretini kazanmıştı. Mehdî 400/1009 yılında tahttan indirilerek Süleyman b. Hakem “Musta’in” unvanı ile halife ilân edildi. Eski halife Mehdî, bu duruma rıza göstermeyip mücadeleye girişti ise de başarılı olamadı ve sonunda yeni halife Süleyman’ın taraftarlarıncı öldürüldü.⁵⁴⁷ Taht mücadelesinde bir türlü istikrarı sağlayamayan Kurtubalılar, bu seferde Süleyman’ı azledip yerine hapiste olan II. Hişâm’ı 401/1010 yılında tekrar halife ilân ettilerse de⁵⁴⁸, Berberîle-

⁵⁴⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 14; *Divân*, s. 154-55; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/202.

⁵⁴⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 14; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150; Heykel, *el-Edebü’l-Endelîsî*, s. 345.

⁵⁴⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

rin desteğini sağlayan Süleyman 404/1013 yılında tekrar tahta oturdu.⁵⁴⁹

İbn Şüheyd, Süleyman Musta'in'in ilk tahta çıkışına kadar hilâfet merkezine karşı sürdürmüş olduğu protestosuna son vermiş olacak ki, Süleyman'a biat edildiğinde ona gönderdiği kasîdede yer alan şu mısralarda bir yumuşama ve rahatlık görülmektedir:

وَمَا لِلَّذِي وَلَّى بِهِ الْبَيْتُ حَسْرَةً بَكَيْتُ وَلَكِنْ حَسْرَةً لِلَّذِي بَقِيَ
لَعَلَّ نَسِيمَ الرِّيحِ تَأْتِي بِهِ الصَّبَا يَنْشُرُ الْخُرَامِي وَالْكَبَاءَ الْمُعَبَّقُ
كَأَنَّ عَلَيْهَا نَفْحَةً عَبْشَمِيَّةً أَتَتْ مِنْ جَنَابِ الْمُسْتَعِينِ الْمُؤَفَّقُ

“Ayrılığın alıp götürdüğünü özlediğimden değil, kalanlara hasretimden ağladım.”

“Belki de rüzgâr, lâle ve buhur kokusu ile yüklü meltemleri getirir.”

“Sanki onun üzerindeki, başarılı el-Mutsa'in'in yanından gelen Abşemsiyye⁵⁵⁰ kokusudur.”⁵⁵¹

İbn Şüheyd, şiirin ilk beytinde Mehdî'nin tahtan indirilişine işaret etmiş olabilir. Ancak şiirde Musta'in'in tahta oturmasından duyduğu rahatlığın dışında bir işaret bulunmadığından kesin bir yargıya varamıyoruz.

Musta'in'in tahta çıkmasından sonra İbn Şüheyd'in saraya gidip gelmeye başladığını görüyoruz.⁵⁵² Zira Kurtuba'nın ve dolayısıyla ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlara rağmen, halifenin sarayında edebî meclisler kurulmaya devam ediyordu. Bu meclislerden birinde İbn Şüheyd, aleyhinde söylenen bazı sözler⁵⁵³ karşısında Musta'in'in

⁵⁴⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 11; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 345.

⁵⁵⁰ Abşems, Abdu's-şems b. Abdi Menâf'a nisbettir. Ancak bu kokunun niçin buna nisbet edildiği konusunda bilgi edinemedik. Bk. İbnu'l-Esîr, *Lubâb*, I/315-16.

⁵⁵¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 16; *Dîvân*, s. 113; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/320.

⁵⁵² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 16.

⁵⁵³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 17; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273; İbn Mansur, *A'lâmu'l-Mağrib*, III/55.

önünde kendisini şöyle savunmuştur:

وَبُلَّغْتُ أَقْوَامًا تَجِيْشُ صُدُوْرَهُمْ عَلَيَّ وَإِنِّي مِنْهُمْ فَارِغُ الصَّدْرِ
أَصَاخُوا إِلَى قَوْلِي فَأَسْمَعْتُ مُعْجَزًاوَعَاَصُوا عَلَى سِرِّي فَأَعْيَاهُمْ أَمْرِي
فَقَالَ فَرِيقٌ لَيْسَ ذَا الشَّعْرِ شِعْرُهُ وَقَالَ فَرِيقٌ أَتَمُنُّ اللهُ مَا نَدْرِي
أَمَّا عَلِمُوا أَنِّي إِلَى الْعِلْمِ طَامِعٌ وَأَنِّي الَّذِي سَبَقًا عَلَى عَزِّهِ يَجْرِي

“İçinde bana karşı kötülükler besleyen bazı insanların olduğu haberi- ni aldım. Ben ise onlara karşı kötülük duymuyorum.”

“Sözüme kulak verdiler ve âciz bırakarak onlara dinlettim. Sırrıma vâkıf oldular; fakat durumum onları âciz bıraktı.”

“Onlardan bir grup, ‘bu şiir onun şiiri değildir’ derken; başka bir grup da ‘Allah’a yemin olsun ki bilmiyoruz’ dediler.”

“Onlar, benim ilme çok istekli olduğumu ve ilmin daha önceden be- nim damarlarımda aktığını bilmediler mi?”⁵⁵⁴

Bu beyitler, İbn Şüheyd’in şiirdeki yeteneğini ve o dönemde kurulan edebî meclislerde ne tür münakaşa ve dedikoduların yapıldı- ğını açıkça ortaya koymaktadır. Bundan da öte, detayına ineceğimiz bu şiiri iktibas ettiğimiz metinde⁵⁵⁵ İbn Şüheyd’in zikrettiği isimler kendisi ve içinde yaşadığı toplum açısından çok önemli şahsiyetler- dir. Burada bizim açımızdan kayda değer başka bir konu ise bu met- nin *et-Tevâbi*’ ve *’z-zevâbi*’in içinde yer almasıdır. İbn Şüheyd’in risa- lesini fitne döneminin ilk yıllarında kaleme aldığını düşünmekteyiz. Zira güvenilirliğinden kuşku duymadığımız İbn Bessâm, İbn Şü- heyd’in risalesini Ebû Bekr Yahyâ İbn Hazm’a⁵⁵⁶ ithaf ettiğini⁵⁵⁷ nakletmektedir. Ebû Bekr’in 379/989 yılında doğup 401/1011 yılında

⁵⁵⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 123; *Dîvân*, s. 68; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁵⁵⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 122-23; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁵⁵⁶ el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 374; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 500; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245. Butrus el-Bustânî, risalenin başlangıcında Ebû Bekr’in ismini vermeden ondan İbn Şüheyd’in bir arkadaşı olarak söz etmek- tedir.

⁵⁵⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245.

yirmi iki yaşında iken koleradan öldüğünü⁵⁵⁸ nazarı dikkate aldığı-mızda, İbn Şüheyd'in risalesini Musta'in'in tahta ilk kez çıktığı yıl (400-401/1010-1011) ya da hemen onu takip eden ilk aylarda yazdığı kesinlik kazanmaktadır.⁵⁵⁹ Risalede, bu tarihten sonra yazıldığını tespit ettiğimiz bölümlerin ise risaleye sonradan ilâve edildiğini düşünmekteyiz.

II. Hişâm'ın ikinci kez hilâfete geldiği dönemde İbn Şüheyd'in neler yaptığını bilemiyoruz. Bu dönemle ilgili olarak bildiğimiz bir şey varsa, o da cinayetlerin ve tahribatın Kurtuba'yı kasıp kavurduğudur.⁵⁶⁰ Musta'in'in, nüfuzunun büyük bir kısmını tahta oturmasında büyük destek gördüğü Berberîlere bırakması⁵⁶¹, Kurtuba halkının nefretini kazanmasına neden oldu. Berberîlerin giderek baskılarını artırması üzerine Kurtubalılar, Sebte valisi Ali b. Hammûd'u yardıma çağırdılar. Ali b. Hammûd, 407/1016 yılında Kurtuba'ya giderek el-Musta'in'i öldürdü ve kendisini halife ilân ederek Nâsır lâkabını aldı.⁵⁶² Böylece Endülüs yönetiminde yaklaşık on bir yıl söz sahibi olacak Hammûdîler dönemi (407-418/1016-1027)⁵⁶³ başlamış oldu.

Ali b. Hammûd, çok geçmeden tahttan indirdiği el-Musta'in'in âkıbetine uğradı ve 408/1018 yılında katledildi.⁵⁶⁴ Ali'den sonra hilâfete gelen IV. Abdurrahman birkaç hafta sonra öldürülünce⁵⁶⁵, Ali b. Hammûd'un kardeşi Kâsım b. Hammûd (408-412/1018-1022) halife ilân edildi.⁵⁶⁶ Berberîler, Kâsım'ın kendilerine karşı olan tutumundan dolayı Ali b. Hammûd'un oğlu Yahyâ b. Ali ile işbirliği yaptılar.⁵⁶⁷ Kâsım'ı tahttan indirip yerine yeğeni Yahyâ b. Ali'yi (412-

⁵⁵⁸ İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 154; Provençal, *Histoire*, I/64.

⁵⁵⁹ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/319.

⁵⁶⁰ "İbn Suhayd", *El*, III/938; Sâlim, *Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fi'l-Endelüs*, s. 75; Vernet, *Literature Arabe*, s. 114.

⁵⁶¹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/151, 345.

⁵⁶² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 11; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848.

⁵⁶³ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848.

⁵⁶⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

⁵⁶⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 11; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

⁵⁶⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153.

⁵⁶⁷ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 364.

413/1021-1022) hilâfete getirdiler. Hammûdîlerin şehri yönetmesinden memnun kalmayan Kurtubalılar, Yahyâ'yı şehirden kovarak, Emevî soyundan V. Abdurrahman'ı 413/1023'te "el-Mustahzir" lâkabı ile halife ilân ettiler.⁵⁶⁸

Hammûdîler döneminde İbn Şüheyd'in neler yapıldığı konusunda elimizde yeterli ve aydınlatıcı bilgi bulunmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla tutucu bir Emevî taraftarı olan İbn Hazm gibi birçok ilim sahibi kişi, Hammûdîlerin şehri yönetmelerine ve baskıcı tutumlarına rıza göstermeyip Kurtuba'yı terk etmesine rağmen, İbn Şüheyd Kurtuba'da kalmayı tercih etmiştir.⁵⁶⁹ Ancak bununla birlikte İbn Şüheyd Hammûdîler döneminde birçok acı olayla karşılaşmıştır.⁵⁷⁰ Feth b. Hâkân, İbn Şüheyd'in o günlerini şöyle anlatmaktadır: "Alevîler⁵⁷¹ zamanında akrepler ona doğru yaklaştırılmaktaydı. Akrabaları ve tanıdıkları onu terk etti. Zaman ona yüzünü ekşitti. Başına çok kötü olaylar geldi ve geceler boyu uykusuz kaldı. Parası bitti. Yaşamını, elindekilerini rehin vererek sürdürdü. Çok zayıf bir duruma geldi."⁵⁷²

İbn Şüheyd, kendisinin Hammûdîler döneminde hapsedildiğine işaret ediyorsa da⁵⁷³, neden ve kim zamanında hapsedildiği hususunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Henri Peres, onun hapse atılışının asıl nedeninin Hammûdîlerin Endülüs'te uygulamaya koydukları sıkı Şîî prensiplere aykırı davranışları olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁷⁴ Fakat Hammûdî yöneticilerini tek tek ele aldığımızda, Peres'in bu görüşünün pek doğru olmadığı kanaatine varıyoruz. Çünkü Kâsım b. Hammûd'un olaylar karşısında kayıtsız kaldığı⁵⁷⁵ ve Yahyâ b.

⁵⁶⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153.

⁵⁶⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 14; İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 155; Sâlim, *Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fi'l-Endelüs*, s. 175; Vernet, *Literature Arabe*, s. 114.

⁵⁷⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 110-111; *Dîvân*, s. 41-44; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263; İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfüs*, s. 20; el-Makkarî, *Nefhü't-tîb*, III/360-62.

⁵⁷¹ Hammûdîler, Hz. Ali'ye nispet edildiklerinden bazı kaynaklarda Alevîler olarak geçmektedir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 155-56.

⁵⁷² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 41.

⁵⁷³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 17.

⁵⁷⁴ Peres, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/265.

⁵⁷⁵ Peres, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/264.

Hammûd ile İbn Şüheyd'in çok iyi arkadaş oldukları⁵⁷⁶ bilinmektedir. Bu durumda İbn Şüheyd'in, Kurtuba'da çıkan isyan ve ayaklanmaların tırmandığı Ali b. Hammûd döneminde (407/1016) hapsedildiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Zira Ali b. Hammûd'un iktidarı 408/1017 yılına kadar sürmüştür.⁵⁷⁷ Buna karşılık İbnu'l-Abbâr ise İbn Şüheyd'in, Yahyâ b. Hammûd'un yönetiminde bulunduğu sırada, düşmanlarının ispiyon etmesi sonucu hapsedildiğini ileri sürmektedir.⁵⁷⁸

İbn Şüheyd'in kim tarafından ve ne maksatla hapsedildiği konusunda elimizde kesin ve net bir bilgi olmamakla birlikte tarihî olaylardan ve hapiste bulunduğu dönemde söylediği şiirlerden Hammûdîler döneminde hapsedildiği kesinlik kazanmaktadır. Hapsedilme nedeninin siyasî olduğunu düşünmüyoruz. Zira İbn Şüheyd, pek çok noktada aşırılık sergilese de siyasî bakımdan aşırı bir görüşe sahip değildi. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, İbn Şüheyd'in hapsedilmesine dönemin sosyal ve kültürel ortamı ile zıtlık teşkil eden davranışları ve bu davranışların onun aleyhine çok iyi kullanılmasını bilen düşmanları olmalıdır. Bu olaylar, İbn Şüheyd'in gençliğini, ilmini ve hayatının en güzel günlerini alıp götürmüştür.

İbn Şüheyd'in Hammûdîler döneminde de Âmirî hânedanına mensup kişilerle yakın ilişkiler içinde olduğunu görüyoruz. İbn Hayyân (ö. 469/1076)'a göre Ebû Âmir Muhammed b. Muzaffer (ö. 421/1030)⁵⁷⁹, Âmirîlerin yönetimden uzaklaştırılmasından bir müddet sonra Kurtuba'yı terk etmiş ve taraftarlarıyla birlikte Ceyyân⁵⁸⁰ bölgesinde kısa bir dönem Mu'tasım lâkabı ile kendisinden söz ettirmiştir. Maceralı bir hayat yaşadktan sonra 421/1030

⁵⁷⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 18; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

⁵⁷⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 348.

⁵⁷⁸ İbnu'l-Abbâr, *I'tâbu'l-küttâb*, s. 203.

⁵⁷⁹ Hâcib el-Muzaffer Abdülmelik Ebî Âmir oğlu Muhammed b. Muzaffer hakkında bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 33; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/303-305; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/279.

⁵⁸⁰ Günümüzde Jean olarak bilinen Kurtuba'nın kuzeyinde ve Gırnata'nın kuzeyinde zeytin bahçeleriyle ünlü Ceyyân hakkında bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, II/195-96; "Jean", *ML*, VI/648; "Jean", *EB*, XII/865.

yılında sığındığı bir kalede ölmüştür.⁵⁸¹

İbn Şüheyd, hayatının bu döneminde hapsedildiğinde kaleme aldığı şu şiirinde kendisinden üçüncü bir şahısmış gibi söz ederek, bir taraftan içinde bulunduğu durumu ifade ederek öte yandan da kendini savunmaktadır:

نَعِيَ ضُرَّهُ عِنْدَ الْإِمَامِ فَنَا لَهُ عُدُّوْ لأبناء الكرام حَسُوْدُ
جَنَى مَا جَنَى فِي قُبَّةِ الْمَلِكِ غَيْرُهُ وَطُوقَ مِنْهُ بِالْعَظِيْمَةِ جِيْدُ
أَفُوهُ بِمَا لَمْ آتِهِ مَتَعَرِّضًا لِحُسْنِ الْمَعَانِي تَارَةً فَأَزِيْدُ
فَإِنْ طَالَ ذِكْرِي بِالْمُجُونِ فَإِنِّي شَقِيٌّ بِمَنْظُومِ الْكَلَامِ سَعِيْدُ
وَهَلْ كُنْتُ فِي الْعُشَّاقِ أَوَّلَ عَاقِلٍ مَوْتُ بِحِجَاهِ أَعْبُرُ وَخُدُوْدُ؟
فَإِنْ طَالَ ذِكْرِي بِالْمُجُونِ فَإِنَّمَا عَظَائِمُ لَمْ يَصْبِرْ لَهَا جَلِيْدُ
فِرَاقٌ وَشَجْوٌ وَاشْتِيَاقٌ وَذَلَّةٌ وَجَبَّارٌ حَفَاطٌ عَلَيَّ عَتِيْدُ
مُقِيْمٌ بِدَارٍ سَاكِنُوهَا مِنَ الْأَذَى قِيَامٌ عَلَى جَمْرِ الْحِمَامِ قُعُوْدُ
وَقُلْتُ لِصَدَّاحِ الْحِمَامِ وَقَدْ بَكَى عَلَى الْقَصْرِ الْفَا وَالْدُمُوعُ تَبْجُوْدُ
أَلَا أَيُّهَا الْبَاكِي عَلَى مَنْ تُجِبُهُ كِلَانَا مُعْنَى بِالْخَلَاءِ قَرِيْدُ
إِلَى أَنْ بَكَى الْجَذْرَانُ مِنْ طَوْلِ شَجْوِنَا وَأَجْهَشَ بَابُ جَانِبَاهُ حَدِيْدُ
أَلَا إِنَّمَا الْأَيَّامُ تَلْعَبُ بِالْفَتَى نُحُوسٌ تَهَادَى تَارَةً وَسُعُوْدُ

“Gördüğü zararı imâmın önünde anlattı: Şerefli insanların çocuklarına haset eden bir düşman ona zarar verdi.”

“Bir başkası Melik’in sarayında bir suç işledi; o büyük felâketin sorumluluğu onun boynuna takıldı.”

“Bazen yapmadığım şeyleri güzel kelimelerle mübalâğa yaparak söy-

⁵⁸¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/303-305.

lerim.”

“Eğer ben müstehcen şiirde mutsuzluğumu çok söylesem de ben mut-luyum.”

“Âşıklar arasında gözlerin ve yanakların aklını yok ettiği ilk âşık ben değilim!”

“Ben olayları mucûn türü şiirle ifşa ediyorum. Bu, anlattıklarımın güçlü kişilerin dayanamayacağı kadar büyük olduğunu gösterir.”

“Bu olaylarda bana çok ağır gelen ayrılık, üzüntü, özlem, zayıflık, hakirlik ve kötü kişileri anlattım.”

“Öyle bir yerde kalıyorum ki, benimle birlikte orada kalanlara yapı-lan eziyetten dolayı ölüm ateşi üzerinde yatıp kalkıyorlar.”

“Bu sevgisinden ve özleminden dolayı saraya doğru ağlayarak öten güvercine şöyle dedim:”

“Ey sevdiği için ağlayan ve gözyaşı döken! İkimiz de yalnız kalmış ve taşıyamayacağımız yüklerle mükellef kılınmış kişileriz.”

“Beraberce o kadar ağladık ki, üzüntümüzden duvarlar ve demir kapı bile ağladı.”

“Günler bu gençle oynuyor. Ona bazen üzüntü bazen de sevinç geti-riyor.”⁵⁸²

İbn Hayyân, Ebû Âmir İbn Muzaffer ile İbn Şüheyd arasındaki yakınlığı anlatan şöyle bir olay nakletmektedir:

“Muzaffer’in Kurtuba’da rahat ve huzur dolu güzel bir yaşamı vardı. Ne zaman ki işler bozulup günler çekilmez bir hâl alınca içi buruk bir hâlde Kurtuba’dan ayrıldı. Onun güzel huyları arasında edebiyata yakınlık duyması, çevresinde bulunanları şahsından üstün tutması, aralarında iyi intiba bırakması ve arkadaşlarının sözlerine değer vermesi gibi güzel meziyetleri vardı. Arkadaşları arasında onu yâd eden Ebû Âmir b. Şüheyd idi. Birlikte çok olaylara şahit oldular. Ben onları bir gece Muzaffer’in içki meclisinde gördüm. Yanlarında, onlara içki sunan (hizmet eden) çok güzel yaratılışlı Esmâ isminde küçük güzel bir kız çocuğu vardı. Uykusuzluğa dayanıp sabaha kadar onlarla birlikte kalmasına, küçük yaşına rağmen onlara çok iyi hizmet

⁵⁸² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 41-43; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

edişine hayret ediyorlardı. Muzaffer, İbn Şüheyd'den bu küçük kız çocuğunu vasfetmesini istedi. O da şöyle dedi:

أَفْدِي أُسَيْمَاءَ مِنْ نَدِيمٍ مُلَاذِمٍ لِلْكُؤُوسِ رَاتِبٍ
قَدْ عَجِبُوا فِي السُّهَادِ مِنْهَا وَهِيَ لِعَمْرِي مِنَ الْعَجَائِبِ
قَالُوا تَجَانِي الرُّقَادُ عَنْهَا فَقُلْتُ لَا تَرْفُدُ الْكُؤَاكِبِ

“Elinden kadehi düşürmeyen içki içenlerin hepsi Useymâ’ya feda olsun.”

“Onlar, Useymâ’nın uykuya direnmesine hayret ettiler; yemin ederim ki bu şaşılacak şeylerdendir.”

“Onlar, ‘uyku onu terk etti’ dediler; ben de, ‘yıldızlar hiç uyumaz ki’ dedim.”⁵⁸³

İbn Bessâm, İbn Şüheyd’in şu mısralarla Muzaffer’i övdüğünü nakletmektedir:

جُمِعَتْ بِطَاعَةِ حُبِّكَ الْأَضْدَادُ وَتَأَلَّفَ الْأَفْصَاخُ وَالْأَعْيَادُ
كَتَبَ الْقَضَاءُ بِأَنَّ جَدَّكَ صَاعِدٌ وَالصُّبْحُ رَقٌّ وَالظَّلَامُ مِدَادٌ

“Senin sevgine itaat için birbirine zıt olanlar bir araya geldiler; Yahudi, Hristiyan ve Müslüman bayramları uzlaştı.”

“Senin yüksekliğin kaderde yazılıdır. Bu yazıda gün ışığı kağıt, karanlık da mürekkep olarak kullanılmıştır.”⁵⁸⁴

İbn Şüheyd ile Muzaffer arasında geçen olaylara diğer bir örnek, İbn Şüheyd ve arkadaşları bir gün hamamda yıkanırken İbn Muzaffer’in onlara haber göndererek hamamı boşalttırmasıdır. İbn Şüheyd, bu olayı Muzaffer’e anlatan bir şiir yazdığını⁵⁸⁵ nakletmektedir.

⁵⁸³ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 39; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/304; el-Makkarî, *Nefhü't-tîb*, III/244.

⁵⁸⁴ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/303.

⁵⁸⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/301.

Gerek bu şiir⁵⁸⁶, gerekse daha önceki şiirler ve olaylar, İbn Şüheyd ile Muzaffer arasındaki yakınlık hakkında bize bir bilgi veriyorsa da, bu yakınlığın derecesini anlamamız için yeterli değildir. Ancak burada dikkate değer olan husus, ülkenin içinde bulunduğu bütün sıkıntı ve karışıklıklara rağmen edip ve şairlerin bu meclislerde bir araya gelip⁵⁸⁷ edebî tartışma ve münazaralarını devam ettirdikleridir.

Muzaffer'in amcasının oğlu Mu'temen Abdülaziz b. Abdurrahman ile İbn Şüheyd arasındaki ilişkilerin ise çok daha yakın ve berrak olduğunu görüyoruz. Hâcib Abdurrahman b. Ebî Âmir'in oğlu olan Mu'temen'e İbn Şüheyd'in yazmış olduğu bazı mektuplar, İbn Bessâm tarafından günümüze ulaştırılmıştır. Çeşitli vesilelerle yazılan bu mektuplarda İbn Şüheyd değişik konular hakkında şahsî görüşlerini sergilemektedir. İbn Şüheyd sevdiği bu insandan bazen Abdülaziz, bazen de Mu'temen diye söz etmiştir. Abdülaziz'i bir şiirin de şöyle methetmektedir:

“Nihayet arzu ettiğim kişi Abdülaziz'i gördüm. Karanlıklar onun nundan dolayı parçalandı, dağıldı.”⁵⁸⁸

et-Tevâbi' ve *'z-zevâbi'* isimli eserinin büyük kısmını Mu'temen Abdülaziz'e yazdığı mektuplar oluşturmaktadır. İbn Şüheyd'in Âmirîler ile olan ilişkisinin, onlardan gördüğü yakın ilginin⁵⁸⁹, içinde bulunduğu malî durumun⁵⁹⁰, Kurtuba'ya olan sevgisinin⁵⁹¹ ve nesirdeki yeteneğinin açıkça görüldüğü bu mektuplarda, ayrıca Mu'temen'i övdüğü şiirler⁵⁹² de bulunmaktadır. Tarihini kesin olarak tespit edemediğimiz bu şiirlerin birinde sanki Kurtuba'yı işgal etmesi için Mu'temen'i teşvik etmektedir:

“Saldırlara yılmadan azimli olarak misli ile karşılık verin. Zira sen o

⁵⁸⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 92-93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/301.

⁵⁸⁷ İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, III/175; İbnu'l-Hatîb, *A'mâlu'l-a'lâm*, s. 190.

⁵⁸⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 140; *Dîvân*, s. 79; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

⁵⁸⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194-97; Ferruh, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, IV/454.

⁵⁹⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197-98; Ferruh, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, IV/454.

⁵⁹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207-208; Sâlim, *Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fi'l-Endelüs*, s. 175.

⁵⁹² Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199-203, 205-207, 209-10.

savaşlara bizzat katılan birisin.”

“Bu konuda hayvan gibi dilsiz insanlar sustuğunda, sana seslenen kişinin sözünü tut, ona kulak ver.”⁵⁹³

Hammûdîler döneminde, İbn Şüheyd’in gerek Emevî hanedanına ve gerekse Hammûdîlere mensup şahıs veya şahıslara bağlılığını dile getirmek maksadıyla yazdığı şiirleri olmakla beraber, bunların kesin tarihlerini tespit etmemiz mümkün değildir. Bu dönem içerisinde İbn Şüheyd’in şiirlerinden sadece bir tanesinin tarihini tespit edebildik. O da başkadı (mahkeme başkanı) İbn Zekvân’ın⁵⁹⁴ 413/1022’de ölümü üzerine söylediği mersiyevidir. Bazı beyitlerini *et-Tevâbi’* ve *’z-zevâbi’*’de bulduğumuz bu mersiyeenin tamamına Feth b. Hâkân eserinde⁵⁹⁵ yer vermiştir. Söz konusu mersiyeenin bazı beyitleri şöyledir:

“Onun gidişi ile geceleri unuttum. Ey insanların en hayırlısı, biz seni uğursuz bir şekilde kaybettik.”

“Eğer kişi faydalı bir şeyler yapmışsa, gerçek anlamda ölen kendisi değildir. Ancak İslâm onunla gitmiştir.”⁵⁹⁶

“O giderken her taraftan insanlar gelip sanki onun akrabası imişler gibi yanında yer aldılar.”⁵⁹⁷

5. Vezirliğe Getirilmesi

İbn Zekvân’ın ölümünü takip eden yıl (414/1023), İbn Şüheyd için büyük önem taşımaktadır. Bu yıl Kurtuba halkı Yahyâ b. Ali’yi azledip yerine Emevî hanedanına mensup V. Abdurrahman b. Hişâm’ı el-Mustahzir lâkabı ile halife ilân ettiler.⁵⁹⁸ V. Abdurrah-

⁵⁹³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 156; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/203.

⁵⁹⁴ Endülüs başkadısı ve ilim adamı Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Abdullah b. Herseme b. Zekvân hakkında geniş bilgi için bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 23; el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 129; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 186; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263; İbnu’l-Hatîb, *A’mâlu’l-a’lâm*, s. 44, 49; Ferruh, *Târihü’l-edebi’l-Arabî*, IV/367, 589.

⁵⁹⁵ İbn Hâkân, *Matmahü’l-enfüs*, s. 19-20; el-Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, I/359.

⁵⁹⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 23.

⁵⁹⁷ İbn Hâkân, *Matmahü’l-enfüs*, s. 19; el-Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, I/359.

⁵⁹⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153; el-Merrâkuşî, *el-Mu’cib*, s. 55; İbnu’l-Abbâr, *İ’tâbu’l-küttâb*, s. 205.

man'ın tahta oturduktan sonra ilk yaptığı şey, aralarında İbn Şüheyd'in de bulunduğu, giderek etkinliklerini kaybeden Emevî asıllıları vezirliklere getirmek oldu.⁵⁹⁹ Ahmed Heykel, V. Abdurrahman'ın âlimlere çok önem verdiği için vezirliğe ilim ve edebiyat ehli kişileri getirdiğini söylemektedir.⁶⁰⁰ Hangi gerekçe ile olursa olsun, sonuç itibarıyla İbn Şüheyd nihayet daha önce ecdadının da işgal ettiği vezirlik makamına ulaşabilmiştir.

İbn Bessâm, İbn Hayyân'dan naklen İbn Şüheyd'in vezirliğe getirildiğini ifade ettikten sonra⁶⁰¹, onun şahsiyeti hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

“Bu vezirlerden Kurtuba'da ikamet eden Ebû Âmir İbn Şüheyd kibarlığı, zerâfeti, becerikliliği, herhangi bir şeyle meşgul olmaması, başıboşluğu, sözleri ile icraatı arasında çelişkili oluşu ve daha da kötüsü nefsinin istekleri uğruna ırzını ve şerefini alçaltması, Allah'a karşı isyankâr tutumu ile insanları hayrete düşürüyordu.”⁶⁰²

V. Abdurrahman'ın iktidarı kırk yedi gün⁶⁰³ gibi çok kısa bir süre sürmüş olmakla beraber, işin en önemli yanı, daha çocukluğundan beri ecdadının yolundan gitmek ve onların bulunduğu makamları elde edebilmek hayaliyle yaşayan İbn Şüheyd'in kâtip olamamışsa da⁶⁰⁴, nihayet vezir unvanını elde etmiş olmasıdır. Böylece o, yıllardır bastırmış olduğu duygularını açığa çıkarma fırsatı bularak, kendince hak etmiş olduğu bu unvana meşru bir yolla kavuşmuştur.

İbnu'l-Abbâr, İbn Şüheyd'in el-Mustahzir'in kâtiplerinden olduğunu⁶⁰⁵ bildiriyorsa da, başka hiçbir kaynakta bunu teyit edici ma-

⁵⁹⁹ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/13; İbn Sa'id, *el-Muğrib*, I/85; el-Merrâkuşî, *el-Mu'cib*, s. 55; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, III/144; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/278; Dozy, *Spanish Islam*, s. 274, 581; Peres, *La Poesie Andolouse*, s. 57.

⁶⁰⁰ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 370.

⁶⁰¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/50.

⁶⁰² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/50.

⁶⁰³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/55; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/12; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 370.

⁶⁰⁴ İbn Mansur, *A'lâmu'l-Mağrib*, s. 53; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/369.

⁶⁰⁵ İbnu'l-Abbâr, *İ'tâbu'l-küttâb*, s. 205.

hiyette bir bilgiye rastlamadık. Kanaatimizce İbnu'l-Abbâr'ı böyle bir düşünceye sevk eden fikir, o dönemdeki vezirlerin aynı zamanda kâtiplik unvanını da taşımalarıdır. Ancak İbn Şüheyd'in de ifade ettiği gibi, ağır ıştırması⁶⁰⁶ onu kâtiplik makamından alıkoymuştur. İbn Şüheyd vezirlik yaptığı süre içerisinde kendisi gibi vezirliğe getirilen Ebû Muğîra İbn Hazm (ö. 438/1046)⁶⁰⁷ ve Ebû Hafs Ahmed b. Burd el-Ekber (ö. 418/1027)⁶⁰⁸ ile yakın arkadaşlık kurma imkânını elde etmiştir. Bunlardan Ahmed b. Burd, hâcib Muzaffer döneminde dîvân başkanlığı görevini yürütüyordu. Muzaffer tahta oturunca vezirliğe getirilmiştir. Kendisi Kurtuba'nın en zengin kişilerindendi.

Yeni halife bakanların dağıtımındaki bu uygulaması ile aristokrat kesimin antipatisini toplamakla⁶⁰⁹ kalmadı, çöküntü içindeki ekonomiyi düzeltmek için getirdiği ağır vergi sistemleri ile de halkın büyük tepkisine neden oldu.⁶¹⁰ el-Mustahzir ülke idaresinde kendisinden beklenen başarıyı gösterememiştir. Çünkü onun kişiliği devlet işlerini yönetmekten ziyade edebî konulara daha yatkındı.⁶¹¹ Zaten ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlar, kolaylıkla üstesinden gelinebilecek gibi de değildi. Çok geçmeden Kurtuba halkı onun icraatlarını beğenmeyerek azledip yerine yine Emevî hanedanından olan III. Muhammed'i 414/1024 yılında Müstekfî lâkabı ile hilâfete getirmiş-

⁶⁰⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369; Dickie, "İbn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/253-54; Brockelmann, *İslam Milletleri*, s. 207.

⁶⁰⁷ Ünlü fikihi Ebû Muhammed İbn Hazm'ın amcasının oğlu olan edip ve şair Ebû Muğîra Abdulvahhâb b. Ahmed b. Abdîrrahman b. Sa'id b. Hazm hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 291-92; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 393-94; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/132; İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfüs*, s. 31-34; el-Makkarî, *Nefhü't-tîb*, I/616-18, 620-21; II/79-81; III/353-54; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/265-77; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/330; Ferruh, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, IV/487-90.

⁶⁰⁸ Edip ve şair Ebû Hafs Ahmed b. Burd el-Ekber hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 119; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 172; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/103-123; İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfüs*, s. 24-25; İbn Sa'id, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, III/44; el-Makkarî, *Nefhü't-tîb*, I/424-26; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/256-64; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/99.

⁶⁰⁹ Dozy, *Spanish Islam*, s. 274, 581.

⁶¹⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48-59.

⁶¹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/55; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/13.

tir.⁶¹² Böylece İbn Şüheyd'in vezirliği elde edişi ile kaybedişi bir olmuştur.

6. Hammûdîlerle İlişkisi ve Mâleka'ya Seyahati

III. Muhammed hilâfete geçince eski halife el-Mustahzir'i öldürtüp⁶¹³, vezir Ebû Muğîra İbn Hazm'ı da hapsedmesi üzerine, sıranın kendisine geleceğini hisseden İbn Şüheyd, Kurtuba'yı terk ederek Mâleka'da hüküm süren Yahyâ b. Hammûd'a sığındı.⁶¹⁴ İbn Şüheyd'in Mâleka'ya gidişinde Yahyâ b. Hammûd'un büyük desteği ve teşviki olmuştur.⁶¹⁵ V. Abdurrahman'ın azli ve öldürülmesiyle İbn Şüheyd'in ümitlerinin yok olduğu bir sırada, Yahyâ b. Hammûd kendisine büyük bir ilgi ve yakınlık göstermiş ve onu karargâhı olan Mâleka'ya gelmesi için ikna etmiştir.⁶¹⁶ Muhtemelen İbn Şüheyd'in en eski şiirlerinden biri olan şu şiirinde yeni velinimetine şöyle seslenmektedir:

“Ben size selâm veriyorum, fakat bu minnet selâmı değil insanın nef-sini kesecek bir üzüntüdür.”

“Ben size dişlerimi pişmanlıktan sıkmadım. Ancak yarın pişmanlıktan dişlerini sıkacak kişiler olacaktır.”⁶¹⁷

İbn Şüheyd'in bu mısralarında Hammûdîlere yalvarmaya ve onlara boyun eğmeye hiç niyetinin olmadığı anlaşılmakla birlikte, takip eden mısralarda sanki onları Kurtuba'yı işgale teşvik etmektedir:

“İşte benim evim, onu yıkın ve direklerini de devirin. Yeryüzünde benim için ev kuracak kişiler ve direkler çoktur.”⁶¹⁸

Daha sonra İbn Şüheyd, Emevîler tarafından kötü muamele

⁶¹² İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/12.

⁶¹³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/55; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/12.

⁶¹⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 138; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321; Pellat, “İbn Hazm, İbn Suhayd et la Poesie arabe”, s. 91.

⁶¹⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 18; Dozy, *Spanish Islam*, s. 277; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 370; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/278.

⁶¹⁶ Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/278.

⁶¹⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

⁶¹⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

gördüğü takdirde Hammûdîlere sığınacağını şöyle ifade etmektedir:

“Şayet Emevîler benim hakkımı çiğnerlerse ben de Hâşimîlere⁶¹⁹
doğru yolun ortasını tutarım.”⁶²⁰

Bu mısraların III. Muhammed’in tahta çıkışından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. İbn Şüheyd’in Mâleka’da ne kadar kaldığı ve oradan ne zaman ayrıldığı konusunda elimizde kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte tahminimizce Mâleka’dan ayrılışı, III. Muhammed’in tahtı bırakıp kaçtığı 416/1025 yılından sonra⁶²¹ ve aynı yıl içinde vuku bulan Yahyâ b. Ali’nin Kurtuba’yı ikinci kez istilâ edişinden önceki bir tarihe tekabül etmektedir. Ay olarak tespit edilemezse de, İbn Şüheyd’in Mâleka’da 414-416/1023-1025 tarihleri arasında kaldığı, başka bir deyişle III. Muhammed’in tahtta kaldığı süre içerisinde kaldığı kesinlik kazanmaktadır.

Siyasî iktidarsızlık bir tarafa, İbn Şüheyd istese de Mâleka’da uzun süre kalması mümkün değildi. Çünkü onun Kurtuba’ya olan tutkusu⁶²² her şeyin üzerinde idi. Onun Mâleka’da kısa bir süre kaldığını ortaya koyan diğer bir delil ise, İbn Şüheyd’den günümüze kalan edebî ürünlerinin hemen hemen hepsinin Kurtuba’da kaleme alınmış olmasıdır.⁶²³

Yahyâ b. Hammûd, Kurtuba’yı kendi yönetimine bağladıktan sonra şehirde kalmayıp tekrar Mâleka’ya döndü. Şehrin idaresini ise Berberî asıllı komutanı Ebû Ca’fer b. Mûsâ’ya⁶²⁴ bıraktı. İbn Şüheyd’in Ebû Ca’fer yönetimindeki Kurtuba’da neler yaptığı konusunda kesin bir bilgimiz olmamakla beraber, bu dönemde onun edebî dünyasında Ebû Ca’fer’in yer aldığını görüyoruz. Onunla kendisi arasında geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

⁶¹⁹ Soyları Mağrib’te hüküm süren İdrisîlere ve dolayısıyla da Hz. Ali’ye dayandığı için Hammûdîlere Hâşimîler de denilmektedir. Bk. İbn Hazm, *Tavku’l-Hamâme*, s. 155-56; Özdemir, “Hammûdîler”, *DİA*, XV/496.

⁶²⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 19; *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

⁶²¹ Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 347; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/847.

⁶²² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 177; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/208.

⁶²³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 19; Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 370.

⁶²⁴ İbn Şüheyd’in risalesinde sık sık bahsettiği Ebû Ca’fer Ahmed b. Mûsâ hakkında bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/307; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/154.

“Ebû Ca’fer, arkadaşlarımızdan İbn Burd (ö. 450/1058)⁶²⁵, Ebû Bekr Mervânî⁶²⁶, İbn Hannât (ö. 437/1046)⁶²⁷ ve Tubnî (ö. 457/1064)’nin⁶²⁸ de içinde bulunduğu bir gruba vezirini göndererek beni sordu ve onlara onu buraya getirin, dedi. Vezir kendi elçisini üzerinde gösterişli ve güzel eğerli bir atla bana gönderdi. Oraya gittim ve meclise girdim. İçeri girdiğimde Ebû Ca’fer orada yoktu. İçeride bulunanların hepsi kalktı ve karşılamak için bana doğru geldiler. Bir müddet sonra Ebû Ca’fer, daha önce hiç kimsenin benzerini görmediği uzun ve yerlerde sürünen giysiler içinde kendi kendine şarkı mırıldanarak içeri girdi. Erkeklerle yakışır biçimde onu selâmladım. O da nazik bir şekilde selâmıma karşılık verdi. Disiplini seven kibirli kişiliğinden dolayı burnunda et varmış gibi peltek konuşan biri olduğunu anladım. Arkadaşlarımla onun terennümünü dikkatlice dinlediklerini gördüm. Onlara bu olanların sebebini sorduğumda beni seven ve yakınlık gösteren Hannâtî bana, ‘Vezir kendine ait şiirinden küçük bir bölüm okuyacak, bizden de kendisinin şair olduğuna dair icâzet isteyecek’ dedi. Bu konuşmadan, icâzeti benim vermemi istediklerini anlayınca ondan şiir okumasını istedim. O da okudu. Şiirin adı da “Göz Mahmurluğu ve Dildeki Pelteklik” idi. Orada bulunanlara, ‘Kendiniz yormayın, ben kastediliyorum’ dedikten sonra kalemi aldım ve irticalen yazdım.”⁶²⁹

İbn Şüheyd’in naklettiği bu olayın 417-418/1026-1027 tarihleri arasında vuku bulduğu kesinlik kazanmaktadır. Çünkü Yahyâ b. Ali’nin 417/1026 yılında girdiği Kurtuba’da vekil olarak bıraktığı

⁶²⁵ Edip ve şair Ebû Hafs Ahmed b. Burd el-Asgar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 115-16; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 164-65; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/486-535; el-Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, III/545-46; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, I/206-207; Ferruh, *Târihü’l-edebi’l-Arabî*, IV/510-14.

⁶²⁶ Bu şahıs hakkında bir bilgi tespit edemedik.

⁶²⁷ Dil ve edebiyatta büyük yeteneği olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman b. el-Hannât hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 57-58; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 77-78; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/427-53; el-Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, III/288-89; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, VII/20; İbn Sa’îd, *el-Muğrib*, I/121, 124.

⁶²⁸ Fıkıh ve edebiyat âlimi Ebû Mervân Abdulmelik b. Ziyadullah b. Muhammed Tubnî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 248-85; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 378-79; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/535-47; el-Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, II/496-511; VII/48-49; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, IV/303.

⁶²⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/306; el-Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, III/610-11.

Ebü Ca'fer, 418/1027 yılında Mucâhid el-Âmirî (ö. 436/1047)'nin⁶³⁰ de yardımıyla şehirden kovulmuştur.

İbn Şüheyd'in çocukluktan beri Mucâhid ile arkadaş olduklarını⁶³¹, ancak Mucâhid'in gittikçe güçlenerek emirliğe⁶³² kadar yükselmesinden kaynaklanan kibrin⁶³³ ikisi arasında duvar ördüğünü İbn Şüheyd'in ona hitaben yazdığı şu mektupta açıkça görülmektedir:

“Uzaklık bizi ayırmadan, olaylar başımıza gelmeden, günler bizi kısıktırak sarmadan, geceler bizi fırlatıp atmadan önce, makam ve mevkiyi terk edip edebiyata yönelmiştik. O zaman arzular birleşmiş, evler yakınlaşmıştı. İçimizden biri kibirlenip iyi olan ilişkiler bozulduğunda, zamanın da üzerine çirkinlikler yaydığında şikâyetleri dindirmek ve belâları defetmek için yarışır ve çıkış yolu arardık. Zaman aldattıdır. Kazandıklarımız ise sıfırdır. Mavi suların üzerinde güvercin nameleri mırıldanırdık. Sonra günler bizi sıkıntıya soktu. Üzerimizdeki ağırlığı hissettirdi. Bize inci boncuk türünden şeyler verdi. Sana doğru da mutluluk rüzgârını estirdi. Tihâme⁶³⁴ ve Necd'den⁶³⁵ sana birçok nimetler getirdi. İkizler burcunu binek edindin. Yıldızlar gibi genişledin, etrafa yayıldın. Savaşa davet edildiğinde Süreyya yıldızı tarafından korundun. Zamanın ileri gelenlerini sıkıştırdın. Dostluğumuza ilk yüz çevirmen ve eski kardeşliğe ilgisiz kalman, sana geliriz ve sahip olduklarına göz dikeriz korkusuyla ilişkiyi koparman ve mektuplaşmayı kesmenle başladı. Yazıklar olsun, samimi bir cömertlik nasıl eksilir, yüce bir hikmet nasıl geri kalır. Sonra dedim ki, iyi duygular beslemek ne güzel şeydir. Cömertlik ve keremle yönetmek benimsenir, kabul görür. Belki emirler çalışır, büyüklükler de birbirleriyle çekişirler. Bundan dolayı onu gözetici ve koruyucu olarak tayin etti. Kavuşmak kalemle değil kalple olur. Gör-

⁶³⁰ Özellikle Endülüs'ün küçük emirliklere bölündüğü dönemde önemli rol oynayan Muvaffak billâh lâkabı ile Endülüs'ün doğu bölgesinde hüküm süren Ebu'l-Ceyş Mucâhid b. Abdillâh el-Âmirî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 118; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/117; İbn Haldûn, *el-Iber*, IV/164-65; Kehhâle, *Mu'cem*, VIII/177; Ferruh, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, IV/386-87.

⁶³¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/227.

⁶³² İbn Haldûn, *el-Iber*, IV/164.

⁶³³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/227.

⁶³⁴ Eski Arap şiirinde sıkça zikredilen Tihâme çölü hakkında bk. Yâkût, *Mu'cem*, II/63-64.

⁶³⁵ Arap yarımadasında bir yer olan Necd hakkında bk. Yâkût, *Mu'cem*, II/261-64.

mek ise bedenle değil rüya ile olur. Sevgiye yöneldim, sözümde durmaya gayret ettim. Sonra yıllar geçti.”⁶³⁶

O dönemde Endülüs’ün en güçlü simalarından olan Mucâhid’in kendisine karşı bu tutumundan üzülen İbn Şüheyd, bir an için ondan yüz çevirmeye karar verdiyse de o günün şartları onu bu duruma katlanmaya ve Mucâhid’e yanaşmaya zorlandı.⁶³⁷ Zira o günlerde İbn Şüheyd’in başında, risalelerinde sık sık ismine rastladığımız, kendi tabiri ile “İbnu’l-Faradî⁶³⁸ belâsı” vardı. Kendisini onun şerrinden korumak için Mucâhid’e yakın olmak ve onun sempatisini kazanmak zorunda kalmıştır. Bunun için de İbnu’l-Faradî’yi Muvaffak Mucâhid’e tanıtmaya karar vermiştir.

Bu hedefine ulaşmak için ona yazdığı bir risalede İbnu’l-Faradî’den, “Kesinlikle Muvaffak’a, -Allah onu başarılı kılsın-, bu sapığın ne mal olduğunu anlatmak lâzım”⁶³⁹ şeklinde bahsetmektedir:

İbn Şüheyd, İbn Ebî Abde (ö. 420/1029)’ye⁶⁴⁰ yazdığı mersiye⁶⁴¹ de bu dönemde kaleme almış olmalıdır. İbn Ebî Abde de İbn Şüheyd gibi aristokratik bir aileye mensuptur. İbn Şüheyd tarzı bir hayat süren İbn Ebî Abde 420/1029 yılından kısa bir süre önce vefat etmiştir.⁶⁴²

⁶³⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/228.

⁶³⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/223.

⁶³⁸ İbn Şüheyd’in ifadelerinden kimya ile ilgilenen biri olduğunu anladığımız Hâlid b. Yezîd Abdullah b. el-Faradî hakkında bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/216, 217, 222.

⁶³⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/220.

⁶⁴⁰ Endülüslü aristokrat bir aileye mensup olan dilci ve edebiyatçı vezir Ebû Abde Hassân b. Mâlik b. Ebî Abde hakkında bk. el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 196; ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis*, s. 270-71; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁶⁴¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 100; *Dîvân*, s. 143; İbn Hâkân, *Matmahü’l-enfüs*, s. 27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁶⁴² İbn Hâkân, *Matmahü’l-enfüs*, s. 27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

III. Hişâm'a Danışmanlık Yapması

İbn Şüheyd'in İbnu'l-Faradî'yi kötilediği aşağıdaki şiirinde, IV. Abdurrahman'ın ölümünden sonra⁶⁴³ Endülüs'ün siyasî geleceğinde kimin etkili olacağına dair bazı işaretler bulunmaktadır:

“O, asil aileden Murtezâ'nın kardeşi Hişâm'dan başka kimseyi sağ bırakmadı.”

“Ey Allah'ım! Onu benim hatırım için onun⁶⁴⁴ şerrinden ömür boyu koru.”⁶⁴⁵

Yahyâ b. Ali'nin Kurtuba'da kendine vekil olarak bıraktığı Ebû Ca'fer'i 418/1027 yılında şehirden kovan⁶⁴⁶ halk, istikrarın ancak Emevî hanedanına mensup birisi tarafından sağlanabileceğini düşündü. Nitekim bu düşüncelerini tatbika karar verdiler ve İbn Şüheyd'in de işaret ettiği gibi, IV. Abdurrahman'ın kardeşi III. Hişâm'ı aynı yıl (418/1027) Mu'tezz (veya Mu'temid) lâkabı ile halife ilân ettiler.⁶⁴⁷

Ancak Kurtuba'da düzen o kadar bozulmuştu ki, III. Hişâm 420/1029 yılına kadar hâkim olup yönetimi eline alamadı.⁶⁴⁸ III. Hişâm kendisinden beklenen başarıyı gösteremedi. Devlet idaresindeki başarısızlığı, ülkenin her tarafında ortaya çıkan emirlikleri merkezî otoriteye bağlamadaki âcizliğinin yanı sıra yönetimi de doku-macılıktan⁶⁴⁹ vezirliğe getirdiği Hakem b. Sâid'e⁶⁵⁰ bırakması gibi tasvip görmeyen hareketleri, zaten yıllardır süregelen iç savaşlardan ve siyasî istikrarsızlıktan bunalan Kurtuba halkının sabrını taşırmıştı.

⁶⁴³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 179.

⁶⁴⁴ İbnu'l-Faradî'yi kastetmektedir. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 179.

⁶⁴⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 179; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁶⁴⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 37.

⁶⁴⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/28, 304; Dozy, *Spanish Islam*, s. 585; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/278.

⁶⁴⁸ Provençal, *Histoire*, II/338-39.

⁶⁴⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/28, 304; Provençal, *Histoire*, II/338; Dozy, *Spanish Islam*, s. 587.

⁶⁵⁰ Hakem b. Sâid el-Hâik el-Kazzâz hakkında bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/304; Provençal, *Histoire*, II/338-39.

Bu dönemde III. Hişâm tarafından müsteşarlığa getirilen⁶⁵¹ İbn Şüheyd'in ilk kez aktif olarak siyasî bir rol üstlendiğini görüyoruz. Hakem, devlet hazinesini düzeltmek için birtakım tedbirler aldıysa da başarılı olmadı. Bir çözüm olarak camilerin gelirlerine el konulmasını istedi. Bu da özellikle fakihler arasında büyük tepkilere neden oldu. Kısa bir süre önce yapılan bir toplantıda ise fakihlerin maaşlarının artırılması kabul edilmişti. Onlar, bunun için gayri meşru vergiler konulacağını tahmin ediyorlardı. Hakem, onların bu tavırlarına kızarak onlar aleyhine bir ferman yayınladı. Söz konusu ferman İbn Şüheyd tarafından kaleme alınmıştı.⁶⁵² Bu ferman konusunda İbn Bessâm, İbn Hayyân'dan naklen şu bilgileri vermektedir:

“İbn Şüheyd oldukça uzun, çirkin anlamlı lâfızlarla dolu, kâtiplerin alışılmış tarzlarının dışında bir üslûpla kaleme aldığı bu bildiri-yi 421/1030 yılında bir meydanda halka okudu. Daha sonra bu ferman kalabalık bir camide okundu. Bu ferman, halkın kulaklarında kaya parçaları gibi ağır etkiler yaparken, yüzlerini de alev gibi sardı. Fermanın içeriğini tartışarak oradan ayrıldılar... O günlerde Ebû Âmir İbn Şüheyd, Hişâm Mu'tezz'in devletine bağlanmıştı. Özellikle de dokumacılıktan vezirlerin başına getirilen Hakem'e çok önem veriyordu. İbn Şüheyd de, Mu'tezz'in bu kötü icraatını tasvip edenlerin arasına katılmıştı. Bundan da önemlisi, onu destekleyici mahiyetteki kasîdesi idi. Halkın nefretine sebep olan bu kasîdeyi halifeye yıldönümü töreninde⁶⁵³ okudu... İbn Şüheyd bu çirkin kasîdesinde halife Hişâm'ı baskı idaresine devam etmeye teşvik etmesi yanında, Müslümanların ve halkın kanını akıtması için de kışkırtmaktadır.”⁶⁵⁴ İbn Şüheyd, söz konusu kasîdesinde III. Hişâm Mu'tezz'e şöyle seslenmektedir:

أَخْلَتْنِي مَحَلَّةِ الْجُورَاءِ وَرَوَيْتُ عَنْكَ مِنْ دَمِ الْأَعْدَاءِ

⁶⁵¹ Dozy, *Spanish Islam*, s. 587; Peres, *La Poesie Andolouse*, s. 108; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/280.

⁶⁵² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

⁶⁵³ Bu törenler hakkında bilgi için bk. Peres, *La Poesie Andolouse*, s. 304-305.

⁶⁵⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

وَطَعْمْتُ لَحْمَ الْمَارِقِينَ فَأَخْصَبْتُ حَالِي وَبَلَّغَنِي الزَّمَانُ شِفَائِي
وَرَأَيْتُنِي كَالصَّمْرِ فَوْقَ مَعَاشِرَ تَحْتِي كَأَنَّهُمْ بَنَاتُ الْمَاءِ
وَلَمَحْتُ إِخْوَانِي لَدَيْكَ كَأَنَّهُمْ مِمَّا رَفَعْتَهُمْ بُحُومَ سَمَاءِ
لَا يَزِيحُ الرِّحْمُنُ مَصْرَعُ مَارِقِ عَيْشَتْ بِطَاعَتِهِ يَدُ الْأَهْوَاءِ
أَلْحِقْ بِهِ إِخْوَانَهُ فَحَيَاتُهُمْ نَكَدٌ وَقَدْ أَوْدَى أَخُو السُّفَهَاءِ
سَاعِدٌ بِذَاكَ وَدَعُ مَقَالِ مَعَاشِرَ بَحَلُّوا فَتَنَالُوا خُطَّةَ الْبُخْلَاءِ
مَنْ لَمْ يُفِدْكَ سِوَى الرِّيَّاحِ فَخَلَّهْ لِلشَّمْسِ يَرْفُبُهَا مَعَ الْحِرْبَاءِ
وَدَعُ الْقَلَانِسَ فِي السَّحَابِ يُسَقِّهَا وَخَافِرَ الْآبَاءِ لِلْأَبْنَاءِ
إِنَّ الرِّجَالَ إِذَا تَأَخَّرَ نَفْعُهُمْ فِي كُلِّ مَعْنَى شُبَّهُوا بِنِسَاءِ
أَنَا صِلُهُمْ عِنْدَ الْخِصَامِ فَخَلَّهْ لِّلْسَانِ هَذِي الْحَيَّةِ الرَّقْشَاءِ

“Bana gökteki burçlara verilen değeri verdin. Ben de senin yanında düşmanların kanından kana kana içtim.”

“İsyancıların etini yedim, durumum iyileşti ve zamanla şifa buldum.”

“Kendimi, altımda çabucak yok olan su kabarcıkları gibi olan halkın üstünde bir şahin olarak gördüm.”

“Sen yanındaki kardeşlerimi öyle yükselttin ki, sanki onları gökyüzündeki yıldızlar seviyesine çıkarttın.”

“Allah, zevklerinin esiri olup itaatten çıkıp isyan ettiklerinden dolayı öldürülenlere merhamet etmez.”

“Helâk olmuş o alçak kişinin arkasından kardeşlerini de onun yanına gönder. Çünkü onların hayatları ezadır ve sefihlerin dostu ölmüştür.”

“Sen, ona yardım et. Pintilikleriyle cimrilerin yanında yer alanların lâfına kulak asma.”

“Rüzgârlardan başka sana bir fayda sağlamayanı dışarıda bırak, bu kalemun gibi güneşi seyretsin.”

“Sarıklıları⁶⁵⁵ da bırak, bulutların suyu ile ıslansınlar. Babalarla övünmeyi de oğullarla bırak.”

“Eğer erkeklerin faydası gecikirse, tam anlamıyla kadına benzetilirler.”

“Ben kavga sırasında onlara karşı zehirli bir yılan gibiyim. Onları bu alaca yılanın diline bırak.”⁶⁵⁶

Daha önce kaleme aldığı ferman ile halk tarafından tepki çeken İbn Şüheyd, bu kasîdesi ile de halkın özellikle fukahânın nefretini kazanmış ve hainlikle suçlanmıştır.⁶⁵⁷

III. Hişâm da Kurtuba’yı beklenen istikrara kavuşturamayınca zaten canından bezmiş olan halk, 422/1031 yılında toplanarak III. Hişâm’ı şehri terk etmeye mecbur ettiler. Akabinde halifeliği kaldıracak⁶⁵⁸ şehrin idaresini Ebu’l-Hazm Cevher (ö. 435/1043)⁶⁵⁹ başkanlığındaki bir konseye bıraktılar.⁶⁶⁰ İbn Şüheyd’in Ebu’l-Hazm Cevher ile iyi bir ilişki içinde olduğunu düşünüyoruz. Zira Cevher ve Şüheyd ailelerinin III. Abdurrahman döneminden beri iyi ilişkiler içinde oldukları⁶⁶¹ bilinmektedir.

7. Dost ve Düşmanları

İbn Şüheyd’in aristokrat bir yazar olarak pek çok dostu olduğu gibi, bazı düşmanlarının da olması muhakkaktır. İbn Şüheyd’in hayatı hakkında bilgi veren biyografi kitapları ile onun ilmî ve edebî yönüyle ilgili olarak yapılan çalışmaların, onun dostları ve düşmanları hakkında verdikleri bilgiler yeterli değildir. Hayatının pek çok nokta-

⁶⁵⁵ Buradaki “sarıklılar” tabiri ile fıkıhçılar kastedilmektedir.

⁶⁵⁶ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 16-17; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, III/520.

⁶⁵⁷ Dozy, *Spanish Islam*, s. 587; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/282.

⁶⁵⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 348; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/283; Dozy, *Spanish Islam*, s. 589.

⁶⁵⁹ Endülüslü aristokrat bir aileye mensup olan Ebu’l-Hazm Cevher b. Muhammed b. Cevher b. Ubeydullah hakkında bk. İbnu’l-Abbâr, *el-Hulle*, II/30-34; el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, s. 260; el-Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, I/302-304.

⁶⁶⁰ İbnu’l-Abbâr, *el-Hulle*, II/33; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/155; Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 348.

⁶⁶¹ İbnu’l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238.

sında olduğu gibi, İbn Şüheyd'in bu yönü hakkında da bilinmeyen noktalar bulunmaktadır. Bu yüzden İbn Şüheyd, bürokrat bir aileden geldiği için onun o dönemlerde vezirlik, kâtiplik gibi üst düzey görevlerde bulunmuş kişilerle ilişkisi olması tabî'dir. Bu yüzden o dönemin yöneticileri hakkında bilgi veren eserleri de bu açıdan değerlendirmeye çalıştık. Elbette İbn Şüheyd'in bunlarla olan ilişkilerinin tamamını kaynaklardan tespit etmemiz mümkün değildir.

İbn Şüheyd, birkaçı dışında zamanın emirleri ve bürokratları tarafından sevilen bir insan⁶⁶² olmakla birlikte, ilim ve edebiyat ehli kişilerin çoğunluğu tarafından sevilmezdi.⁶⁶³ Bunun en önemli sebebi, onun aşırı hür düşünceli olması, avare bir yaşam tarzını benimsemesi, gayri ciddi davranışları, yarı alaycı, keskin ve cüretkâr bir dile sahip olmasıdır. Bu kişiliğine karşılık o, dostluk ve iyilik gördüğü kişilere karşı her zaman içten ve samimi duygular beslemiştir. Âmirîler ile olan ilişkilerinde de gördüğümüz gibi, kötü günlerinde dahi onların yanında olmuş ve iyiliklerini yâd etmiştir.⁶⁶⁴

İbn Şüheyd'in dostları ve düşmanları hakkında bilgi edindiğimiz en temel eser, kendisinin *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* idir. Zira o, bu risalesinde kendi hayatında önemli bir yer işgal eden şahsiyetlerin bir kısmına yer vermiştir. Bu risalede, düşmanları konusunda Câhiz ve Abdülhamid'in tâbi'aları ile İbn Şüheyd arasında şu konuşma geçmektedir:

“Senin insanlardan dolayı mükâfat görmediğin, yapılan itirazlar ve saldırılardan da bıkmadığın haberi bize ulaştı. Onlardan sana karşı en acımasız olanı kimdir? diye sorduklarında ben de, ‘Evleri yakın olan iki komşu, üçüncüsü ise musibetlerin getirdiği şerefli insanların sırtını binek edinendir’ dedim. Onlar da bana, ‘Ebû Muhammed, Ebu'l-Kâsım ve Ebû Bekr'i mi kastediyorsun?’ dediler. Ben ‘evet’ deyince, ‘Onlar hakkında neler öğrendin?’ diye sordular. Onlara şöyle cevap verdim: ‘Bunlardan Ebû Muhammed, Mustafa'nın huzurunda bana dil uzattı. Ona hoş görünmek isteyen hasetçilerden bir grup da ona yardım etti. Onların bu yaptıklarından haber-

⁶⁶² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 24; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/280.

⁶⁶³ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/58-59; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 371.

⁶⁶⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 24; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/280.

dar olunca ben de şiir söyledim.⁶⁶⁵ Ebû Bekr hakkında fazla bir şey söylemek istemiyorum, sadece onu destekleyen bir cini var demekle yetineceğim. Ebu'l-Kâsım'a gelince, benim nezdimde güvenilir bir yere sahipti. Sevgisi de gönlümde yer etmişti. Ancak bununla birlikte o bana saldırdı.”⁶⁶⁶

Bu parçada İbn Şüheyd şikâyetçi olduğu şahısları lâkaplarıyla zikretmiştir. Bu yüzden bu lâkapların kimlere ait olduğu konusunda bazı tereddütler mevcuttur. Örneğin Butrus el-Bustânî, Ebû Muhammed lâkabı hakkında şöyle diyor: “Edebiyatçılardan Ebû Muhammed lâkabının kime ait olduğunu ve İbn Şüheyd'in Ebû Muhammed İbn Hazm dışında başka bir Ebû Muhammed ile alâkasının olup olmadığını bilmiyoruz. Öte yandan onunla İbn Hazm arasında bir kavga veya anlaşmazlık olduğu konusunda elimizde bir bilgi yoktur.”⁶⁶⁷

İbnu'l-Faradî olarak tanınan ve İbn Şüheyd'in kavgalı olduğu bilinen el-Kâdî Ebû Muhammed Abdullah'ın diğer bir lâkabı ise Ebu'l-Velîd'dir.⁶⁶⁸ Bu durumda ağırlık kazanan görüş, Ebû Muhammed lâkabıyla dili oldukça keskin olan İbn Hazm'ın kastedildiği ve muhtemelen kavga etmiş olduklarıdır. Zira arkadaş olsalar bile, hasetlikten dolayı edebiyatçılar arasında bu tür kavgalar olabiliyordu.⁶⁶⁹

el-Bustânî, Ebû Bekr lâkabında şüphe ve kapalılık bulunduğunu ileri sürerek şöyle demektedir: “Belki Ebû Bekr, İbn Hazm olabilir. Onun hakkında da Şüheyd'in *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* adlı eserinin giriş kısmında yaptığı konuşmadan başka bir şey bilmiyoruz. Risalesinde, onun sözünü işittiğinde hayretler içinde şöyle demektedir: “Çocuğa hükümdarlık nasıl verildi. Hurma dallarını salladı ve ona taze hurmalar düştü.”⁶⁷⁰ Burada ismi geçen Ebû Bekr, Ebû Bekr Ubâde b. Mâissemâ (ö. 419/1028)⁶⁷¹ ya da İskimiyyat olarak da tanı-

⁶⁶⁵ Şiir için bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 122; *Dîvân*, s. 68; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁶⁶⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 122-23; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/272-73.

⁶⁶⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 28.

⁶⁶⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 28.

⁶⁶⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 29.

⁶⁷⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

⁶⁷¹ Muvaşşah türü şiiri bugün bilinen kalıplar içerisine koyan Endülüslü şair Ebû Bekr Ubâde b. Abdillâh b. Mâissemâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-

nan ve Şüheyd'i eleştirenlerden biri olan kâtip Ebû Bekr⁶⁷² de olabirir.⁶⁷³

Bize göre el-Bustânî, Ebû Bekr lâkabı ilgili olarak bir noktayı gözden uzak tutmaktadır. Bu da İbn Şüheyd'in Musta'in'in huzurunda kendisini savunurken, "Onu destekleyen bir tâbi'ası var"⁶⁷⁴ dediği Ebû Bekr ile risalesinin başlangıcında söz ettiği ve "Yemin ederim ki onun bir tâbi'ası var"⁶⁷⁵ dediği Ebû Bekr'in aynı kişi olması ihtimalidir. Zira bu iki cümlelerin hemen hemen aynı oluşu, her iki yerde de aynı şahsın kastedildiği fikrini kuvvetlendirmektedir. Bundan da anlaşılan, İbn Şüheyd'in, risalesinde hitap ettiği Ebû Bekr lâkabı ile kastettiği kişinin Ebû Bekr İbn Hazm olduğu, Ebû Muhammed lâkabı ile ise Ebû Bekr'in kardeşi ünlü fıkıhçı, şâir, filozof ve edebiyatçı Ebû Muhammed Ali İbn Hazm'ı kastettiği anlaşılmaktadır.⁶⁷⁶ Ali İbn Hazm ile İbn Şüheyd arasındaki arkadaşlık ve dostluk, çocukluk yıllarına dayanmaktadır.⁶⁷⁷ Zira Şüheyd ve Hazm aileleri seviye olarak aynı düzeyde olmalarının yanında, her iki ailenin de ikametgâhı Âmirîlerin sarayının yakınlarında yer almaktaydı. Yağmurlu bir günde kendisini ziyarete gelen İbn Hazm'ın, "Ey Efendim! Böyle bir günde sizin gibi büyük bir insan nasıl olur da beni ziyarete gelir"⁶⁷⁸ sözlerinde ve onun bu nazik davranışını dile getirdiği beyitlerinde⁶⁷⁹ sadece samimiyet ve dostluk vardır. el-Bustânî'nin de dediği gibi⁶⁸⁰, aralarında samimi bir arkadaşlık olmasına rağmen edebiyatçılar ara-

Humeydî, *Cezve*, s. 293-94; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 296-98; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/468-89; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV/52-53, 109 vd.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/30; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, I/230-31; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 373.

⁶⁷² Fitne döneminde öldürülen Endülüslü kâtip Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım İskimiyyât için bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/230.

⁶⁷³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 30.

⁶⁷⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 123; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁶⁷⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

⁶⁷⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245.

⁶⁷⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, III/149; Peres, *La Poesie Andalouse*, s. 90.

⁶⁷⁸ el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II/83.

⁶⁷⁹ Bk. el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II/83.

⁶⁸⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 29.

sında bu tür sürtüşmelerin olması normaldir.

İbn Hazm, iç isyanların olduğu 404/1013 yılında⁶⁸¹ terk etmek zorunda kaldığı Kurtuba'ya, ancak 409/1019 yılında dönebilmiştir. O, Kurtuba'dan ayrı kaldığı zaman içerisinde sürekli olarak İbn Şüheyd ile yazışmıştır.⁶⁸² Kırk yedi günlük halife V. Abdurrahman'ın dîvânında birlikte yer alan İbn Şüheyd ile İbn Hazm arasında yakın dostluğun mevcut olduğu da muhakkaktır.⁶⁸³ İbn Şüheyd, hayatının son günlerinde İbn Hazm'a gönderdiği şiirinde⁶⁸⁴ öldükten sonra kendisini unutmamasını ve yâd etmesini de aralarındaki ilişkinin ne denli samimi olduğunu göstermektedir. Durum her ne olursa olsun İbn Şüheyd'in Musta'in döneminde bazı edebiyatçıların aleyhinde olmaları nedeniyle sıkıntı çektiği⁶⁸⁵ kesinlik kazanmaktadır.

İbn Şüheyd'in samimi arkadaşlarından bir diğeri ise, Hazm ailesinin başka bir üyesi olan Ebû Muhammed ve Ebû Bekr'in amca çocukları olan Ebû Muğîra Abduvahhâb İbn Hazm (ö.420/1029)'dır.⁶⁸⁶ Aralarında çocukluk yıllarına dayanan bir yakınlık vardı.⁶⁸⁷ Daha sonraki dönemlerde de beraberlikleri devam eden bu iki arkadaş, V. Abdurrahman tarafından oluşturulan dîvânda beraber görev yapmışlardır.⁶⁸⁸

⁶⁸¹ Pellat, "İbn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 51.

⁶⁸² İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/116; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/157; Pellat, "İbn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 55; Peres, *La Poesie Andalous*, s. 90.

⁶⁸³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 25; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/50, 329; Pellat, "İbn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 57-58; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, III/144; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 371.

⁶⁸⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 110-11; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/283.

⁶⁸⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 17.

⁶⁸⁶ Kâtip ve şair Abdülvahhâb b. Ahmed b. Abdirrahmân b. Sa'îd b. Hazm b. el-Muğîra hakkında bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; el-Humeydî, *Cezve*, s. 291-92; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 393-94; İbn Beşkuval, *es-Sıla*, II/380-81; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/132-166; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 22-24; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/620-21; Pellat, "İbn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 57.

⁶⁸⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 25; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 22; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/283; Pellat, "İbn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 57.

⁶⁸⁸ Pellat, "İbn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 57.

İbn Şüheyd'in söz ettiği üçüncü isim Ebu'l-Kâsım, İbnu'l-İflîlî olarak tanınan İbrahim b. Muhammed b. Zekeriyâ el-Kurtubî (ö. 441/1049)'dir.⁶⁸⁹ Ebu'l-Kâsım yaşıca İbn Şüheyd'den daha büyüktü. Zira o, 352/963 yılında Kurtuba'da doğmuştu. Edebiyat ve şiir tahsil eden Ebu'l-Kâsım, doğulu birçok şairin dîvânını şerh etmekle⁶⁹⁰ edebiyatçıları arasında haklı bir şöhrete kavuşmuştur. İbn Şüheyd ile ilişkisi oldukça eskiye dayanmalıdır. Çünkü İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*de İflîlî'ye nispet ettiği cinin şahsında İflîlî'yi gerçek fiziksel özellikleriyle, "orta boylu, kısa saçlı, şişkin burunlu, aksayarak yürüyen, önüne bakan ve burnunu kıvıran biri"⁶⁹¹ olarak tasvir etmektedir:

Fitne döneminde İflîlî de İbn Şüheyd gibi Kurtuba'yı terk etmiş olabilir. Bu konuda elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak onun da, birçok bürokrat gibi Hammûdîlere yaklaştığını görüyoruz. İbn Şüheyd, İflîlî'ye yazdığı risalesinde şöyle demektedir:

"Senin başına gelen kötülükleri ve hayatına giren alçak adamın kimliğini araştırdım. Bana bu kişinin İbn Feth⁶⁹² olduğu söylendi. Araştırmayı derinleştirdim ve detaylıca durumu inceledim. Sonunda senin nezdindeki saflığımı bulandırmanın ve değerimi düşürenin onun olduğunu anladım. Bunun üzerine şöyle dedim: Bu olay burada başımıza geldi. Bu kinci ve alçak yay tarafından vurulduk. Bu kaba ve hayvan insanla aramızdaki hikâye uzundur."⁶⁹³

İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*de İbnu'l-İflîlî'den şöyle bahsetmektedir:

⁶⁸⁹ İbnu'l-İflîlî veya İflîlî olarak tanınan Endülüslü dil ve nahiv bilgini Ebu'l-Kâsım İbrahim b. Muhammed b. Zekeriyâ el-Kurtubî hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 151-52; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 213; İbn Sa'id, *el-Muğrib*, I/72-73; İbn Beşkuval, *es-Sıla*, I/93-94; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/241-42; III/230; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/12; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/282; Er, "İflîlî", *DİA*, XXI/512-13.

⁶⁹⁰ İbn Beşkuval, *es-Sıla*, I/93.

⁶⁹¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 124; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁶⁹² Büyük bir ihtimalle bu şahıs, Yahyâ b. Ali b. Hammûd'un danışmanlarından olan ve İbnu'l-Faradî'nin arkadaşı Ca'fer b. Feth olabilir. Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/214.

⁶⁹³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/214.

“Muhammed b. Abdurrahman Müstekfî⁶⁹⁴, İbn Burd’dan⁶⁹⁵ sonra İflîlî’yi kâtipliğe getirdi. Ancak İflîlî’nin üslûbu hafif kaldı. Çünkü o, üstatların zorlanmış üslûbunu takip ediyordu. Yaratılıştan yetenek sahibi olan kâtiplerin yöntemini uygulamadı ve onlara rağbet etmedi.”⁶⁹⁶

İbn Şüheyd, İbnu’l-İflîlî’ye karşı büyük bir saygı ve hürmet beslemesine rağmen, daha önce de belirttiğimiz gibi edebiyatçılar arasında ilmi konularda görüş ayrılıklarının olması, istenmese de zaman zaman onları birbirine düşman hâle getirmektedir. İbn Şüheyd, ona karşı kızgınlığını şöyle dile getirmektedir:

“Bu grupta Ebu’l-Kâsım’dan başka herhangi bir kimse de gariplik yoktur. O, sanat bakımından bu gruptakilerden ileri bir durumdadır. Onlara bol miktarda mal verdi. Aralarına katıldığı şairlerden yeteneği, yazarlardan ve kâtiplerden de gurur ve zerafeti aldı. Matematikçilerle düşüp kalkarak delil getirmek yöntemlerinden istifade etti. Münazaracıardan kuralları öğrendi, sözün esaslarını tanıdı. O, bütün ilimlerin avucunun içerisinde olduğunu, ciddiyetin ve şakanın tamamen kendisine ait olduğunu ve kendisinden alındığını iddia eder. O, bu grup içinde en kinci olan insandır. Endülüs’te kendisinden başka iyiliksever ve iyilik yapan, ondan başka şan şöhrat sahibi biri olmaması için elinden geleni yapar. Benim onun hakkındaki görüşüm, Cilikiye⁶⁹⁷ veya İslâm topraklarının dışında bir yerde ikamet etmesidir. Öyle ki bir hatibe ait bir sözü, bir şaire ait fısıltıyı duymasın ve orada sıradan bir insan olsun. Şaşılabacak bir diğer konu da, kâtiplerimizin her biri, sultanlar için yazılar yazdılar, her şair de onları metretti. Ancak bunlara ait risaleler ve şiirler rivayet edilmedi. Bu konuda kendisinin şiir ve risalelerinin rivayet edilmesi için çaba sarf ettiyse de, bu isteğine hiçbir öğrenci rağbet etmedi. Camilerdeki çocuklara üzüm kurusu, hanlardaki kadınlara dudaklarını boyamaları için ceviz kabuğu satın alsada mahrum yine mahrumdur. Bu iki tabakaya mensup insanlar, kendi şiirlerini söyleyip ahlaklıklarını dinledikleri gibi, İflîlî’nin de yaptıklarını sergiler, şiirlerini ve risalelerini rivayet

⁶⁹⁴ V. Abdurrahmân’dan sonra hilâfete geçen III. Muhammed b. Abdurrahman kastedilmektedir. Bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/847.

⁶⁹⁵ İbn Burd el-Asgar kastedilmektedir. Bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 115-16; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/486-535.

⁶⁹⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/282.

⁶⁹⁷ Mûsâ b. Nusayr’ın Endülüs’ü fethinde batıda ulaştığı en uzak nokta olan, İspanya’nın kuzey batısında sahil kenarında bir yerleşim merkezi Cilikiye hakkında bk. Yâkût, *Mu’cem*, II/157.

ederler ve onun şiirleri ile yol kenarında çeşme başlarında ve çöplüklerde şarkı söylerler. O, yeryüzünün eşi benzeri olmayan en cimri kişisidir. Biz ona karşı saygıda kusur etmeyiz. Ancak gençlerimizden bazılarının onun hakkında, ‘Onun yürüyüşü bir edebiyatçı yürüyüşü, yüzü de bir edebiyatçı yüzü değildir. Oturduğu bir âlime, burnu da bir yazara yakışmadığı gibi, nağmeleri de bir şairin nağmeleri gibi değildir’ demeleri onu tedirgin etmiştir.”⁶⁹⁸

İbn Şüheyd, başka bir yerde de Kur’ân’dan iktibasla İbn Feth’ten “maymun adam”⁶⁹⁹ diye bahsedecek kadar ileri gitmiştir.⁷⁰⁰ O, en çok nefret ettiği kişiler arasında olan, fesatlıkları ile İbnu’l-İflîl ile aralarını açan ve onu aleyhine çevirmeyi başaran İbn Feth’i şöyle hicvetmektedir:

“İnsanlar daha önce bunun gibi boynuzlu bir maymun görmediler.”⁷⁰¹

“Bu maymunun ne kendisine söylenen sözü anlamaya, ne de ortaya iyi bir söz söylemeye kabiliyeti vardır... O, haramı helâl edinmiş, günah ve kötülük kazandıklarında kendilerine, “Aşağılık maymunlar olun! Biz bunu, hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, takva sahiplerine de bir öğüt vesilesi kıldık”⁷⁰² denen İsrail oğullarının artığıdır. Şayet onun soyu, cömertlikleri ile beni fakir yapan, nimetleri ile küçülten Hişâm sülâlesinden gelmeseydi, yuvasına bir kötülük düşünür, yağmacı ve talancı bir grupla onun evine gider, Allah’ın Lût kavmine uyarı mâhiyetinde vahyettiği âyet-i kerimeyi⁷⁰³ göz önüne alarak evini yakar, altını üstüne getirirdim. Bize göre o ev, ahlâksız kızların toplandığı, kadınların mehir karşılığı bazı erkeklerle nikâhlandığı, aşk balıklarının yüzdüğü bir havuzdur... Allah sizi bu maymunun şerrinden korusun.”⁷⁰⁴

Daha sonra İbn Şüheyd, İbn Feth ile İbnu’l-Faradî arasında bir yakınlık kurarak, onun el-Faradî’nin sütkardeşi⁷⁰⁵ olduğunu söyle-

⁶⁹⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/241-42.

⁶⁹⁹ Bk. Bakara, 2/65-66.

⁷⁰⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 175; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/215; Dickie, “İbn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/269.

⁷⁰¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 175-76; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/215.

⁷⁰² Bk. Bakara Sûresi, 2/65-66.

⁷⁰³ Söz konusu âyet şöyledir: “Emrimiz gelince, oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine pişirilip istif edilmiş taşlar yağdırdık.” Hûd Sûresi, 11/82.

⁷⁰⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/215-16.

⁷⁰⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/274; Abbas, *Târîhu’l-edebî’l-Endelüsî*, I/281.

mektedir. O, en büyük düşmanlarından biri olan ve kimya ile ilgilenen el-Faradî hakkında şu hikâyeyi anlatmaktadır:

“Bir gün onun bu yönünü bilmeden, onu görüp rahatlamak ve ona bir şeyler sormak için kendisine gittim. Kapısı açıktı ve kapıcı yerinde yoktu. İçeri girdim, kendisini ilk kez orada gördüğüm cahil bir çocuk bana doğru gelerek, uzun süredir beni beklediklerini söyledi ve beni önüne kattı. Girişi geniş bulut kümesi gibi bir dumanın sardığı ve çok değişik kokuların yayıldığı bir eve gelene kadar yürüdüm. Birden aklıma, “*Şimdi sen, göğün insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle. Bu, elem verici bir azaptır*”⁷⁰⁶ âyeti geldi. Kötü bir duyguya kapıldım ve oradan kaçmak istedim. Sonra döndüm, bir de ne göreyim; kendimi köz yığınları arasında buldum. Daha sonra içerisinde sanki saf saf dizilmiş, ellerinde de av köpekleri ve çekiçler tutan siyah sakallı hayaletlerin bulunduğu bir eve götürüldüm. Beni gördüklerinde, ‘Bu davetsiz gelen şahıs sizi ifşa etti, derhal onu öldürün’ diye bağırıyorlardı. Ölümü düşündüğümde korktum ve gülererek onlara şöyle dedim: ‘Nimet sizi yoldan çıkardı. Çünkü hikmet yolundan sizin haberiniz yok. Kimi istediğimizi bilmeden böyle mi acele ediyorsunuz?’ Bana kim olduğu sordular. Ben de onlara, ‘Ağrıyı alıp onu çekiçle ezen, zekâsı sayesinde her şeyin özünü bulan ve babaları, çocukları ile müjdeleyen kimseyim’ dedim. Bunun üzerinde bana, ‘Ateşle mi, su ile mi?’ dediler. Bende, ‘her ikisi ve hava ile’ diye cevap verdim. Özür dileyerek beni karşıladılar... ‘Ebû Abdillâh nerede?’ diye sorduğumda, kıymetli taşın yağını çıkarmak için köşesine çekildiğini söylediler.”⁷⁰⁷

Süleyman el-Musta’in’in ilk kez tahta çıkacağı dönemlerde İbn Şüheyd, onu İbnu’l-Faradî konusunda uyarmak ve tedbirli olmasını sağlamak amacıyla bir şiir yazmıştı. Ancak siyasî gelişmeler Süleyman’ın tahta çıkışını geciktirince İbn Şüheyd de bu şiiri kendisine göndermekten vazgeçmiştir.⁷⁰⁸ Ancak bunları anlattığı bir arkadaşının, sırlarını saklamayıp İbnu’l-Faradî’ye yetiştirmesi, onun İbn Şüheyd’e olan kininin daha da artmasına ve her fırsatta onu mahvetmeye çalışmasına neden olmuştur. İbn Şüheyd bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Bu hadiseyi epey bir süre gizledikten sonra kendine güven

⁷⁰⁶ Duhân Sûresi, 44/10-11.

⁷⁰⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/221-22.

⁷⁰⁸ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 119.

duyabileceğim birisine anlattım. Ancak o sözünde durmadı. Sanki sırrımı rüzgâra vermiştim... Olan olmuş, sırrım ona varmış ve bana karşı düşmanlığı daha da artmıştı. Nitekim benden intikam almaya karar verdi. el-Mustahzir zamanında bu pis herifin bana karşı olan düşmanca tutumu gittikçe arttı. Beni yok etmek ve sindirmek için her çareye başvurdu. Fakat kader onun amacına ulaşmasına engel oldu.”⁷⁰⁹

Daha sonra İbn Şüheyd’in Mucâhid ile yakınlaşmaya ve onu İbnu’l-Faradî konusunda uyarmaya çalıştığını görüyoruz. Mucâhid Muvaffak’a yazdığı bir risalesinde ona şöyle hitap etmektedir:

“el-Muvaffak -Allah onu daim etsin-, böyle bir sıfatı olan ve aramızda anlattığım ve izah ettiğim hususlar geçen bir adama nasıl olur da kulak asabilir? Bu pis herifin benim hakkımdaki sözünü ve benim hakkımda söylediği yalanları kabul etmekten ve onun düşmanlığından Allah beni kurtarsın. Kendi iyiliği için onun tarafına dikkatlice baksın ki, kötülerin en kötüsü ve zayıfların en zayıfı olduğunu görsün.”⁷¹⁰

İbn Şüheyd’in çevresinde bu sefer de Ebû Abdillâh İbn Hannât’ı görüyoruz. Hammûdîler ile yakın ilişki içinde olan Hannât, âmâ olmasına rağmen III. Hişâm tarafından kâtipliğe getirilmiştir.⁷¹¹ Edebî ilimlerin yanı sıra tıp, astronomi, kozmoloji ve felsefe alanında⁷¹² da söz sahibi olan İbnu’l-Hannât ile İbn Şüheyd arasındaki münakaşa ve münazaralar oldukça sert ve ağır bir dille yapılmaktaydı.⁷¹³ Bu zıtlığın temel nedeni, beyân konusundaki görüş ayrılığı, aileler arasındaki seviyenin aynı olmaması ve farklı karakterlerde olmalarından kaynaklanmaktaydı. İbnu’l-Hannât, İbn Şüheyd’in edebî karakterini çizerken bu ayrılıkları çok belirgin şekilde ortaya koymaktadır:

“Fazla ayrıntıya girmek zorlama, özetlemek ise hikmettir. Düşüncelerin özü, sözün hedeflerini elde etmede kullanılan bir ok gibidir. Kardeşimiz Ebû Âmir, çok detaya iniyor ve şiiri de çok uzatıyor. Bunları yaparken edebiyatta ve hitabette kesin hüküm verme konu-

⁷⁰⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/222-23.

⁷¹⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/224-25.

⁷¹¹ İbn Sa’îd, *el-Muğrib*, I/123.

⁷¹² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/438.

⁷¹³ el-Humeydî, *Cezve*, s. 57; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/437.

sunda kendisi dışındakileri geçtiğini düşünerek kibirleniyor. Edebiyat hocalarına kusur bulmakta ve büyük âlimleri de cahillikle suçlamaktadır.”⁷¹⁴

İbnu'l-Hannât, övündüğü bir şiirini, İbn Şüheyd'in burnunu sürtmek maksadıyla bir arkadaşına göndererek şöyle demektedir:

“Bu şiiri kardeşim Şüheyd'e oku. Sonra da, ondan bu şiire aynı vezin ve kafiye, aynı sertlik ve yumuşaklıkta bir şiirle karşılık vermesini iste. Göreceksin ki bu şiir, onun kulaklarında çan gibi çınlayacak, kendisi dışındakilerin üstünlük ve kıymetini anlayacaktır.”⁷¹⁵

İbnu'l-Hannât'a, III. Hişâm'ın nasıl biri olduğu sorulduğunda,

“Beni kâtipliğe seçmesi, İbn Şüheyd'i de kendisine arkadaş edinmesi, onun nasıl biri olduğunu anlatmaya yeter. Zira ben âmâyım. İbn Şüheyd de sağırdır.”⁷¹⁶ demiştir.

Ancak aralarındaki bu çekişmelere rağmen İbnu'l-Hannât, İbn Şüheyd'in ölüm haberini duyduğunda ağlamaktan ve onun için ağıt yakmaktan kendini alamamıştır.⁷¹⁷

İbn Şüheyd'in düşmanları arasında ön sırayı alan bu kişiler, onun uykusunu kaçırdılar, siyasî ve sosyal hayatını aşağıladılar, itiraz ve saldırılarıyla edebî hayatını zedelemeye çalıştılar. Ancak bu kişiler, bu davranışlarının bir sonucu olarak onun şiir ve risalelerinde yer alarak bir noktada İbn Şüheyd'in edebî tenkit sahasındaki ilerlemesine, bundan da öte ünlü eseri *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*i telif etmesine neden oldular.

Kuşkusuz İbn Şüheyd'i sevmeyen, iyi ilişkileri olan ve kendisini seven kişiler sadece burada zikrettiğimiz kişilerle sınırlı değildir. Biz burada onun günümüze ulaşan edebî ürünlerinde zikrettiği isimler üzerinde durduk. İbn Şüheyd'in dostu olduklarını düşündüklerimiz arasında, *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*de kendisinin de zaman zaman

⁷¹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 36; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/440, 443; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/290.

⁷¹⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/440.

⁷¹⁶ Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/280-81.

⁷¹⁷ el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/263.

bahsettiği olaylardan zikredilen kişiler arasında bulunan Kâdî İbn Zekvân, kâtip Ebû Hafs b. Burd (ö. 450/1058)⁷¹⁸, Ebu'l-Asba' el-Kureşî, Ebu'l-Velîd ez-Zecâlî⁷¹⁹, Ebû Ca'fer İbnu'l-Lumâî (ö. 465/1073)⁷²⁰ ve vefatında İbn Şüheyd'in mersiye söylemiş olduğu⁷²¹ Hasan b. Mâlik b. Ebî Abde (ö. 420/1029)'yi de sayabiliriz.⁷²²

Bu açıklamaların ışığı altında İbn Şüheyd'in, dönemindeki hükümdarlar da dâhil olmak üzere devletin üst düzey yöneticileri ile yakın ve samimi ilişkileri olduğunu görüyoruz. Bunların başında ise Âmirîler gelmektedir. Özellikle Mu'temen ile olan yakın ve samimi ilişkileri vefatına kadar devam etmiştir. Karşılıklı yazışmalarında her ikisi de bu duygularını ortaya koymuşlardır. Emevîlerden ise ilim ve edebiyat aşığı olan V. Abdurrahman ile olan ilişkileri, onun bakanı olacak derecede iyi idi.⁷²³ Hammûdîlerden ise Yahyâ b. Ali, İbn Şüheyd'e çok yakınlık göstermiştir. En kötü günlerinde ona el uzatmış, fitne ile kasıp kavrulan Kurtuba'dan çıkmasını ve kendi karargâhı Mâleka'da ikametini sağlamıştır.⁷²⁴

8. Son Günleri ve Ölümü

İbn Şüheyd, 425/1034 yılı başlarında henüz kır küç yaşlarında iken felç oldu. Kaynaklar, bu rahatsızlığının tüm vücudunu sarmadığını, kısmî felç olduğunu ve bu durumun beyinde ve edebî yeteneği üzerinde herhangi bir olumsuz etki yapmadığını bildirmektedirler.

⁷¹⁸ Dönemin divân kâtiplerinden olan Ebû Hafs b. Burd el-Asgar hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 107-108; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 153; Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, V/41-42; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/486-535; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/86-91; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/545-46; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/206.

⁷¹⁹ İbn Şüheyd'in yakın arkadaşı olan Ebu'l-Velîd ez-Zecâlî hakkında bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 20; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/376.

⁷²⁰ Dönemin yazarlarından olan Ebû Ca'fer Ahmed b. Eyyûb el-Lumâî hakkında bk. İbn Hâkân, *Matmah*, s. 25; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 505; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/617-42; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/446-47; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/196 vd.

⁷²¹ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 143; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁷²² Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/285.

⁷²³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/50.

⁷²⁴ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 138; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

Öte yandan onun hastalığı esnasında yazmış olduğu şiirler de bunu göstermektedir. İbn Bessâm, onun hastalığı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“O, hareket etmekten ve sağa sola dönmekten âciz değildi. Yürüyeceği zaman dayanmak için ya bir bastona ya da bir insana ihtiyaç duyuyordu.” İbn Hâkân da, onun bu günlerinde tahtırevanda taşındığını belirtmektedir. Bazı kaynaklar ise, onun bu rahatsızlığına ilâveten nefes darlığı çektiğini de nakletmektedirler.

Arkadaşlarının sık sık kendisini ziyaret ettiği bu dönemde onlara şiirler söyleyerek geçmiş günlerini yâd etmiştir. Bazı meseleleri halletmelerinde onlara yardımcı olmuştur. Bu dönemde yazdığı şiirler onun en mükemmel ürünleri arasında yer almaktadır. Gerçek zekâ ve dehasını ortaya koyduğu bu şiirlerde Allah ile yüzyüze gelip hayatını gözden geçirerek, tamamen değersiz addettiği ikiyüzlülükten uzak, açık sözlülükle sade bir çizgi sergilemiştir. Mu'temen'e gönderdiği bir şiirinde yaşadığı hayatı ve zamanı şöyle hatırlamaktadır:

“Orada geçen yaşantımın anılarına döndüm ve kendimi o yaşantının içerisinde hissettim.”

“Gençliğimin baharında harcadığım zamana gittim, bu sayfaları kat ederek bir süre ağladım.”

Hastalığının ağırlaştığı bir dönemde Ebû Muhammed İbn Hazm'a yazdığı ve Endülüs şiirinin şaheserlerinden kabul edilen⁷²⁵ bir şiirinde, geçmiş hayatı bir anda gözlerinin önünden akmakta ve çıktığı yoldan geri dönüşün olmadığını hissetmektedir:

“Ben ölüm zamanım geldiğinde sanki dünyada bir kıvılcımın parlama süresi kadar yaşadığımı hissettim.”

“Allah'ın selâmı üzerine olsun. Ben ayrılıyorum. Ayrılan sevgiliden geriye kalanlar sana yeter.”⁷²⁶

Geçmiş günlerini hatırladığında zaman zaman pişmanlık duymakta ve elinden kaçırdığı fırsatlar için üzülmemektedir:

⁷²⁵ Dickie, “İbn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/292.

⁷²⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 116; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

تَأَمَّلْتُ مَا أَفْنَيْتُ مِنْ طُولِ مُدَّتِي فَلَمْ أَرَهُ إِلَّا كَلَمَحَةً نَاطِرٍ
وَحَصَلْتُ مَا أَذْرَكْتُ مِنْ طُولِ لَدَّتِي فَلَمْ أَلْفِهِ إِلَّا كَصَفْقَةِ خَاسِرٍ
وَمَا إِلَّا رَهْنٌ مَا قَدَّمْتُ يَدِي إِذَا قَادَرُونِي بَيْنَ أَهْلِ الْمَقَابِرِ

“Hayatımdan harcadığım zamanları düşündüm. Bu sürenin bir anlık bakış kadar kısa olduğunu anladım.”

“Elde ettiğim bütün şeyleri ve lezzetleri bir araya topladığımda, onların zarar eden bir ticaretten başka bir şey olmadığını gördüm.”

“Beni mezar sakinleri arasına bıraktıklarında, önceden yaptıklarımın rehinden başka bir şey değilim.”⁷²⁷

Hastalığı iyice ağırlaşmış kendisini evinde hapsedilmiş gibi hissettiğinde daha da karamsarlığa kapılarak durumundan şöyle şikâyetçi olmaktadır:

“Hastalık ayaklarımı çok zayıflattığı için baston bile bana yardım edemez oldu ve evden çıkamıyorum.”⁷²⁸

Öleceğine kesinlikle inandığında, hayat felsefesinin değiştiğini ve dünya zevklerinin bir işe yaramadığını ifade etmektedir. Yeniden dünyaya gelme şansı olsaydı, daha farklı bir yaşamı tercih edeceğini şu beyitlerinde dile getirmektedir:

“Yaşamın başını alıp gittiğini gördüğümde ve hiç şüphesiz ölümün de bana yetişeceğine inandığımda”

“Rüzgârın estiği bir dağın tepesinde çukur bir yerde olmayı temenni ettim.”

“Tek başıma huzurlu bir hayat yaşayıp ekin ekmek ve dağların vadilerinden akan sulardan içmek isterdim.”⁷²⁹

Daha sonra ise ölümden korkmadığını şöyle ifade etmektedir:

“Ey iki arkadaşım! Şuna inanın ki ölümü bir kez isteyen varsa onu

⁷²⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/332.

⁷²⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

⁷²⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 110; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329; Mubarek, *en-Nesru 'l-fennî*, II/374.

ben elli kere istedim.”⁷³⁰

Ölümü yaklaştığında karamsarlığının korkuya ve umutsuzluğa dönüştüğünü ve intihar⁷³¹ etmeyi bile düşündüğünü görüyoruz:

“Öyle ki karanlıkta kendimi öldürmeyi düşündüm. Ey ahali! Bunu daha önce herhangi bir insan istedi mi?”⁷³²

Başka bir şiirinde bu düşüncesini açıkça itiraf etmektedir:

“Kendime acıyorum ve ağlıyorum. Zira zor günlerimde onu öldürmeye niyet ettim.”⁷³³

Ancak sağlığı çok kötü bir durumda olsa da, hayata olan güçlü bağlılığı onu böyle bir yola başvurmaktan alıkoymuştur. Aşağıdaki beyitlerde de ifade ettiği gibi, kaderi ve vadesi geldiğinde ölüme rıza göstermektedir:

“Ölümün ısırdığı ve ölüm okunun da gözüne isabet ettiği gençten si-ze selâm olsun.”

“Ölüm pençesi onun canını alırken içimdeki yaşama sevinci bu ayrılığı kolaylaştırıyor.”⁷³⁴

Başka bir şiirinde ise bu duygularını şöyle dile getirmiştir:

“Zamanı geldiğinde benim ölmem şaşılacak bir şey değildir. O zaman benim durumum, sonumun nasıl olacağını doğrular.”

“Ancak benim içimde kordan sıçrayan kıvılcımlar gibi bir aşkın var olması şaşılacak bir şeydir.”

“Ve o aşk, ölüm canımı kucaklarken beni hareketlendirir ve canım boğazımdan çıkmak üzereyken bile beni heyecanlandırır.”⁷³⁵

Aşağıdaki şiirinde ise bu durumu Allah’ın takdiri olarak düşündüğünü ve ilâhî kadere rıza gösterdiğini görüyoruz:

⁷³⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 110; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

⁷³¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 19; Mubarek, *en-Nesru’l-fennî*, II/372; Dickie, “İbn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/290.

⁷³² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 186; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/331.

⁷³³ İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 19; *Dîvân*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/328.

⁷³⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 127; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

⁷³⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 74; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/332.

“Her durumda Allah’ın takdirine rıza gösterdim ve O’nun hüküm vermedeki adaletine kanaat getirdim.”⁷³⁶

Başka bir şiirinde ise bu duygularını şöyle ifade eder:

“İlâhî emir ve irade ile bana gelen belâdan Allah’a sığınırım.”⁷³⁷

Ölümü bu kadar yakından hissettiğinde, yaptıklarından dolayı Allah’tan af dilemeyi de ihmal etmiyor:

“Bildigi hakikatlerden ve daha önce yaptığım günahlardan dolayı Allah’a sığınıyorum.”⁷³⁸

Kendini ölüme iyice hazırlayan İbn Şüheyd, aşağıdaki mısraları ile bir metanet örneği sergilemektedir:

“Toprak kemiklerimin üzerindeyken beni andıklarında buluttan yağmur boşalırcasına gözlerden yaşlar akar.”

“Derler ki: Büyük insan Ebû Âmir öldü. Ondan önce Ebû Âmir’in babaları da ölmüştü.”

“Ölüm zamanı geldiğinde, ne iyi bir hatibin seci’li sözlerine, ne de iyi bir şairin mısralarına itibar gösterilmez.”⁷³⁹

Burada zikrettiğimiz mısralar, İbn Şüheyd’in arkadaşlarına gönderdiği şiirlerinden alınmıştır. Bu şiirlerde İbn Şüheyd, arkadaşlarına veda ediyor ve onlardan öldükten sonra kendisini unutmamalarını istiyor. Ebû Muhammed Ali b. Hazm’a yazdığı bir şiirinde bu isteğini açıkça ifade etmektedir:

“Darlığa düştüğümde ve dertlerim olduğunda benim sağ kolum olan İbn Hazm’a kim haber verecek?”

“Beni kaybettiğinde bana ağlamayı, beni methetmeyi, benim günlerimi ve iyi huylarımı zikretmeyi unutma.”

“Öldükten sonra anılırsam rahat ederim. Bu rahatlıktan beni mahrum etmeyiniz. Bu hasta için bir ilâç gibidir.”⁷⁴⁰

Son şiirlerinden birinden aldığımız aşağıdaki mısralarında İbn

⁷³⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/328.

⁷³⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 186; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/331.

⁷³⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 111; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/329.

⁷³⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/332.

⁷⁴⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 110-11; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/329.

Şüheyd arkadaşlarına şöyle veda etmektedir:

“Arkadaşlarımı ve onların sohbetlerini, şeref ve şan sahibi gençleri Allah’a emanet ediyorum.”⁷⁴¹

İbn Şüheyd, ölümünden yirmi gün önce hiç hareket edemez bir duruma gelmiştir. İbn Bessâm’ın deyimiyle âdeta taş kesilmiştir.⁷⁴² En küçük bir harekette dahi büyük acılar hissetmiş olacak ki, daha önce de zikrettiğimiz gibi, bir ara canına kıymayı⁷⁴³ bile düşünmüştür. Bazı kaynakların, İbn Şüheyd’in aklî dengesini kaybettiği⁷⁴⁴ iddiaları, muhtemelen onun bu davranışından kaynaklanmaktadır.

İbn Şüheyd, 29 Cumâda’l-ûlâ 426 (12 Nisan 1035) tarihinde 43 yaşında iken vefat etmiştir.⁷⁴⁵ Cenazesi kalabalık bir topluluk tarafından defnedilmiştir. İbn Bessâm bu kalabalığı anlatırken, “Onun kabrindeki kalabalık, daha önce hiç kimsenin mezarında görülmemişti”⁷⁴⁶ demektedir.

İbn Şüheyd, cenaze namazının sade bir törenle Ebû Amr el-Hassâr⁷⁴⁷ isminde mütedeyyin bir arkadaşı tarafından kıldırılmasını vasiyet etmesine rağmen bu isteği dikkate alınmamıştır.⁷⁴⁸ Görkemli bir cenaze töreninden sonra bu görevi, Ebû Hazm Cevher b. Muhammed b. Cevher yerine getirmiş ve İbn Şüheyd Ümmü Seleme mezarlığına defnedilmiştir.⁷⁴⁹ İhsan Abbas, İbn Şüheyd’in vasiyetleri arasında mezarının tuğla ile örülmesi ve üzerinde odun vb. malzeme

⁷⁴¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 115; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333.

⁷⁴² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/328; Mubarek, *en-Nesru’l-fennî*, II/371.

⁷⁴³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/328; Mubarek, *en-Nesru’l-fennî*, II/372.

⁷⁴⁴ el-Humeydî, *Cezve*, s. 136; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193.

⁷⁴⁵ el-Humeydî, *Cezve*, s. 135; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/33; Yâkût, *Mu’cemu’l-udebâ*, III/221; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/118; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I/479; Sezgin, *GAS*, II/697-98; Kehhâle, *Mu’cemu’l-müellifîn*, I/302.

⁷⁴⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/335; İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, III/230; İbn Sa’îd, *el-Muğrib*, I/85.

⁷⁴⁷ Ebû Amr el-Hassâr hakkında bk. ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193.

⁷⁴⁸ ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193; Abbas, *Târihu’l-edebi’l-Endelüsî*, I/289; Dickie, “İbn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/295.

⁷⁴⁹ el-Humeydî, *Cezve*, s. 135; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193.

konulmadan toprakla örtülmesi isteğinin bulunduğunu söylemektedir.⁷⁵⁰

İbn Şüheyd'in ölümü şüphesiz birçok şair ve edebiyatçıyı üz- müştür. Zira birçok ve şair ve edebiyatçı üzüntülerini dile getiren şiirler ve makaleler yazmışlardır.⁷⁵¹ Bunlardan Endülüs'ün yetiştirdi- ği en büyük şairlerden İbn Burd el-Asgar, İbn Şüheyd'in ölümünden duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirmektedir:

“Gözlerim hangi özelliğinden dolayı sana ağlasın. Benim onları sa- yacak gücüm yok.”

“Yıldızlara kadar varan gücüne mi, yoksa üstün faziletlerine mi?”

“Yoksa fırtınalarla koşan yarış atı gibi akmaya devam eden cömertli- ğine mi?”

“Ya da kâğıtlarda beyân çiçeklerini toplayan kalemin için mi?”

“Şüheyd ailesi dünyada onunla meşhur oldu. Allah dışında herkes fânîdir.”⁷⁵²

Gerçekten de İbn Burd'un söylediği gibi, İbn Şüheyd'den sonra bu aile silinip gitmiştir.

İbn Hâkân ise İbn Şüheyd hakkında o kadar iyi düşünmektedir ki, onun tamamen günahlarından arınarak öldüğünde hiç şüphe et- memektedir. O şöyle der: “Hayatının sonlarında onu yakalayan hasta- lık birkaç yıl sürdü. Sanıyorum Allah ona bu hastalığı vermekle onu günahlarından arındırmak istedi. Bu hastalığı, onun için açıkça bir yardımcı yaptı.”⁷⁵³

Hayatının son dönemlerinde yazmış olduğu şiirlerine baktığı- mızda İbn Şüheyd'in Allah'a yöneldiğini ve günahlarından ötürü mağfiret dilediğini görüyoruz.⁷⁵⁴

İbn Şüheyd, arkadaşı Ebu'l-Velîd ez-Zecâlî'nin kabrinin yanına

⁷⁵⁰ Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/289.

⁷⁵¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/445-57.

⁷⁵² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/335-36.

⁷⁵³ İbn Hâkân, *Matmah*, s. 21.

⁷⁵⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333.

defn edilmeyi,⁷⁵⁵ ve mezar taşına da şu şiir ve vasiyetin yazılmasını vasiyet etmiştir:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. “*De ki: Bu pek büyük bir haberdır. Siz ondan yüz çeviriyorsunuz.*”⁷⁵⁶ Burası günahkâr Ahmed b. Abdilmelik b. Şüheyd’in mezarıdır. O, Allah’tan başka ilâh olmadığına, Allah’ın tek olduğuna, eşi ve benzeri olmadığına, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Allah’ın kulu ve resûlü olduğuna, cennetin, cehennemin ve öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna, kıyâmet gününün hiç şüphesiz geleceğine, Allah’ın kabirdekileri dirilteceğine inanarak ve şehadet ederek filân sene filân ayda öldü.”⁷⁵⁷

İbn Şüheyd’in mezar taşına yazılmasını istediği şiiri ise şöyledir:

يَا صَاحِبِي قُمْ فَقَدْ أَطَلْنَا أَتَخُنْ طُولَ الْمَدَى هُجُودُ؟
فَقَالَ لِي: لَنْ نَقُومَ مِنْهَا مَا دَامَ مِنْ فَوْقِنَا الصَّعِيدُ
تَذَكَّرْكُمْ لَيْلَةً لَهَوْنَا فِي ظِلِّهَا وَالزَّيْمَانُ عِيدُ
وَكَمْ سُرُورٍ هَمَى عَلَيْنَا سَحَابَةٌ ثَرَّةٌ تَجُودُ
كُلُّ كَأَنَّ لَمْ يَكُنْ تَقْضَى وَشُؤْمُهُ حَاضِرٌ عَتِيدُ
يَا وَيْلَتَنَا إِنْ تَنَكَّبْنَا رَحْمَةً مِنْ بَطْشِهِ شَدِيدُ
يَا رَبِّ عَفْوَ فَأَنْتَ مَوْلَى قَصَّرَ فِي أَمْرِكَ الْعَبِيدُ

“Ey arkadaşım! Kalk, çok uzattık. İlelebet böyle uykuda mı kalacağız.”

“Bana dedi ki: Üstümüzde bu toprak oldukça bu uykudan uyanmaya çağız.”

“Hatırlar mısın, nice geceler, zamanın bayram olduğu dönemlerde onun gölgesinde eğlendik.”

“Nice mutluluklar, cömert verimli bulutlar gibi bizim üzerimize yağ-

⁷⁵⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333.

⁷⁵⁶ Sâd Sûresi, 89/67-68.

⁷⁵⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 20; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333; Mubarek, *en-Nesru ’l-fennî*, II/376.

dı.”

“Bunların hepsi sanki hiç olmamış gibi geçti, geriye sadece kötülük kaldı.”

“Eğer vuruşu şiddetli olan Allah’ın rahmeti bizden yüz çevirirse, vay halimize.”

“Ey Allah’ım! Bizi affet. Şüphesiz ki, sen her şeyin sahibisin. Kulların sana itaatte kusur ettiler.”⁷⁵⁸

9. Şahsiyeti

İbn Şüheyd’in son günlerinde tam bir teslimiyet içinde Allah’a yöneldiğini ve sürekli mağfiret dilediğini görüyoruz. Hiç şüphesiz onu bu kadar hassas yapan, daha önce İslâm’a ve onun güzel ahlâk anlayışına aykırı bir hayat sürmesiydi. Çağdaşları onun hakkında iyi şeylerden ziyade, tasvip edilmeyen alışkanlık ve davranışlarını nakletmişlerdir. Zaten kendisinin de itiraf ettiği gibi⁷⁵⁹, hiç de beğenilir bir yaşam tarzı sürmemiştir.

İbn Şüheyd’in eleştirilen ve tasvip edilmeyen davranışlarının başında içkiye olan düşkünlüğü gelmektedir. İbn Sa’îd, onun bu yönü hakkında şunları anlatmaktadır: “Onun şaraba olan düşkünlüğü, kuşların ağaç dallarına olan düşkünlüğünden daha fazladır. Şarapla olan beraberliği ise ondan ayrı kaldığı zamanlardan daha fazladır.”⁷⁶⁰ Ancak bununla beraber o günkü Endülüs’te bütün emirlerin ve devlet büyüklerinin aşırı bir şekilde, Allah korkusu olmadan içki içtiklerini ve içki meclislerinin müdavimi olduklarını⁷⁶¹ biliyoruz.

Hristiyanlar tarafından çok beğenilmesine karşılık, Müslümanlarca hiç de hoş karşılanmayan davranışlarından biri de onun Hristiyanlarla yakın ve samimi bir ilişki içinde olmasıydı.⁷⁶² Bu ilişkilerde de ortak noktanın içki olması, bu antipatiyi daha da artırmıştır. Feth b. Hâkân, İbn Şüheyd’in Kurtuba’daki kiliselerden birinde geçirdiği

⁷⁵⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 20; *Dîvân*, s. 46-47; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/334.

⁷⁵⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333.

⁷⁶⁰ İbn Sa’îd, *el-Muğrib*, I/123.

⁷⁶¹ İbn Hâkân, *Matmah*, s. 17-18.

⁷⁶² İbn Hâkân, *Matmah*, s. 18; Ahmed Dayf, *Belagatu’l-Arab*, s. 42; Mubarek, *en-Nesru’l-fennî*, II/369.

mutlu bir geceden⁷⁶³ sonra şu şiiri söylediğini nakletmektedir:

“Gençlik suyu ile karışmış şarabı, o meyhanecinin hanesinde içki tulumlarını kendilerine yastık edinmiş ve büyük rahip karşısında küçülen gençler arasında dolaştırdım.”

“Onun büyük kadehinden doyasıya içmem için beni ikna etti. Başını eğerek bakışı ve avucu ile bana yemin etti.”

“İbadet zamanı geldiğinde çan çaldı. Çan sesinin yankısından gözlerimi açtım.”

“Zarif kişiler orada domuz eti yiyorlar ve sidik içiyorlardı.”⁷⁶⁴

Henri Peres, İbn Şüheyd’in yaşamış olduğu bu olaya ve şiirine farklı bir açıdan yaklaşarak, bunun Endülüslü Müslümanlarla mu’taribûn denilen Hristiyanlar arasındaki ilişkilerin normal bir düzeyde olduğunun ve bu Hristiyan kesimin o dönemde ibadetlerini rahat ve özgürce yaptıklarının bir delili olarak göstermektedir.⁷⁶⁵

İbn Hayyân’ın naklettiğine göre İbn Şüheyd’in tasvip edilme-yen başka bir özelliği ise, nefsinin esiri oluşu ve bu meyanda şerefini bile ayaklar altına almaktan imtina etmemesidir.⁷⁶⁶ İbn Bessâm, İbn Hayyân’dan naklen bu konuda şunları aktarmaktadır:

“Bu adamın tabiatına başıboşluk ve avarelik hâkim olmuştu. Hayatında ne dininin, ne de şerefının kaybolmasına pek aldırış etmemiştir. Arzu ve isteklerine, şerefini ayaklar altına alacak derecede düşküdü. Zevk aldığı şeylerle nefsini tatmin etmek için hiçbir çirkin hareketi yapmaktan geri kalmadı.”⁷⁶⁷

İbn Şüheyd, kadınlara olan düşkünlüğü ve mucûn türü şiir yazdığından dolayı da çok eleştirilmiştir. Özellikle dine aykırı⁷⁶⁸ olan bu

⁷⁶³ İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 22; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 18; el-Makkarî, *Nefhu ’t-tîb*, I/525.

⁷⁶⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 81; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 19; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/260; el-Makkarî, *Nefhu ’t-tîb*, I/525.

⁷⁶⁵ Peres, *La Poesie Andalouse*, s. 38, 277, 278; *Esplendor De al-Andalus*, s. 281 .

⁷⁶⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 21; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193.

⁷⁶⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru ’l-fennî*, II/369.

⁷⁶⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 21; İbn Mansûr, *A ’lâmu ’l-Mağrib*, III/55.

davranışları yüzünden Hammûdîler döneminde hapsedilmiştir.⁷⁶⁹ Hapishanede bulunduğu sırada kendini savunmakta olduğu şu şiirinde pek de inandırıcı olamamıştır:

“Bende taşıdığı mutluluk ve sevinçten ötürü, dünyada eşi benzeri olmayan şiirden başka bir şey yoktur.”

“Bazen yapmadığım şeyleri, güzel kelimelerle mübalâgalı bir şekilde söylerim.”

“Eğer ben mucûn türü şiirde mutsuzluğumu çok söylesem de ben mutluyum.”

“Âşıklar arasında, gözlerin ve yanakların aklını yok ettiği ilk âşık ben miydim?”

“Ben olayları mucûn türü şiirle ifşa ediyorsam, bu, anlattıklarımın güçlü kişilerin dayanamayacağı kadar etkileyici olmalarındandır.”⁷⁷⁰

İbn Şüheyd’in başka bir özelliği ise, kadınlara karşı olan tutumuydu. Kadınlara düşkün olması yanında, çeşitli vesilelerle tanıdığı veya yakın olduğu kadınları şiirlerine malzeme yapması ve onları ifşa etmesi izzeti nefis sahibi kadınları ondan uzak durmaya itmiştir.⁷⁷¹ Bu konuyla ilgili olarak İbn Hâkân şu olayı nakletmektedir:

“Onun, caminin kapısının yanında gündüzleri çoğunlukla bulunduğu bir yeri vardı. Burası onun şiirinden de, nesrinden de yoksun kalmazdı. Ramazan ayının yirmi yedinci gecesı, dost ve eğlence arkadaşlarından bir grupla orada oturuyordu... Bu esnada Kurtuba’nın ileri gelenlerinden birinin câriyesi tanınmamak ve başkaları tarafından görünmemek için bir örtüye bürünmüş olduğu hâlde yanındaki başka câriyelerle ve önünde mersin ağacının dalı veya ormanda oynayan bir ceylan gibi bir çocukla birlikte duâ etmek için oradan geçti. Göz ucuyla İbn Şüheyd’i gördüğünde kendisini tanır ve teşhir eder korkusuyla bakışlarını çabucak kaçırdı. İbn Şüheyd onu gördüğünde söylediğı şu şiirle onu teşhir etti ve gizliliklerini açığa çıkardı:

⁷⁶⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 17-21; İbnu’l-Abbâr, *İ’tâbu’l-küttâb*, s. 203; Peres, *La Poesie Andalouse*, s. 108.

⁷⁷⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 41.

⁷⁷¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 22; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, I/622; İbn Mansûr, *A’lâmu’l-Mağrib*, III/55; Ahmed Emin, *Zuhru’l-İslâm*, III/144.

“Peçenin altından bakan birini Allah’a ibadete ve hayra çağırın bir neden vardır.”

“Yavrusunu yükseklerde koruyan ve seven bir ceylan gibi salınarak geldi.”

“Kibirli yürüyüşü ile bize doğru ilerleyerek erkeklerin kalabalık olduğu yere geldi.”

“Bulunduğumuz yerde bir tur attığında sanki oraya ilkbahar gelmişti.”

“Çocuğunun üzerine titriyordu. Ben de ona korkma dedim.”

“O kaçarken yere sürünen mis gibi kokan elbisesinin eteklerinin bıraktığı iz, yerde sürünen bir yılanı benziyordu.”⁷⁷²

İbn Hâkân’ın naklettiği bu olay ve şiirin İbn Şüheyd’e ait olduğu konusunda bir kuşku olmamakla birlikte, bize göre bu şiirde kadınlar konusunda abartılacak bir aşırılık yoktur. Ancak o, hayatının son günlerinde bile kendini alamadığı bu konuyla ilgili duygularını birçok şiirinde açıkça dile getirmiştir.

İbn Şüheyd’in tasvip görmeyen davranışlarından biri de, sık sık vurguladığımız gibi, kendisine pek çok düşman kazandıran ve acımasızca eleştirilmesine neden olan gururu ve kibridir. Onun kişiliğine hâkim olan da bu özelliğiydi. Bize göre *et-Tevâbi*’ ve *’z-zevâbi*’ isimli eserini kaleme alışındaki asıl nedeni de bu yöndeki arzusunu tatmin etmekten başka bir şey değildi. Başka bir deyişle, bu eseri kaleme alışındaki asıl hedefi, edebî yeteneklerini göstermek, nesir, şiir ve edebiyatın diğer alanlarındaki ünlü simalarla yazışmadaki gücünü ortaya koymaktır.

İbn Şüheyd’in, “yabancılar tarafından hor görülen bir Arap genci”⁷⁷³ derken, biraz da asabiyetçiliğe kaçarak soyu ile övünmesi ve kasîdelerinin şekil, üslûp ve muhteva bakımından eski şairlerin seviyesinde ve onlarla rekabet edecek düzeyde olduğuyla iftihar etmesi⁷⁷⁴, onun kibir ve gururunun başka bir boyutudur. Çok fakirleşti-

⁷⁷² İbn Şüheyd, *et-Tevâb*’i, s. 110; *Dîvân*, s. 94; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/264; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 18; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, I/263.

⁷⁷³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

⁷⁷⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150-58; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197-203.

ği bir dönemde yardım talep etmek için Mu'temen'e yazdığı risalesinde kendisinden, "Bu kulunuz, gücünü yıldızdan ve üzüntüsünü de karanlıktan alan bir nefisten teneffüs etmektedir. O nefsin himmeti olmasaydı, dünya karanlık olurdu"⁷⁷⁵ şeklinde bahsetmesi, gurur ve kibrin en abartılı şeklidir.

İbn Şüheyd'in yukarıda zikrettiğimiz aşırı kibir ve gururunun yanı sıra, çocukluğundan beri muhafaza ettiği cömertliği de onun şahsiyetinin olumlu yönlerinden biridir. Gençlik döneminde de her vesile ile bu cömertliğini gösteren İbn Şüheyd, bu özelliğinden dolayı neredeyse İbn Hayyân tarafından şu sözlerle eleştirilmiştir: "Aylaklık ve başboşlukla birlikte cömertliğe o kadar daldı ki, malını mülkünü tüketti, sonunda fakirleşti ve bu durumda öldü."⁷⁷⁶ İbn Hayyân, İbn Şüheyd'i bu tutumundan dolayı eleştirse de, onun döneminin sosyal yaşamındaki bir gelenek de bürokratların büyüklüklerinin bir gereği olarak mal biriktirmekten ziyade onları insanlara dağıtmaktı. Yâkût'un da söylediği gibi, İbn Şüheyd'in bu cömertliği, biraz da dünya malına değer vermemesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁷⁷ Ancak İbn Hayyân, İbn Şüheyd'in bu davranışını eleştirirken, "Kendisine danışıldığında insana en doğru yolu gösteren, kendi nefesine karşı en fazla suç işlemeye en şaşkın idi"⁷⁷⁸ demektedir.

Zeki Mubarek, "Fransız eleştirmenlerinin La Fontaine (ö. 1695)⁷⁷⁹ de aynı özellikleri nispet ederek vassetmeleri şaşılacak bir durumdur"⁷⁸⁰ diyerek, bu noktada İbn Şüheyd ile La Fontaine arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere La Fontaine de hayvanları konuşturarak zamanın sosyal meselelerine çözüm

⁷⁷⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

⁷⁷⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193.

⁷⁷⁷ Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, III/230.

⁷⁷⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

⁷⁷⁹ Karakter olarak İbn Şüheyd ile büyük benzerlikler gösteren ve hayvanları konuşturduğu kısa hikâye kitapları ile büyük bir şöhrete kavuşan ünlü Fransız yazarı La Fontaine hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 4-22; "La Fontaine", *EB*, XIII/590-91; "La Fontaine", *GB*, VII/15; "La Fontaine", *NLU*, II/6; "La Fontaine", *ML*, VII/767; Perin, *Fransız Edebiyat Tarihi*, s. 228-29; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/371.

⁷⁸⁰ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/371.

getirme yoluna gitmiştir.⁷⁸¹

İbn Şüheyd, edebî ürünlerinin bir kısmında açıkça görüleceği üzere, içinde bulunduğu maddî sıkıntılardan kurtulmak için zaman zaman devlet büyüklerinin yardımını talep etmiştir.⁷⁸² Hatta Ömer Ferruh, onun bu tutumunu, “Rızkını temin etmek için yöneticileri methetmiştir”⁷⁸³ şeklinde değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede gerçeklik payı bulunmaktadır. Zira Mu’temen’e yazdığı bir risalesinde, talep ettiği toprağın kendisine verilmesi durumunda toplum içinde Mu’temen’i öveceğini ve iyiliklerini anlatacağını⁷⁸⁴ ifade etmektedir.

Bize göre onun mal ve mülke değer vermemesi ve cömertçe davranması, biraz da onun sanatçı kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca mensup olduğu aristokrat tabakadaki yerini korumaya çalışması, lüks ve refah içerisinde yaşarken bir gün fakirleşip başkalarına muhtaç olacağını düşünmemesi, onu cömertlikte aşırılığa sevk etmiştir. Câhiliyye şiiri tarzında kaleme aldığı aşağıdaki şiirinde onu cömertliğe iten nedenleri ortaya koymaktadır:

“Gece yürüyenler için iki ateş yaktım. Gece yolcusu da bu iki ateşin alevlerini Süreyyâ yıldızlarının altında buluşan iki âşık gibi gördü.”

“Ve soğuktan içi titreyen, başına gelenleri kendinden uzaklaştıracak gücü olmayan biri geldi.”

“Ona dumana doğru olan ateşe gel dedim. O da hiç dumansız ateş olur mu dedi.”

“Onu, misafir için sönmeyen bir pırıltısı olan ateşin yanına getirmeye çalıştım.”

“Yedikçe onu kuş yavruları ve kuzu etlerinden küçük parçalarla besliyordum.”

“Yorgunluktan bırakıncaya kadar sürekli yemeye ve içmeye devam etti.”

“Yatağını açtım ve onun üzerine uzandı, yattı. İçkiden dolayı yanakları ateş gibi yanıyordu.”

⁷⁸¹ Mubarek, *en-Nesru 'l-fennî*, II/371.

⁷⁸² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

⁷⁸³ Ferruh, *Târîhü 'l-edebî 'l-Arabî*, IV/454.

⁷⁸⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

“Öylece uzun süre bizim misafirimiz oldu. Ona güler yüz ve hürmet gösterip tatlı söz söyledik.”

“Sevinçli olduğunda süslü güzel kadınlar ona ud, sanç ve kîysar çalıp şarkı söylediler.”

“Tâ ki ailesini özleyerek kendiliğinden bizden ayrılmak isteyene kadar bizimle kaldı.”

“Ona ihtiyaç duyacağı şeyleri verdim, o da beni her yerde andı.”⁷⁸⁵

İbn Şüheyd’in ne kadar mal ve mülke sahip olduğunu ve gelir kaynaklarını bilemiyoruz. Bununla birlikte babasından kendisine iyi bir miras kalmış olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan daha çocukluğunda şeref payesi olarak olsa da, ülkenin başkentine vezirliğe eş değer olan, bugünkü anlamda emniyet müdürlüğüne atanması⁷⁸⁶ karşılığında bir maaş aldığı da kesindir.

Onun böyle maddî imkânlar içinde olması, zamanla fakirleşmediği anlamına gelmez. Biz İbn Şüheyd’in aşırı cömertliğini tamamen düşüncesizce bir savurganlık olarak değerlendirmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Kaldı ki kendisi de Mu’temen’e yazdığı aşağıdaki risalede fakirleştiğini ve muhtaç bir durumda olduğunu, hatta sıkıldığı için bu durumunu kimseye açmadığını ifade etmektedir:

“Emilme zamanı gelmiş bir lokmanın dışında hiçbir rızık, koparda zamanı gelmiş tatsız bir meyvenin dışında da hiçbir meyve kalmadı... Elde avuçta ne varsa tükendi ve artık geleceğimden endişe duymaya başladım. Çünkü zâtı âliniz dışında başka birinden yardım istemem mümkün değildir. Bu kulunuz açlıktan toprağı yalasa, elbisinin içinde erise bile başka bir yola tevessül etmez. Çünkü kulunuz gücünü yıldızdan ve üzüntüsünü de karanlıktan alan bir nefisten teneffüs etmektedir... Vezir Abbas, bir köyü bana vermeyi vaat etti. Ancak o yörede fitne çıkıp şartlar kötü duruma geldiğinden o köyü alamadım. Ben senden bu vaat edilenin bana verilmesi için faziletini, keremini ve yol göstermeni istiyorum. Hiç kuşkusuz bu iyiliğe karşılık ben de şükürümü ve övgümü, meclislerde ise onun beğeneceği ve hoşlanacağı şekilde üstünlüklerini ve faziletlerini açıklarız.”⁷⁸⁷

⁷⁸⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 167-69; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/311-12.

⁷⁸⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 9; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/195.

⁷⁸⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

İbn Şüheyd'in yukarıdaki sözlerini dikkate alarak onun Mu'temen'e yalvardığını söylemek doğru değildir. O, bir yetkiliden istekte bulunmanın kibarlığı içinde bu şekilde gayet saygılı ifadeler kullanmıştır. Çünkü o birçok yerde, yaratılışı gereği açık sözlü, sabırlı, nazik ve olgun bir beyefendi gibi davranmıştır. Aşağıdaki şiiri onun bu yöndeki karakterinin açık bir göstergesidir:

“İzzeti nefis sahibi bir kişi karnı aç olsa bile, kendisini insanlara karşı tokmuş gibi gösterir.”

“İçini yakan açlık ateşine rağmen gözlerinde ve yüzünde mutluluk görünür.”⁷⁸⁸

Başka bir şiirinde de kendisini şöyle tanıtmaktadır:

“Ne kötü olaylar beni zayıflatabildi, ne de hiçbir insan benim hoşgörümü hafife alabildi.”

“Korkunç olayların üzerine korkusuzca giderim ve hiçbir şey beni alıkoyamaz. Düşmanım kızgın olsa bile ben yine onun üzerine giderim.”

“Câhilleri muhatap alarak onlarla konuşmam. Kendi işimi kendim görürüm. Günler de benim yardımcımdır.”

“Düşmanlık en yüksek noktasında olsa bile, sabrımın onun üstüne çıkar, büyüklük gösteririm.”

“Halkın nazarında benim dilim ne çok yumuşaktır, ne de sözümde yalan vardır.”

“Bana kızıp yüz çevireceğini bilsem de, kardeşime bile hak dışında hiçbir şey söylemem.”

“Eğer insanlar arasında yiğit, mert, önder biri olmak istersen sadece temiz bir ırz ve doğru söyleyen bir dil gerekir.”

“İlim sahibi, halk içinde taşıdığı ilimle övünür. Topluluk içinde ise iffetle süslenir.”⁷⁸⁹

İbn Şüheyd, hiçbir risalesinde Mu'temen'i methetmediği gibi, ondan mal ve mülk istemek için de şiir söylememiştir. Sadece Âmirîlerin bu son temsilcisine duymuş olduğu ilgiyi ve minnettarlığı samimi bir şekilde ifade etmiştir. Zira daha önce de ifade ettiğimiz

⁷⁸⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 161; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 17.

⁷⁸⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 165; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 192.

gibi İbn Şüheyd, Emevîlerden daha çok Âmirîlere yakındı. Bu yüzden Âmirîler yönetimden uzaklaştıkları zaman ve aşırı bir tutku ile bağlı olduğu Kurtuba'dan ayrılmak zorunda kaldığı zaman duyduğu üzüntü ve endişeyi Emevîlerin yıkılışında duymamıştır. Onun için Kurtuba'yı kimin yönettiği değil, o içinde yaşadığı sürece Kurtuba önemliydi. Bu noktada İbn Şüheyd'in vatan anlayışının bir ülke değil de bir şehirle sınırlı olduğunu görüyoruz. O, doğduğu şehir olan Kurtuba'dan bir kez ayrılmak zorunda kalmıştır. Mu'temen kendisini Belensiye'ye davet ettiğinde, ona yazdığı cevabi mektubunda bu daveti nazikçe red ettikten sonra⁷⁹⁰, Mu'temen'e karşı olan duygularını, içinde bulunduğu durumu ve Kurtuba'ya olan sevgisini şöyle ifade etmiştir:

“Kapısında kul olsam, avlusunda çadır kursam, son derece minnettarlığımı iletsem, onun methini elimden geldiğince yapmaya çalışsam, efendime karşı yerine getirmem gereken hukukun en azını bile yerine getirmiş olmam. Fakat bunları yapmam yasaklanmış ve iradem de elimden çıkmıştır... Benim kendisinden şikâyetçi olduğum en tuhaf şey ise ağzı kokan, dişleri dökülmüş Kurtuba adı verilen bir ihtiyar için duyulan üzüntü, öldürücü işkence, tükenen bir sabır ve akan gözyaşdır.”

“Gençliğime yemin olsun ki, bu piri fânî ihtiyar kadının (Kurtuba'nın) genç bir kız görünümü vardır.”

“O kadın yaşlılığına rağmen erkeklerle düşüp kalktı.⁷⁹¹ Böyle bir kadın olarak ne kadar da güzeldir.”

“Zayıflığına rağmen akılların onun karşısında dolap beygiri gibi döndüğünü görürsün.”

“O kendi rahatının esiri iken akıllar da onun aşkına esir olmuştur.”

“Kavanke⁷⁹² onun boyuna erişmez ve Danye⁷⁹³ de onun naz ve işve-

⁷⁹⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 165; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207-208; Vernet, *Literature Arabe*, s. 114.

⁷⁹¹ Taht kavgalarından dolayı Kurtuba'nın sürekli el değiştirmesine işaret etmektedir.

⁷⁹² Kavanke, Madrid'in doğusunda bir şehir olup günümüzde Cuenca olarak tanınmaktadır.

⁷⁹³ Danye, günümüzde “Denia” olarak tanınmakta olup Valencia'nın güneyinde bir sahil şehridir.

sinden uzaktır.”

“Oraya olan tutkumdan dolayı hayatımın üzüntü elbisesine büründüm.”

“Ey benim ona duyduğum üzüntülerim. Onun aşkı uğruna ölmek bana güzel geldi. Kanımla onun toprağını sulamak bana zevk verir.”⁷⁹⁴

Kurtuba, İbn Şüheyd için aziz bir vatan, zevklerini yaşadığı şehir, şiiri ve nesri ile beslediği edebî faaliyetlerinin merkezi hüviyetinde idi.

İbn Şüheyd, kâtipliğin dışında vezirlik dâhil arzuladığı makamlara ve edebî unvanlara sahip olmuştur. Ne var ki Endülüs’te ve diğer İslâm ülkelerinde büyük yetki ve görevler üstlenen kâtipler arasına katılamamıştır. Çok arzulamasına rağmen kendileriyle yakın dostluk kurduğu halife ve emirler tarafından kâtipliğe getirilmemiştir. Buna en büyük engel, aşağıdaki metinde kendisinin de ifade ettiği gibi ağır işitmesi veya kendi deyimiyle bir kâtibin taşınması gereken şartlara sahip olmamasıydı: “Ebu’l-Kâsım’ın burnunun şişkin oluşu, benim ağır işitmem gibi onun da pörtlek gözlü oluşu, bizi güç duruma sokmuştur.”

Sonuç olarak İbn Şüheyd’in kâtip olmasına mani olan sebepler arasında ağır işitmesinin rolü olduğuna inanıyorsak da, asıl nedenin onun gayri ciddi davranışları, başıboşluğu, alaycılığı, müstehcen ve dine aykırı edebî ürünleri olduğunu düşünüyoruz. Zira hükümdarlar kâtiplik makamları için doğal olarak saygılı, ağırbaşlı ve çevresinde itibar gören kişileri tercih etmişlerdir. Oysa İbn Şüheyd’in safahatını incelediğimizde bu bakımdan onun hiç de tasvip edilmeyen bir hayat tarzı olduğunu görmekteyiz.

⁷⁹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 15; *Dîvân*, s. 177; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207-208.

B. İBN ŞÜHEYD'İN ESERLERİ

İbn Şüheyd'in nesir ve şiir ürünlerinin çoğunun zaman içerisinde kaybolduğu ve günümüze çok azının ulaştığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Günümüze ulaşan eserlerinden onun şair ve yazarlık yanında eleştirmen kişiliğe de sahip olduğunu öğreniyoruz.

İbn Hayyân, İbn Şüheyd'in nükte, güldürü, alay ve eleştiri türünde kısa ve uzun birçok risalesi olduğunu söylüyorsa da, bunlardan çok azı günümüze ulaşmıştır. Bize göre İbn Şüheyd'in eserlerinin özellikle de şiirlerinin büyük bir kısmının günümüze ulaşmamasının başlıca sebebi, şiirlerinin birçoğunu irticalen söylemiş olmasıdır. Bu durum, şiirlerin ezberlenmesine veya kaydedilmesine imkân vermediği için kaybolmalarına yol açmıştır.

1. Bilinen Eserleri

a. *Risâletü 't-tevâbi' ve 'z-zevâbi'*

İbn Şüheyd'in bu eserinden günümüze sadece İbn Bessâm'ın naklettiği bölümler ulaşmıştır.⁷⁹⁵ İbn Bessâm'ın, bu risalenin ne kadarına yer verdiği veya ne kadarını nakletmediği konusunda aydınlatıcı bir bilgiye sahip değiliz.

İbn Bessâm'ın naklettiği bölümlerden yola çıkarak, risalenin muhtevasına geçmeden önce, eserin isminde yer alan *tevâbi'* ve *zевâbi'* kelimelerinin anlamlarını vermek istiyoruz.

Tevâbi', insanı seven ve her gittiği her yerde onu takip eden cin anlamına gelen *tâbi'a* kelimesinin çoğuludur.⁷⁹⁶ Kanaatimizce İbn Şüheyd, bu kelime ile sevdiği ve üstünlüğünü kabul ettiği şair ve ediplerin var olduğunu kabul ettiği cinlerini kastetmektedir.

Zevâbi', şeytan veya kötü ruhlu cin anlamına gelen zevbe'a veya zâbi'a kelimesinin çoğuludur.⁷⁹⁷ İbn Şüheyd'in, risalesinde belirli

⁷⁹⁵ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/318; II/386; *La Prose Arabe*, s. 233; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/334; Epalza, "İbn Suhayd", *Awraq*, V-VI/291.

⁷⁹⁶ el-Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, III/8.

⁷⁹⁷ el-Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, III/34.

bir şahsa isnat etmediği bu tabiri, kendisine kötülük yapan düşmanlarını ve edebî konularda eleştiri yağmuruna tuttuğu şahsiyetlerin cinleri için kullandığı kanaatindeyiz.

i. Eserin Muhtevası

Risâletü't-tevâbi ve *'z-zevâbi* 'i müstakil bir eser hâlinde neşreden Butrus el-Bustânî, risaleyi bir giriş ve dört bölüme⁷⁹⁸ ayırmıştır:

Giriş: Burada İbn Şüheyd, arkadaşı Ebû Bekr İbn Hazm'a gönderdiği mektupta nasıl öğrenim gördüğünü, çok az bir göz gezdirmeye anlayış damarlarının nasıl kabardığını anlatmaktadır.⁷⁹⁹ Daha sonra, çok sevdiği bir arkadaşının ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü, ona ağıt yakarken mersiye tamamlamadığını, bir başka deyişle dilinin tutulduğu bir anda Zuheyr b. Numeyr⁸⁰⁰ isminde bir cinin kendisine göründüğünü, onun verdiği ilhamla şiirini tamamladığını ve arkadaşı olmayı arzuladığını, cinin kendisine ne zaman isterse gelebileceğini söylediğini ifade etmektedir.⁸⁰¹

Birinci Bölüm: İbn Şüheyd, cin arkadaşı Zuheyr b. Numeyr'den kendisini cinlerin toprağına götürmesini ister. Cinlerin toprağına vardıklarında cin ona öncelikle kimleri görmek istediklerini sorar. Bunun üzerinde İbn Şüheyd, "Sıralamada hatipler önceliğe sahiptir. Fakat ben şairlere daha fazla ilgi duyuyorum" deyince, İmrü'u'l-Kays ve Tarafa'nın⁸⁰² tâbi'alarını (cinlerini) ziyaret ederler.⁸⁰³ Daha sonra,

⁷⁹⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 71-73.

⁷⁹⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

⁸⁰⁰ İbn Şüheyd, bu cini kendi sülâlesi olan Eşca' kabilesinin cini olarak tanıtmaktadır. Bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 72, 89; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/247; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/335.

⁸⁰¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 89; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/247.

⁸⁰² Cahiliyye dönemi muallâka şairlerinden olan Tarafa b. el-Abd b. Sufyân b. Sa'd (ö. 550?) hakkında geniş bilgi için bk. Tarafa, *Dîvân*, s. 5-10; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-şu'arâ*, I/117-126; Brockelmann, *GAL*, I/14-5; *Suppl.*, I/45-6; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, III/324; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, V/40; Blachere, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, s. 327-28; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, I/114-127; Zeydan, *Târîhu'l-adâbi'l-lugati'l-arabiyye*, I/112-113; eş-Şinkitî, *Şerhu'l-muallakati'l-aşr*, s. 19-24.

⁸⁰³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 72, 87, 91; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/248.

Abbâsîler dönemi şairlerine yönelmek ister ve Ebû Temmâm'ın tâbî'ası ile buluşmaya giderken, yolda cahiliyye dönemi şairlerinden Kays b. el-Hâtîm'in⁸⁰⁴ tâbî'ası ile karşılaşır. Ebû Temmâm'ın ve hamriyât şairi Ebû Nuvas'ın tâbî'aları ile devam eden bu ziyaret, el-Mütenebbî'nin⁸⁰⁵ tâbî'ası ile son bulur.⁸⁰⁶ Bu ziyaretlerde Zuheyr b. Numeyr, ziyaret etmek istedikleri şairlerin rumuzu durumundaki bir sözcüğü veya şiirlerinden bir beyti okumak suretiyle onların tâbî'larını çağırır. Gelen tâbî'a, öncelikle İbn Şüheyd'den şiirlerini okumasını isterse de, o bunu reddederek öncelikle tâbia'nın okumaya başlamasını ister. Tâbî'a temsil ettiği şaire ait bir veya birkaç beyit okuduktan sonra İbn Şüheyd kendisine ait kasîde veya şiirlerden tâbî'anın beğeneceği bir parça okur. Tâbî'a da ona, "Git, sana icâzet verdim", "Git, sen icâzet almışsın" dedikten veya buna benzer bir söz söyledikten sonra⁸⁰⁷ konuşma sona erer.

Bu sahnede, İbn Şüheyd'in yolda tesadüf ettiği Kays b. el-Hâtîm'i istisnâ edersek, sadece kendi dönemlerinin ünlü şairleri karşımıza çıkar. Fakat İbn Şüheyd'in değer verdiği bilinen Abbâsîler dönemi şairleri Beşşâr b. Burd ve Müslim b. Velîd'e bu bölümde neden yer vermediğini bilemiyoruz.

İkinci Bölüm: İbn Şüheyd bu bölümde hatipler ismini verdiği yazarlarla buluşmak istiyor.⁸⁰⁸ Birinci bölümde kendisinin de ifade ettiği gibi, şairlere daha fazla ilgi duymasaydı, önce hatiplerle görü-

⁸⁰⁴ Cahiliyye döneminde doğup İslâmî dönemde ölmesine rağmen İslâmiyet'i kabul etmeyen kabile şairi Kays b. el-Hâtîm b. Amr (ö. 620?) hakkında geniş bilgi için bk. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI/55; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VIII/135; Blachere, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, s. 343-44; Brockelmann, *GAL*, I/19; *Suppl.*, I/56; Zeydan, *Târîhu'l-adâb*, I/130.

⁸⁰⁵ Nebîlik iddiasında bulunduğu için "el-mütenebbî" olarak lâkaplandırılan Abbâsîler dönemi şairlerinden olan Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Huseyn (ö. 354/965) hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/62-66; İbnu'l-Îmâd, III/13-16; Brockelmann, *GAL*, I/86-8; *Suppl.*, I/138-42; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, II/309-362; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/110-111; Zeydan, *Târîhu'l-adâb*, II/555-59; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, I/201-204; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi 'ş-şi'ri'l-Arabî*, 303-349.

⁸⁰⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 72; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/265.

⁸⁰⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 93, 95, 97; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250-53.

⁸⁰⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 72.

şecekti. Bu husus, bir eleştirmen olarak onun nesircilere verdiği önemi yansıtmaktadır. Zuheyr b. Numeyr ile münazara yapmak üzere ziyaretlerine giderek bazı tâbi'alarla bir çimenlikte toplantı yaparlar. Bu toplantıda el-Câhiz ve Abdülhamid b. Yahyâ el-Kâtib'in tâbi'aları da bulunur. İbn Şüheyd'e secîe olan tutkusundan ötürü sitem ederler. Kendisini savunmaya kalkıştığında, Abdülhamid'in tâbi'ası İbn Şüheyd'i sertçe azarlar. Bunun üzerine İbn Şüheyd, ona kaba ve bedevî üslûbundan ötürü ayıplayarak karşılık verir. Abdülhamid'in tâbi'ası bu cevap karşısında tebessüm ederek onu hoş karşılar. Daha sonra İbn Şüheyd bir risalesini okur, onlar da risaleyi güzel bulduklarını ifade ederler. İbn Şüheyd, el-Musta'în nezdinde kendisine haset edip aleyhinde çalışanları onlara şikâyet eder.⁸⁰⁹ Daha sonra İbn Şüheyd'in aleyhinde çalışanlardan Ebu'l-Kâsım b. el-İflîlî'nin tâbi'ası görünür ve İbn Şüheyd'e üstünlük taslayarak "beyân" konusunda münazaraya girer. İbn Şüheyd de ona karşılık verir. Bu sırada İbn Şüheyd, aralarına giren Bedî'u'z-zaman'ın tâbi'asına suyun tasviri hakkında çok güzel bir şiir okur; öyle ki tâbi'ayı mahcup duruma düşürürler. Bu olaylara şahit olan Abdülhamid ve el-Câhiz'in tâbi'aları İbn Şüheyd'e şairliği ve hatipliği konusunda icâzet verirler.⁸¹⁰

Üçüncü Bölüm: Bu sahnede İbn Şüheyd ve tâbi'ası cinlerin oluşturduğu bir edebî mecliste hazır bulunurlar. Mecliste meşhur şair en-Nâbiğa'nın bir beyti üzerinde tartışma yapılır. en-Nâbiğa'nın seviyesine ulaşamayan bazı şairler bu beytin anlamı hakkında görüş beyan ederlerken, bazı cinler de (aynı anlamı taşıyan) bazı beyitler söylemeye çalışırlar.⁸¹¹ Sonunda İbn Şüheyd'in şiiri en-Nâbiğa'nın şiirinden daha üstün gelir. Daha sonra bir cin, İbn Şüheyd'den el-Mütenebbî'nin şiiri gibi akıcı ve fasih bir şiir söylemesini ister. İbn Şüheyd de dedelerinin, babasının, amcasının ve kardeşinin şair olduklarına işaret eden bir şiirini okur.⁸¹²

Dördüncü Bölüm: Bu sahnede İbn Şüheyd ve tâbi'ası Zuheyr

⁸⁰⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 72-73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/268-273.

⁸¹⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273-78.

⁸¹¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/284.

⁸¹² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/294-96.

cinlerin toprağına giderler. O arada cinlerin katırlarının ve eşeklerinin bir toplantısına şahit olurlar. Toplantıda âşık olan bir katır ve bir eşek, söyledikleri şiirler üzerinde aralarında ihtilâf çıkınca İbn Şüheyd'i hakemlik yapmaya davet ederler.⁸¹³ Orada bulunan bazı katırlarla insanların yaşadıkları dünya hakkında konuşurlar.⁸¹⁴ Daha sonra ünlülerden birinin tâbî'ası bir su havuzunda kaz⁸¹⁵ şeklinde İbn Şüheyd'in karşısına çıkar. Garib kelimeler ve nahiv konusunda kendisiyle tartışmak ister. Bunun üzerine İbn Şüheyd, onun basitliğine ve ahmaklığına işaret ederek kazı tersler.⁸¹⁶

ii. Eseri Yazma Nedeni

Butrus el-Bustânî, İbn Şüheyd'in bu risaleyi yazma nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

“İbn Şüheyd'in, hasetliklerinden ve kötülüklerinden dolayı tahammül edemeyeceğı oranda kendisine zarar ve sıkıntı veren birçok düşmanı vardı. Onların edebiyat yeteneklerinin yetersiz olduğunu göstermek için şiir, nesir ve edebî sanatlardaki ürünlerini ve görüşlerini sergilemek suretiyle onlarla mücadele yoluna gitmiştir.” Bundan dolayı da, kanaatimizce İbn Şüheyd'in *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*deki hedefi vezir, edip, siyasetçi ve kâtiplerden oluşan ve kendisini şiddetli bir şekilde eleştiren düşmanlarını yaralamak ve onlarla yarışma gayesinden başka bir şey değildir. Bu yüzden batılı şarkiyatçılardan Van Gelder, “İbn Şüheyd'in eleştirmenlere tahammülü yoktu”⁸¹⁷ demektedir. Gerçekte bu eseriyle, kendisini eleştirenlere bilgisi ile cevap vererek kendisini savunması yanında, İbn Şüheyd hem çağdaşı, hem de daha önceki edip ve şairlerin ilham perileri ile buluşarak onlara karşı üstünlük sergilemekten de geri kalmamıştır.

⁸¹³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/297.

⁸¹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 74; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/298.

⁸¹⁵ İhsan Abbas, İbn Şüheyd'in ismini açıkça zikretmediğı bu kişinin tâbî'asını kaz şeklinde göstererek onu eleştirdiğı ve bu ifade ile o şahsın kaz kafalı ve ahmak olduğuna işaret ettiğini belirtir. Bk. *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/340.

⁸¹⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 74; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/300.

⁸¹⁷ Gelder, *Studies in Arabic Literature*, s. 110.

Küçüklüğünden beri şiir ve nesirle yakından ilgilenen⁸¹⁸ İbn Şüheyd, ilk şiirini on iki yaşında kaleme almıştır.⁸¹⁹ Edebî yeteneğini ve kişiliğini tekâmül ettirmede kendilerinden fazlasıyla istifade ettiği Arap edebiyatının ünlü simalarını incelemiş ve bunların birçoğuna da eserinde yer vermiştir. Yeteneğini göstermek için kaleme aldığı edebî ürünlerinin hocalarının ve arkadaşlarının beğenisini kazanması⁸²⁰, rakiplerinin kalbinde kendisine karşı haset tohumlarının doğmasına neden olmuştur. Gururlu kişiliği onu, bu ürünlerini daha önce benzeri görülmemiş bir kitapta toplayarak, hasımlarından daha üstün olduğunu ispatlamak için şiir, nesir ve belâgat alanında ne kadar yetenekli olduğunu ortaya koymak suretiyle onlarla yarışma yoluna gitmiştir. Bize göre İbn Şüheyd'in bu eseri, oldukça genç bir yaşta olmasına rağmen kendisine seçtiği amaç uğruna meydana getirdiği dâhiyane bir eserdir.

et-Tevâbi'i incelediğimizde, İbn Şüheyd'in edebî yeteneklerini sergilemek için zaman zaman edebî sanatlar ve bir edebiyatçının sahip olmasını gerektiren şartlar hususundaki görüşlerini⁸²¹ sergilerken, farklı ve net bir görüş ortaya koymak istemediği görülür. O, hedefine ulaşmak için doğruların alışlagelmiş üslûplarını takip ederek onların icâzetlerini talep etmekle yetinmiştir. Bir başka deyişle, onlardan istifade ettiğini itiraf ederken, öte yandan kendisini de takdir etmelerini beklemiştir.

iii. Kahramanları

İbn Şüheyd'in yukarıda bahsettiğimiz şair ve ediplerle buluşmaları, onlarla münazara ve tartışmaları, onlarla yarışma yapması ve onlardan icâzet talep etmesi, bizzat bu şair ve ediplerin kendileriyle gerçekleşmemiştir. Bu sahneler, İbn Şüheyd'in tâbi'ası ile o şair ve ediplerin tâbi'aları arasında vuku bulmuştur.

İbn Şüheyd, karşılaştığı şair ve ediplerin tâbi'alarını farklı farklı

⁸¹⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi* ', s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

⁸¹⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi* ', s. 26; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

⁸²⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi* ', s. 114; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/267.

⁸²¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi* ', s. 49-51; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 235-37.

tasvir etmiştir. Bazı tâbi'alar iyi ve güzel olarak tasvir edilirken, bazıları da kötü ve çirkin olarak tasvir edilmiştir. Kaynağını kesin olarak tespit edememekle birlikte, bu farklı tasvirleri ya kendi dönemine ulaşan bazı bilgilere dayanarak ya da ele aldığı şahsiyetin kendi nazarındaki değerini göstermek için yapmıştır. Onun bazı önemli kişilerin tâbi'alarını tasvirleri şöyledir:

İmru'u'l-Kays'ın tâbi'ası Uteybe b. Nevfel'i, alev gibi yanan sarı bir atın üzerindeki süvari⁸²²; Tarafa'nın tâbi'ası Antara b. el-İclân'ı, elinde mızrak, üstünde ipek bir elbise ve güzel bir kılıç kuşanmış yakışıklı bir genç⁸²³; Kays b. el-Hâtim'in tâbi'ası Ebu'l-Hattâr'ı, kartal gibi bir atın üzerindeki süvari⁸²⁴; Ebû Temmâm'ın tâbi'ası Attâb b. Hafnâ'yı, iyi şiir söyleyemediği hâlde, 'Sen iyi söylüyorsun' dendiğinde utanan, geceleyin suya düşmüş ay parçası gibi bir genç⁸²⁵; el-Buhturi'nin tâbi'ası Ebu't-Tab'ı, alev gibi bir atın üzerinde elinde mızrak olan bir delikanlı⁸²⁶; Ebû Nuvas'ın tâbi'ası Hüseyin ed-Dennân'ı, çiçeklerin üzerinde içki tulumuna yaslanmış, on günden beri içki içen, bıyıkları ve sakalı uzamış, elinde kadehi, etrafında câriyeler olan pejmürde vaziyette bir ihtiyar⁸²⁷; el-Mütenebbî'nin tâbi'ası Hârise b. Mugalles'i, başında sarı kuyruklu kırmızı bir sarık, elindeki mızrağı çenesine dayamış, kumlar üzerinde çivilenmiş gibi duran dimdik bir atlı⁸²⁸; el-Câhiz'in tâbi'ası Ebû Uyeyne Utbe b. Arkam'ı başında beyaz bir külâh, patlak gözlü, kel kafalı bir ihtiyar⁸²⁹ olarak tasvir ederken, Abdülhamid'in tâbi'ası Ebû Hubeyre⁸³⁰ ve Bedî'ü'z-zaman'ın tâbi'ası Zubdetü'l-Hikâb'ı⁸³¹ hiç tasvir etmemektedir. İbn Şüheyd'i böyle davranmasının sebebi, ya bu iki edibe duyduğu saygı ya da onların fizikî yapıları hakkında her-

⁸²² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 92; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/249.

⁸²³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250.

⁸²⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 96; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/252.

⁸²⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 98; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/253.

⁸²⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 102; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/257.

⁸²⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 105; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/259.

⁸²⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 111-12; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/265.

⁸²⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 115; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/267-68.

⁸³⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 117; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/269.

⁸³¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 128; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

hangi bir bilgiye sahip olmayışı olabilir. Tasvirlerini yaptığı şahsiyetlerden İbnu'l-İflîlî'nin tâbî'ası Enfü'n-Nâka b. Ma'mer'i ise orta boylu, kır saçlı, şişkin burunlu ve kasılarak yürüyen biri⁸³² olarak tasvir ederken, arkadaşlarından biri olduğunu tahmin ettiğimiz Ebû İshak b. Humâm'ın tâbî'ası Ebu'l-Âdâb'tan⁸³³ ve muhtemelen tanınmış bir kişiyi kaz⁸³⁴ olarak tasvir etmektedir.

İbn Şüheyd, risalede Kays b. el-Hâtim ve İbnu'l-İflîlî dışındaki şiir ve nesir üstatlarından hürmetle bahsetmekte ve her vesile ile onlara karşı duyduğu saygıyı dile getirmektedir. Hayalinde canlandırdığı ve hedeflediği edebî mevkii göz önüne aldığımızda, İbn Şüheyd'in yukarıda zikrettiğimiz edip ve şairleri, özellikle Abdülhamid⁸³⁵, Buhârî⁸³⁶ ve Bedî'ü'z-zaman'ı⁸³⁷ muhatap almasının anlamlı olduğu kanaatindeyiz.

İbn Şüheyd, kendilerini beğendiği veya üstünlüklerini kabul ettiği şairler tarzında şiir söylemeyi hedeflediğinde, cinler vadisinde eğlenceli ve edebî bir ortamda cereyan eden şiir yarışmaları canlandırmaktaydı. İmru'u'l-Kays, Bizans'a giderken⁸³⁸ söylemiş olduğu kasîdesine⁸³⁹ alışılmış tarzda kalıntılara ağılamakla başladıktan sonra geceyi, atını ve savaştığı silâhları tasvir etmektedir. Daha sonra Tarafa, kendisinden önceki şairler tarzındaki kasîdesini söylerken⁸⁴⁰, Kays b. el-Hâtim ise kasîdesinde kalıntıları, sevgilisini vafsetmekte ve aşkını dile getirmektedir.

Daha sonra muhdes şairlerden klasik Arap kasîdesinin iskeleti-

⁸³² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 124; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273-74.

⁸³³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 131; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/278.

⁸³⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 148-50; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/298.

⁸³⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 115-16; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/269-70.

⁸³⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 102; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/257.

⁸³⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 127; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

⁸³⁸ Bilindiği üzere İmru'u'l-Kays, öldürülen babasının intikamını almak için gerekli yardımı temin edebilme ümidiyle Bizans'a gitmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 92; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, III/239-41.

⁸³⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 92; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/249.

⁸⁴⁰ Tarafa, *Dîvân*, s. 79; İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 94; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250.

ne riayet eden Ebû Temmâm⁸⁴¹, Buhturî⁸⁴² ve Ebû Nuvâs⁸⁴³ kasîdele-
rini okurlar. el-Mütenebbî'ye gelindiğinde ise İbn Şüheyd yağmur ve
yıldırım gibi tabiat olaylarını⁸⁴⁴ tasvir ettiği kasîdesini okur.

Bunlardan sonra İbn Şüheyd, kendi zamanına kadar Arap ede-
biyatının izlemiş olduğu gelişmeler hakkında ileri sürdüğü görüşlere
yer verir. O, bu tespitleri yaparken bir şair veya bir edîbin sahip ol-
ması gereken edebiyat bilgisine ve yeteneğe sahip olduğunu ortaya
koymaktadır. Özellikle *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* i bu açıdan değerklen-
dirdiğimizde, bu eserde yer verdiği manzum ve mensur parçaların
çoğunu genç yaşında kaleme almış olmasına rağmen onun edebî eleş-
tiri yönünden takdire şayan tespitler yaptığını görüyoruz.

iv. Yazılış Tarihi

İbn Şüheyd'in bu risaleyi Ebû Bekr b. Hazm'a hitaben yazmış
olması⁸⁴⁵, eserini genç yaşlarda kaleme aldığını göstermektedir. Çün-
kü Ebû Bekr b. Hazm 401/1011 yılında vefat ettiğinde⁸⁴⁶, İbn Şüheyd
yirmi yaşları civarında idi. Risalede bu görüşü destekleyen birçok
işaret bulunmaktadır. İbn Şüheyd, risalenin başında Ebû Bekr b.
Hazm'a hitaben şöyle demektedir:

“Allah aşkına Ebû Bekr! Gerçeğin püf noktasını keşfettiğini
edindiğin arkadaşına baktığında, onun gökyüzünün bir tarafını tuttu-
ğunu, güneş ve ayın arasını nesri ile birleştirdiğini, şiirleri ile de gök-
teki iki kutup yıldızının arasını doldurduğunu görürsün. Buna benzer
bir takım şeyler söyledikten sonra sen de şöyle dedin: Çocuğa hüküm
nasıl verildi. Sözüñ hurma dallarını salladı ve ona taze hurmalar düş-
tü. Eğer ona kötülük yapmak için şeytan ve kötü cinler geliyorsa da,
yemin ederim ki onu destekleyen bir iyi, bir de kötü cin vardır.”⁸⁴⁷

⁸⁴¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 98; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/253.

⁸⁴² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 102; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/257.

⁸⁴³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 104-105; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/260-61.

⁸⁴⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 112; *Dîvân*, s. 128-131; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/265.

⁸⁴⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245; “İbn Suhayd”, *EI*, III/939; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 380.

⁸⁴⁶ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 48; Esad, *Masâdiru'd-dirâse*, I/227.

⁸⁴⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245-46.

Risalenin başka bir yerinde el-Mütenebbî'nin tâbia'sı İbn Şüheyd'e şöyle der: "Şayet bu daha fazla yaşarsa, ağzından daha nice inci taneleri dökülecek."⁸⁴⁸ Cinler vadisinde karşılaştığı katır da İbn Şüheyd için, "Çocukluğu geride bıraktı"⁸⁴⁹ demektedir.

Risaleden naklettiğimiz yukarıdaki ifadeler, İbn Şüheyd'in *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*i genç bir yaşta kaleme aldığını göstermektedir. Ancak risalesine son şeklini arkadaşı Ebû Bekr b. Hazm'ın ölümünden (401/1011) önce verdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, risalede 401/1011 tarihinden sonraki dönemlere ait bazı haberler ve şiirlerin de bulunduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bunlar arasında, Ali b. Hammûd döneminde 407/1016 yılında hapsedilmesi⁸⁵⁰ sırasında yazdığı şiiri⁸⁵¹, 420/1029 yılında Zâhirî görüşü benimseyen İbn Hazm'ın Şafî mezhebinden olduğuna işaret ettiği şiiri⁸⁵², İbn Abde'nin ölümü üzerine söylediği mersiyesi⁸⁵³ ve İbn Zekvân'ın ölümüne işaret etmesini⁸⁵⁴ sayabiliriz. Butrus el-Bustanî, bu bilgilere dayanarak, "İbn Şüheyd risalesini 414/1023 yılında, yani otuzundan sonra yazdı"⁸⁵⁵ demektedir.

İbn Şüheyd'in risalesini genç yaşta kaleme aldığını gösteren bir başka işareti ise şu olayda görmekteyiz. Câhiz'in tâbi'ası kendisine, "Diğer insanlardan dolayı mükâfat görmediğin ve sana karşı yapılan saldırı ve itirazlardan yılmadığın bize haber verildi. Onlardan hangisi sana karşı acımasız olanıdır?" şeklindeki sorularına İbn Şüheyd şöyle cevap vermektedir: "İlk ikisi evleri yakın olan komşulardır. Üçüncüsü ise felâket getiren ve efendilerin sırtından geçinen kişidir. Musta'in'in nezdinde bana dil uzattı ve hasetçilerden biri de ona yardım

⁸⁴⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 114; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/267.

⁸⁴⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 149; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/298.

⁸⁵⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 149; İbnu'l-Abbâr, *İ'tâbu'l-Küttâb*, s. 203; Peres, *La Poesia Andolouse*, s. 108.

⁸⁵¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 17, 21; *Dîvân*, s. 41-44; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁵² Dickie, "İbn Suhayd", *el-Andalus*, XXIX/279.

⁸⁵³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 100; *Dîvân*, s. 143-45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁵⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 109; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁵⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 70.

etti.”⁸⁵⁶ Bu metinden de anlaşılacağı üzere, İbn Şüheyd’in risalesini Süleyman b. Hakem el-Musta’ın döneminde yazdığı ağırlık kazanmaktadır. Zira el-Musta’ın, 401-401/1009-1010 ve 404-407/1013-1016 tarihlerinde iki kez tahta çıkmış ve 407/1016 yılında vefat etmiştir.⁸⁵⁷ Dolayısıyla risalenin yazılışının her halükârda 407/1016 yılından önceki bir tarihe tekabül ettiği görülmektedir.

İbn Bessâm’ın, eserin iskeletini bozmadan ondan bazı manzum ve mensur parçalar çıkarmış olması gerçeğinin⁸⁵⁸ yanısıra, risalenin genel anlamını bozmadan bazı manzum ve mensur parçaların ona bilâhare ilâve edilmiş olması da mümkündür.

Zira bu tür bir risaleye bazı şiir ve nesir bölümlerinin sonradan eklenmesi, risalenin muhtevasını etkilemeyeceği gibi, zamanın olaylarını bilmeyen veya önem vermeyen okuyucu da bunları fark etmeyebilir. Örneğin, “Bana başka etkileyici şiirlerinden oku dedi ve ben de okudum”⁸⁵⁹ veya “Bundan daha etkileyici ve daha fasih mersiyyeden oku”⁸⁶⁰ ya da “Cehderriyenden oku”⁸⁶¹ şeklindeki cümlelerden sonra, risalenin aslında olmayan manzum ve mensur parçaları eklemek hiç de zor değildir.

Verdiğimiz bilgilere dayanarak, İbn Şüheyd’in risalesine ilk şeklini 401/1011 yılından önce verdiğini⁸⁶², ancak daha sonraki dönemlerde ya kendisi ya da arkadaşları tarafından ona birtakım yeni ilâve parçaların eklenmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Bu, çok garipsenecek bir durum değildir. Zira bilindiği gibi, Arap kâtip ve yazarlarından bazıları, telif ettikleri eserlerini bilâhare düzeltme yoluna gitmişler veya eski metinler üzerinde hiç değişiklik yapmadan bazı ilâvelerde bulunmuşlardır. Meselâ, el-Mes’ûdî (ö. 346/957)⁸⁶³

⁸⁵⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁸⁵⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150-51; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

⁸⁵⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193.

⁸⁵⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 100; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁸⁶⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 109; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁶¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 109; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁶² Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 233.

⁸⁶³ Ünlü tarihçi Ali b. el-Huseyn b. Ali el-Mes’ûdî ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. İbnu’l-İmâd, II/371; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, II/1658-59; ez-

Murûcu'z-zeheb'i⁸⁶⁴ 332/943 yılında telif etmiş olmasına rağmen, 336/947 yılında eserini yeniden ele alarak son şeklini vermiştir.⁸⁶⁵ Buna benzer bir durum Ebû Muhammed b. Hazm'da da görülmektedir.

İbn Hazm *Risâle fî fadli'l-Endelüs*⁸⁶⁶ diye tanınan risalesinde, “Bizdeki belâgatçilerden Ahmed b. Abdilmelik b. Şüheyd arkadaşımız ve dostumuzdur. Halen hayatta olup orta yaşlardadır”⁸⁶⁷ sözleri ile 426/1034 yılında vefat eden İbn Şüheyd'in hayatta olduğuna işaret ederken, risalesini göndermek istediği İbnu'r-Rebîb'in (ö. 430/1038)⁸⁶⁸ ölmüş olduğunu belirtmektedir.⁸⁶⁹ Oysa kaynaklar, Ebû Ali b. er-Rebîb'in 430/1038 yılında, yani İbn Şüheyd'den dört yıl sonra öldüğünü nakletmektedirler. Bundan da İbn Hazm'ın, risalesini 426/1034 yılından önce yazmış olduğu ve birkaç yıl sonra da risaleyi tekrar ele alıp içeriğine dokunmadan sadece mukaddimesini değiştirdiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Buna benzer bir durumun *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* için de geçerli olabileceğini düşünürsek, İbn Şüheyd veya başka biri tarafından risa-

Zirikli, *el-A'lâm*, V/87; Kehhâle, *Mu'cem*, XII/80-81; Brockelmann, *GAL*, I/150-52; *Suppl.*, I/220-21; Zeydan, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/624-25.

⁸⁶⁴ Bu eser, kısa ve öz olarak kâinatın yaratılışı, peygamberler tarihi, denizler, kara parçaları ve buralardaki acayiplikler, eski milletlerin tarihi ve bunların dinleri hakkında bilgi verdikten sonra, Hz. Peygamber'den, halifelerden ve İslâm tarihinden bahseder. Bk. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, I, mukaddime; Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II/1658-59; Zeydan, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/624-25.

⁸⁶⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, I/1; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II/1659.

⁸⁶⁶ Endülüslü ünlü fıkıh âlimi Ebû Muhammed Ali b. Sa'id b. Hazm'ın bu eseri hakkında geniş bilgi için bk. Halife, *İbn Hazm el-Endelüsî*, s. 174-179; Brockelmann, *GAL*, *Suppl.*, I/693-94; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/347-362.

⁸⁶⁷ Halife, *İbn Hazm el-Endelüsî*, s. 175; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/178; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/348.

⁸⁶⁸ Endülüslü edebiyatçılardan Ebû Ali el-Hasan b. Muhammed b. er-Rebîb hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/133-36; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II/301-302; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/465-67; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/81, 348; Halife, *İbn Hazm el-Endelüsî*, s. 173 vd.

⁸⁶⁹ Halife, *İbn Hazm el-Endelüsî*, s. 174.

lenin muhtevasına dokunmadan bir takım ilâvelerin yapılmış olabileceği ihtimal dâhilinde görülmektedir.

v. Etkilendiği Kaynaklar

İbn Şüheyd'in risalesinin ele aldığı konular, anlattığı olaylara seçtiği kahramanlar ve bu olaylara mekân olarak seçtiği yerler bakımından Arap edebiyatında ilk olduğu⁸⁷⁰ konusunda, araştırmacılar büyük çoğunlukla ittifak etmişlerdir. Ancak yine de onun bu hususta başkalarından etkilendiğini söylememek mümkün değildir. Onu böyle bir risale yazmaya iten, kendisinde bu fikri uyandıran veya kendisini etkileyen bazı faktörlerin olduğu inkâr edilemez. O hâlde, İbn Şüheyd'in eserini telif etmek için kimlerden veya hangi eserlerden etkilendiği ya da nereden ilham aldığı sorusu akla gelmektedir. Bu soruya verilecek en kısa cevap, bu fikri kendi kendisine bulduğu şeklinde olabilir. Ancak İbn Şüheyd'in yetiştiği kültürel ortam ve bu ortamın tarihsel kökenleri, onun bazı kişi, akım ve olaylardan etkileneceğinin normal ve mümkün olduğunu göstermektedir. Bu konuda araştırmacılar bazı kanaatler ileri sürmüşlerdir.

Bu kanaatlerden biri, İbn Şüheyd'in III. Abdurrahman döneminde başlayan tercüme faaliyetleri⁸⁷¹ çerçevesinde, Latince'den Arapça'ya çevrilen Yunanca eserlerden etkilenmiş olabileceğidir. Ahmed Dayf bu konuda, "Görünen odur ki, Yunan felsefesinin İbn Şüheyd üzerinde büyük etkisi vardır. Üslûbu Eflatun'un (M.Ö. 428-347)⁸⁷² kitaplarında kullandığı üslûba benzemektedir. Zira bu üslûp, Arap dilindeki üslûplar arasında yeni bir görünüm içindedir"⁸⁷³ demektedir. H. Peres ise, bu görüşe paralel olarak, hiçbir kesin tarafı olmamakla birlikte Eflatun ve Aristo gibi Yunan düşünürlerinden

⁸⁷⁰ Watt, *A History of Islamic Spain*, s. 124; Peres, *La Poesie*, s. 38; Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 44.

⁸⁷¹ Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/67.

⁸⁷² Yunan filozofu Eflatun (Plato) hakkında geniş bilgi için bk. "Platon", *EB*, XVIII/48-64; "Platon", *DG*, IX/231-33; "Platon", *NLU*, I/498.

⁸⁷³ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 44.

etkilenmiş olabileceğini⁸⁷⁴ ileri sürmektedir. O, bu fikrini İbn Şüheyd'in Hristiyanlar ile münasebetlerine⁸⁷⁵ dayandırmakta ve onlar vasıtasıyla Yunan eserlerine vâkıf olduğunu zikretmektedir.⁸⁷⁶ Peres'in, İbn Şüheyd üzerindeki Yunan kaynaklı eserlerin etkisini dayandırdığı kanıtlardan biri de, III. Abdurrahman'ın vezirlerinden olan dedesi Ahmed b. Abdülmelik'in⁸⁷⁷ Bizans'tan Kurtuba'ya giden ve burada uzun bir süre kalan elçilerle yakın teması sonucu Yunan felsefesi ve filozofları hakkında bilgiler edinmiş olabileceği ve bunların da babası tarafından İbn Şüheyd'e aktarılmış olabileceğidir.⁸⁷⁸ Ancak bütün bunlar, ispatlanmamış birer varsayımdan öteye geçememektedir.

Bize göre onu böyle bir eser telif etmeye iten asıl sebep, arkadaş Ebû Bekr b. Hazm'ın İbn Şüheyd'i kastederek, "Yemin ederim ki, hiç kuşkusuz onun yardımına koşan, ona ilham veren bir tâbî'ası var" sözü, İbn Şüheyd'in şairlerin ve ediplerin bir cini olduğu düşüncesini hayalinde gerçekmiş gibi canlandırmış olmasıdır. Çünkü İbn Şüheyd'in, cahiliyye döneminden beri inanılâgelen şair ve ediplerin yakınlık kurduğu bir cini olduğu şeklindeki söylentileri bildiği kuşkusuzdur. Merhum hocamız Nihad Çetin Bey bu konuda şöyle demektedir:

"Çok eskiden şairin kendisiyle alışkanlık, yakınlık ve dostluk kurduğu bir cine sahip bulunduğuna inanılıyordu... Böylece eski şair ilham kaynağını, irtibat hâlinde bulunduğu bir cin ile bu dünyanın ötesinde sihirli bir âleme bağlıyor, dolayısıyla kendisi de tabiatüstü bir kuvvetle mücehhez bulunuyordu."⁸⁷⁹

⁸⁷⁴ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 38, 46; Krş. Epalza, "İbn Suhayd", *Awraq*, V-VI/125..

⁸⁷⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 81; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 18; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/525.

⁸⁷⁶ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 46; Krş. Watt, *A History of Islamic Spain*, s. 127.

⁸⁷⁷ el-Humeydî, *Cezve*, s. 191; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 191; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238.

⁸⁷⁸ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 46.

⁸⁷⁹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 12-13.

İbn Şüheyd, bu bilgileri halk arasında anlatılan rivayetlerden öğrenebileceği gibi, kanaatimizce bundan da önemlisi o dönemin Endülüs’ünde bilinen ve özellikle kendisi tarafından yakinen tanınan⁸⁸⁰ el-Câhiz’in *Kitâbu’l-Hayavân*⁸⁸¹ ve *Kitâbu’t-Terbi’ ve’t-Tedvîr*⁸⁸² ya da Hemedânî’nin Makâmât’ı⁸⁸³ gibi eserlerden okumuş olmasıdır. Okuduğu bu eserlerin karakteri, yazmayı tasarladığı eser için bir çıkış noktası olmasının yanı sıra, içinde şiir ve nesir sanatından örnekler sergileyerek edebî yeteneğini ispat edeceği hayalindeki bu eserin de genel çerçevesini oluşturmuştu.

Bunların yanında, İbn Şüheyd’din aynı tarzda eserler kaleme alan bazı doğulu ve batılı yazarlara ilham kaynağı olan⁸⁸⁴ Miraç olayından da etkilenmiş olabileceği göz ardı edilemez.

İslâm kaynaklarında bu tür üslûbun ilki olan Miraç olayında Hz. Peygamber’in İsrâ gecesi Burak’ın sırtında göklere çıkışı, Cebrail ile buluşması ve sonunda Allah Teâlâ ile konuşması anlatılmaktadır. Hz. Peygamber Miraç’ta, içinde bulunduğumuz dünyadan farklı bir dünya ile karşılaşmıştır. Bu yolculukta Hz. Peygamber, rüzgârla yarış

⁸⁸⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 115-18; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 236-38.

⁸⁸¹ Câhiz, hacimce bu en büyük eserinde, hayvanlar hakkında detaylı malûmat vermesinin yanı sıra edebî ve çeşitli ilimler hakkında da bilgi vermektedir. Eserinde Kur’ân, hadisler, Arap şiir ve atasözleri ile Yunan kaynaklarından da istifade etmiştir. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Hafâcî, *el-Adâbu’l-Arabiyye*, II/477; el-Bustânî, *Udebâu’l-Arab*, II/269-273; Zeydan, *Târîhu’l-adâbi’l-lugati’l-arabiyye*, I/112-Ferruh, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, II/308-309; “Câhiz”, *İA*, III/13-14.

⁸⁸² Zamanın sosyal meseleleri yanında felsefî, kimyevî, sınaî, insanî, tarihî, edebî ve hayvanlarla ilgili konuları ele aldığı bu eserinde Câhiz, kahramanına karikatür tarzında çeşitli hayvan uzuvları isnad ederek onu çirkinleştirip bedeni ile alay etmesinin yanı sıra akli yetersizliğini de ispat yoluna giderek bir anlamda ondan intikam almaktadır. Bu eser hakkında geniş bilgi için bk. el-Câhiz, *Risâletu’t-Terbi’*, s. 3-8; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhû fi’n-nesri’l-Arabî*, s. 177-188.

⁸⁸³ Vernet, *Literature Arabe*, s. 114; Krş. Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/279; Mubarek, *en-Nesr*, II/384-85.

⁸⁸⁴ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 45, 228; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/279; Dante, *İlahî Komediya (Cehennem)*, s. 52; el-Ma’arrî, *Risâletu’l-gufrân*, s. 53, 55.

eden bir atın üstünde, bir gökten diğerine geçmekte ve göklerde bir tabakadan diğerine intikal etmektedir.⁸⁸⁵

vi. Etkilediği Şahıslar

İbn Şüheyd, risalesini yazarken nasıl kendisinden önce aynı tarzda ilmî ve edebî ürünlerden etkilenmiş ve onlardan ilham almışsa, kendisinden sonraki birçok ilim ve edebiyat adamına da ilham kaynağı olmuştur. İbn Şüheyd'den etkilendiğini düşündüğümüz şahsiyetlerden en fazla tanınanlardan Ebû Hafs İbn Şüheyd (ö. 444/1052)⁸⁸⁶, Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî, Ebû Muhammed İbn Süfyân (ö. 516/1122?)⁸⁸⁷, İbn Tufeyl, Dante Alighieri (1265-1321)⁸⁸⁸ ve La Fontaine (1601-1695)⁸⁸⁹ gibi birçok müellif, aynı veya benzer tarzda eserler vermişlerdir. Önce yaşamış olan düşünür ve yazarların kendilerinden sonrakilere öncülük etmeleri ve onlara ilham kaynağı olmaları pek tabiidir. Zikrettiğimiz bu şahsiyetlerin tamamen İbn Şüheyd'den etkilendiklerini söylememiz doğru olmadığı gibi, ondan hiç etkilenmediklerini de iddia edemeyiz. Ayrıca bu şahsiyetler, İbn Şüheyd gibi başka pek çok şahsiyetten de etkilenmiş olabilirler. Bizim bu noktada yapmamız

⁸⁸⁵ Miraç olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. ez-Zebîdî, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, II/260-63; İbn Hişâm, *es-Sire*, I/246 vd.; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I/307; IV/3145-3152.

⁸⁸⁶ Meriye emirlerinden el-Mu'tasım b. Sumâdih (ö. 484/1091)'in şairlerinden olan Ebû Hafs Ömer b. Şüheyd hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 302-303; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 407-408; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/670-691; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 45; *La Poesie Andalouse*, s. 37.

⁸⁸⁷ Endülüslü edip ve şairlerden vezir ve kâtip Ebû Muhammed b. Süfyân hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hâkân, *Kalâidu'l-ikyân*, II/391-99; III/629; Feruh, *Târîhu'l-Edeb*, V/190-91.

⁸⁸⁸ Birçok eseri bulunan ve günümüzde de dünyanın en büyük şairlerinden kabul edilen ünlü İtalyan şairi Dante Alighieri ve ünlü eseri *İlahi Komedya* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 4-22; "Dante", *EB*, III/36-41; "Dante", *DB*, III/45-47; "Dante", *NLU*, I/498.

⁸⁸⁹ Karakter olarak İbn Şüheyd ile büyük benzerlikler gösteren ve hayvanları konuşturduğu hikâye kitapları ile büyük bir şöhrete kavuşan ünlü Fransız yazarı La Fontaine hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 4-22; "La Fontaine", *EB*, XIII/590-91; "La Fontaine", *GB*, VII/15; "La Fontaine", *NLU*, II/6; "La Fontaine", *ML*, VII/767; Perin, *Fransız Edebiyat Tarihi*, s. 228-29; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/371.

gereken, bu müelliflerin eserlerini değerlendirip İbn Şüheyd ile benzer ve farklı noktalarını tespit ederek objektif bir tahlilde bulunmaktır. Şimdi İbn Şüheyd'den etkilendiğini düşündüğümüz şahsiyetleri tek tek ele alıp bu değerlendirmeyi yapmaya çalışacağız.

1- Ebû Hafs İbn Şüheyd

İbn Şüheyd ile aynı aileden olup olmadığı konusunda farklı görüşler⁸⁹⁰ ileri sürülen Ebû Hafs (ö. 444/1091), bir makâmesinde⁸⁹¹ ele aldığı edebî konuları, İbn Şüheyd gibi, hayvanları da dâhil ettiği bir ortamda tartışmış, bunları da aralarına şiirlerini serpiştirdiği seci'lerle yüklü bir nesirle kaleme almıştır. Üslûp, konular ve konuların ele alınış tarzı, İbn Şüheyd'in risalesi ile büyük benzerlikler arzeden bu makâmenin müellifi Ebû Hafs'ın, H. Peres'in de söylediği⁸⁹² gibi, İbn Şüheyd'den etkilendiği kanaati ağırlık kazanmaktadır.

2- Ebû Muhammed İbn Süfyân

İbn Süfyân (ö. 516/1122?), emir Ebû İsâ İbn Lubbûn'a⁸⁹³ hitaben yazdığı bir şiirinde, gökyüzünde yıldızlar üzerinde hayalî bir gezi kompoze ederken, kendisinden önce hayalî anlatım üslûbu kullanan müelliflerden ve Miraç olayından etkilenmiş olabilir. Şairin Endülüslü oluşunu, İbn Şüheyd'in değil Endülüste, doğuda bile çok tanınan bir edip olduğunu düşündüğümüzde doğal olarak İbn Süfyân'ın, İbn Şüheyd'den etkilenmiş olabileceğini düşünmek durumundayız.

İbn Şüheyd, şiirinde Ebû İsâ'ya şöyle seslenmektedir:

“Ey Ebû İsâ! Yıldızların üzerinde kamp kurmak ve gezinti yapmak için yükseldiğimiz zamanı hatırlar mısın?”

“Atlarımızla Süreyyâ yıldızının çiçekleri arasından geçtik ve yolda

⁸⁹⁰ H. Peres, Ebû Hafs'ın İbn Şüheyd ile aynı aileden gelmiş olabileceğini ileri sürerken (bk. *La Poesie Andalouse*, s. 37, 368); Juan Vernet, iki aile arasında hiçbir bağın olmadığını ifade etmektedir. (Bk. *Literature Arabe*, s. 114).

⁸⁹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, II/674-85.

⁸⁹² Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 45; *La Poesie Andalouse*, s. 37.

⁸⁹³ Emir Lubbûn b. Abdilaziz b. Lubbûn (ö. 490/1097) hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hâkân, *Kalâidu'l-ikyân*, I/289-96; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/104-108; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/167-171; İbnu'l-Hatîb, *A'mâlu'l-a'lâm*, s. 209.

susadıklarında onlara su içirmiştik.”⁸⁹⁴

İbn Şüheyd’den etkilenenler konusunda, araştırmacıların özellikle üzerinde durdukları iki şahsiyet el-Ma’arrî ve Dante’dir. Bu nedenle biz de, İbn Şüheyd’in risalesi ile büyük benzerlikler arzeden eserler kaleme alan el-Ma’arrî ve Dante’nin, İbn Şüheyd’den ne derecede etkilendiklerini veya ilham aldıklarını daha geniş olarak incelemeye çalışacağız.

3- Ebu’l-Alâ el-Ma’arrî

İbn Şüheyd’in mi, yoksa el-Ma’arrî’nin mi eserini daha önce kaleme aldığı, dolayısıyla kimin kimden etkilendiği konusu araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur.

Ahmed Dayf, bu konuda şöyle demektedir: “İbn Şüheyd, muhtemelen risalesini yazarken Ebu’l-Alâ’yı taklit etmekteydi. Zira onlar aynı dönemde yaşamalarının yanı sıra, Ebu’l-Alâ’nın şöhreti doğuda ve batıda bilinmekteydi. Yine bilindiği üzere Endülüslüler, her şeyde doğruları taklit ediyorlardı.”⁸⁹⁵ Bu ifadeleriyle o, İbn Şüheyd’in el-Ma’arrî’den, başka bir deyişle el-Ma’arrî’nin, muhatabı İbnu’l-Karîh’e⁸⁹⁶ cevaben yazdığı⁸⁹⁷ ünlü eseri *Risâletü’l-güfrân*’dan⁸⁹⁸ etkilenererek *Risâletü’t-tevâbi*’ ve *’z-zevâbi*’i kaleme aldığını iddia etmektedir.

Zeki Mubarek ise, İbn Şüheyd’in risalesini kaleme aldığı tarih konusunda kesin bir yargıya varmamakla beraber, el-Ma’arrî’den önce yazdığını şöyle izah etmektedir: “İbn Şüheyd’in risalesini tam olarak kaç yılında yazdığını bilmiyoruz. Ancak vefatının 426/1034

⁸⁹⁴ İbn Hâkân, *Kalâidu’l-ikyân*, II/391.

⁸⁹⁵ Ahmed Dayf, *Belagatü’l-Arab*, s. 47-48.

⁸⁹⁶ Halepli edip Ali b. Mansûr hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ferruh, *Târîhu’l-Edeb*, III/124-25; Karaarslan, *Ebu’l-Alâ el-Ma’arrî*, s. 46-53.

⁸⁹⁷ Karaarslan, *Ebu’l-Alâ el-Ma’arrî*, s. 46.

⁸⁹⁸ el-Ma’arrî’nin tarihî, itikadî ve edebî yeteneğini sergilediği ve hayalinde canlandırdığı uhrevî âleme olan yolculuğunu gerçekleştirdiği bu ünlü eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zeydan, *Târîhu’l-adâbi’l-lugati’l-arabiyye*, II/571-72; el-Fâhûrî, *el-Câmi*’, s. 843-847; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhû fi’n-nesri’l-Arabî*, s. 275-80; Karaarslan, *Ebu’l-Alâ el-Ma’arrî*, s. 46-59.

yılında olduğunu, eserindeki olayları ve üslûbunu da göz önünde bulundurduğumuzda, İbn Şüheyd'in eserini 420/1029 yılından önce yazdığı anlaşılmaktadır.”⁸⁹⁹

Zeki Mubarek, el-Ma'arrî'nin risalesini yazdığı tarihe ise şöyle açıklık getirmektedir: “el-Ma'arrî'nin risalesini hangi tarihte yazdığını kesin olarak bilmesek de, eserinin 426/1034 yılından önce tanınmadığı kesinlik kazanmaktadır. Zira el-Ma'arrî mektubunu İbnu'l-Karîh'e cevap olarak yazmıştır. İbnu'l-Karîh ise el-Ma'arrî'ye yazdığı mektupta yetmiş üç yaşı civarında olduğunu belirtmiştir. İbnu'l-Karîh, 351/962 yılında doğduğuna göre, buna yetmiş üç eklediğimizde 424/1032 yılına ulaşılmış olur. Bundan bir müddet sonra da el-Ma'arrî, İbnu'l-Karîh'e cevap vermiştir. Risalenin sonunda da gecikmesinden dolayı özür dilemiştir... Bundan da İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce yazdığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Öte yandan şunu da gözden uzak tutmamak gerekir ki, İbn Şüheyd şöhreti doğuda da yaygın olan ünlü bir edipti.”⁹⁰⁰

Butrus el-Bustânî ise, risaleyi günümüze ulaşan şekli ile değerlendirek, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, zikredilen olayların tarihlerinden hareketle, İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce, ancak 414/1023 yılından sonraki bir tarihte kaleme aldığını ileri sürmektedir.⁹⁰¹

Cevdet Rikabî de, tarih konusunda kesin bir hüküm vermemekle birlikte, İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce yazdığını belirtmektedir.⁹⁰²

Yapılan bu değerlendirme ve açıklamalardan sonra, İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den etkilenerek kaleme aldığını söylemek veya risalesinin esasını *Risâletü'l-güfrân*'dan aldığını söylemek hiç de doğru değildir. Ayrıca İbn Şüheyd'in hayal gücü ve yaratıcılığı da böyle bir etkilenmeyi göstermemektedir. Zira İbn Şüheyd, cinler

⁸⁹⁹ Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 239.

⁹⁰⁰ Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 239; Krş. Watt, *A History of Islamic Spain*, s. 124;

⁹⁰¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 67-70.

⁹⁰² Rikabî, *Fî'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 97.

âlemine bir yolculuğu tahayyül etmekle kalmamış, orada dönemlerinin en ünlü şair ve edipleri ile buluşup onlarla yarışarak kendi edebî yeteneğinin onlardan daha üstün olduğunu kanıtlamış ve bu durumu o ünlü edip ve şairlere takdir ettirmiştir.

İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce kaleme aldığına açıklık getirdikten sonra, doğal olarak el-Ma'arrî'nin İbn Şüheyd'den etkilenmiş olabileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Bazı araştırmacılar, İbn Şüheyd ve el-Ma'arrî'nin eserleri arasındaki benzerliklere işaret edip, kimin kimden etkilendiği konusuna değinmezken⁹⁰³, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, sadece Ahmed Dayf, İbn Şüheyd'in el-Ma'arrî'den etkilendiğini ileri sürmektedir.⁹⁰⁴ Buna karşılık, Endülüs edebiyatı hakkında ciddi araştırmalar yapan birçok edebiyatçı da el-Ma'arrî'nin İbn Şüheyd'den etkilendiğini ispata çalışmışlardır.⁹⁰⁵ Bu araştırmacıların ileri sürdükleri ilk kanıt, İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce yazmış olmasıdır. Bunlardan Abdülvahhâb b. Mansûr bu konudaki görüşünü şöyle dile getirmektedir:

“İbn Şüheyd, risalesini el-Ma'arrî'den önce yazdı. Büyük bir ihtimalle bu risaleden bir nüsha doğuya, el-Ma'arrî'ye ulaştı. el-Ma'arrî de aynı üslûp ve minval üzere eserini kaleme aldı.”⁹⁰⁶ Diğer birçok araştırmacı da bu paralelde görüşler ileri sürdüler. Ancak sayın hocam Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan'ın da belirttiği gibi, el-Ma'arrî'nin temsilî olarak hayvanları konuşturduğu, ancak yazılış tarihleri kesin olarak tespit edilemeyen bazı eselerinin oluşu⁹⁰⁷, kimin kimden etkilendiği konusunda kesin bir karar vermeyi zorlaştırmaktadır.

⁹⁰³ Esad, *Masâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye*, I/227; Tercânîzâde, *Târih-i Edebiyât-ı Arab*, s. 202; Chejne, *Historia*, s. 193; Rikâbî, *Fi'l-edebî'l-Endelüsî*, s. 97; Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 56.

⁹⁰⁴ Ahmed Dayf, *Belagatü'l-Arab*, s. 48.

⁹⁰⁵ İbn Mansûr, *A'lamu'l-Mağrib*, III/58; Goldzieher, *A Short History*, s. 136; Palencia, *Târihu'l-fikri'l-Endelüsî*, s. 73; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 239.

⁹⁰⁶ İbn Mansûr, *A'lamu'l-Mağrib*, III/58.

⁹⁰⁷ Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 56.

İbn Şüheyd'in, risalesini el-Ma'arrî'den önce yazdığına açıklık getirip el-Ma'arrî'nin İbn Şüheyd'den etkilenmiş olabileceğini ifade ettikten sonra, *Risâletü't-tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* ile *Risâletü'l-güfrân*'ın kısa bir mukayesesini yapmak, bu etkinin hangi yönlerde olduğunu ortaya koyacaktır. Her iki eser birçok yönden benzerlikler göstermektedirler. Her iki risalede sorunları kısasî yöntemle ele almakta, olaylar ise yaşadığımız dünyanın dışında cereyan etmektedir. Meselâ İbn Şüheyd, risalesinin Tarafa bölümünde şunları ifade etmektedir:

“Zuheyр bana, ‘Şimdi kiminle görüşmek istersin’ dedi. Ben de, ‘Tarafa’nın tâbî’ası ile’ dedim. Daha sonra Uteybe vadisini geçtik ve içerisinde nergis çiçeklerinin güzel kokularının yayıldığı bir ormana vardık. Daha sonra bir akarsu gördük. Zuheyр bağırarak, ‘Ey Antara b. İclân! Zuheyр ve onun insan arkadaşı şu anda senin önünde bulunmaktadırlar’ dedikten sonra, ‘Zuheyр’in hatırı için yolculuk yaptığın gecede yüzünü bize göster’ dedi. Bunun üzerine ipek elbiseler giyinmiş, belinde süslü bir kılıç ve elinde de bir mızrak olan parlak yüzlü bir atlı bize göründü ve şöyle dedi: ‘İkiniz de hoş geldiniz.’ Sonra da benden bir şiir söylememi istedi. Bunun üzerine ona, ‘Şiirde öncelik sana aittir’ dedim. O da bir şiirini okudu. Daha sonra ben de ona bir kasîdemi okudum. Antara bağırarak, ‘Allah senin iyiliğini versin. Kasîden tam anlamı ile yerini buldu. Artık git’ dedi.”⁹⁰⁸

Risâletü'l-güfrân'ın A'sâ⁹⁰⁹ bölümünde ise İbnu'l-Karîh'in önünde bir sahne canlandırılmaktadır. Burada asil ve soylu bir deve beliriyor. Yanında da yakışıklı, elinde bir şişe şarapla herhangi bir engelle karşılaşmaksızın serbestçe cennette dolaşan bir delikanlı bulunmaktadır. Bu gencin yanında ölümsüzlük yiyeceklerinden bir miktar vardır. Bu esnada bir ses duydu. Bu ses el-Bekrî'yi (el-A'sâ) temsil etmekteydi. İbnu'l-Karîh, hayretler içinde bu sese ne dediğini sor-du ve bir şiir okudu. İşitilen ses daha da yükselerek şöyle dedi:

“Ey Allah'ın affettiği kul! Az önce okuduğun kasîdenin gerçek sahibinin kim olduğunu biliyor musun?” İbnu'l-Karîh de cevaben,

⁹⁰⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250-51.

⁹⁰⁹ Cahiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan Meymûn b. Kays b. Cendel b. Sa'lebe Bekr b. Vâil (ö. 7/629) hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-şu'arâ*, I/178; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/300-301; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, I/212-224; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 84-85; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, I/221-28; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XIII/65.

“Kendilerine güvendiğimiz kişilerden birine aittir. Bunlar da, sağlam bir silsile içerisinde, Arapları dışı aslanlar avlayıp ve yer elması yiyecek hayatlarını sürdürdükleri topraklardan kurtaran Ebu’l-Alâ’ya dayanırlar” dedi.⁹¹⁰

Sonunda şiirin kime ait olduğunu daha da netleştirerek, bu beyitlerin Benî Râbi’a b. Dubey Atâ b. Kays’ın kardeşi Meymûn b. Kays Cender’e ait olduğunu söyler. Bunun üzerine sahibi belli olmayan bu ses, “İşte o kişi benim. Cehennem’de affedilmekten umut kesdiğim bir anda Allah beni affetti” der. O zaman es-Sec’ (İbnu’l-Karîh), kakhaha şeklindeki sesin geldiği yöne döner ve orada nur yüzlü bir genç karşısına çıkar. Gözleri hurilerin gözleri gibi çok parlaktır. İbnu’l-Karîh ona, “Kendini o korkunç ateşten nasıl kurtardın?” diye sorar. Bunun üzerine sesin sahibi el-A’sâ şöyle cevap verir:

“Zebaniler beni Cehennem’e götürürken mahşer yerinde birden, yüzü ay gibi parlayan bir kişi gördüm. İnsanlar, her taraftan ona doğru koşarak, ‘Ya Muhammed! Ya Muhammed! Bize şefaet et. Ateşin kızgınlığından etlerimiz birbirine yapışıyor’ diye bağıyorlardı. O zaman ben de, ‘Ya Muhammed! Beni de kurtar’ diye bağırdım. Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali (r.a.)’ye yönelerek şöyle dedi: ‘Eğer şefaet mümkünse şu kişinin yanına git. O zaman Ali b. Ebî Tâlib yanıma gelerek beni zebanilerden kurtardıktan sonra, bana ‘Senin günahın nedir?’ diye sordu. Ben de, ‘Peygamber aleyhinde konuşan kişiydim’ dedikten sonra, Peygamber’i kötüleyen meşhur bir kasîdemi zikrettim. Bu beyitleri duyan Hz. Ali, Hz. Peygamber’e yönelerek ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bu A’sâ, artık senin Allah tarafından gönderilen peygamber olduğunu itiraf etti’ dedi. O zaman Hz. Peygamber de, ‘O, dünya hayatında benim yanıma gelmiş miydi?’ diye sordu. Hz. Ali de, ‘Aslında geldi, fakat gerek Kureyş ve gerekse içki ona mani oluyordu. Bu yüzden de sık sık gelemiyordu’ dedi. Bütün bunlara rağmen Hz. Peygamber bana şefaet etti ve bir şartla benim Cennet’e girmemi sağladı. Bu şart gereği artık Cennet’te içmeyecektim. Orada sadece süt ve balla besleneceğim. Kim ki dünyada içerse, âhirette

⁹¹⁰ el-Ma’arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 57-59.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ
içkiden nasibi yoktur.”⁹¹¹

İki risaleden verdiğimiz iki ayrı parça, şekil bakımından olmasa da, hadiselerin ele alınışı, üslûp ve muhteva bakımından benzerlik arzetmektedirler. Benzerlikleri, hadiselerin cereyan ettiği sahnelerde, çizilen karakterlerde ve yapılan karşılıklı konuşmalarda açık bir şekilde görebiliriz.

et-Tevâbi’ ve *’z-zevâbi*’de olayların cereyan ettiği sahneler, *Risâletü’l-güfrân*’a kıyasla daha gösterişsizdir. *et-Tevâbi*’ ve *’z-zevâbi*’de olaylar İbn Şüheyd’in “ardu’l-cin” (cin toprağı) dediği cinler âleminde vuku bulmaktadır. Fizikî bakımdan yaklaştığımızda, söz konusu mekânda bir kapalılık olduğunu görüyoruz. Burası her yönüyle açıklanmış ve anlatılmış değildir. “ardu’l-cin” (cin toprağı) olarak isimlendirilmekle yetinilmektedir. Nitekim İbn Şüheyd, bu mekânı bize yaşadığımız dünyadan farklı bir yer olarak takdim etmektedir. Burada vadiler⁹¹², su kaynakları⁹¹³, ırmaklar ve ormanlar⁹¹⁴ bulunmakla birlikte, böyle bir âlemin varlığı hiçbir kaynakta yer almamaktadır. *Risâletü’l-güfrân*’da ise el-Ma’arrî’nin, cennetini tasvirde kullandığı vasıtalar oldukça kuvvetli⁹¹⁵ olup sahnesini oluştururken çok hassas davranmıştır.

İbn Şüheyd’in kahramanları halk arasında yaygın efsanelere dayanan cinler⁹¹⁶ olmasına karşılık, el-Ma’arrî’ninkiler ise İslâmî kaynakların yanısıra, İslâm öncesi şiir ve halk hikâyelerine⁹¹⁷ dayanmaktadır.

İbn Şüheyd, kahramanların portrelerini birbirlerinden büyük farklılıklar göstermeyen ilginç tasvirlerle çizmektedir. Örneğin, İmru’u’l-Kays’ın tâbi’ası Uteybe b. Nevfel’i elindeki mızrağı çenesine

⁹¹¹ el-Ma’arrî, *Risâletü’l-güfrân*, s. 60-65.

⁹¹² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*’, s. 91; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/248.

⁹¹³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*’, s. 93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250.

⁹¹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*’, s. 81; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/249.

⁹¹⁵ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 12; Karaarslan, *Ebu’l-Alâ el-Ma’arrî*, s. 50.

⁹¹⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*’, s. 91; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/248.

⁹¹⁷ Karaarslan, *Ebu’l-Alâ el-Ma’arrî*, s. 50.

dayamış, yağız bir at üzerindeki süvari⁹¹⁸ şeklinde takdim etmektedir. Tarafa'nın tâbi'ası Antara b. İclân'ı ise gösterişli bir kaftan giymiş, yakışıklı, parlak yüzlü ve son derece süslü bir kılıç takan süvari⁹¹⁹ olarak tasvir ederken, Kays b. el-Hâtım'ın tâbi'ası Ebu'l-Hattâr'ı kargaya benzeyen bir atın üzerinde aslan gibi duran bir atlı⁹²⁰ olarak göstermektedir. el-Mütenebbî'nin tâbi'ası Hârise b. Mugalles beyaz bir atın üzerinde elinde bir mızrak taşımaktadır. Başında ise sarı püs-küllü kırmızı bir sarık vardır.⁹²¹

Yukarıda verdiğimiz örneklerin, İbn Şüheyd'in kişileri tasvirde kullandığı malzemeler ve bu malzemelerdeki ortak yönler konusunda genel bir fikir verdiği kanısındayız.

İbn Şüheyd'in bu yöntemine karşılık el-Ma'arrî ise kahramanlarını, ayrıntı bakımından birbirinden farklı olarak tasvir etmektedir. Örneğin, el-A'sâ'yı genç, beyaz tenli, kusursuz görünüşlü, gözlerinin beyazı tam beyaz, siyahı da tam siyah, bakışları ise son derece cezbedici biri olarak tasvir ederek⁹²² kusursuz bir figür sergilemektedir. Zuheyr b. Ebî Sulmâ'yı son derece yakışıklı ve beyaz tenli⁹²³; Lebîd (ö. 40/660)'i⁹²⁴ elinde yâkuttan bir baston taşıyan bir süvari⁹²⁵ olarak tanıtırken, pek çok yerde kahramanlarını fazlaca tasvire gitmemektedir. Meselâ, risalesinin kahramanlarından Hassân b. Sâbit (ö. 54/674)'ten⁹²⁶ bahsederken⁹²⁷ veya Beşşâr b. Burd ile konuşurken⁹²⁸

⁹¹⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 92; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/249.

⁹¹⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250.

⁹²⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 96; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/252.

⁹²¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 111; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/252.

⁹²² el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 57.

⁹²³ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 65.

⁹²⁴ Mu'allaka şairlerinden Lebîd b. Râbi'a b. Mâlik b. Ca'fer hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, I/194-204; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/104; Brockelmann, *GAL*, I/29-30; *Suppl.*, I/64-65; Blachere, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, s. 305-306; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 70; Kehmâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VIII/152-53.

⁹²⁵ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 105.

⁹²⁶ Hz. Peygamber'e yazdığı övgü şiirleriyle tanınan İslâmî dönem şairlerinden Hassân b. Sâbit b. el-Münzir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, I/223-26; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/188; Brockelmann, *GAL*,

durum böyledir.

Yukarıda da gördüğümüz gibi, el-Ma'arrî şahısları tasvirde İbn Şüheyd'den daha yavandır. Ancak buna karşılık el-Ma'arrî daha ziyade ortama ve bu ortamda cereyan eden olayların tasvirine ağırlık vermiştir. Meselâ el-Ma'arrî, risalesinde çizmiş olduğu sahnelerden birinde yer alan bir mecliste Müberred, İbn Dureyd, İbn Mes'ade (ö. 217/832)⁹²⁹, Sîbeveyh (ö. 180/796)⁹³⁰, Ebû Ubeyde (ö. 210/825)⁹³¹, Esmâ'î (ö. 216/831)⁹³² ve Sa'leb (ö. 291/904)⁹³³ gibi bazı nahiv ve dil bilginleri⁹³⁴ bulunmaktadır.

Ebû Ubeyde, Araplar arasındaki önemli hadiseler ve Eyyâmü'l-Arab'dan bazı olayları anlatırken, Esmâ'î de meşhur kasîdeleri oku-

I/31-32; *Suppl.*, I/67-68; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, I/272-281; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 122-23; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, III/191-92.

⁹²⁷ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 128.

⁹²⁸ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 221-22.

⁹²⁹ Abbasîler dönemi edip ve şairlerinden olan Türk asıllı Ebu'l-Fadl Amr b. Mes'ade hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, III/114; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/260; Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II/215-17; Sezgin, *GAS*, II/616.

⁹³⁰ Büyük nahiv bilginlerinden olan Ebû Bişr Sîbeveyh Amr b. Osmân hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 51-52; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/103-105; İbnu'l-İmâd, I/252-55; Brockelmann, *GAL*, I/99-100; *Suppl.*, I/160; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/260; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VIII/10.

⁹³¹ Şiir ve soy bilimi konusunda derin bir bilgiye sahip olan Ebû Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 53-54; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/554-560; İbnu'l-İmâd, II/24-25; Brockelmann, *GAL*, I/102-103; *Suppl.*, I/162; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XII/309-310.

⁹³² Abbasîler dönemi dil, nahiv bilgini ve şair Ebû Sa'îd Abdülmelik b. el-Esmâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 55-56; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/516-520; İbnu'l-İmâd, II/36-38; Brockelmann, *GAL*, I/4; *Suppl.*, I/163-65; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VI/187; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 247.

⁹³³ Kûfe nahiv âlimlerinden Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 110; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/51-53; İbnu'l-İmâd, II/207-208; Brockelmann, *GAL*, I/121-22; *Suppl.*, I/181-82; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, II/203-204.

⁹³⁴ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 50-53.

maktadır ve bunlar, Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği⁹³⁵ gibi kardeşçe bir arada oturmaktadırlar.⁹³⁶ el-Ma'arrî'nin adı geçen kahramanları, her tarafı kaplamış bir gölgenin altında altın kâselerde şarap içmektedirler ve daha sonra o kâseleri önlerinde tertemiz akan şarap ırmağına atmaktadırlar. Birbirine çarpan bu kâselerin çıkardığı sesler oldukça esrareniz bir hava yaratmaktadır.⁹³⁷

Verdiğimiz bu örneklerden sonra, iki risalenin birbirinden ayrıldıkları en belirgin özellikleri şöyle sayabiliriz:

Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî'nin risalesinde olaylar, cennet ve cehennemî ile uhrevî âlemde cereyan ederken, İbn Şüheyd'in risalesinde garip toprağı ve acayip vadileriyle cinler diyarında vuku bulmaktadır.

el-Ma'arrî'nin risalesinde ele aldığı konuların başında felsefî ve edebî sorunlar ile çözülmesi ve anlaşılması zor olan dinî meseleler gelirken, İbn Şüheyd'de ise edebiyat ve beyân konusundaki sorunlar ele alınmıştır.

4- Dante Alighieri

İbn Şüheyd ve el-Ma'arrî'den yaklaşık iki yüzyıl sonra yaşamış olan ünlü İtalyan şairi Dante'nin günümüzde bile dünyanın en büyük klasiklerinden kabul edilen “*İlahi Komedya*”sı, İslâm ve Hristiyan dini kaynaklarının yanısıra, eski Yunan ve Arap kaynakları ile de büyük benzerlikler göstermektedir.

Dante'nin, Arap ve İslâmî kaynaklardan nasıl ve hangi yönden etkilendiği konusu, doğulu ve batılı birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Bunlardan İspanyol müsteşrik Miguel Asin Palacios, 1919 yılında yayımlamış olduğu “*La Escatalogia Musulmana en la Divina Komedya*” adlı eserinde, Dante'nin *Komedya*'sını İslâmî esaslar üzerine kurduğunu ispata çalışmıştır.⁹³⁸

⁹³⁵ Âyet şöyledir: “Biz onların gönüllerinden kini çıkardık. Artık onlar sedirler üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir.” Hicr, 15/47.

⁹³⁶ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 54.

⁹³⁷ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 54.

⁹³⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 385.

Palacios, Dante'nin Miraç olayından, müfessirlerin cennet, cehennem ve âhiret âlemi hakkında yazmış oldukları ile bazı Müslüman mutasavvıf ve filozofların kâinatın oluşumu, merkezi, dönüşü ve yörüngesi hakkındaki görüşlerinden etkilendiğini ileri sürmüştür. O, Dante'nin *Komedyâ*'sını yazmadan önce İslâmî eserlerin tercümelerinin Avrupa'ya ulaştığını ve Dante'nin de bu eserleri incelediğini ileri sürmektedir.⁹³⁹

Dante'nin hayatını incelediğimizde, onun İbn Şüheyd ile birçok ortak noktaya sahip olduğunu görürüz. Her ikisi de, önceleri münevver ve zengin ailelere⁹⁴⁰ mensup olup bilâhare yoksullaşmışlardır.⁹⁴¹ Babalarının kendileri üzerinde kötü bir etki bırakmalarının⁹⁴² yanı sıra, her ikisi de belirli bir hocadan veya bir eğitim kurumundan ciddi bir eğitim almayıp kendi kendilerini yetiştirmişlerdir.⁹⁴³ Hayatlarının büyük kısmını siyasî çalkantılar ve ülkelerinin de parçalanmakta olduğu bir dönem içerisinde geçirmişlerdir.⁹⁴⁴

Ülkelerinin yıkılışına şahit olmaları⁹⁴⁵, siyasî platformda aktif görev almaları, bulundukları toplumda birçok düşman kazanmaları, mahkûm edilmeleri ve bunun neticesinde kaçmak zorunda kalmaları

⁹³⁹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 386.

⁹⁴⁰ el-Humeydî, *Cezve*, s. 280; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 274; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/196, 258; İbnü'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238, 240; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, s. 199; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 3; Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 56.

⁹⁴¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/639; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 4, 35.

⁹⁴² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/195; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/273; İbn Mansûr, *A'lamu'l-Mağrib*, III/55; Dickie, "İbn Suhayd", *el-Andalus*, XXIX/258; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 4.

⁹⁴³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 369; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 5.

⁹⁴⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148-155; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 266-343; Brockelmann, *İslâm Tarihi*, s. 205-232; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 11-17, 33-35.

⁹⁴⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 117; İbn Mansûr, *A'lamu'l-Mağrib*, III/55; Dickie, "İbn Suhayd", *el-Andalus*, XXIX/266; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 11-17, 33-35.

veya sürgüne gönderilmeleri⁹⁴⁶, büyük bir aşkla bağlı oldukları şehirlerini kargaşadan kurtarmak için başka emir ve kralları işgale davet etmeleri⁹⁴⁷, her ikisinin de düşmanlarını yermek, belki de bir bakıma intikam almak ve küçültmek için⁹⁴⁸ çok sevdikleri insanların ölümle-rini bir çıkış noktası ve kendilerini harekete geçiren bir kıvılcım olarak kabul etmeleri⁹⁴⁹ gibi olaylar, İbn Şüheyd ve Dante'nin hayatındaki benzer noktalar-dır.

Olayların tesadüfen getirdiği bu ortak noktaların yanı sıra, karakter olarak da İbn Şüheyd ve Dante'nin birçok ortak özelliklere sahip olduklarını görüyoruz. Her ikisinin de güçlü hafızaya sahip olmaları⁹⁵⁰, başıboş bir yaşam tarzını benimsemiş olmaları⁹⁵¹ ve gururlu kişilikleri⁹⁵² de benzerlik arz etmektedir.

Her iki yazar arasındaki bu ortak noktalardan sonra, İbn Şüheyd'in Dante üzerinde etkisi olup olmadığını anlamak için Dante'nin eserine bir göz atmanın yararlı olacağı kanısındayız.

Dante'nin *Komedyâ* isimli eserindeki “komedyâ” kelimesi, “comos” (köy, kasaba) ve “oda” (manzume) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelir ve bir çeşit “halk türküsü” demektir.⁹⁵³ *Komed-*

⁹⁴⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263, 321; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/13; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/55; Pellat, “İbn Hazm, İbn Suhayd et la poesia arabe”, *al-Mulk*, s. 91; Monroe, “The Dîwân of Ibn Shuhaid”, *BSOAS*, XXXV/144; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 15-17, 35.

⁹⁴⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 19-20.

⁹⁴⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 70; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/328; Monroe, “The Dîwân of Ibn Shuhaid”, *BSOAS*, XXXV/144; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 34.

⁹⁴⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/247; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 7-8, 34-35.

⁹⁵⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 25.

⁹⁵¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 18-21.

⁹⁵² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 164; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 17; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/78; İbnu'l-İmâd, III/230; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/370; Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 19-20.

⁹⁵³ Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 33.

ya'ya "ilahi" sıfatının eklenmesi daha sonradır. Eserde âhîret kavramının ele alınmasından ötürü *İlahi Komedya* adıyla 1555 yılında Venedik'te basılmıştır.⁹⁵⁴

Siyasal değişikliklerin birbirini kovaladığı bir devirde yaşayan Dante, atıldığı siyaset hayatında düşmanlar kazanmış ve bunun sonucunda da mahkûm edilerek sürgüne gönderilmiştir.⁹⁵⁵ Canı kadar sevdiği Floransa'dan ayrılmak zorunda kalan Dante, ülkesine geri dönmek için başvurduğu bütün çarelerin neticesiz kalmasından kaynaklanan acılarını avutmak ve kendisine bu cezayı reva görenlerden bir nevi intikam almak ve onları düşündüğü anlamda bir mahkemede yargılamak için eserini meydana getirmeye karar vermiştir. Bunu yaparken de, çocukluğun verdiği tertemiz duygularla âşık olduğu, ancak evlenemediği ve genç yaşta ölen sevgilisi Beatrice'i lekesiz ve mükemmelleşmiş bir timsal olarak gözünde ebedileştirerek kendisine bir hareket noktası ve hayali bir tarzda âhîret âlemine yapacağı yolculuğunda kendine rehber olarak seçmiştir.⁹⁵⁶

Dante, yolculuğuna kendi ifadesiyle otuz beş yaşında iken 7 Nisan'ı 8 Nisan'a bağlayan bir Cuma gecesı uykulu bir hâlde nasıl geldiğini hatırlamadığı bir ormandan başlar. Dante'nin 8 Nisan akşamı başlayıp 9 Nisan akşamı biten bu yolculuğu 24 saat sürmüştür.⁹⁵⁷ Ormandaki gezintisinde bazı hayvanlar ve yolculuğunun Cehennem ve Araf⁹⁵⁸ kesiminde kendisine eşlik edecek olan ünlü Latin şairleri ile karşılaşır. Araf'ta günahlardan temizlenecek olan Dante, Cennet yolculuğuna sevgilisi Beatrice ile çıkar.⁹⁵⁹

Dante, suçlara göre bölümlere ayrılmış Cehennem yolculuğunda şehvet, oburluk, öfke, hiddet, cimrilik, tecavüz, ihanet ve hilekârlık gibi günahlardan ötürü cezalarını çekmekte olanlarla karşılaşır. Cehennemde her ceza için bir daire bulunmakta ve daireler cezaların

⁹⁵⁴ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 34.

⁹⁵⁵ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 34.

⁹⁵⁶ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 7.

⁹⁵⁷ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 41, 72.

⁹⁵⁸ Araf, Hristiyan teolojisinde "Purgatoire" olarak isimlendirilir ve günahların bir kısmından burada temizlenildiğine inanılır.

⁹⁵⁹ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 41, 73.

şiddetine göre çevreden merkeze doğru yer almaktadır.⁹⁶⁰

Dante'nin hayal ettiği Cehennem'de, Hz. İsâ'dan önce yaşadıkları için vaftiz edilme şansına sahip olamayan⁹⁶¹ Homeros⁹⁶², Horatius⁹⁶³, Ovidius⁹⁶⁴ gibi şairler, Aristo⁹⁶⁵, Sokrates⁹⁶⁶, Eflatun⁹⁶⁷ gibi filozoflar, İbn Sina⁹⁶⁸ ve Selâhaddin Eyyûbî⁹⁶⁹ gibi Müslümanlar ile Dante'yle anlaşılamayan Floransa yöneticileri⁹⁷⁰ ve Roma kralı II. Federico⁹⁷¹ gibi daha birçok dinî ve siyasî hüviyeti olan şahsiyetler bulunmaktadır. Cehennem'den sonra Araf'a geçen Dante, bu dağı konik biçiminde ve dünyanın en yüksek dağı olarak sunmaktadır.⁹⁷² Kısa bir bekleme yeri durumundaki Araf, Âdem ile Havva'nın yasak

⁹⁶⁰ Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 43.

⁹⁶¹ Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 98.

⁹⁶² M.Ö. IX. yüzyıl eski Yunan şairlerinin en büyüğü olan Homeros, "İlias ve Odysseia" adlı destanın da yazarıdır. Bk. Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 100; "Homeros", *NLU*, I/937, XI/699-703; "Homeros", *GB*, V/530-31.

⁹⁶³ M.Ö. 68-64 yıllarında ölen Horatius, lirik Latin şairlerinin en büyüğüdür. Bk. Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 100; "Horatius", *GB*, V/543; *NLU*, I/941.

⁹⁶⁴ M.Ö. 43-M.S. 17 yılları arasında yaşayan Yunan şairidir. Bk. Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 100; "Ovidius", *ML*, IX/714.

⁹⁶⁵ M.Ö. 384-322 tarihleri arasında yaşamış olan ünlü Yunan filozofu Aristo hakkında bk. Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 103; "Dante", *EB*, III/350-55; "Dante", *GB*, I/402-403.

⁹⁶⁶ M.Ö. 468-400 yılları arasında yaşayan Yunan filozofu Sokrates hakkında bk. Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 104.

⁹⁶⁷ M.Ö. 429-347 yılları arasında yaşayan Yunan filozofu Eflatun, Sokrates'in öğrencisi, Aristo'nun hocasıdır. Bk. Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 104; "Eflatun", *İA*, IV/189-192.

⁹⁶⁸ Ünlü Türk İslâm filozofu ve tıp bilgini İbn Sina (ö. 429/1037) hakkında bk. Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 104; "İbn Sina", *İA*, V/807-824.

⁹⁶⁹ Selâhaddin Eyyubî, Suriye atabeyleri adına bir süre Mısır valiliğinde bulunduktan sonra, bağımsızlığını ilân etmiş ve Eyyubî devletini kurarak 1174-1193 yılları arasında saltanat sürmüştür. 583/1187 yılında Kudüs'ü haçlıların ellerinden kurtarmasıyla Avrupa'da da tanınmıştır. Bk. Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 103; "Salahaddin Ayyubi", *EB*, XIX/866-67.

⁹⁷⁰ Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 120-21.

⁹⁷¹ 1196 yılında Roma kralı ilan edilmiş olan Federico hakkında bk. Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 154.

⁹⁷² Dante, *İlahi Komedyâ (Cehennem)*, s. 45.

meyveyi yedikleri yerdir⁹⁷³ ve burada cezalar kısas esasına göre verilmektedir.⁹⁷⁴ Burada Beatrice ile karşılaşan Dante, aynı zamanda günahlardan temizlenme yeri olan Araf'ta akan nehirlerde günahlarından temizlendikten sonra, Beatrice eşliğinde Cennet'teki yolculuğuna başlar.⁹⁷⁵

Dante, Cennet'i arzın çevresinde dönen konsantirik dokuz küre ile hareketsiz duran Arş-ı a'lâ şeklinde tasvir eder. Arzdan dışarıya doğru gidildikçe dokuz ayrı gök tabakası ve en sonunda da Arş-ı a'lâ bulunmaktadır.⁹⁷⁶ Dante'nin Cennet'inde Beatrice, Hz. Meryem, Hz. Âdem, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ'nın havarileri⁹⁷⁷ gibi dinî şahsiyetlerin yanı sıra, siyâsî bazı şahsiyetler ile mitolojik kahramanlar yer almaktadır. Bu tabakaların sonunda bulunan Arş-ı a'lâ'da ise Allah ve melekler yer almaktadır.⁹⁷⁸ Cennet'in son tabakası Arş-ı a'lâ'ya yükselmesiyle Dante'nin 7 Nisan Perşembe gecesi başlayan uhrevî yolculuğu sona erer.⁹⁷⁹

İlahi Komedya'da hayalî bir âhiret yolculuğu gerçekleştiren Dante'nin bu tarzı, kendisinden çok öncelere dayanır. Öte yandan Dante'nin bu âhiret yolculuğu, neredeyse baştanbaşa İslâmî anlayışla büyük benzerlik arzedecek şekilde kompoze edilmiştir. *İlahi Komedya*'yı dilimize çeviren Feridun Timur, esere yazdığı önsözde bu benzerliği şöyle ifade etmektedir:

“Dante'nin *Komedya*'sının kanaviçesi baştanbaşa İslâm Peygamberi'nin esrarlı âhiret yolculuğundan esinlenerek işlenmiştir... Görülüyor ki Cehennem'den Araf'a, Âraf'tan Cennet'e kadar hep aynı kuruluş, aynı düzen, aynı meratip silsilesi, aynı tasvirler Dante'nin âhiretinde tekrar edilmiştir. Dante, İslâm şair ve mutasavvıflarının eserlerinde bulduğu kurulu düzeni olduğu gibi *İlahi Komed-*

⁹⁷³ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 46.

⁹⁷⁴ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 47.

⁹⁷⁵ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 47.

⁹⁷⁶ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 47.

⁹⁷⁷ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 48.

⁹⁷⁸ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 230 vd.

⁹⁷⁹ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 49.

ya'sına mal etmekten başka bir şey yapmamıştır.”⁹⁸⁰

Bu açıklamalardan sonra, Dante'nin hangi kaynaktan ne kadar beslendiği veya ilham aldığı kesin olarak söylemek elbette mümkün değildir. Ancak genel İslâmî kaynakların yanı sıra, kendisinden önce bu tarzda büyük ciddi çalışmalar yapan İbn Şüheyd ve el-Ma'arrî'den etkilendiği muhtemel gözükmektedir. Gerek yaşadıkları olaylar ve gerekse karakter olarak İbn Şüheyd ile benzer noktalara sahip olan Dante, Floransa'dan sürgün edildikten sonra sürekli olarak şehirden şehre, ülkeden ülkeye dolaşmıştır.⁹⁸¹ Bu seyahatleri esnasında, o dönemin en büyük ilim merkezlerinden biri olan Kurtuba'ya gidip orada Arapça öğrenmiş olabileceğini varsaymasak bile, o dönemde birçok ilmî ve edebî eser Arapça'dan Latince'ye tercüme edilmekteydi.⁹⁸² İtalya'nın en büyük şairlerinden olan, ilme ve araştırmaya büyük ilgi duyan⁹⁸³ Dante gibi bir şahsiyetin bu eserleri okumamış olması pek düşünülemez. Ortaçağ Avrupa'sının ilim kapısı Kurtuba'da yaşamış İbn Şüheyd ve el-Ma'arrî'nin eserlerinin de aradan geçen iki yüzyıldan fazla bir süre içerisinde Latince'ye çevrilmediğini veya Avrupa'ya ulaşmadığını düşünmenin pek doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Ancak ele aldıkları konu, kullandıkları üslûp, olaylara mekân olarak seçtikleri yerler ve bu yerleri tanıtmada kullandıkları tasvirler dikkate alındığında Dante'nin, İbn Şüheyd'den ziyade el-Ma'arrî'den etkilendiği ağırlık kazanmaktadır.

b. Dîvân

Kaynaklar, İbn Şüheyd'in nesir eserlerini zikretmelerine rağmen, onun bir dîvânı olduğuna işaret etmemektedirler. Ancak İbn Şüheyd'in şiirlerinin tamamına yakın bir kısmı, İbn Bessâm tarafından *ez-Zehîre*'de nakledilmekle birlikte, İmâduddin el-İsfahânî *Harîdatü'l-kasr*'da, Feth b. Hâkân *Kalâidu'l-ikyân* ve *Matmahu'l-enfûs*'te ve es-Sa'âlibî de *Yetîmetü'd-dehr*'de hiç de küçümsenmeye-

⁹⁸⁰ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 52-55.

⁹⁸¹ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 21; el-Himsî, “el-Muvâzene beyne Ebi'l-Alâ ve Dante”, IV/492.

⁹⁸² el-Himsî, “el-Muvâzene beyne Ebi'l-Alâ ve Dante”, IV/492-93.

⁹⁸³ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 5.

cek miktarda İbn Şüheyd'e ait şiirler nakletmişlerdir. Fakat İbn Şüheyd'in çeşitli vesilelerle söylediği şiirlerinin ne kadarının muhafaza edildiğini veya İbn Bessâm'ın bu şiirlerin ne kadarına eserinde yer vermediğini bilmiyoruz.

Charles Pellat, çoğunluğu İbn Bessâm'ın *ez-Zehîre*'sinden olmak üzere farklı kaynaklardan toplayarak İbn Şüheyd'in şiirlerini bir araya getirmiş ve bugün elimizde olan *Dîvân*'ı hazırlamıştır.

Dîvân'da yer alan tasvir, övünme, övgü, aşk, şarap, hiciv, zامandan ve kendisine sıkıntı veren insanlardan şikâyet, zühd ve hikmet şiirlerinde, İbn Şüheyd'in edebî yeteneğini sergilemesi yanında, döneminin sosyal ve siyasal yapısını da yansıttasından ötürü bu eserin ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Charles Pellat, *Dîvân*'ı hemze, ba, te... şeklinde alfabetik kafiye sırasına göre tertip etmiştir. Pellat, *Dîvân*'a yazdığı iki sayfalık önsözde⁹⁸⁴ çok özet olarak İbn Şüheyd'in hayatından bazı kesitlere yer vermiştir. Her şiirin başında tek cümle ile İbn Şüheyd'in o şiiri ne maksatla söylediğini zikretmektedir. Sonunda ise şiiri aldığı kaynakları belirterek, az kullanılan bazı nadir kelimelere açıklık getirmiştir.

Dîvân'da yer alan yetmiş beş şiiri⁹⁸⁵ incelediğimizde, İbn Şüheyd'in şiirlerini kullandığı vezin bakımından çoktan aza doğru şöyle sıralayabiliriz: Tavîl vezninde yirmi beş, kâmil vezninde on beş, basît vezninde on beş, mütekârib vezninde dokuz, remel vezninde dört, hafîf vezninde üç, münserih vezninde üç, recez vezninde bir ve seri' vezninde bir.

Dîvân, 1963 yılında Beyrut'ta basılmıştır. James Dickie tarafından İngilizce'ye çevrilerek 1975 yılında Kurtuba'da yayımlanmıştır.⁹⁸⁶

⁹⁸⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 9-11.

⁹⁸⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 185.

⁹⁸⁶ Epalza, "İbn Suhayd", *Awraq*, V-VI/291.

c. Hânûtu Attâr

Hânûtu Attâr (Attar Dükkanı)⁹⁸⁷ hakkında, Câhiz'in kaybolan⁹⁸⁸ ve günümüze ulaşmayan eseri ile aynı ismi taşımaktadır. Belki de İbn Şüheyd, kendisini eserlerinde sık sık eleştirdiği Câhiz'e nazîre olsun diye aynı ismi taşıyan bir eser telif etmiş olabilir. Bu eser, Muhammed b. Tâvî et-Tancî tarafından 1951 yılında Kahire'de neşredilmiştir.⁹⁸⁹

İbn Sa'îd, İbn Şüheyd'in kardeşi ve amcasına ithafen yazdığı şiirlerin bu eserde yer aldığını nakletmekle⁹⁹⁰ birlikte, bu şiirlerin *et-Tevâbi* ve *'z-zevâbi* ile *ez-Zehîre*'de yer aldığını⁹⁹¹ görmekteyiz.

Fuat Sezgin ise bu eserin ma'ânî'si'r ve belâgat⁹⁹² konusunda olduğunu ileri sürerken, bununla ilgili bir kaynak zikretmemiştir.

ez-Zehebî ise bu eseri "Cûna Atâr" olarak zikretmektedir.⁹⁹³

2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Bazı araştırmacılar, *et-Tevâbi* ve *'z-zevâbi*'den yola çıkarak onun şu eserlerinin bulunduğunu belirtmektedirler:

1- el-Helvâ (Tatlı)⁹⁹⁴

2- el-Berd ve'n-nâr ve'l-hatab (Soğuk, Ateş ve Odun)⁹⁹⁵

⁹⁸⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 46; el-Humeydî, *Cezve*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 191; İmâdu'l-İsfahânî, *Harîdatü'l-kasr*, III/555; Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, III/222; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/116; es-Safedî, *el-Vâfi*, V/144; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, IV/13; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/157; Kehhâle, *Mu'cem*, I/302; Sezgin, *GAS*, II/699.

⁹⁸⁸ Hafâcî, *el-Âdâbu'l-Arabiyye*, s. 360.

⁹⁸⁹ Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, IV/460.

⁹⁹⁰ İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, s. 85.

⁹⁹¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 144-45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/294-95.

⁹⁹² Sezgin, *GAS*, II/670.

⁹⁹³ ez-Zehebî, *Siyer*, XVII/501.

⁹⁹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 119-123; es-Sa'âlibî, *Yetîmetu'd-dehr*, II/47-49; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/270; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/382.

⁹⁹⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 118; es-Sa'âlibî, *Yetîmetu'd-dehr*, II/44-45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/270; el-İsfahânî, *Harîdatü'l-kasr*, III/560-61; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/382.

durum böyledir.

Yukarıda da gördüğümüz gibi, el-Ma'arrî şahısları tasvirde İbn Şüheyd'den daha yavandır. Ancak buna karşılık el-Ma'arrî daha ziyade ortama ve bu ortamda cereyan eden olayların tasvirine ağırlık vermiştir. Meselâ el-Ma'arrî, risalesinde çizmiş olduğu sahnelerden birinde yer alan bir mecliste Müberred, İbn Dureyd, İbn Mes'ade (ö. 217/832)⁹²⁹, Sîbeveyh (ö. 180/796)⁹³⁰, Ebû Ubeyde (ö. 210/825)⁹³¹, Esmâ'î (ö. 216/831)⁹³² ve Sa'leb (ö. 291/904)⁹³³ gibi bazı nahiv ve dil bilginleri⁹³⁴ bulunmaktadır.

Ebû Ubeyde, Araplar arasındaki önemli hadiseler ve Eyyâmü'l-Arab'dan bazı olayları anlatırken, Esmâ'î de meşhur kasîdeleri oku-

I/31-32; *Suppl.*, I/67-68; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, I/272-281; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 122-23; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, III/191-92.

⁹²⁷ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 128.

⁹²⁸ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 221-22.

⁹²⁹ Abbasîler dönemi edip ve şairlerinden olan Türk asıllı Ebu'l-Fadl Amr b. Mes'ade hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, III/114; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/260; Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II/215-17; Sezgin, *GAS*, II/616.

⁹³⁰ Büyük nahiv bilginlerinden olan Ebû Bişr Sîbeveyh Amr b. Osmân hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 51-52; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/103-105; İbnu'l-Îmâd, I/252-55; Brockelmann, *GAL*, I/99-100; *Suppl.*, I/160; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/260; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VIII/10.

⁹³¹ Şiir ve soy bilimi konusunda derin bir bilgiye sahip olan Ebû Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 53-54; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/554-560; İbnu'l-Îmâd, II/24-25; Brockelmann, *GAL*, I/102-103; *Suppl.*, I/162; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XII/309-310.

⁹³² Abbasîler dönemi dil, nahiv bilgini ve şair Ebû Sa'îd Abdülmelik b. el-Esmâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 55-56; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/516-520; İbnu'l-Îmâd, II/36-38; Brockelmann, *GAL*, I/4; *Suppl.*, I/163-65; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VI/187; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 247.

⁹³³ Kûfe nahiv âlimlerinden Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 110; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/51-53; İbnu'l-Îmâd, II/207-208; Brockelmann, *GAL*, I/121-22; *Suppl.*, I/181-82; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, II/203-204.

⁹³⁴ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 50-53.

ğuk) kelimesi, daha önce değindiğimiz “el-Berd ve’n-nâr ve’l-hatab”¹⁰⁰³ risalesinin adındaki sözcükler arasında yer almaktadır. “el-Hammâm” ile ilgili olarak ise, birgün arkadaşları ile yıkandığı hammamdan çıkarılması üzerine söylediği bir şiirden¹⁰⁰⁴ başka, günümüze herhangi bir bilgi ulaşmamıştır.

İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’* ve *’z-zevâbi’*’de suyu¹⁰⁰⁵, tilkiyi¹⁰⁰⁶ tasvir etmiş, câriyeyi de tasvir ettiğine¹⁰⁰⁷ işaret etmiştir.

Kanaatimizce biyografi yazarları, İbn Şüheyd’in bazen bir veya birkaç cümle olacak kadar kısa ve öz bir şekilde günümüze intikal eden bazı nesir ürünlerini dikkate alarak, onun yukarıda zikrettiğimiz risaleleri veya eserleri olduğu görüşüne vardılar. Belki de onları bu görüşe sevk eden, bizim de düşündüğümüz gibi, İbn Şüheyd’in bu isimler altında bazı çalışmalar yapmış olması ve daha sonra bilemediğimiz bazı nedenlerden dolayı, eserinde bunların çok az bir kısmına yer vermesi¹⁰⁰⁸ veya tek bir kelimeyle yetinmiş olmasıdır. Meselâ, *et-Tevâbi’* ve *’z-zevâbi’*’de, “Câriyeyi tasvir et, dedi. Ben de tasvir ettim”¹⁰⁰⁹ demektedir.

¹⁰⁰³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 118; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/270.

¹⁰⁰⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 92-93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/301.

¹⁰⁰⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 12; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

¹⁰⁰⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/275.

¹⁰⁰⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 128; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

¹⁰⁰⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 118-123, 125-26, 127, 128; *Dîvân*, s. 92-93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219-220, 270-73, 275-76.

¹⁰⁰⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 128; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN ŞÜHEYD'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

A. ARAP ŞİİRİNDEKİ YERİ

Henüz çocuk denecek yaşta şiir yazmaya başlayan¹⁰¹⁰ İbn Şüheyd, kendince en güzel olan şiirlerine *et-Tevâbi* ve *'z-zevâbi*’de yer vermiştir. Bunun yanında, çeşitli vesilelerle söyleyip de risalesinde yer almayan bazı şiirleri özellikle Endülüslü müellifler tarafından günümüze ulaştırılmıştır. Endülüs Arap Edebiyatı konusunda kıymetli çalışmaları bulunan Charles Pellat, İbn Şüheyd’in günümüze ulaşan bütün şiirlerini toplayarak *Dîvânü İbn Şüheyd* adıyla yayımladı. Yetmiş beş ayrı parçadan¹⁰¹¹ oluşan bu eserdeki şiirler, biyografi yazarlarına ve eleştirmenlere bağlı kalmadan, doğrudan İbn Şüheyd’i bir şair olarak inceleme ve değerlendirme imkânı vermektedir. Bazı biyografi yazarları ve eleştirmenler, İbn Şüheyd hakkında çok kısa ve açık olmayan fikirler ileri sürmek dışında, onu gerektiği gibi değerlendirememişlerdir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, İbn Şüheyd’den bahseden müellifler ve araştırmacılar, onun nesir ve şiirdeki yeteneğini çoğu zaman takdir etmişlerdir. Meselâ İbn Hayyân, İbn Şüheyd hakkında şu yorumda bulunmaktadır:

“Ebû Âmir, sözü uzatmadan söylemek istediğini hemen söylerdi. Onu, fesahati ile birlikte düşündüğünde belâgatteki ustalığını görür ve zamanın Abdülhamid’i ve Câhiz’i sanırsın. Onun şaşılacak tarafı, nesirde ve şiirde yeteneğini istediği şekilde kullanıp sözü, kitaplara bağlı kalmadan ve herhangi bir isteğe aldırış etmeden istediği

¹⁰¹⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 26; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219; Dickie, “İbn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/279.

¹⁰¹¹ Bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 185.

gibi, içinden geldiğince söylemesidir. Şiirleri eleştirmenler tarafından beğenildi. Şiiri, doğuştan şairlik yeteneğine sahip şairler tarzında söyledi. Onların seviyesine ulaştı ve onlardan geri kalmadı.”¹⁰¹²

İbn Bessâm ise İbn Şüheyd’i şu övücü sözlerle anlatmaktadır:

“Ebû Âmir, Kurtuba’nın çocuğu, herkesin olmayı arzuladığı ve hayal ettiği varılabilecek hedefin başlangıcı ve en yüksek mertebesidir. Yaşamın temel maddesi, gerçeğin bizzat kendisi, Kurtuba’nın hayat kaynağı ve asil yöneticilerindendir. O, dünyanın nadir incisi, gece ve gündüzün hayrete düştüğü, Kurtuba’nın isim ve lâkaplarının anlamı idi. Neşelendiğinde şakırdayan bir güvercin, ciddi olduğunda kükreyen yırtıcı bir aslan gibiydi. Onun şiiri, گردانlara dizilen inci, nesri ise کâfurla karıştırılmış bir misk gibidir. Onun, vücudu yaralamadan kalplere nüfuz eden mızrak ucu gibi sivri nadir sözleri vardır. Cevapları da göz kırpmasından daha hızlı ve nefes gibi insanın içine işler”¹⁰¹³

Bu övücü sözlere karşılık, İskimiyat olarak bilinen Muhammed b. Kâsım¹⁰¹⁴, “Bunlar güzel parçalar olmakla beraber, bunları başka yerden çalmıştır”¹⁰¹⁵ diyerek, İbn Şüheyd’i intihal (başkalarının eserlerinden aşırma) ile suçlamaktadır.

Görüldüğü üzere, eski eleştirmenlerin görüşlerinden hareketle İbn Şüheyd hakkında kesin bir hükme varmak doğru olmaz. Bunlar, onun edebî ürünlerini detaylı bir şekilde incelemediklerinden, İbn Şüheyd’in edebî yeteneğini ve yaratıcılığını sağlıklı bir şekilde değerlendirememiş olabilirler.

Günümüz araştırmacı ve eleştirmenleri de İbn Şüheyd’in edebî kişiliği hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürmektedirler. Meselâ Hannâ el-Fâhûrî’nin onun hakkındaki görüşleri şöyledir:

“İbn Şüheyd lâfız, mana ve üslûp bakımından eskilerin şiirini

¹⁰¹² Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192.

¹⁰¹³ Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/191-92.

¹⁰¹⁴ İşkihbât olarak da tanınan Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım hakkında *ez-Zehîre* dışında herhangi bir bilgiye rastlamadık. Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/230.

¹⁰¹⁵ Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/230.

oldukça fazla taklit etti. Özellikle Abbasîler dönemi şairlerine hissedilir bir meyli vardı.”¹⁰¹⁶

Ömer Ferrûh da bu paralelde bir değerlendirmede bulunarak, “Şiirlerinde birçok manayı doğulu şairlerden alıntı yaptığını görmekteyiz. Öyle ki sanki bunu kasten yapıyordu”¹⁰¹⁷ demektedir.

İhsan Abbas, İbn Şüheyd’in intihal yaptığı iddiası ile ilgili şunları söyler:

“İbn Şüheyd’in şiirde intihal yaptığı fikri, hasetlikten kaynaklanan bir iddiadır. O, daima icat eden ve yeniye bulan olmaya çalışmıştır. Eskilerin manalarını kullanması, intihal yaptığı anlamına gelmez. O, aldıklarına ilâveler yapıyor, yeni mana ve yeni şekiller ortaya çıkarıyordu. Yaratıcılık açısından, değil Endülüs’te belki de doğulu şairler arasında bile onun gibisi yoktur.”¹⁰¹⁸

Endülüs nesircileri hakkında önemli bir çalışma yapmış olan Ahmed Dayf, “Okuyucu, İbn Şüheyd’in şiirinde yeni bir şiir ruhu bulur. Şairin, manalara olan hâkimiyeti ve onları kullanmadaki yeteneği açıkça görülür. Öyle ki şiirlerini sanki düşünmeden, zorlanmadan söylemektedir”¹⁰¹⁹ diyerek, İbn Şüheyd’in şiirdeki maharetine dikkat çekmektedir.

Ahmed Heykel ise İbn Şüheyd’in edebî kişiliği hakkında şunları kaydetmektedir:

“İbn Şüheyd’in şiirinde, eskiyi yeni metotlarla ele alması, yaşadığı çevreyi ve asrı yansıtmaması, hikâye ve karşılıklı konuşma tarzında bir üslûbu ve mizah sanatını kullanmasının yanısıra, lâfızlarının ve terkiplerinin kolaylığı, manaların açıklığı ile özellik kazanmaktadır.”¹⁰²⁰

Batılı şarkiyatçılardan Van Gelder ise, İbn Şüheyd’in şairlik yeteneğinin diğer yeteneklerinden üstün olduğunu söyledikten sonra,

¹⁰¹⁶ el-Fâhûrî, *el-Câmi*’, s. 913.

¹⁰¹⁷ Ferruh, *Târîhu ’l-edebi ’l-Arabî*, IX/455.

¹⁰¹⁸ Abbas, *Târîhu ’l-edebi ’l-Endelüsî*, I/298.

¹⁰¹⁹ Ahmed Dayf, *Belagatu ’l-Arab*, s. 46.

¹⁰²⁰ Heykel, *el-Edebu ’l-Endelüsî*, s. 327.

“İbn Şüheyd kısa şiirlerde daha başarılıdır”¹⁰²¹ değerlendirmesini yapmaktadır.

Endülüs edebiyatı hakkında ciddi araştırmalar yapan Garcia Gomez ise İbn Şüheyd hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“Hicrî IV. yüzyıl sonlarında İbn Şüheyd ve Ebû Muhammed İbn Hazm’ın da aralarında bulunduğu Kurtubalı bir grup genç, Endülüs şiirini doğunun etkisinden kurtarmaya ve buradaki şiire Endülüs’e has bir hava vermeye çalışmışlardır. Ekol olarak isimlendirebileceğimiz bu akımın mensupları, kendilerinden önceki edip ve şairlerin kusurlarını ortaya koymaya çalışırken, aynı zamanda onları ve eserlerini küçük görmüşlerdir. Bu eserlerden istifade edenlere de karşı çıkmışlardır. Herhangi bir mesnede dayanmaksızın edebî konulara yeni kaideler ve kurallar getirdiler. Bu kaideler arasında da en hareketli savundukları tez, bir şairin ve edibin ancak doğuştan gelen bir yetenekle edip veya şair olabileceği, sonradan bu melekenin kazanılamayacağı konusu idi.”¹⁰²²

Gerek Endülüs’teki edebî hayat, gerekse İbn Şüheyd’in edebî kişiliği, Gomez’in bu görüşünü pek doğrular mahiyette değildir. Zira Endülüs şiirinin birçok yönden her dönem doğu şiirinin bir uzantısı durumunda olduğu bilinen bir gerçektir. İbn Şüheyd her ne kadar söyledikleri ile Gomez’i teyit eder mahiyette ise de, şiir söylemeye veya yazmaya başladığında bunun aksini yaptığını ve Endülüslü şairler gibi birçok yönden doğulu şairlerin izinden gittiğini görmekteyiz.

İbn Şüheyd hakkında değerlendirmelerini aktardığımız araştırmacıların çoğu, onda yeni bir tarz ve yaratıcı bir üslûp bulmamaktadırlar. Aksine onun da Endülüslü birçok şairin yaptığı gibi doğuyu taklit ettiğini ve doğu edebiyatından birçok alıntı yaptığını ileri sürmektedirler. İbn Şüheyd’in pek çok şiirini eserinde nakleden İbn Bessâm, onunla daha önceki şairler arasında bir karşılaştırma yapmadığı gibi, doğulu şairlerden anlam ve lâfız bakımından herhangi bir alıntı yapıp yapmadığı konusunda da bir görüş belirtmemiştir. Bu

¹⁰²¹ Gelder, *Studies in Arabic Literature*, s. 110.

¹⁰²² Gomez, *Poesia Arabigo*, s. 60-62.

konuda sağlıklı bir karara varabilmek için İbn Şüheyd'den günümüze kalan edebî ürünlerini incelememiz gerekmektedir.

1. Şiirinin Genel Özellikleri

İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* in başında şöyle demektedir:

“Çocukluğumun ilk yıllarında arzu ve isteklerim vardı. Bu durum beni güç durumda bıraktı. Bu temayüllerim peşimi bırakmaz oldu. Bu durumdan usandığım bir sırada sevdiğim insan öldü, üzüldüm. Bir gün boyunca bahçede ona yas tuttum. Oranın kapıları üzerime kapanmıştı. Tek başıma kaldım ve birkaç beyit okudum. Dilim tutuldu, duraksadım ve sustum.”¹⁰²³

İbn Şüheyd'in yukarıdaki, “dilim tutuldu, duraksadım ve sustum” ifadesi, belki de şiirin geri kalan kısmını tamamlamak amacıyla kendisine ilham verecek olan tâbi'asının ortaya çıkışına inandırıcılık kazandırmak için düzenlemiş olduğu bir kurgudur. Gerçek anlamda da dili tutulmamış olabilir. Fakat el-Makkarî'nin naklettiği şu olay, İbn Şüheyd'in gerçekten şiirde bazen acze düştüğünü göstermektedir:

“Bir mecliste İbn Mâkân¹⁰²⁴, Sa'id¹⁰²⁵ ve Ebû Âmir'den nergis çiçeğini vasfetmelerini istedi. İkisinin de dilleri tutuldu ve âciz kaldılar. Onlar bu şekilde şaşkın bir vaziyette iken içeriye Ebu'l-Alâ'nın (ö. 410/1019)¹⁰²⁶ arkadaşı ve öğrencisi olan Zuheyrî¹⁰²⁷ girdi. Zuheyrî, okuma-yazması olmayan, ancak irticalen şiir söyleyen bir şairdi. Olup biteni ona söylediler. Gülerek şu şiiri söyledi: -Bu iki edibe

¹⁰²³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88-89; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246-47.

¹⁰²⁴ İbn Fâkân olarak da bilinen Ebû Abdillâh İbn Mâkân Endülüslü edip ve şairlerdendir. Bk. el-Makkarî, *Nefhu't-tib*, III/76.

¹⁰²⁵ Muhtemelen dönemin şairlerinden ve İbn Şüheyd'in arkadaşlarından olan bu kişi hakkında ismi dışında bir bilgiye sahip değiliz. Bk. el-Makkarî, *Nefhu't-tib*, III/76.

¹⁰²⁶ Hişâm b. el-Hakem döneminde doğudan Endülüs'e göç eden ünlü edip ve şair Ebu'l-Alâ Sa'id b. Hasan el-Lugavî hakkında bk. el-Makkarî, *Nefhu't-tib*, III/76.

¹⁰²⁷ Zubeyrî veya Zehrî olarak zikredilen bu kişi hakkında bilgi edinemedik. Bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 240-44; el-Makkarî, *Nefhu't-tib*, III/76.

ne oluyor. İkisi de cennet güzelliklerinden ufak bir parça konusunda âciz kaldılar.”¹⁰²⁸

Bu açıklamadan, okur-yazar olmayan bir şairin bile Endülüs’te oldukça yaygın olan tabiat tasviri konulu bir şiirde bu kadar başarılı olmasına karşılık, İbn Şüheyd’in acze düşmesi, onun bu tür şiirler söylemediği veya söyleyemediği anlamına gelmez. el-Mu’temen’e hediye ettiği uzun bir kasîdesinde¹⁰²⁹, Kurtuba’nın harika bahçelerini içinden geldiğince tasvir etmektedir. Son dönem eleştirmenlerinden Ahmed Dayf, İbn Şüheyd’in bu kasîdesini değerlendirirken, “Okuyucu, Ebû Nuvâs’ın etkisinin görüldüğü bu kasîdede yeni bir şiir ruhu bulmasının yanısıra, şairin kendini hiç zora sokmadan gerçek duygularını sergilediğine şahit olmaktadır... İbn Şüheyd, bu kasîdede birçok şairin yaptığı gibi genel bir tasvir yapmaktan öte, tıpkı bir ressam gibi gördüğü her şeyi en ince detayına kadar vasfetmiştir.”¹⁰³⁰ Ahmed Dayf, daha sonra tekrar İbn Şüheyd’in vasftaki bu üstün yeteneğine dikkat çekerken bu sefer de duygularını, “İbn Şüheyd ele aldığı şair ve edipleri kâğıt üzerine resmeder gibi vasfederek bu yöndeki üstün yeteneğini ortaya koymuştur”¹⁰³¹ şeklinde dile getirmektedir.

İbn Bessâm ise, “Ebû Âmir, gücünü, kudretini ve yaratıcılığını gösterecek şekilde Bağdat’ın ileri gelenleri ile yarıştı. Güzel manaları ele almaya ve güzel bir akış içerisinde sürüklemeye çalıştı”¹⁰³² dedikten sonra, İbn Şüheyd’in arıyı¹⁰³³, pireyi¹⁰³⁴, sivrisineği¹⁰³⁵ ve tilkiyi¹⁰³⁶ tasvir ettiğine işaretle, onun bazı manzum parçalarından alıntılara yer vermiştir. Daha sonra da, “Bunlar öyle tasvirlerdir ki, onun dışında her kim bunları yapmak isterse dili tutulur, ayağı tökezler ve

¹⁰²⁸ el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, III/77.

¹⁰²⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150-56.

¹⁰³⁰ Ahmed Dayf, *Belagatu’l-Arab*, s. 46.

¹⁰³¹ Ahmed Dayf, *Belagatu’l-Arab*, s. 51.

¹⁰³² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 141; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 125-26; *Dîvân*, s. 38; es-Sa’âlibî, *Yetîmetu’d-dehr*, II/46; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 126-27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

düşer”¹⁰³⁷ şeklindeki değerlendirmesiyle İbn Şüheyd’in tasvirdeki maharetine işaret etmektedir.

İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’* ve *’z-zevâbi’* in sonunda ise cinlerin toplandığı bir mecliste ilk kez İmru’u’l-Kays tarafından işlenen şu beyit üzerindeki tartışmaya katılıyor:

سَمَوْتُ إِلَيْهَا بَعْدَ مَا نَامَ أَهْلُهَا سُمِّيَ حَبَابِ الْمَاءِ خَالًا عَلَى حَالٍ

“Ailesi uyuduktan sonra, suyun akarken şekilden şekle girerek sürüklenmesi gibi ben de şekilden şekile girerek ona gittim.”¹⁰³⁸

İbn Şüheyd, Ömer b. Ebî Rabi’a (ö. 93/711)’nın¹⁰³⁹ İmru’u’l-Kays’a ait bu beyitten esinlenerek benzer anlamdaki aşağıdaki beyiti söylediğinde foyasının meydana çıktığını ve İmru’u’l-Kays’ı taklit ettiğinin anlaşıldığını¹⁰⁴⁰ söylemektedir:

وَنَقَضْتُ عَنِّي النَّوْمَ أَقْبَلْتُ مِشْيَةَ الْ حُبَابِ وَرَكَنِي خَيْفَةَ الْقَوْمِ أَرْوُ

“Uykuyu kendimden silkeledim. Akrabaların korkusunu içimde taşıyarak Hubâb’ı ziyaret ettim.”¹⁰⁴¹

Daha sonra da İsmail b. Yesâr (ö. 130/748)’ın¹⁰⁴² tartışma konusu olan sürünerek veya sessizce gitme anlamını ele aldığı beyitlerini okuyarak, bunların çok iyi söylendiğini¹⁰⁴³, başka bir deyişle çok ustaca taklit edildiğini ifade etmiştir:

¹⁰³⁷ Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 126-27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁹ Hadari gazel türü şiirin öncüsü kabul edilen Emevî dönemi ünlü şairlerinden Ömer b. Abdillâh b. Ebî Rabi’a hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-su’arâ*, s. 131-34; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, V/211; Blachere, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, s. 747-763; el-Bustânî, *Udebâu’l-Arab*, I/292-302; Zeydan, *Târîhu’l-adâbi’l-lugati’l-arabiyye*, I/281-83; Şevki Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, I/349-54; Kehhâle, *Mu’cemu’l-müellifîn*, VII/204.

¹⁰⁴⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/286; es-Safedî, *el-Vâfi*, V/145.

¹⁰⁴¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 135; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/286.

¹⁰⁴² Emevî dönemi şairlerinden, İran asıllı İsmail b. Yesâr en-Nisâî hakkında bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/286 ez-Zirikli, *el-A’lâm*, I/328; Brockelmann, *GAL*, *Suppl.*, I/95.

¹⁰⁴³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/287.

لَمَّا تَسَامَى النَّجْمُ فِي أَفْقِهِ وَلَا حَتَّ الْجُوزَاءُ وَالْمِرْمُ
أَقْبَلْتُ وَالْوَطَى خَفِيقٌ كَمَا يَنْسَابُ مِنْ مَكْمَنِهِ الْأَرْقَمُ

“Yıldız ufkunda yükselip de ikizler burcu ve poyraz yeli görüldüğünde, yılanın kovuğundan süzüldüğü gibi yavaş adımlarla gittim.”¹⁰⁴⁴

İbn Şüheyd, kendince bu iki şairin foyasını ortaya çıkardıktan sonra da aynı anlamı kendisinin çok daha iyi bir tarzda ele aldığını ispat etmek için şu şiirini okur:

وَلَمَّا تَمَلَّأَ مِنْ سُكْرِهِ فَنَامَ وَنَامَتْ عُيُونُ الْعَسَسِ
دَنَوْتُ إِلَيْهِ عَلَى بُعْدِهِ دُنُوَ رَفِيقٍ دَرَى مَا التَّمَسِ
أَدْبُ إِلَيْهِ دَيْبُ الْكَرَى وَاسْمُو إِلَيْهِ سُمُو النَّفْسِ
وَبِتْ بِهِ لَيْلَتِي نَاعِمًا إِلَى أَنْ تَبَسَّمَ نَعْرُ الْعَلَسِ
أَقْبَلُ مِنْه بَيَاضَ الطَّلَا وَأَرْشَفُ مِنْه سَوَادَ اللَّعَسِ

“Zil zurna sarhoş olunca, kendisi de bekçiler de uyudular.”

“Onun uzaklığına rağmen ne istediğini bilen bir arkadaş yakınlığıyla ona yaklaştım.”

“Ben uyku gibi ona yavaş yavaş yaklaşır, nefes gibi de sokulurum.”

“Günün ilk ışıkları kendini gösterinceye kadar gecemi onunla rahat bir şekilde geçirdim.”

“O gece boyunca onun beyaz boynunu öptüm ve koyu renkli dudaklarını emdim.”¹⁰⁴⁵

İbn Şüheyd bu şiirde, kendileriyle yarışmaya girdiği İmru’u’l-Kays, Ömer b. Râbi’a ve İsmail b. Yesâr’ı geride bıraktığını ispata çalışmaktadır. İbn Şüheyd’den önce yaşamış olan her üç şair de, ses-sizce yaklaşma veya sürünme konusunu ele almıştır. İbn Şüheyd’in de ifade ettiği gibi, konuyu ilk kez İmru’u’l-Kays ele almış, diğer iki

¹⁰⁴⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 126-27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰⁴⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 136; *Dîvân*, s. 85; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/287; İbn Sa’îd, *Unvânu’l-murakkasât*, s. 20; *er-Râyât*, s. 42.

şair de onu taklit etmiştir. Bizim buradaki tespitimiz ise, bu anlamı şiirinde ilk kez işleyen İmru’u’l-Kays olmakla beraber, sessizce yaklaşmayı veya sürünmeyi somut bir eylemden çıkarıp soyut bir eylem hâline ilk kez İbn Şüheyd’in getirmiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle o, sürünmeden, yürümeden veya ileriye gitmeden yaklaşma eylemini gerçekleştirmiştir. Manayı ele alırken İmru’u’l-Kays’ın şiirini kaynak olarak almışsa da, ifade tarzını Câhiliyye şiirinin sert üslûp ve lâfızlarından çıkarıp bir noktada daha incelterek kendi çağına uydurmuştur. Şiiri bu açıdan değerlendirdiğimizde, kendisinin de ispata çalıştığı gibi, hocaları konumundaki bu ünlü şairleri geride bıraktığı gerçeğini kabul etmek gerekir.

İbn Şüheyd’in şiirlerini incelediğimizde, birçok konuda bu şekilde hareket ederek şiirlerinde yer verdiği konuların daha önceki şairler tarafından işlenmiş olduğunu görürüz. Böyle olsa da o, bunları farklı bir şekilde ve farklı lâfızlarla ele almış, bir bakıma eskiyi yeni metotlarla ele alıp yaşadığı çevreye ve çağa uyarlamıştır. Meselâ, şu beytinde Câhiliyye ve daha sonraki dönem şairleri tarafından sıkça ele alınan kılıç ve mızrakların tasvirine farklı bir boyut getirmektedir:

“Koltuğumun altında iki tarafı keskin bir kılıç, elimde de yaylanan bir mızrak vardı.”

“Bu ikisi gençliğimden beri benim arkadaşlarımdır. Düştüğüm zaman beni onlar kaldırdı.”

“Birincisi ile soyluluk, ikincisi ile rızık kazanılır.”¹⁰⁴⁶

Bir başka şiirinde ise yağmur ve bulutları tasvir ederken teşbih sanatını, biraz da müstehcenlik katarak çok ustalıkla kullanmıştır:

وَقَدْ فَعَرَّتْ فَاهَا بِمَا كُلَّ زَهْرَةٍ إِلَى كُلِّ ضَرْعٍ لِلْعَمَامَةِ حَافِلِ

وَمَرَّتْ جُيُوشُ الْمُؤْنِ زَهْوًا كَأَنَّهَا عَسَاكِرُ زَنْجٍ مُدْهَبَاتُ الْمَنَازِلِ

“O tepelerdeki çiçekler sanki bulutların dolu memelerine uzanırçasına ağızlarını açtılar.”

“Yağmurlarla dolu bulut orduları, altın kılıç kuşanmış zenci askerleri

¹⁰⁴⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 137; *Dîvân*, s. 57; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/250.

gibi ard arda geçtiler.”¹⁰⁴⁷

İbn Zekvân’ın meclisinde bulunduğu bir gün de taze baklayı şöyle tasvir etmiştir:

جَازَ ابْنُ دُكْوَانَ فِي مَكَارِمِهِ حُدُودَ كَعْبٍ وَمَا بِهِ وَصِيفًا
قَدَّمَ دُرَّ الرِّيَاضِ مُنْتَحِبًا مِنْهُ لِأَفْرَاسٍ مَدَحِهِ عَلَفًا
أَكْلُ ظَرِيفٍ وَطُعْمُ ذِي أَدَبٍ وَالْقَوْلُ يَهْوَاهُ كُلُّ مَنْ ظَرَفًا

“İbn Zekvân, cömertlik konusunda Kâb’ın¹⁰⁴⁸ ve onun vasfedildiği şeyin sınırlarını geçti.”

“Bahçelerin incilerini seçerek onu metheden atlara yem olarak sundu.”

“Bakla nazik kişilerin, edep sahiplerinin yemeğidir. Onu zarafet sahibi herkes sever.”¹⁰⁴⁹

İbn Şüheyd’in şiirdeki bu tasvir yeteneği konusunda el-Makkarî şunları nakletmektedir:

“Arkadaşlarından bir grup İbn Şüheyd’de şöyle dediler: ‘Ey Ebû Âmir! Sen acayip ve garip olan şeyleri uçlarından çekip getiriyorsun. Fakat ne var ki, güzel şeyler söylediğinde ve farklı şeyler ortaya koyduğunda çok kibirleniyor ve büyüklük taslıyorsun. Şimdi senden şu anda bulunduğumuz meclisi tasvir etmeni istiyoruz.’ Fakat bu istekleri, insanı yapamayacağı bir şeye zorlamaktan başka bir şey değildi. Çünkü kötü manayı ele alan insan, ne kadar yetenekli olsa da ortaya çıkan ürün yine beğenilmez. Zira ondan tasvirini istedikleri meclisin şeklini ve özelliklerini dinlemek kulakları rahatsız eder. Yerde kırmızı bir keçenin serili olduğu bu meclis hakkında söz söylemek veya bir şeyler icat etmek mümkün değildi.”¹⁰⁵⁰ İşte böyle bir ortamda İbn Şüheyd şu şiiri söylemiştir:

¹⁰⁴⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*’, s. 112; *Dîvân*, s. 129; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/265.

¹⁰⁴⁸ İbn Şüheyd’in burada sözünü ettiği Ka’b, cömertlikte darb-ı mesel olmuş Ka’b b. Ümâme el-Eyâdî’dır.

¹⁰⁴⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 98; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, III/245.

¹⁰⁵⁰ el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, III/245.

“Birer yıldız gibi güzel olan gençlerin hepsi soylu birer şairdir.”

“Bu topluluktakiler benden kibirlenmeyi ve gururu bırakmamı istediler.”

“O meclisteki keçelerin altında sel gibi akan bir kan denizi gözüktüyordu.”

“Ve bizim mestlerimiz onun üstünde sanki kaybolmuş ve nereye gideceğini bilmeden kıyıyı arayan kılavuzsuz birer gemi gibiydiler.”¹⁰⁵¹

Söylediği bu şiir, mecliste bulunanların büyük beğenisini kazınca, İbn Şüheyd oradan gururla ayrılmıştır. Yolda, elinde enginar dolu bir sepet taşıyan bir tanıdığı ile karşılaşır ve bu kişi ondan enginarı vassetmesini ister. Bunun üzerine İbn Şüheyd irticalen şu şiiri söylemiştir:

هَلْ أَبْصَرْتُ عَيْنَاكَ يَا خَلِيلِي	فَنَافِذًا تَبَاغُ فِي رَنْبِيلٍ؟
مِنْ حَرْشَفٍ مُعْتَمِدٍ جَلِيلٍ	ذِي إِتْرِ تَنْفُذُ جِلْدَ الْفِيلِ
نَقْلُ السَّخِيفِ الْمَائِقِ الْجُهُولِ	وَأَكْلُ قَوْمٍ نَازِحِي الْعُقُولِ
أَقْسِمُ لَا طَعْمُهَا أَكِيلِي	وَلَا طَعْمُهَا عَلَى شَمُولِ

“Ey dostum! Senin gözlerin zenbil içinde satılan kirpi gördü mü?”

“Bunlar öyle sağlam enginarlardır ki, onların güçlü iğneleri fil derisini bile deler.”

“Ahmak, cahil ve boş kafalı kişilerin mezesi, akılarını bırakmış milletlerin yemeğidir.”

“Yemin ederim ki, onu ne misafirime yediririm ne de ömür boyu ben ağzıma korum.”¹⁰⁵²

Zikrettiğimiz bu beyitler, İhsan Abbas’ın da söylediği gibi, İbn Şüheyd’in irticalen şiir söyleme yeteneğini¹⁰⁵³ ve hazır cevaplılıktaki ustalığını ortaya koymaktadır.

İbn Şüheyd, haklı şöhretini sadece bu tür şiirler vasıtasıyla elde

¹⁰⁵¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 123-24; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, III/245.

¹⁰⁵² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 136-37; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, III/246.

¹⁰⁵³ Abbas, *Târîhu’l-edebi’l-Endelüsî*, I/297.

etmemiştir. O, şiirlerinde açıkça görüldüğü üzere övme, övünme, tasvir ve bunların dışındaki birçok konuyu, herhangi bir şairi taklit etmeden ve kendisinden önceki herhangi bir yüzyılı takip etmeden şiirlerinde ele almıştır.

İbn Şüheyd hakkındaki tespitlerimizden biri de, onun edebî zevklerinin zamanla değiştiğidir. Cinler âlemine yaptığı yolculuğunda, zaman zaman hayvanları da konuşturan¹⁰⁵⁴ İbn Şüheyd'in en büyük özelliklerinden biri, hiç kuşkusuz şiirlerini zamanın zevklerine uygun bir hâlde söylemesidir. Bunu yaparken de eskiyi biliyor ve tanıyordu. Bundan da öte eskiyi inkâr etmiyor ve eskiyle olan bağlarını koparıp atmıyordu.

İbn Şüheyd, Mu'temen'e yazdığı bir risalesinde yer verdiği kasîdesinde eskiyle olan bağlarını hiçbir zaman koparmadığını açık bir şekilde ifade etmiştir.¹⁰⁵⁵

Nesib ve medh konularını ele aldığı bu kasîdesinden sonra, şiirdeki yeteneğini göstermek için şöyle bir tartışma konusu hazırlamaktadır:

“Eğer herhangi birisi bu şiirin nesib bölümüne saldırıda bulunup da, ‘Şüphesiz krallar bu gibi şiirlerle karşılanmazlar, büyükler de buna benzer şiirleri kabul etmezler’ derse, biz de cevap olarak şöyle deriz: Doğrusu bu kişi, büyük şahsiyetleri ve onların eserlerini bilmediği için böyle söylemektedir. Şayet ben bu şahsiyetlerin yanında olup bitenleri, onlara nasıl davranıldığını ya da onlara ulaşmak için başvurulmuş vesileleri anlatmak isteseydim, sayfalar hatta kitaplar doldururdum. Ben ise bu konuda ilginç ve kısa bir konuşma ile yetindim.”¹⁰⁵⁶

İbn Bessâm, bu konuda daha ayrıntılı bilgi vermeden, daha sonra İbn Şüheyd'in babasına ait şu şiirleri okuduğunu nakletmektedir:

أَدَّنَ الدَّيْكَ فُتْبُ أَوْ ثَوْبُ وَأَنْضَحَ الْقَلْبَ بِمَاءِ الْعَيْنِ

¹⁰⁵⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 148; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/297.

¹⁰⁵⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 77; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/209.

¹⁰⁵⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

“Horoz ezan okudu; o hâlde kendine gel veya namaz kıl ve kalbini üzüm suyu ile temizle!”¹⁰⁵⁷

İbn Şüheyd’in yukarıda ilk beytini verdiğimiz kasîdesini¹⁰⁵⁸ incelediğimizde, onun şiirdeki yeteneğini rahatlıkla görebiliriz.

Kasîdede kolaylıkla lâfızların anlamları ile oynadığını, konudan konuya geçtiğini ve hiç zorlanmadan sözün en tatlısından en çirkinine nasıl intikal ettiğine şahit oluyoruz. Zira daha sonraki beyitlerde şöyle demektedir:

وَتَأْمَلُ آيَةً مُعْجَزَةً مَا قَرَأْنَا مِثْلَهَا فِي الْكُتُبِ

رَكَعَ الْإِبْرَاقِ مِنْ طَاعَتِهِ وَبَكَى فَابْتَلَّ تَوْبُ الْأَكْثَرِ

“Benzerini kitaplarda okumadığımız, insanı âciz bırakan bir mucizeyi iyice düşün.”

“Testi itaat için rükû etti ve ağladı. Bundan dolayı kadehlerin elbisesi ıslandı.”¹⁰⁵⁹

Aşk konusunu ele aldığı şiirlerinde yaptığı gibi, bazı şiirlerinde karşılıklı konuşma tarzında bir üslûp kullandığı görülmektedir:

“Gece yürüyenler için iki ateş yaktım. Gece yürüyen kişi bu iki ateşin alevlerini, Süreyyâ yıldızının altında buluşan iki parıltı gibi gördü.”

“Soğuktan içi donmuş, başına gelenleri kendinden uzaklaştıracak gücü olmayan biri geldi.”

“Ona, ‘Ateşe gel’ dedim. O da bana, ‘Hiç dumanı olmayan ateş olur mu?’ dedi.”¹⁰⁶⁰

Yukarıda birkaç beytine yer verdiğimiz bu şiirin ilginç tarafı, Câhiliyye döneminden beri anlatılmakta olan bu hikâyeyi¹⁰⁶¹, İbn Şüheyd’in Arap yarımadasından İspanya yarımadasına taşımış olmasıdır.

¹⁰⁵⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

¹⁰⁵⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28.

¹⁰⁵⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

¹⁰⁶⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 167; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/311.

¹⁰⁶¹ Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 375.

2. Şiirlerinde İşlediği Konular

a. Tasvir Şiirleri

Endülüs şiirinin en belirgin özelliklerinden birisinin tasvir olduğunu, özellikle de tabiat tasvirinin oldukça fazla işlendiğini daha önce belirtmiştik. İbn Şüheyd de, görsel tasvirlerde olağanüstü bir başarı göstermekle birlikte, şiirlerindeki tasvirler daha ziyade tabiat görüntüleriyle temayüz etmiştir. Ahmed Dayf, İbn Şüheyd'in tasvir konusundaki yeteneğini şöyle ifade etmektedir:

“İbn Şüheyd, birçok şairin yaptığı gibi tasviri genel hatları ile almaz. Bir ressam gibi tasvirini yapacağı nesneyi önüne koyar ve onu en ince detayına kadar tasvir eder.”¹⁰⁶²

Mu'temen'e yazmış olduğu bir kasîdede yer alan aşağıdaki beyitler, onun tasvirdeki gücünü çok net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Rüzgâr kasırgalı bir havada, geçen bulutları yağırdı.”

“Yağmur oranın bahçelerinde sabahladı ve çiçekler uyurken yağmurunu boşalttı.”

“Sonra da oranın çiçekleri, dalgalar içinde yüzen boynu bükük bitkiler gibi bu sudan beslendiler.”¹⁰⁶³

Başka bir şiirinde ise bulutları şöyle tasvir etmektedir:

“Ufukları damlaları ile sulayan bulutlar sabah erkenden bize gözüktü.”

“Bu bulutlar, sanki yıldızları incilerden işlenmiş deniz gibi üzerimizden geçti.”

“Bize yaklaşırken bol yağmurları ile sanki yerleri süpürdüklerini sandık.”¹⁰⁶⁴

Aşağıdaki şiirinde rüzgâr, bulut ve yağmur ilişkisini çok ustalıkla tasvir etmektedir:

وَمُرَجَزٌ أَلْفَى بِذِي الْأَنْثَلِ كُلِّكَلاَّ وَحَطَّ بِجَرْعَاءِ الْأَبَارِقِ مَا حَطًّا

¹⁰⁶² Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 46.

¹⁰⁶³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199.

¹⁰⁶⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/211.

سَعَى فِي قِيَادِ الرِّيحِ يُسَمِّحُ لِلصَّبَافِ أَلْقَتْ عَلَى غَيْرِ السَّلَاحِ بِهِ مِرْطًا

وَمَا زَالَ يُرَوِّى التُّرْبَ حَتَّى كَسَا الرُّبَى دَرَانِكَ وَالْغَيْطَانَ مِنْ نَسْجِهِ بُسْطًا

وَعَنْتَ لَهُ رِيحٌ تُسَاقِطُ قَطْرُهُ كَمَا نَثَرْتَ حَسَنَاءَ مِنْ جِيدِهَا سَمَطًا

“Yavaş yavaş hareket eden bulut, ılgın ağaçlı yerde ağırlığını attı ve kumlu, çakıllı ve engebeli araziye yağmur indirdi.”

“Rüzgâra boyun eğerek onunla birlikte sürüklendi ve o araziye, elbisenin vücudu kapladığı gibi kapladı.”

“Ovaları halıya çevirinceye kadar ve tepeleri de çiçeklerle kaplayana kadar toprağı sulamaya devam etti.”

“Rüzgâr esti ve bulutun damlalarını, güzel bir kızın boynundan kopan gerdanlıktaki incilerin etrafa serpilmesi gibi yağdırdı.”¹⁰⁶⁵

Geceyi tasvir ederken de yıldızların isimlerini zikretmiştir:

وَرَعِيَتْ مِنْ وَجْهِ السَّمَاءِ حَمِيلَةً خَضْرَاءَ لَاحِ الْبَدْرِ مِنْ عُذْرَائِهَا

وَكَاَنَّ نَثَرَ النَّجْمِ ضَانٌّ وَسَطَهَا وَكَأَنَّ الْجُوزَاءَ رَاعِي ضَاهَا

وَكَاَنَّ فِيهِ الثُّرَيَّا جَوْهَرٌ نَثَرْتُ فَرَائِدَهُ يَدَا دَبْرَاهَا

وَكَاَنَّ الشَّعْرَى عَقِيلُهُ مَعِشِرٌ نَزَلْتُ بِأَعْلَى النَّسْرِ مِنْ وَلَدَائِهَا

“Gökyüzünde öyle bir ova gördüm ki yemyeşil, göletlerinden dolunay parlıyor.

“Yıldızlar sanki onun ortasında yayılmış koyunlardı; İkizler burcu da o koyunların çobanı gibiydi.”

“Oradaki Süreyyâ yıldızı sanki bir cevherdir ki, Boğa burcunun elleri onun tanelerini saçmıştır.”

“Oranın Şâra yıldızı o kadar yüksek ve ulaşılmazdır ki, sanki kabilenin iffetli kadını veya ulaştırılması imkânsız kartal yuvasıdır.”¹⁰⁶⁶

İbn Şüheyd’in tasvir yaparken dikkatimizi çeken önemli nokta-

¹⁰⁶⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/277.

¹⁰⁶⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 170-71; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/206.

lardan biri de teşbih harflerini oldukça sık kullanmasıdır. Onun benzetme ve tasvir yaparken böyle bir yola başvurusu, az da olsa şiirin akıcılığını olumsuz yönde etkilemektedir. Meselâ, daha önce bazı iktibaslar yaptığımız kasîdesini incelediğimizde, teşbih harflerinden “kâf”ı bir kez, “kemâ”yı bir kez, “keennemâ”yı üç kez ve “kemâ”yı sekiz kez kullandığını¹⁰⁶⁷ görüyoruz.

Aşağıdaki beyitlerde ise gecenin karanlığını çok değişik bir benzetme ile ifade etmeye çalışmaktadır:

وَبِتْنَا نُرَاعِي اللَّيْلَ لَمْ يَطْوِ بُرْدَهُ وَلَمْ يَجْرِ شَيْبُ الصُّبْحِ فِي فَرْعِهِ وَخَطَا
تَرَاهُ كَمَلِكِ الرَّنَجِ فِي فَرْطِ كِبَرِهِ إِذَا زَامَ مَشْيَا فِي تَبَخُّثِهِ أَبْطَا
مُطْلَأًا عَلَى الْآفَاقِ وَالْبُدُرِ تَاجُهُ وَقَدْ عَلَّقَ الْجُوزَاءُ مِنْ أُذُنِهِ قُرْطَا

“Sabahın karışmadığı, zifiri karanlık bir gecede oturduk.”

“O geceyi, yürümek istediğinde gururundan yavaş yürüyen zencilerin kralı sanırsın.”

“Ay, başında taç, ikizler burcu da kulağında küpe olan gece bütün ufukları kaplamıştır.”¹⁰⁶⁸

Başka bir şiirinde, kızgınlığının ve öfkesinin bir ifadesi olarak gözyaşlarını akıtmadan nasıl ağladığını şöyle tasvir etmektedir:

“Kalplerinde bize karşı kin besleyen düşmanlarımıza karşı üzüntülerimizi gözyaşı ile ifşa ettiğimizde, bizi arayanlar ve suçlayanlar üzül-sün diye, göz kapaklarımıza gözyaşlarımızı tutmalarını emrettik.”

“İnci taneleri gibi gözyaşlarımız, gözlerimizin içinde şaşkın bir vazi-yette kaldı.”

“Gözyaşlarımız haset insanlardan korktukları için akmayı reddettiler, göz kapaklarımızın içine inci gibi dizildiler.”¹⁰⁶⁹

Yine aynı şiirinde gözlerin tebessümünü ise çok üstün bir teşbih sanatı ile şöyle tasvir etmiştir:

¹⁰⁶⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150-56; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199-203.

¹⁰⁶⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/277.

¹⁰⁶⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139-140; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/322.

“Cömert gözlerimiz öyle tebessüm ettiler ki, ağızların tebessümü be-
genilmez oldu.”¹⁰⁷⁰

İbn Şüheyd’in kişiliğini incelerken değindiğimiz gibi, onun Kurtuba’ya olan sevgisi her şeyin üzerinde idi. Mu’temen’in kendisi-
ni Belensiye’ye davetini nazikçe geri çevirdikten¹⁰⁷¹ sonra, Kurtu-
ba’ya olan bağlılığını ve orada yaşanan olayları çok güzel benzetme-
lerle dile getirdiği şiiri¹⁰⁷², şehirleri tasvir konusunda da güzel bir şiir
örneğidir.

İbn Şüheyd, tasvirdeki üstün yeteneğini göstermek için belki de
kendisinden önce hiçbir şairin değinmediği bazı hayvanları tasvir
etmiştir. Aşağıdaki şiirde pireyi tasvir ederken sadece hayvanın ken-
disini değil, onu içinde yaşadığı dünyası ile bir bütün olarak ele al-
makta ve en ince detayına kadar gözler önüne sermektedir:

وَمُنْفَرٍ لِلنَّوْمِ مَسْكَنُهُ إِذَا نَامَ الْمُمَلَّكُ بَيْنَ أَثْنَاءِ الثِّيَابِ
يَسْرِي إِلَى الْأَجْسَامِ يَهْتِكُ عَدُوَّهُ عَنْ كُلِّ جَسَمٍ صَبْعًا بِالنُّعْمَى حِجَابِ
وَيَعْضُ أَرْذَافَ الْحِسَانِ وَمَا لَهُ كَفٌّ وَلَكِنْ فَوْهُ مِنْ أَعْدَى الْحِرَابِ
مُتَحَكِّمٌ فِي كُلِّ جَسَمٍ نَاعِمٍ مُتَدَلِّلٌ مَا بَيْنَ الْحَاظِ الْكَعَابِ
فَإِذَا هَمَمْتَ بِزَجْرِهِ وَلَى وَلَا يَنْبِيهِ عَمَّا قَدْ تَعَوَّدَهُ طِلَابِ
وَتَرَى مَوَاضِعَ عَضِّهِ مَخْضُوبَةً بِدَمِ الْقُلُوبِ وَمَا تَعَاوَرَهُ حِضَابِ
قَرَمٌ مِنَ اللَّيْلِ الْبَهِيمِ مُكَوَّرٌ يَمْشِي الْبَرَارَ وَمَا تُوَارِيهِ ثِيَابِ
عَظُمْتُ رَزِيئَتُهُ وَلَكِنْ قَدَرُهُ أَخْرَجَى وَأَهْوَنُ مِنْ دُبَابٍ فِي تُرَابِ

“O, eğer elbiselerin içinde olursa, insanı uykudan nefret ettirir.”

“O, müreffeh yaşayan insanların tenleri üzerinde sıçradığında onların
rahatlarını bozar, huzurlarını kaçıır.”

¹⁰⁷⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139-140; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/322.

¹⁰⁷¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 15; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207-208.

¹⁰⁷² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 177; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/208.

“O, eli olmamasına rağmen mızraklardan daha keskin ağzı ile güzel kızların omuzlarını ısırır.”

“O, her yumuşak tende dilediğini yapar ve genç kızların bakıları arasında da şımarıktır.”

“Şayet onu kovarsan kaçır, fakat alışkın olduğu isteğinden de vazgeçmez.”

“Onun ısırdığı yeri, sanki üstünde kat kat kına yakılmış kan kırmızısı renginde görürsün.”

“O, simsiyah gecenin bir parçasıdır. Yuvarlak biçimdedir. Boşlukta yürür, atları ve onu örtecek elbisesi yoktur.”

“Onun yaptığı kötülükler de çok büyük, değeri ise bir böcekten daha aşağıdır.”¹⁰⁷³

b. Övünme Şiirleri

İbn Şüheyd, kendisi ve soyu ile övünmeyi hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Ancak herhangi bir şiirini tamamen kendini veya soyunu övmeye hasretmedi. Övgü şiirlerini çeşitli vesilelerle yazdığı şiirlerinin arasına serpiştirmiştir. Cinler âlemine yaptığı yolculukta Ebû Nuvâs’ın tâbi’ası önünde mensup olduğu kabile ile şöyle övünmüştür:

“Şüheyd soylulukta Eşca’¹⁰⁷⁴ kabilesinin en asil ve en yüksek mertebeye sahip olandır.”

“Bir olay olduğunda insanlara yol gösteren onlardır. Ve onlar asil atların sırtındaki bedevî Araplardır.”¹⁰⁷⁵

İbn Hazm’a hitaben yazdığı şu şiirinde de soyu ile övünmektedir:

إِذَا نَحْنُ أَسْنَدْنَا إِلَيْهَا تَبَلَّجَتْ مَوَارِدُنَا عَنْ نَبَاتِ الْمَصَادِرِ

“Şayet biz aslimızı araştırmaya kalkarsak, asil bir soydan olduğumuz ortaya çıkar.”¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 38; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰⁷⁴ İbn Şüheyd’in mensup olduğu Eşca’ kabilesi hakkında bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 36; İbnü’l-Esîr, *el-Lubâb*, I/64.

¹⁰⁷⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 36; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/258.

¹⁰⁷⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 71; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/293.

Mu'temen'e yazdığı bir risalesinde ise, kendisi ile övünürken hiç de mütevazı davranmamaktadır:

أَيْدِي الْحَوَادِثِ مِنْ فُؤَادِ جَبَاهَا أَنَا طَوْدُهَا الرَّاسِي إِذَا مَا زُلْزَلَتْ
رَعَفْتُ أَقْلُ بِهَا شَبَابَةً سِنَاهَا وَعَلَيَّ لِلصَّبْرِ الْجَمِيلِ مُقَاصَةٌ
سِنْخٌ عَدَّتْ مِنْهُ الْعُلَا بِلَبَاهَا وَالنَّفْسُ نَفْسٌ مِنْ شَهِيدٍ سِنْخُهَا
إِلَّا وَضَعْتُ السَّهْمَ فِي إِنْسَاهَا مَا أَحْوَلُ تَحْوِي لِحَظٍ مُقْلَةٍ سَاحِطٍ
وَلَقَدْ يُرَى وَالشَّعْرُ مِنْ دُوبَاهَا مَدَحَ الْمُلُوكَ وَكَانَ أَيْضًا مِنْهُمْ

“Hadiselerin elleri korkağın kalbini sarstığında, ben sarsılmaz ulu bir dağım.”

“Üzerimde beni kılıcın keskin ağzından koruyan sağlam bir sabr-ı cemil zırhı vardır.”

“Şüheyd asil birisidir. O nefsin aslı öyle bir köke sahiptir ki, üst kısımlar gıdalarını o kökün sütünden alır.”

“Hiçbir kızgın göz bana yan bakamaz. Şayet bakarsa, oku onun göz bebeğine yerleştiririm.”

“O, hükümdarları övdü. Ancak o da onlardan biriydi. Şiirleri divânda olmakla birlikte kendisi de hükümdarların saflarında görülür.”¹⁰⁷⁷

Aşağıdaki beyitlerde ise övündüğü karakterini sergilerken, bir yandan da bilgelik taslamaktadır:

وَمَا الْآنَ فَنَاتِي عَمْرُ حَادِثَةٍ وَلَا اسْتَخَفَّ بِحِلْمِي قَطُّ إِنْسَانُ
أَمْضِي عَلَى الْهَوْلِ قُدْمًا لَا يَنْهِنُنِي وَأَنْتَنِي لِسَفِيهِ وَهُوَ حَرْدَانُ
وَلَا أَقَارِضُ جَهْلًا بِجَهْلِهِمْ وَالْأَمْرُ أَمْرِي وَالْأَيَّامُ أَعْوَانُ
أُهِيبُ بِالصَّبْرِ وَالشَّحْنَاءِ نَائِرَةً وَأَكْظِمُ الْعَيْظَ وَالْأَحْقَادُ نِيرَانُ
وَمَا لِسَانِي عِنْدَ الْقَوْمِ ذُو مَلَقٍ وَلَا مِقَالِي إِذَا مَا قُلْتُ إِذْهَانُ

¹⁰⁷⁷ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 171-72; İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/206-207.

وَلَا أَقْوَهُ بِغَيْرِ الْحَقِّ خَوْفَ أَحْيٍ وَإِنْ تَأَخَّرَ عَنِّي وَهُوَ عَضْبَانُ
 إِنْ الْفُتُوَّةَ فَاعْلَمْ حَدُّ مَطْلَبِهَا عَرِضُ نَقِيٍّ وَنَطَقُ فِيهِ تَبْيَانُ
 بِالْعِلْمِ يَفْخَرُ يَوْمَ الْحَفْلِ حَامِلُهُ وَبِالْعَقَابِ عَدَاةَ الْجُمُعِ يَزْدَانُ

“Kötü olaylar beni zayıflatamadı, hiçbir insan da benim hoşgörümü hafife almadı.”

“Korkunç olayların üzerine dosdoğru giderim ve hiçbir şey beni bundan alıkoyamaz. Düşmanım kızgın olsa da ben yine onun üzerine giderim.”

“Câhilleri muhatap alıp onlarla konuşmam. İşimi kendim yaparım. Günler de benim yardımcımdır.”

“Düşmanlık ayaklanınca sabrı çağırırım. Kin ateş gibi olunca öfkemi yutarım.”

“Halkın arasında dilim yaltakçı değildir. Konuştuğumda da sözüm yağcılık değildir.”

“Bana kızıp uzaklaşacağını bilsem de, kardeşime bile hak dışında hiçbir şey söylemem.”

“İnsanlar arasında yiğit, mert ve önder biri olmak istersen sadece temiz bir ırz ve hak söyleyen bir dil gerekir.”

“İlim sahibi halk içinde taşıdığı ilimle övünür. Topluluk içinde ise if-fetle süslenir.”¹⁰⁷⁸

c. Övgü Şiirleri

İbn Şüheyd’in şiirde en çok başarılı olduğu konuların başında övgü teması gelmektedir. Bize göre bu konuda doğulu şairlerle boy ölçüşebilecek bir durumda idi. Ancak ne var ki övgü türünde pek fazla şiiri yoktur. Kanaatimizce onun gururu, hükümdar olsalar bile onları methetmeye mani olmuştur. Bununla birlikte o, Mu’temen’e yazdığı risalesinde yer verdiği dört kasîdede zaman zaman zaman Mu’temen’i bazen de büyük bir içtenlikle bağlı olduğu Âmirîleri övmüştür. Aşağıdaki beyitlerde Âmirîlere olan bu bağlılığını çok açık bir şekilde dile getirmektedir:

¹⁰⁷⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 165-66.

وَقَضْتُ بَعْرَ نَفْسٍ مَنِي دَوْحَةً مِنْ عَامِرٍ أَصْبَحْتُ مِنْ أَعْصَاهَا
وَرَمَى الْعَدَا بِكَتَائِبٍ مِلِّي الْفَضَا أَعْمِدَنَ نَصْلَ الصُّبْحِ رَهَجَاهَا
مِنْ كُلِّ سَلْهَبَةٍ تَطِيرُ بِأَرْبَعٍ يُنْسِيكَ مُؤَجَّرُهَا إِيْتِمَاحَ لِبَاقِهَا
نَشَأُوا بِزَاهِرَةِ الْمُلُوكِ وَمَائِهَا وَكَأُھُمْ نَشَأُوا عَلَى عَسَائِهَا

“Dallarından biri olduğum ulu Âmir ağacı benim izzet-i nefsimi hükmetti.”

“Onlar düşmanların üzerine o kadar çok adam gönderdiler ki, onların çıkardıkları toz, sabahın aydınlığını kapattı.”

“Onların bindikleri atlar o kadar güçlüdür ki, sanki dört ayak üzerine uçarcasına gitmektedirler. Onların arkası sana göğüslerinin parlaklığını unutturuyor.”

“Onlar krallar Zâhire’sinde ve onun suyunda yetiştiler. Onlar sanki onun delikanlılığında yetiştiler.”¹⁰⁷⁹

İbn Şüheyd, yakın desteğini gördüğü ve henüz on iki yaşında iken ölen vezir el-Cezîrî’yi överken çok güzel bir teşbihle onu şöyle yüceltmektedir:

هَزَزْتُكَ فِي نَصْرِي ضَحَى فَكَأَنِّي هَزَزْتُ قَدْ جِئْتُ الْجِبَالَ حِرَائِهَا

“Bir kuşluk vakti bana yardım etmen için seni silkeledim. Sanki dağlardan Hira’ya gelmiş gibi silkeledim.”¹⁰⁸⁰

Başka bir şiirinde ise çok yakın dostu olan Ebû Muhammed İbn Hazm’ı överken onun Şafî mezhebinden olduğuna işaret etmektedir:

وَأَنْتَ ابْنُ حَزْمٍ مُنْعَشٍ مِنْ غِثَارِهَا إِذَا مَا شَرِقْنَا بِالْجُدُودِ الْعَوَاثِرِ
فَسَلَّ مِنَ التَّأْوِيلِ فِيهَا مُهَنَّدًا أَخُو شَافِعِيَّاتٍ كَرِيمٍ الْعَوَاثِرِ
لِمُعْتَرِي الرَّأْيِ نَاءٍ عَنِ الْهَدَى بَعِيدِ الْمَرَامِي مُسْتَمِيمِ الْبَصَائِرِ

¹⁰⁷⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 171; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207.

¹⁰⁸⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 20; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/253.

يُطَالِبُ بِالْهِنْدِي فِي كُلِّ فَتْكَةٍ ظُهُورُ الْمَذَاكِي عَنْ ظُهُورِ الْمَنَابِرِ

“Sen İbn Hazm’sın! Kötülüğe sürükleyen hazlar yağmuru kaydırınca bizi kaldırırsın!”

“Soylu bir aileye mensup Şafî kardeşim, sözlerden oluşan kılıcını çekti.”

“Hidayetten uzak, basireti yok olmuş Mu’tezilî görüşlere karşı çıktı.”

“Her dövüşte kılıcı ile saldırarak at sırtlarını minber sırtına tercih etmektedir.”¹⁰⁸¹

Yukarıda zikrettiğimiz şiirlerin dışında, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Mu’temen’in yanısıra yakın ilişki içinde olduğu emirlerden Süleyman Musta’in¹⁰⁸², Muzaffer İbn Ebî Âmir’i¹⁰⁸³ ve III. Hişâm’ı¹⁰⁸⁴ öven şiirleri vardır.

d. Aşk ve Mucûn Şiirleri

İbn Şüheyd, aşk şiirlerinde mucûn (müstehcen), alay, mizah ve güldürü gibi konulara yer vermesi yanında, gönül maceralarına olan temayülünü de açık bir şekilde ima etmektedir. Bu şiirlerin bizim için bir başka özelliği ise, İbn Şüheyd’in şahsiyetini incelerken ele aldığımız konularda vardığımız hükümleri doğrulayıcı mahiyette olmalarıdır. Henüz çocuk denecek bir yaşta kaleme aldığı¹⁰⁸⁵ şu şiirinde, âşık olan bir kişinin içinde bulunduğu hâlet-i ruhiyyeyi ne kadar da güzel ifade etmektedir:

“Ne zaman dal üstünde bir güvercin sesi duysam gözyaşlarım akar.”

“Şayet rüzgâr inlerse üzüntümden, sevgimden sağa sola dönerek uykusuz kaldığımı görürsün.”

“Ey aşkımdan dolayı beni ayıplayan insan! Kendine gel. Sen de benim gibi âşık olsaydın beni ayıplamazdın.”

“Onu unutmak için nefsim ne kadar da mücadele etti. Ama onu

¹⁰⁸¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 71; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/293.

¹⁰⁸² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 113; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/320.

¹⁰⁸³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/303.

¹⁰⁸⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 15-17; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

¹⁰⁸⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 21.

Özellikle müstehcen şiirlerinde vücut güzelliklerini ön plâna çıkaran İbn Şüheyd, Ebû Nuvâs tarzında kaleme aldığı aşağıdaki şiirinde ise aşkını mucûn ağırlıklı anlamlara yer vererek ifade etmektedir:

قُلْتُ: هَبْ لِي يَا حَبِيبِي قُبْلَةً	تَشْفٍ مِنْ عَمِّكَ تَبْرِيحَ الصَّدَى
فَانْثَبَنِي يَهْتَزُّ مِنْ مَنْكِه	قَائِلًا ثُمَّ أَعْطَانِي الْيَدَا
كَلِمَا كَلَّمَنِي قُبْلَتُهُ	فَهُوَ إِمَّا قَالَ قَوْلًا رَدَّدَا
كَأَدَّ أَنْ يَرْجِعَ مِنْ لَتْمِي لَهُ	وَارْتَشَافِي التَّغَرُّ مِنْهُ أَدْرَدَا
وَإِذَا اسْتَنْجَزْتُ يَوْمًا وَعَدَهُ	قَالَ لِي: يَمْطُلُ دَكْرِي عَدَا
رَشَاءُ بَلْ عَادَةُ مَكْرُورَةٍ	عَمَمْتُ صُبْحًا بَلِيلَ أَسْوَدَا
أَحَحْتُ مِنْ عَضِّي فِي نَهْدِهَا	ثُمَّ عَضَّتْ حُرَّ وَجْهِي عَمَدَا

“Dedim ki: Ey sevgili! Bende ki susuzluk azabını giderecek bir öpücük ver.”

“Başını eğerek omzunu salladı ve hayır dedi. Sonra da bana elini verdi.”

“O, bana bir söz söyledikçe ben de onu öpüyordum. O da onu öpmem için durmadan o sözü tekrarlıyordu.”

“Onun ağzını öpüp emmemden dolayı, neredeyse dişsiz kalacaktı.”

“Bir gün vaadini yerine getirmesini isteyince, geciktirerek ‘bana bunu yarın hatırlat’ dedi.”

“O, dolgun bacaklı ceylan yavrusu gibi güzel bir kızdı. Sabah ışığını siyah bir karanlıkla kapladı.”

“Memesinden ısırıldığında acı duydu ve sonra o da kasten yanağımı ısırıldı.”¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁶ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 21; es-Sa’âlibî, *Yetîmetu’ d-dehr*, II/50.

¹⁰⁸⁷ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 49-50; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/261-62.

İbn Şüheyd'in başka bir alışkanlığı da, kadınlara lâf atma, onlarla uğraşma ve onlar hakkında şiirler söylemekti. Tesadüfen yolda karşılaştığı bir kız hakkındaki şu şiiri buna çok güzel bir örnektir:

“Güzel gözlü bir yığın kız arasından inci gibi beyaz dişleri ile gülün bir ay bana uğradı.”

“Ona teslim olmak için yoluna çıktım. Bir de gördüm ki o kibirlenerek bana önem vermedi.”

“Ve şöyle dedi: Bu köleyi kim şımarttı? O, nesine güvenerek beni kızdırdı.”

“Onun bakışları benim peşimden gelmeye başladı. Ben de o bakışların önünde kaçmaya başladım.”¹⁰⁸⁸

Bu şiirde İbn Şüheyd'in kişiliği açısından önemli olan tespit, birçok edebî eleştirmeni¹⁰⁸⁹ doğrular mahiyetteki sözleridir. Gururlu bir kişiliğe sahip olmasına rağmen, işin içine kadınlar girince bu özelliğini bir kenara bıraktığını ve nefsinin bir köle seviyesine indirmekten bile geri kalmadığını görüyoruz.

Bir başka şiirinde de Berberî bir kadına olan duygularını şöyle dile getirmektedir:

“O, misvak ağacı tomurcukları ile çölde ilâç yapmakta olan bir Berberinin pelteliği ile sesleniyordu.”

“O, geçmişine dalmış, elbiselerine bürünmüş ve kervanı hakkında konuşan birisidir.”

“Bir fidan gibi ayakta duran, ancak tepeden tırnağa kadar sallanan biri.”

“Ona birkaç söz söyledim. Ayrıca güzelliğinden dolayı omzumu sallayarak ona şarkı söyleyen ilk kişi bendim.”

“Bana doğru yürüdü ve ben de, ceylanına atılan bir aslan gibi şaşkınlığa düşmeden ona saldırdım.”¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 32; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/309-310.

¹⁰⁸⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 21; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369; Peres, *La Poesie Andalouse*, s. 108.

¹⁰⁹⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 77-78; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/209.

e. Şarap Şiirleri

İbn Şüheyd'in şarap temasını işlediği şiirleri fazla değildir. Yazdığı bu tür şiirlerde Ebû Nuvâs'ın etkisi açıkça görülür. İçki ve eğlence meclislerini ona benzer bir tarzda tasvir etmiştir. Bu etkilenmenin zaman zaman taklit derecesine ulaştığı söylenebilir. Mu'temen'e yazdığı risalesinde yer verdiği uzun bir kasîdesinde¹⁰⁹¹ asıl hedefi olan övgüye geçmeden şöyle demektedir:

وَكَاوَسَتْ فِيهَا الْأَبَا رِثٌ وَهِيَ فَاهِقَةٌ الْحَاكِمِ
وَكَاثِمًا أَظْبِرَ رَعْفًا نَ فَتُرْنَ دَامِيَّةَ الْحَيَاشِمِ
وَجَرَى بِهَا فَلَكُ الصَّبَا بِاللَّهْوِ وَالْمُضْبُ اللَّوَاثِمِ
وَكَاثِمًا فِيهَا الْعَفَا رِثٌ وَالْكُؤُوسُ مِنَ الرِّوَاكِمِ
وَعَلَا بِنَا سُكَّرَ أَبِي إِلَّا الْإِنَابَةَ لِلْمَحَارِمِ

“Orada boğazlarına kadar dolup taştan birçok ibrik vardı.”

“Bu ibrikler, burunları kanayan ve genizleri kanlı olarak başlarını kaldıran ceylanlar gibidirler.”

“Öpüşen dallar eğlenirken sabâ rüzgârı da oradan geçti.”

“Sanki biz oradaki şeytanlar, kadehler de şeytanları taşıyan meleklerdir.”

“Bizi haram olan şeylere teşvik eden bir sarhoşluk hâli bize hâkim oldu.”¹⁰⁹²

Şiirde de görüldüğü üzere İbn Şüheyd, lâfızları çok değişik anlamlarda kullanarak birbirine zıt ortamlar yaratmaktadır.

Aşağıdaki beyitler, hayalî yolculuğunda karşılaştığı Ebû Nuvâs'ın tâbî'asına Kurtuba'daki kiliselerden birinde geçirdiği bir geceden sonra söylediği şarap türü şiirinden alınmıştır:

“O meyhanecinin hanında gençlik suyu ile karışmış şarabı, içki tu-

¹⁰⁹¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 32; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, 1/309-310.

¹⁰⁹² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 51; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, 1/200.

lunlarını kendilerine yastık edinmiş ve büyük rahip karşısında küçülen gençler arasında dolaştırdım.”

“Başımı eğerek onun büyük kadehinden doyasıya içmem için bakışı ve avucu ile bana yemin ettirdi.”

“İbadet zamanı geldiğinde çan çaldı ve bu sesin yankısından gözlerimi açtım.”¹⁰⁹³

Başka bir şiirinde ise kendisinin de hazır bulunduğu bir içki meclisinde sakilik yapan bir kızı şöyle tasvir etmektedir:

فَقُلْنَا لِسَاقِيهَا أَذْرَهَا سُلَافَةً شَمُولًا وَمِنْ عَيْنِكَ صَرْفَ شَمُولٍ
فَقَامَ بِكَأْسِهِ مُطِيعًا لَأَمْرِنَا يَمِيلُ بِهِ الْإِذْلَالُ كُلَّ مَمِيلٍ
وَشَعَشَعَ رَاحِيَهُ فَمَا زَالَ مَائِلًا بِرَأْسِ كَرِيمٍ مِنْهُمْ وَتَلِيلٍ

“Sâkîye, ‘sülâfe ve şemûl şaraplarını birbirine karıştır ve iki çeşmeden bize şarap sun’ dedik.”

“İstediğimizi yapmak için naz ile kıvırtarak elinde kadeh ile kalktı.”

“Güzel başını ve boynunu eğerek bu içkileri birbirine kattı.”¹⁰⁹⁴

f. Hiciv Şiirleri

İbn Bessâm, İbn Şüheyd’in hiciv şiirlerinin birçoğuna eserinde yer vermediğini nakletmektedir.¹⁰⁹⁵ Bu durum, bizi İbn Şüheyd’in hiciv şiirleri konusunda doyurucu bilgi sahibi olmaktan alıkoymakla birlikte, onun günümüze ulaşan hiciv şiirlerinde maharet, incelik, müstehcenlik, alay ve mizahın ağırlık kazandığı görülmektedir. Meselâ, İbnu’l-Feth’i¹⁰⁹⁶ hicvederken bu özelliklerini çok iyi kullandığını ve özellikle de müstehcenlikte ne kadar ileri gittiğini görüyoruz:

صَدَّهَا مِنْ قَوْلِكَ الْمُصْطَفَى نَطَحَهُ نَطَاحَ بَرُوقَيْنِ

¹⁰⁹³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 81; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/20.

¹⁰⁹⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 134; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/251.

¹⁰⁹⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/547.

¹⁰⁹⁶ Daha önce İbn Şüheyd’in düşmanları arasında zikrettiğimiz İbnu’l-Faradî’nin arkadaşlarından vezir Ca’fer b. Feth kastedilmektedir. Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/214.

وما رأى الناس على ما مضى من قبله قِردًا يقرنين
قد لَومًا جنببك لم يبرح هُقي على ضيعة جنبين

“O ikisini, senin seçilmiş maymununun iki boynuzuyla toslaması engelledi.”

“İnsanlar daha önce bunun gibi boynuzlu maymun görmediler.”

“O ikisi hiç ayrılmamacasına senin iki yanına oturdular. Senin iki yanın zayi olduğu için çok üzüldüm.”¹⁰⁹⁷

Yahyâ b. Hammûd tarafından Kurtuba'nın idaresi ile görevlendirilen Ebû Ca'fer'i hicvederken de dilini kılıç gibi kullanmaktan geri kalmamıştır:

أبو جعفرٍ رجلٌ كاتبٌ ملبح شبا الخطَّ خلُو الخطابه
تملاً شحماً ولحماً وما يليقُ تملُّؤه بالكتابه

“Ebû Câfer, yazısı hoş ve hitabeti tatlı olan kâtip bir insandır.”

“O, yağ ve etle doludur. Onun bu şişmanlığı ise kâtipliğe uygun değildir.”¹⁰⁹⁸

Hayatını çekilmez hâle getiren ve sık sık kötülüklerini zikrettiği düşmanlarından vezir el-Faradî'yi hicvederken ona beddua etmeyi de ihmal etmemektedir:

نألتُ سُلَيْمَانَ مِنْهُ رَجُلًا من قبل وما أُرْحَلْتُ أَبَاهُ
فَاسْتَدْرِجَا كَاشِفِي دُحَاهُ يَا وَيلَةَ الْمَرْءِ مَا دَهَاهُ
يَا سُحْطَ رَبِّ الْعُلَا عَلَيْهِ إِذْ أَذَّتِ الْمُرْتَضَى يَدَاهُ
لَمْ يُبْقِ مِنْ رُومَةِ الْمَعَالِي إِلَّا هِشَامَ الْعُلَا أَخَاهُ
يَا رَبِّ فَاحْرُسْهُ لِي بِعَيْنٍ تَمْنَعُهُ الدَّهْرَ مِنْ أَذَاهُ

¹⁰⁹⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 175-76; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/215.

¹⁰⁹⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 26; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/307.

“O, daha önce babasının başına gelmeyen musibetlerin Süleymân’a¹⁰⁹⁹ ulaşmasına sebep oldu.”

“Allah’ın lâneti onun üzerine olsun. Murtezâ¹¹⁰⁰ bile onun elinden zarar gördü.”

“O, asil aileden Murtezâ’nın kardeşi Hişâm’dan¹¹⁰¹ başka hiç kimseyi sağ bırakmadı.”

“Ey Allah’ım! Benim için Hişâm’ı onun şerrinden ömür boyu koru.”¹¹⁰²

Yine vezir el-Faradî’yi başka bir şiirinde daha keskin bir şekilde hicvederken onun yaptıklarını ifşa etmektedir:

وَلَيْسَ كَمَنْحُوسٍ مِنَ الْقَوْمِ مُنْحَسٍ تَعَاظَمَ حَتَّى قِيلَ لَيْسَ يُنَالُ
أَعَانَتْهُ أَمْوَالٌ تَخَوَّنَ عَيْنَهَا وَأَعْلَتْهُ غُثْرُ سَوْفَةٍ وَسِقَالُ
لَهُ كَغُتْبٍ نَحْسٍ لَمْ يُصَاحِبْ بِهِ إِفْرَاقًا عَلَى الدَّهْرِ إِلَّا رُذٌّ وَهُوَ خَيَالُ
فَفِي كُلِّ عَصْرِ مِنْ غُصُورِ حَيَاتِهِ تُثَلُّ غُرُوشٌ أَوْ تُدَكُّ جِبَالُ
هُوَ الدَّاءُ فَاصْتَأْصَلَهُ تَلَبَّسَ بِجَاهِلَا وَدَاءُ كُغُوبِ الْمُنْحَسِينَ غُضَالُ

“O, başına uğursuzluk gelen birisi değil, bizzat kendisi uğursuzluk yaymaktadır ve kendisine erişilmez denecek kadar da kibirlidir.”

“Ona, en iyi kısmını eksilttiği mallar yardım etmiştir ve onu kötü, alçak ve serseri bir grup insan yükseltmiştir.”

“O, öyle bir uğursuzluğa sahiptir ki, ne zaman biriyle arkadaşlık etse, ona bu uğursuzluğu bulaştırmış ve bundan dolayı da dışlanmış.”

“Hayatının her döneminde, tahtların ve dağların yıkılmasına neden olmuştur.”

“O, bir hastalıktır. Onu kesip atarsan dünyanın tadına varırsın. Çünkü

¹⁰⁹⁹ Endülüs Emevî halifelerinden Süleymân b. el-Hakem’e işaret etmektedir.

¹¹⁰⁰ Onüçüncü Endülüs Emevî halifesi IV. Abdurrahman b. Muhammed’e işaret etmektedir.

¹¹⁰¹ Son Endülüs Emevî halifelerinden III. Hişâm b. Muhammed’e işaret etmektedir.

¹¹⁰² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 179; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/223.

bunun gibilerin uğursuzluğu çaresiz bir hastalık gibidir.”¹¹⁰³

Kendisini hükümdarlar nezdinde kötüleyen kişileri hicvederken bir yandan da kendisini şöyle savunmuştur:

“O, babaları belli olmayan kişiler beni kötülerler. Yemin ederim ki benim kötülenecek hiçbir yanımdır.”¹¹⁰⁴

Daha önce de zikrettiğimiz gibi, hiciv türü şiirlerinden günümüze ulaşanlar oldukça yetersiz olduğundan bu konuda kesin bir hüküm yürütmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Ancak nesirdeki hicivleri şiirlerindeki daha keskin ve etkilidir.

g. Zühd ve Hikmet Şiirleri

İbn Şüheyd, şiirlerinde daha önce yer vermezken, hayatının son günlerinde dinî temalara yer vermiştir. Bir nevi tevbe ve Allah’a yakarış mahiyetinde olan şu şiiri bunlardandır:

أَخْنُ طُولَ الْمَدَى هَجُود؟	يَا صَاحِبِي قُمْ فَقَدْ أَطَلْنَا
ما دام من فوقنا الصَّعِيد	فَقَالَ لِي: لَنْ نَقُومَ مِنْهَا
رَحْمَةُ مَنْ بَطْشُهُ شَدِيد	يَا وَيْلَنَا أَنْ تَنْكَبْتَنَا
قَصَّرَ فِي أَمْرِكَ الْعَبِيد	يَا رَبِّ عَفْوًا فَأَنْتَ مَوْلَى

“Ey arkadaşım kalk! Çok uzattık. İlelebet böyle uykuda mı kalacağız.”

“Bana dedi ki: Üstümüzde bu toprak oldukça bu uykudan uyanmayacağız.”

“Eğer Allah’ın rahmeti bizden yüz çevirirse vay hâlimize!”

“Ey Allah’ım! Bizi affet. Şüphesiz ki sen her şeyin sahibisin ve biz de sana itaatte kusur etmiş kullarız.”¹¹⁰⁵

İbn Şüheyd, aşağıdaki beyitlerde kendi düşüncesine göre fazi-

¹¹⁰³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 120; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/223.

¹¹⁰⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 144.

¹¹⁰⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 47; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/334; Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 104.

letli bir insanda bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamaktadır:

أَفْلَكُ لِّ قَلِيلٍ حَدُّ ذِي أَدَبٍ بَيْنَ الْوَرَى وَأَقْلُ النَّاسِ إِخْوَانُ
وما وجدتُ أَخًا فِي الدَّهْرِ يَذْكُرُنِي إِذَا سَمَا وَعَلَا يَوْمًا بِهِ الشَّانُ
إِنَّ الْكَرِيمَ إِذَا نَابَتْهُ مَخْمَصَةٌ أَبْدَى إِلَى النَّاسِ شِبَعًا وَهُوَ طَيَّانُ
يَحْنِي الضُّلُوعَ عَلَى مِثْلِ اللَّظْيِ حُرْقًا وَالْوَجْهُ عَمَّرَ بِمَاءِ الْبَشْرِ مَلَانُ

“Yaratıklar arasında edepli olan kişiler azdan daha azdır. İnsanlar arasında en az olanlar dostlardır.”

“Yaşadığım müddetçe şanı ve şöhreti yükseldiğinde beni anan ve hatırlayan bir dost bulamadım.”

“İzzet-i nefis sahibi kişinin karnı aç olsa da, insanlara karşı kendini tokmuş gibi gösterir.”

“İçini yakan açlık ateşini içinde gizler de, gözlerinde ve yüzünde mutluluk ve ferahlık görülür.”¹¹⁰⁶

Aşağıdaki şiirinde de ölümden kurtulmanın mümkün olmadığını vurgulamaktadır:

“Hayatım üzerine yemin ederim ki, ne kadar zeki, uyanık ve çalışkan olsa da, hiçbir kimse ölümden kurtulamayacaktır.”

“Onun için bütün güçleri ile savaşıyor ne kadar insan olsa da, ölüm okları yine de onu vurur.”

“Bütün gücüne, zenginliğine ve atlarına rağmen ölüm okları Kelbî’yi¹¹⁰⁷ de vurdu.”¹¹⁰⁸

Zühd ve hikmet konularını ele aldığı diğer şiirlerinin önemli bir kısmına hayatının son günlerini anlatırken yer vermiştik. Bu şiirleri incelediğimizde, İbn Şüheyd’in hayatının bu döneminde tam bir teslimiyet içinde olduğunu görürüz.

¹¹⁰⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 163-64.

¹¹⁰⁷ Büyük bir kabilenin atası olan el-Kelbî hakkında bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 55, 145.

¹¹⁰⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 55; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/55.

h. Mersiye Şiirleri

İbn Şüheyd'den günümüze iki mersiye (ağıt) ulaşmıştır. Alışılmı-
nın dışında herhangi bir özellik taşımayan bu mersiyelelerden ilki,
aralarında yakın ilişki olan Kurtuba kadısı İbn Zekvân'ın¹¹⁰⁹ ölümü
dolayısı ile söylediği mersiye-dir:

وَحَلْنَا الصَّبَاحَ الطَّلَقَ لَيْلًا وَإِنَّمَا	هَبَطْنَا خُذَارِيًّا مِنَ الْحُزْنِ كَارِيًّا
تَكَلَّمْنَا الدُّجَى لَمَّا اسْتَقَلَّ وَإِنَّمَا	فَقَدْنَاكَ يَا خَيْرَ الْبَرِيَّةِ نَاعِيًّا
وَلَمَّا أَبَى إِلَّا التَّحْمُلَ رَائِحًا	مَنْحَنَاهُ أَعْنَاقَ الْكِرَامِ رَكَائِيًّا
يَسِيرُ بِهِ النَّعْشُ الْأَعْرُ وَحَوْلُهُ	أَبَاعِدُ رَاخُوا لِلْمَصَابِ أَقَارِيًّا
عَلَيْهِ خَفِيفٌ لِّلْمَلَائِكِ أَقْبَلْتُ	تُصَافِحُ شَيْخًا ذَاكِرَ اللَّهِ تَائِيًّا

“Kederimizden hüznün zifiri karanlığına indiğimiz için apaydınlık
sabahı gece sandık.”

“O gidince gece bile ağıt yakmaya başladı: Seni kaybettik, ey yara-
tıkların en hayırlısı!”

“Gitmekten başka bir şey kabul etmeyince şerefli kişilerin omuzlarını
ona binek olarak verdik.”

“Onun cenazesi giderken her taraftan insanlar gelip sanki onun akra-
basıymışlar gibi yanında yer aldılar.”

“Devamlı Allah'ı zikreden, O'ndan mağfiret dileyen bu şeyhin elini
sıkmak için gelen meleklerin sanki kanat seslerini duyuyorduk.”¹¹¹⁰

Aynı mersiye de daha sonra İbn Zekvân'ın kardeşine¹¹¹¹ başsağ-
lığı dilemektedir:

رَأَيْتُ جَمِيلَ الصَّبْرِ أَخْلَى عَوَاقِبَا	أَبَا حَاتِمَ صَبْرَ الْأَيْمِ فَإِنِّي
وَصَعَبًا بِهِ نَعِيبِي الْخُطُوبَ الْمَصَاعِبَا	وَمَا زِلْتُ فِينَا تُرْهِبُ الدَّهْرَ سَطُوبًا

¹¹⁰⁹ İbn Hâkân, *Matmah*, s. 19.

¹¹¹⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 23; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 19; el-Makkarî, *Nefhu 't-tîb*, III/353, 360.

¹¹¹¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 25.

لَنْ أَفْلَتْ شَمْسُ الْمَكَارِمِ عَنْكُمْ لَقَدْ أَسَارَتْ بَدْرًا لَهَا وَكَوَاكِبًا

“Ey Ebû Hâtim! Edibâne sabret. Zira sabr-ı cemilin âkibetçe daha tatlı olduğunu gördüm.”

“Sen eskiden beri safvetinle dehri korkutursun ve çetinliğine zor problemleri âciz bırakırsın.”

“Sizin cömertlik güneşiniz batsa da, arkasında dolunay ve yıldızlar bırakır.”¹¹¹²

Ebû Abde’ye¹¹¹³ yazdığı ikinci mersiyesinin ise İbn Şüheyd’in en çok beğendiği şiirlerinden biri olduğunu görüyoruz. Zira hayalî yolculuğunda karşılaştığı Ebû Temmâm’ın tâbia’sı¹¹¹⁴ kendisinden en iyi şiirini okumasını istediğinde¹¹¹⁵, kendisi ile iftihar ederek ona şu beyitleri okumuştur:

أَفِي كُلِّ عَامٍ مَصْرَعٌ لِعَظِيمٍ أَصَابَ الْمَنَآيَا حَادِثِي وَقَدِيرِي
فَكَيْفَ لِقَائِي الْحَادِثَاتِ إِذَا سَطَّتْ وَقَدْ قُلَّ سَيْفِي مِنْهُمْ وَعَزِيرِي

“Her yıl bir büyük mü ölecek? Geçmişte ve şimdi başıma bir sürü musibet geldi.”

“Kılıcım körelip azmim de kırıldığı hâlde, olaylar başıma geldiğinde ben onlara nasıl karşı koyacağım..”¹¹¹⁶

i. Kasîdeleri

İbn Şüheyd’in Mu’temen’e yazdığı risalelerde yer verdiği dört kasîde dışında başka kasîdesi yoktur. Bu kasîdelerden ilki¹¹¹⁷ yetmiş dokuz beyit olup klasik kasîdenin mutat başlama şekli olan “buka’ ale’l-atlâl” (kalıntılara ağlama) yerine, kasîdenin girişi durumundaki ilk sekiz beyitte tabiat ve çiçekleri tasvire yer vermiştir.¹¹¹⁸ Dokuz ve

¹¹¹² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 24; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, III/360.

¹¹¹³ Daha önce zikrettiğimiz vezir Ebû Abde Hassân b. Mâlik b. Ebî Abde kastedilmektedir. Bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 196; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

¹¹¹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 98; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

¹¹¹⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255; Mubarek, *en-Nesru’l-fennî*, II/331.

¹¹¹⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 143; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

¹¹¹⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150-56; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199-203.

¹¹¹⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199.

otuz üçüncü beyitler arasında¹¹¹⁹ ise içki içen genç erkek ve kadınlar-
dan oluşturduğu içki meclisini, nasıl içki içip sarhoş olduklarını tasvir
etmiştir. Otuz dört ve elli birinci beyitler arasında¹¹²⁰, ayrıntılı bir
şekilde, sabahı ve eğlenen bu topluluğun yemeklerini tasvir etmiştir.
Tarihî olaylar açısından da değerli olan elli iki ve elli yedinci beyit-
lerde¹¹²¹ Kurtuba'da çıkan fitneye değinmektedir. Elli sekiz ve yetmi-
şinci beyitler arasında¹¹²² Mu'temen ve onun ecdadını överek şöyle
demektedir:

“Rüzgârlar onun şerefine eser ve onun tatlı esintisini getirmektedir.”

“Gençlik suyundan içmediği hâlde, bütün yaşlılar ondan korkmakta-
dır.”¹¹²³

Daha sonraki beyitlerde ise Mu'temen'i Kurtuba'yı istilâya teş-
vik etmektedir:

“Saldırılara azimli olarak misli ile karşılık ver. Zira sen o savaşılar
bizzat katılan birisin.”

“Bu konuda hayvanlar sustuğu zaman sana seslenen kişinin sözüne
kulak ver, onu dinle.”¹¹²⁴

İkinci kasîdesi¹¹²⁵ yukarıda zikrettiğimiz ilk kasîdesinden daha
kısa olup, kasîdenin girişinde klasik kasîdeye benzer tarzda, acı ayrıl-
lık başına gelinceye kadar mutlu yaşadığı evin önünde ağladıktan
sonra, orada geçen mutlu günlerini hatırlamaktadır:

وَالنَّفْسُ نَفْسٌ مِنْ شَهِيدٍ سَنَحْهَا سَنَحَ غَذَتْ مِنْهَا الْعَلَا بِلْبَانِهَا

“Canım Şüheyd'den bir candır. Onun kökü öyle bir köktür ki yüceliği
sütüyle beslemiştir.”¹¹²⁶

Daha sonra da Mu'temen'i ve Âmirîleri methetmektedir.

¹¹¹⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150-52; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199-201.

¹¹²⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 153-54; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/201-202.

¹¹²¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 154; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/202.

¹¹²² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 155; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/202-203.

¹¹²³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 156; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/203.

¹¹²⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 156; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/203.

¹¹²⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 169-72; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/205-207.

¹¹²⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 171; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207.

Üçüncü kasîdesinden günümüze sadece bazı beyitler ulaşmıştır. 1127 İbn Şüheyd kasîdesinin başlangıcında, geçmiş güzel günlerini hatırladıktan sonra kasîdesinin aşk bölümüne geçmektedir. Kasîdenin sonunda ise daha önceki kasîdelerinde övdüğü Mu'temen'i şöyle methetmektedir:

حَتَّىٰ بَدَا عَبْدُ الْعَزِيزِ لَنَاظِرِي أَمَلِي فَمَزَّزْتُ الدَّجِيَّ عَنْ نُورِهِ
مَلِكٌ تَبَنَّى الْمَجْدَ نَاصِرُهُ لَهُ وَتَقَبَّلَ الْعُلَيَاءَ عَنْ مَنْصُورِهِ

“Nihayet arzu ettiğim kişi Abdülaziz¹¹²⁸ göründü. Karanlıklar onun nurundan dolayı parçalandı, dağıldı.”

“O, öyle bir hükümdardır ki, babası Nâsır¹¹²⁹ onun şerefini ebedileştirdi ve yüceliği de dedesi Mansûr’dan almıştır.”

İbn Şüheyd’in dördüncü kasîdesinde¹¹³⁰ ise, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Ebû Nuvâs’ın etkisi çok bariz bir şekilde görülmektedir. Şair bu kasîdesinde önce içkiden, içki testilerinden ve müzikten¹¹³¹ bahsettikten sonra, doğudan gelen bir bulutu tasvir ederek methiyege geçmektedir. İbn Şüheyd bu kasîdesinde üstün tasvir yeteneğini ortaya koyarak bulutu şöyle tasvir etmektedir:

فَدَنَا حَتَّىٰ حَسِبْنَا أَنَّهُ يَمْسَحُ الْأَرْضَ بِفَضْلِ الْهَيْدَبِ
فَسَأَلْنَاهُ وَقَدْ أَعْجَبَنَا حَشْوُهُ الْعَيْنَ بِمَزَّيْ مُعْجَبِ
أَنْتَ مَاذَا قَالَ مُزْنٌ عَلَّمَتْ كَفَّهُ النَّفْحَةَ كَمَا دَرَبِ
سَامِنِي بِالشَّرْقِ أَنَّ أَسْقِيَكُمْ رَحْمَةً مِنْهُ بِأَقْصَى الْمَغْرِبِ

¹¹²⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 77-79; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/209-210.

¹¹²⁸ İbn Şüheyd’in birçok mektup yazdığı ve methettiği hâcib Ebû Abdîrrahman b. Ebî Âmir’in oğlu el-Mu'temen lâkaplı Abdülaziz'i işaret etmektedir.

¹¹²⁹ el-Mu'temen'in babası ve Mansûr b. Ebî Âmir'in oğlu olan Abdurrahman b. Ebî Âmir hâcib olduktan sonra Nâsır lâkabını almıştır. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 20, 49; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

¹¹³⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28-30; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210-212.

¹¹³¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

قال: هل يَخْفَى ضِيَاءُ الْكَوْكَبِ

فَسَأَلْنَاهُ: أَيْنَ ذَلِكَ لَنَا

عَامِرِيُّ الْمُتَنَمِّي وَالْمُنْصَبِ

مَلِكٌ نَاصَبٌ مَنْ خَالَفَكُمْ

“(Bulut) bizi öyle yaktı ki, sicim gibi yağmuru ile sanki yerleri süpürüyor sandık.”

“Gözleri güzel manzara ile doldurması ile hoşumuza gitti ve ona, ‘Sen nesen?’ diye sorduk. O da, ‘Ben yağmur bulutuyum ve elim cömertliği Mu’temen’den öğrendi’ dedi.”

“O, bana doğudan, oturduğu yerden batıya gelip onun rahmetinden yağdırmamı emretti, dedi.”

“Ona, onu bize tanıttığımızda, o da, ‘Hiç yıldızların ışığı gizlenir mi?’ dedi.”

“O, öyle bir hükümdardır ki, size karşı çıkanlara o da karşı çıkmıştır. Onun soyu ve mertebesi Âmirilere dayanır, dedi.”¹¹³²

İbn Şüheyd’in birçok şiirini ayrı ayrı ele alıp incelememize rağmen hepsine burada yer vermemiz mümkün değildir. Şiirlerinden onun çok hassas bir kişiliğe ve keskin bir zekâyâ sahip olduğunu, şiiri sadece boş bir eğlence olarak değil, aksine sıkıntı, kötülük ve karamsarlıktan kurtulmak için bir kaçış, belki de bir çıkış ya da sığınak olarak kullandığını görüyoruz. Mu’temen’e yazdığı bir risalede Kurtuba’ya olan sevgisini dile getiren şiirinden¹¹³³ sonra, kendi iç dünyasında şiirin nasıl oluştuğunu, nasıl ilham aldığını şöyle ifade etmektedir:

“Sözü söylemenin zamanı gelip kelimeler akan bir su gibi döküldüğünde, bilinen aşkın kanadı çarparak aşkım inciler gibi etrafa saçıldığında, içimde heyecan fırtınaları kopar, ruhum arınıp bir nefes hâline gelir ve bu nefes de sıklaşıp bir söz şekline dönüşür. Ben de bu sözü, bir gerdanlığa dizer gibi sıralar, şiir hâline dönüştürürüm.”¹¹³⁴

Sonuç olarak, İbn Şüheyd’in doğuştan şiir yeteneğine sahip olduğunu, şiiri bir kazanç vesilesi yapmadığını, başka bir deyişle herhangi bir menfaat elde etmek maksadıyla değil, aksine kendi iç dün-

¹¹³² İbn Şüheyd, *Divân*, s. 29; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/211.

¹¹³³ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 177; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/208.

¹¹³⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/208.

yasındaki sevinci, mutluluğu, üzüntüyü, zaman zaman da kızgınlığı dile getirmek için şiir söylediğini düşünüyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, şiirlerinde mana ve lâfızlarla sıkça oynaması, okuyucuyu düşünmeye sevk etmesi, onu biraz da sanat yapmaya, başka bir deyişle sanatın sanat için yapılmasına taraftar bir şair hüviyetine sokmaktadır. Öte yandan ele aldığı konuları rahatlıkla icra ettiğini, yapaylıktan ve şiirde zorlamadan sakındığını ve şiir sanatını doğuştan gelen bir yetenekle icra ettiğini söyleyebiliriz.

B. ARAP NESRİNDEKİ YERİ

İbn Şüheyd, Arap nesrinde ilk örnek olarak kabul edilen risalelerinde kullandığı hikâye üslûbu ile özellik kazanmıştır. *Risâletü't-tevâbi* ve *'z-zevâbi*'de görüldüğü üzere, İbn Şüheyd kendisini sadece bir şair olarak değil, aynı zamanda bir nesirci ve daha sonra da hatip olarak değerlendirmiştir. Çünkü ona göre nesirciler, hatiplerin torunlarıdır. Câhiz'in ve Abdülhamid'in tâbi'alarından (cinlerinden) edebî yeteneğini teyit eder mahiyette icazet istediğinde, onlar İbn Şüheyd'e şu cevabı vermişlerdir:

“Bizler, hayret çölünde, senin önünde şaşkına döndük. Kulaklarımız ibretle seni dinledi. Ne söyleyeceğimizi bilemiyoruz. Sana şair mi, yoksa hatip mi diyelim. İbn Şüheyd de onlara, “Doğru olan ilkidir. Gerçeğe ve hakka yönelmek için en doğru olanıdır. Kaderin önüne geçilemez” dediğinde, “Git, gerçekten sen hem şair, hem de hatipsin” dediler.”¹¹³⁵

İbn Şüheyd, III. Hişâm tarafından Kurtuba halkına okunmak üzere bir ferman yazmakla görevlendirilmesi¹¹³⁶ dışında resmî kâtiplik makamına getirilmemiştir. Risalelerinde çok net ifade etmiyorsa da, anladığımız kadarıyla böyle bir görevi üstlenmek, onun için her şeyin üstünde idi. Ancak kendisinin de ifade ettiği gibi ağır işitmesi¹¹³⁷, onu bu görevden alıkoymuştur. İbn Şüheyd, belki kâtiplik makamını elde etmek için ya da sadece edebiyatçı bir yaratılışa sahip

¹¹³⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 131; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/278.

¹¹³⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

¹¹³⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 21.

olduğu için nesir alanına eğilmiştir. Fakat her ne sebeple olursa olsun, bizce önemli olan husus, İbn Şüheyd'in nesir alanına büyük bir ilgiyle eğilmiş olması ve kısa ömrüne rağmen çok değerli ürünler ortaya koymuş olmasıdır. Onun nesirdeki başarısı, bazılarına göre şiirden daha öndedir. İbn Hazm da bu görüşü benimseyenlerden olacak ki, İbn Şüheyd'i Endülüslü şairler arasında değil de belâgatçiler arasında zikretmiştir. O, İbn Şüheyd'in bu alandaki edebî yeteneği konusunda şunları söylemektedir:

“Bizdeki belâgatçilerden olan Ahmed b. Abdülmelik b. Şüheyd, arkadaşımız ve dostumuzdur. Kendisi hâlen hayatta olup, henüz orta yaşlardadır. Sanki Amr¹¹³⁸ ve Sehl'in¹¹³⁹ dili ile konuşuyormuş gibi, onun belâgatin birçok dalında ürünleri vardır.”¹¹⁴⁰

Bu değerlendirmede dikkati çeken önemli bir nokta, İbn Hazm'ın İbn Şüheyd'i belâgat açısından benzettiği eski belâgatçilerden Câhiz'i devamlı eleştirmesi, Sehl b. Hârûn'a ise saygı duymasıdır. Öte yandan İbn Hayyân da İbn Şüheyd'i, Abdülhamid ve Câhiz'e benzettikten sonra şunları ilâve etmektedir:

“Onun etkileyici şakalarının yanısıra, ilginç ve nadir şeyleri ifadedeki kabiliyeti, diğer konulardaki yeteneğinden daha güçlü idi.”¹¹⁴¹

İbn Bessâm da, İbn Şüheyd'in alay yeteneği hakkında İbn Hayyân'a katılarak, “Alay ettiğinde öten bir güvercin” nitelemesi yaptıktan sonra, onun ciddiyetine de vurgu yaparak, “Ciddi olduğunda da yırtıcı, kükreyen bir aslan gibi idi”¹¹⁴² ifadesini kullanmaktadır.

es-Sa'âlibî, İbn Şüheyd'in nesri için “son derece güzel”¹¹⁴³ ta-

¹¹³⁸ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz kastedilmektedir.

¹¹³⁹ Sehl b. Hârûn kastedilmektedir.

¹¹⁴⁰ el-Humeydî, *Cezve*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 191; Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, III/222; ez-Zehabî, *Siyer*, XVII/501; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/178; Pellat, “İbn Hazm, İbn Suhayd et la poesia arabe”, s. 174; Dickie, “İbn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/267.

¹¹⁴¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192.

¹¹⁴² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192; krş. Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/377.

¹¹⁴³ es-Sa'âlibî, *Yetîmetu'd-dehr*, II/49; krş. Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/377.

birini kullanmaktadır. Son dönem araştırmacılarından Ahmed Dayf, İbn Şüheyd'in nesrini şiirinden daha çok beğendiğini ifade etmektedir.¹¹⁴⁴ Hannâ el-Fâhûrî ve Ahmed Tercânîzâde ise, İbn Şüheyd'in nesrini değerlendirirken, öncelikle Arap nesrinde nadir ve ilginç konuları ilk kez onun ele aldığına, üslûbunun alay ve mizahla dolu olduğuna, terkiplerinde seci' sanatını kullandığına ve açıklanmaya ihtiyaç duyan ibarelere yer verdiğine dikkat çekmektedirler.¹¹⁴⁵

Zeki Mubarek de, İbn Şüheyd'in nesir ürünleri ve kendisi hakkında, "İbn Şüheyd'in nesir ürünlerini en az yirmi kez okudum. Her okuduğumda keskin zekâlı, ince yaratılışlı ve zevk sahibi bir kişi olduğuna dair inancım biraz daha arttı"¹¹⁴⁶ değerlendirmesini yaptıktan sonra, "Onun nesrine endişe, kararsızlık ve kapalılık hâkimdir. Bu durum, okuyucuyu nesrinin içeriği konusunda araştırmaya zorlamakta ve tıpkı tepesinde hazineler olan bir dağın zirvesine tırmanmaya çalışan bir insan durumuna düşürmektedir"¹¹⁴⁷ demektedir.

Batılı araştırmacılardan Juan Vernet ise İbn Şüheyd'in "Müslüman Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük nesirci"¹¹⁴⁸ olduğunu ileri sürmüştür.

İbn Şüheyd'in nesirciliği hakkında yapılan bu değerlendirmelerden sonra, onun nesir parçalarının yer aldığı *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* ini incelediğimizde, ağırlıklı olarak şahısları ve hayvanları tasvir ettiğini görüyoruz. Onun nesir ürünlerinin bu eserde yer alması, bunları genç yaşta kaleme aldığını göstermektedir. Yine bu risalede bize hikâyemsi ve hayalî içerikli bölümler de ulaşmıştır. Burada dikkati çeken, bu bölümlerin risalede şiirlerden önce yer almasıdır. Risalenin yazılış tarihini nazarı dikkate aldığımızda, İbn Şüheyd'in genç yaşına rağmen, Arap edebiyatında çok nadir görülen hayalî hikâye türündeki bu tarzda çok başarılı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu üslûbun açık bir şekilde görüldüğü risalenin ikinci bölümünde şöyle

¹¹⁴⁴ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 47.

¹¹⁴⁵ Bk. el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 912-13; Mercânîzâde, *Târih-i Edebiyat-ı Arab*, s. 202.

¹¹⁴⁶ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/378.

¹¹⁴⁷ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/379.

¹¹⁴⁸ Vernet, *Los Musulmanes Espanoles*, s. 81.

demektedir:

“Zuheyр bana, ‘Şimdi kimi istiyorsun?’ dedi. Ben de ona, ‘Beni hatiplere götür. Çünkü şairlerden ihtiyacım olanı elde ettim’ dedim. Güneşin doğduğu yöne doğru epeyce gittik ve Zuheyр’in yanına gelen bir atlı ile karşılaştık. Atlı, sonra yanımızdan ayrıldı. Zuheyр bana, ‘Cinlerin hatipleri, aramızda iki fersahlık bir mesafe olan yemyeşil bir merada senin için toplandı. Onlara tek tek saygı göstermen yeterli olur’ dedi. ‘Bu niçin?’ dediğimde bana, ‘Cinlerin gençlerinin iki söz arasındaki fark hakkında ihtilâfa düştüklerinden dolayıdır’ dedi. Meraya ulaştığımızda, liderlerin bir araya geldiği büyük bir topluluk gördük. Zuheyр, ‘Söz süvarilerine selâm’ diye bağırdı. Selâma karşılık verip atlardan inmemizi işaret ettiler. Yana çekilerek bize yer açtılar, öyle ki kendimizi meclislerinin ortasında bulduk. Onların hepsi, dazlak kafalı, sağ gözü dışarı fırlamış, başında uzun ve beyaz bir külâh bulunan bir ihtiyara bakıyordu.”¹¹⁴⁹

İbn Şüheyd, şiirde olduğu gibi nesirde de tasvir temasını çok iyi işlemektedir. Onun tasvirdeki en önemli özelliği, tasvir edeceği varlığın organlarını, rengini, sesini, fizikî özelliklerini, hareketlerini ve karakterini çok iyi bir şekilde ortaya koymasısıdır. Böylece tasvir edeceği kişi ve varlığı hiçbir kapalılığa meydan vermeden gayet net olarak zihinlerde canlandırmıştır.

C. EDEBÎ TENKİDİ

1. Edebî Tenkit Konusundaki Görüşleri

İbn Şüheyd’in edebiyat, özellikle de şiir konusunda görüşlerini sergilediği ve eleştiri maksadıyla kaleme aldığı mensur parçaları, bizim için ayrı bir öneme sahiptir. O, *et-Tevâbi*’ ve *’z-zevâbi*’i kaleme aldığından beri beyânın şekli, başka bir deyişle şiir ve nesir ürünlerinin nasıl ortaya konulması gerektiği konusunda kurallar getirmeye çalışmıştır. Bunu, kendisinin de ürünler verdiği edebiyatın her iki türünde, yani şiir ve nesirdeki beyânın unsurlarını tarif ederek yapmıştır. Ancak burada şunu gözden uzak tutmamak gerekir ki, İbn Şüheyd’in bu konuya ilgi duyması ve her fırsatta görüşlerini açıklaması, kendisinden önce yaşayan veya dönemindeki birçok edip ve

¹¹⁴⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*’, s. 115; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/267-68.

şairi bu konuda eleştiri yağmuruna tutması, onun kendini beğenmişliği ve kibirliliği¹¹⁵⁰ ile yakından ilgilidir. Zira o, kendisini edebiyat konusunda zamanın yetiştirdiği ender bir şahsiyet olarak görmektedir.¹¹⁵¹ Bu yüzden İbn Şüheyd, sadece edebiyatta ifade şekillerine dair getirdiği kurallara riayet etmeyen şair ve edipleri beyân ilminden bîhaber olmakla eleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Arapçayı bozuk ve farklı şekillerde konuşan halk kesimine de sıcak bakmamıştır. Hatta ona sorarsanız, bu konuda büyük bir mücadele de vermiştir. Kurtuba halkının şivesinden şikâyetçi olduğunda¹¹⁵², Câhilî dönem üslûp ve lâfızlarının korunması ve eski dili yaşatmak için gayret sarf eden Ebû Temmâm'ın tâbia'sı kendisine karşı olan takdirlerini, "Sen zamanının kötülüğüne karşı iyilikten başka bir şey yapmıyorsun"¹¹⁵³ diyerek ifade etmektedir.

İbn Şüheyd, Mu'temen'e yazdığı bir risalesinde de aynı konuya temas ederek dava edildiği bu meseleyi gündeme getirmiştir:

"Anlamaktaki nasibi ezberlemek, ilimde ise nakletmek olan bir milletimiz var. Bu hikâyecilerin nasibi, matem tutanların üzerindedir. Onlardan birinin önünde şiir okunduğunda burnunu kıvrıdığını, kaşını çatıldığını, hutbe okunduğunda çenesini oynattığını ve geveleyip durduğunu görürsün. Eğer çene ve ağzını aynı anda oynatırsa, ne siliş süpürmedik bir bereket, ne de toplamadık bir meyve bırakır. Bu işin nadiren olmasının ve ifade edilmemesinin esası, zamanın bozulmasında ve mekânların uygun olmamasında yatmaktadır. Fitne, ilim ve arzuları yok eder. Malî fesada uğratan ve anlaşmaları bozan fitne-deki zihniyetten nefret edildiğini ve hiçbir yerde hoş karşılanmadığını görürsün. Bu, bizim görüşümüz ve üzüldüğümüz bir meseledir. Biz beyân okuduk ve her dilde onu idrâk ettik. Yaratıcılığı üstün tuttuk. Her güzel şeyin özünü anladık ve her yolu da denedik. Ancak ne bizi neşelendirecek birisine, ne de bize meyleden bir hükümdara rastladık. Keşke ganimet olmasaydı, o zaman talan da olmazdı. Biz savaşın ve barışın olmadığı, uyanıklık ve rüyanın bulunmadığı, zamanı tüketmeye yetecek kadar berzahlar istedik. Şayet şu cömert yıldızlardan bir yıldız ve şu ulu ağacın dalı olan Mu'temen olmasaydı, dün-

¹¹⁵⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193-97; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/78; III/230; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/291.

¹¹⁵¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

¹¹⁵² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 145; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/256, 269.

¹¹⁵³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 101; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/256.

yayı elime alır ve ‘Kuşkusuz sen bozüksun’ derdim. Çünkü onun esası değişimdir ve ışığı alçak birinin, yuları ise baykuş veya maymunun elindedir.”¹¹⁵⁴

İbn Şüheyd, burada haksızlığa uğramış bir yazar kızgınlığıyla dili bozuk olanlara ya da onun deyimi ile beyân ilminden nasip almayanlara olan sitem ve eleştirisini dile getirmektedir. Metinde de ifade ettiği gibi İbn Şüheyd, beyân ilmini idrâk etmesine ve yaratıcılık yeteneğine sahip olmasına rağmen, sürekli beyân ilmi ile ilgilenmiş ve onun inceliklerine vâkıf olmak istemiştir. Biraz da bu arzusunu gerçekleştirmek için olacak ki, Arap edebiyatı konusunda derin araştırmalar yapmıştır. Zaman içerisinde zevklerinde ve üslûbunda gelişme olduğunu idrâk etmiştir. O, sadece şairler ve kâtipler hakkında görüş beyan etmekle kalmamış, kendince şiir ve nesrin esaslarını belirlemiştir. Ona göre bu esasların başında, şiir söylemek ve nesir yazmak, ezberleme veya öğrenme ile değil, doğuştan bir yetenekle mümkündür.¹¹⁵⁵

İbn Şüheyd, bu yöndeki uğraşı ve ortaya koyduğu görüşleri ile haklı olarak edebî eleştirmenler arasında yer almıştır. Eleştiri konusunda sahip olduğu yenilikçi özelliklerinden dolayı Ahmed Dayf, eleştiri sanatının İbn Şüheyd’in en önemli edebî özelliği olduğunu¹¹⁵⁶ belirtmektedir.

2. Câhiz’i Eleştirisi

İbn Şüheyd, eserlerinde her vesile ile Câhiz’i şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Özellikle Câhiz’in tâbia’sından icâzet aldıktan sonra¹¹⁵⁷ ona hiç insafılı davranmamıştır. Bizce bunun bir nedeni, İbn Şüheyd’in kişiliğine hâkim olan kibir ve kıskançlık olabilir. Bilindiği gibi Câhiz, dönemin ünlü belâgatçilerinden biridir. Doğulu edip ve şairlerin büyük bir kısmını araştırmış ve eserlerini incelemiş olan İbn Şüheyd’in, özellikle risalesinde yer verdiği edip ve şairlere ayrı bir önem atfettiği ve bunlar hakkında çok detaylı araştırmalar yaptığı

¹¹⁵⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/213.

¹¹⁵⁵ Mubarek, *en-Nesru ’l-fennî*, I/330; II/58.

¹¹⁵⁶ Ahmed Dayf, *Belagatu ’l-Arab*, s. 54.

¹¹⁵⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/268-70.

muhakkaktır. Bu cümleden olarak, onun Câhiz'in birçok risalesini, en azından *el-Beyân ve't-tebyîn*¹¹⁵⁸ isimli eserini yakînen incelediği kanaatindeyiz.

İbn Şüheyd'in günümüze ulaşabilen nesir eserleri, edebiyatın en seçkin türleri arasında sayılmaktadır. Bu eserler ile Câhiz'in eserleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. İbn Şüheyd ile Câhiz arasında kısa bir karşılaştırma yaptığımızda, tespit edeceğimiz özellikler İbn Şüheyd'in Câhiz'den etkilenip etkilenmediği konusunda bir fikir vermesinin yanında, İbn Şüheyd'in nesri hakkında da genel bir bilgi verecektir.

Câhiz, eserlerinde okuyucuyu sıkmamak için paragraflarını parçalara bölüp nesri arasına güldürü ve dikkat çekici mahiyette nadir sözler veya şiirler serpiştirmiştir. İbn Şüheyd ise ciddî bir konunun ele alındığı mensur parçalarda bu tür söz ve şiirlere yer verilmesini doğru bulmamakta, bunun yerine mensur parçalarını bölmektedir. *el-Beyân ve't-tebyîn* isimli eserinde de görüldüğü üzere Câhiz, nesri arasında başkalarının şiirlerine yer verirken¹¹⁵⁹, İbn Şüheyd ise kendisine ait şiirlere yer vermektedir. Bu yöntemini şöyle açıklamaktadır:

“Söz uzadığı ve sözü söyleyenin hedefine ulaşamadığı, dayanak edindiği kaynaklardan faydalanamadığı, maksadın dışına taşmaktan ve sözü uzatmaktan ötürü dinleyiciyi bıktırmaktan korktuğu zaman, asıl hedefe varmaya yardımcı olma ve dikkatleri toplama maksadıyla araya bir şiir ilâve eder.”¹¹⁶⁰

Öte yandan Câhiz'in, eserlerinde seci'li cümlelere yer verdiğini görmekteyiz. Ancak Câhiz, bu cümleleri seci' sanatı yapmak için

¹¹⁵⁸ Câhiz, bu meşhur eserinde Arap beyânının üstünlüğünü savunarak, Arapların edebî ve sosyal hayatlarından örnekler vermiştir. Eser, belâgat sanatlarını inceleyen, edebî eleştiri ve eleştiri yöntemleri hakkında bilgi verir. Ele aldığı konuları belirli bir sıra dâhilinde vermemesi, eseri düzensiz bir duruma sokmuştur. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, I/268-85; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabî*, s. 161-67; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, II/308-309; Zeydan, *Târihu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabîyye*, II/477.

¹¹⁵⁹ Bk. Câhiz, *el-Beyân* değişik yerler.

¹¹⁶⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/205.

lerim.”

“Eğer ben müstehcen şiirde mutsuzluğumu çok söylesem de ben mutluyum.”

“Âşıklar arasında gözlerin ve yanakların aklını yok ettiği ilk âşık ben değilim!”

“Ben olayları mucûn türü şiirle ifşa ediyorum. Bu, anlattıklarımın güçlü kişilerin dayanamayacağı kadar büyük olduğunu gösterir.”

“Bu olaylarda bana çok ağır gelen ayrılık, üzüntü, özlem, zayıflık, hakirlik ve kötü kişileri anlattım.”

“Öyle bir yerde kalıyorum ki, benimle birlikte orada kalanlara yapılan eziyetten dolayı ölüm ateşi üzerinde yatıp kalkıyorlar.”

“Bu sevgisinden ve özleminden dolayı saraya doğru ağlayarak öten güvercine şöyle dedim:”

“Ey sevdiği için ağlayan ve gözyaşı döken! İkimiz de yalnız kalmış ve taşıyamayacağımız yüklerle mükellef kılınmış kişileriz.”

“Beraberce o kadar ağladık ki, üzüntümüzden duvarlar ve demir kapı bile ağladı.”

“Günler bu gençle oynuyor. Ona bazen üzüntü bazen de sevinç getiriyor.”⁵⁸²

İbn Hayyân, Ebû Âmir İbn Muzaffer ile İbn Şüheyd arasındaki yakınlığı anlatan şöyle bir olay nakletmektedir:

“Muzaffer’in Kurtuba’da rahat ve huzur dolu güzel bir yaşamı vardı. Ne zaman ki işler bozulup günler çekilmez bir hâl alınca içi buruk bir hâlde Kurtuba’dan ayrıldı. Onun güzel huyları arasında edebiyata yakınlık duyması, çevresinde bulunanları şahsından üstün tutması, aralarında iyi intiba bırakması ve arkadaşlarının sözlerine değer vermesi gibi güzel meziyetleri vardı. Arkadaşları arasında onu yâd eden Ebû Âmir b. Şüheyd idi. Birlikte çok olaylara şahit oldular. Ben onları bir gece Muzaffer’in içki meclisinde gördüm. Yanlarında, onlara içki sunan (hizmet eden) çok güzel yaratılışlı Esmâ isminde küçük güzel bir kız çocuğu vardı. Uykusuzluğa dayanıp sabaha kadar onlarla birlikte kalmasına, küçük yaşına rağmen onlara çok iyi hizmet

⁵⁸² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 41-43; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

“Senin seci’inin kalpte bir yeri, nefiste bir mekânı vardır. Seci’ini, doğuştan gelen yeteneğinden, lâfızlarının güzelliğinden ve sözcükleri yerli yerinde ifade ederek meydana getirdin.”¹¹⁶⁵

İbn Şüheyd’in edebî zevki, çağdaşlarından bariz bir farklılık göstermektedir. Arap edebiyatında ilk kez ele aldığı bakir konularla özellik kazanan İbn Şüheyd, bu çalışmalarında kullandığı şiirsel nesri ile de eleştirmenlerin beğenisini kazanmıştır. O, hayatta iken bile çağdaşları arasında kıskanılacak bir başarı elde etmiştir. Eserlerini incelerken daha ayrıntılı olarak ele aldığımız gibi, daha o dönemlerde bile nesri ve şiiri doğruya ulaşmış, edebî ürünleriyle de kendinden sonraki edebiyatçıları etkilemiştir.

Bize göre İbn Şüheyd’in nesrinin bir başka önemli özelliği, şiirinde eleştiriyi çok az kullanmasına rağmen, neredeyse nesrini tamamen eleştiri maksadıyla kaleme almış olmasıdır. Bu tutumundan dolayı da birçok düşman kazanmıştır.

D. ELE ALDIĞI KONULAR

1. Edebî Üslûp

İbn Şüheyd eleştiri yaparken kararını bir anda vermemekte ve ön yargılı davranarak birden kesip atmamaktadır. O, birçok eleştirmenin yaptığı gibi ele aldığı şair veya kâtip hakkındaki kararını, onun edebî ürününden aldığı bir numûneyi titizlikle inceledikten sonra vermektedir.¹¹⁶⁶ Meselâ, İbn Derrâc el-Kastallî (ö. 421/1030)¹¹⁶⁷ hakkında düşüncelerini belirtirken bunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Ebû Ömer ile diğerleri arasındaki fark, yaratılıştan bir üslûp

¹¹⁶⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 122; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/272.

¹¹⁶⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 132-39; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/283-89.

¹¹⁶⁷ Endülüs’ün yetiştirdiği en büyük şair ve ediplerden olan Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Derrâc el-Kastallî’nin hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 110-14; İbn Beşkuval, *es-Sıla*, I/40; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 158-61; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/59-103; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, III/195-96; 341-42; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, I/204; Ahmed Dayf, *Belagatu’l-Arab*, s. 94-100; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I/478; Kehhâle, *Mu’cem*, II/101.

yeteneğine sahip olmasıdır. Söze tam hâkimdir. Şiirlerinde, tarih, dil ve nesep konularında bilgi sahibi olduğuna dair çok delil getirmiştir. Sözü kullanmada ve kelimelere hâkim olmada çok başarılı olmuştur. Ayrıca bilgi hazinesinin zenginliği, coşkusu, bedî' sanatına hâkimi-yeti, tasvirdeki mahareti, manaya önem verip onu vurgulaması, mana ile oynayıp onu tekrarlaması, insanlara bıkkınlık veren ve yoran şey-leri zorlanmadan ifade etmesi, başkalarının güç yetiremediği şeyleri kolaylıkla başarması ile özellik kazanmıştır."¹¹⁶⁸

Diğer edebî ürünlerinde olduğu gibi, İbn Şüheyd'in eleştirisi içe-rikli nesir parçaları da günümüze yeterli miktarda ulaşmamıştır. Eleş-tiri konusuna bu denli önem veren İbn Şüheyd'in bu alandaki ürünle-rinin elimizdekilerle sınırlı olduğunu düşünmüyoruz. Kanaatimizce bunların büyük bir kısmı kaybolmuştur. Bununla birlikte edebiyatı bir bütün olarak ele aldığı ve edebî üslûbun gelişmesini çok titizlikle incelediği aşağıdaki görüşleri onun bu yönüne ışık tutmaktadır. İbn Şüheyd, aşağıda vereceğimiz uzun metinde genel bir çerçeve içeri-sinde her dönemin edebî ürünlerini değerlendirme yoluna giderek edebiyatın sürekli yenilenmesi teorisini belki de ilk dile getirenlerden biri olmuştur. O, bu konudaki görüşlerini şu sözlerle formüle etmiştir:

"Her sözün söyleneceği bir yer olduğu gibi, her dönemin ve her çağın kendine has bir tarzı ve her milletin de kendine ait bir belâgat usûlü vardır. Bu milletler, sadece kendi üslûplarına saygı du-yarlar. Diğerlerini tasvip etmezler. Bu milletlerden birinin belâgati ve hitabeti başka toplumlarıki ile uyum içinde değildir. Nasıl ki dünya-da devletler aynı kalmayıp sürekli değişiyorlarsa, sözler de birtakım değişme ve gelişme içindedirler."¹¹⁶⁹

"Bu sanatta ilk dönemlerde¹¹⁷⁰ uygulanan metotların zaman içerisinde Abdülhamid, İbn Mukaffâ (ö. 142/759)¹¹⁷¹, Sehl b. Hârûn

¹¹⁶⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/61.

¹¹⁶⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/237.

¹¹⁷⁰ Muhtemelen Sadru'l-İslâm dönemindeki nesre işaret etmektedir.

¹¹⁷¹ İbareleri çeşitlendirmek, cümleleri kısaltmak, kelimeler arasında uyum sağla-mak, yazıda anlama özen göstermek ve seci'den kaçınmak gibi özellikleri Arap nesrine sokmakla haklı bir üne kavuşan İran asıllı Ebû Muhammed Abdullah b. Mukaffâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/283-84; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, II/136-158; Zeydan, *Târîhu'l-adâbi'l-lugati'l-arabiyye*, II/438-40; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, III/507-26; *el-Fen ve*

(ö. 215/830)¹¹⁷² ve diğer beyân sahibi kişilerin yöntemlerine nasıl dönüştüğünü görmez misiniz? İlimler hakkındaki düşüncelerini genişletmelerinden ve akıllarının üstünlüklerinden dolayıdır ki, sanat onların elinde en çok revaç gören, en büyük güç kabul edilen ve en fazla aydınlık saçan bir nur olmuştur.”¹¹⁷³

“Daha sonra zaman ilerlemeye devam etti. Onların bu tarzı da İbrahim el-Abbâs (ö. 243/857)¹¹⁷⁴, Muhammed b. Zeyyâd (ö. 231/845)¹¹⁷⁵ ve aynı görüşte olanların metotları ile uyum içine girdi. Böylece karakterler birbirinden net bir şekilde ayrıldı, nefislerdeki ağırlık hafifledi ve nesirde kullanılan üslûp daha anlaşılır bir hâle geldi.”¹¹⁷⁶

“Daha sonra zamanın geçmesiyle halk anlamsız, ince ve âşıkların konuştuğu türden letâfette aşırı, ince ve zarif konuşmalara meyletti. Böylece üslûp Bedî’ (ö. 398/1008)¹¹⁷⁷, Şemsu’l-Maâlî (ö. 403/1012)¹¹⁷⁸ ve bunların arkadaşlarının yöntemleri ile uyum içine

mezâhibuhu fî’n-nesri’l-Arabî, s. 13-138; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I/233-39; Kehhâle, *Mu’cem*, VI/156.

¹¹⁷² Arap edip ve şairi Sehl b. Hârûn b. Râhibûnî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. ez-Zirikli, *el-A’lâm*, III/211; Zeydan, *Târîhu’l-adâbi’l-lugati’l-arabiyye*, II/441; Şevki Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, III/526-40; *el-Fen ve mezâhibuhu fî’n-nesri’l-Arabî*, s. 144-154; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I/239-47; Kehhâle, *Mu’cem*, IV/286; Sezgin, *GAS*, I/272-73.

¹¹⁷³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/237; krş. Ahmed Dayf, *Belagatu’l-Arab*, s. 57.

¹¹⁷⁴ Abbasîler dönemi ünlü edip ve şairlerinden olan İbrahim b. el-Abbâs b. Muhammed eş-Şûlî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yâkût, *Mu’cemu’l-udebâ*, I/9; İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, II/102-103; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/15-17; Şevki Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, IV/547-86.

¹¹⁷⁵ Kûfe ekolü mensuplarından edebiyatçı İbnu’l-Arabî Ebû Abdillâh İbn Zeyyâd hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 69; Yâkût, *Mu’cemu’l-udebâ*, III/189-196; es-Safedî, *el-Vâfî*, III/79; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/299-301; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, VI/365-66; Brockelmann, *GAL*, I/119-20; Kehhâle, *Mu’cem*, X/2.

¹¹⁷⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/237.

¹¹⁷⁷ Makâmeleri ile ünlü Abbasîler dönemi nesircilerinden Ebu’l-Fadl Ahmed b. el-Huseyn b. Yahyâ el-Hemedânî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. es-Sa’âlibî, *Yetîmetu’d-dehr*, IV/240-80; Yâkût, *Mu’cemu’l-udebâ*, II/161-190; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, I/112; Brockelmann, *GAL*, I/93-94; *Suppl.*, I/150; Zeydan, *Târîhu’l-adâbi’l-lugati’l-arabiyye*, II/585; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fî’n-nesri’l-Arabî*, s. 238-42; el-Bustânî, *Udebâu’l-Arab*, II/381-403.

¹¹⁷⁸ Abbasîler dönemi nesircilerinden emir Şemsu’l-Maâlî Kâbûs b. Veşmekir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. es-Sa’âlibî, *Yetîmetu’d-dehr*, IV/56-59; Yâkût,

girdi.”¹¹⁷⁹

“Aynı şekilde şairler de zamanın değişmesi ile şiir sanatındaki geçmiş alışkanlıklarını değiştirdiler. Her asırda her dönemin şairi, o zamana uygun olanı ve o dönem halkının gönüllerine hoş geleni araştırmaya koyuldu. Bu da içki düşkünü Gavânî, Beşşâr (ö. 167/782)¹¹⁸⁰, Ebû Nuvâs (ö. 198/814)¹¹⁸¹ ve arkadaşlarının bedîî sanatlar kullanmaları ve sanatlarda farklı akımların doğması şeklinde ortaya çıktı.”¹¹⁸²

“Daha sonra Ebû Temmâm geldi ve cinası fazlaca kullanarak alışılmışlığın dışına çıktı ve bu durum onun hoşuna gitti. Halk da onu taklit etti. Bugün her cinaslı şiir kulaklara hoş gelmiyor. Her şeyin en iyisi orta yoldur. Bundan dolayı Basra halkı, içki düşkünü Gavânî’nin seci’ini Ebû Temmâm’ın kine tercih etmişlerdir. Çünkü Gavânî, Arap halkının başına Muhdes şairler tacını giydirmiştir.”¹¹⁸³

Yukarıdaki metni dikkatlice incelediğimizde İbn Kuteybe (ö. 276/889)¹¹⁸⁴ ve Câhiz’in isimlerini zikretmemiş olsa bile, nesirciler olarak isimlerini zikrettiği kâtipleri tespit ederken İbn Şüheyd’in çok doğru bir seçim yaptığı kanısındayız. Kanaatimizce İbn Kuteybe

Mu’cemu’l-udebâ, XVI/216-233; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/175-77; İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, III/168-70; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, VI/3-4; Mubarek, *en-Nesru’l-fennî*, II/277-89; Brockelmann, *GAL*, *Suppl.*, I/154; Kehhâle, *Mu’cem*, VIII/91.

¹¹⁷⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/237.

¹¹⁸⁰ Doğuştan âmâ olan Abbâsî dönemi Muhdes şairlerden Beşşâr b. Burd hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 159; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/156-58; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, II/24; Brockelmann, *GAL*, I/72; *Suppl.*, I/108-110; Zeydan, *Târihu’l-adâbi’l-lugati’l-arabiyye*, II/72-73; Kehhâle, *Mu’cem*, III/44-45.

¹¹⁸¹ Şarap şiirleri ile tanınan Abbasîler dönemi şairlerinden el-Hasan b. el-Hânî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/240-43; İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, I/35-47; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, II/240-41; Brockelmann, *GAL*, I/74-76; *Suppl.*, I/114-18.

¹¹⁸² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/237.

¹¹⁸³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/237-38.

¹¹⁸⁴ Arap edebiyatının ilk eleştirmenlerinden kabul edilen, nahiv ve dil âlimi Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 118; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, VI/280; Brockelmann, *GAL*, I/158; *Suppl.*, I/233-37; Ferruh, *Târihu’l-edebi’l-Arabî*, IV/611-23; Zeydan, *Târihu’l-adâbi’l-lugati’l-arabiyye*, I/526; Kehhâle, *Mu’cem*, VI/100-101.

ve Câhiz dîvân kâtipliği yapmadıkları için onları bu kategorinin dışında tutmuştur. İbn Şüheyd'in ifadelerinden, onun Sadru'l-İslâm döneminden başlayarak Abbâsîler dönemi kâtiplerine ve nihayet IV./X. yüzyıla damgasını vuran Bedîu'z-zaman el-Hemedânî, İbnu'l-Amîd ve Sâhib b. Abbâd gibi makâmât ve risale yazarlarının dönemini içine alan zaman içerisinde Arap nesrinin izlemiş olduğu gelişmelere vâkıf olduğu ve bu gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.

İbn Şüheyd'in metinde zikrettiği nesircilerin hepsi hükümdar veya üst düzey yöneticilerin yanında kâtiplik görevi yapmalarının yanı sıra, siyasî rol de üstlenmişlerdir. Bu yönü ile Sehl b. Hârûn'u Câhiz'den daha üstün tuttuğuna şahit oluyoruz. Zira İbn Şüheyd, Sehl hakkındaki görüşlerini zikrederken onun kâtiplik görevinin yanı sıra, siyaseti ile de Hârûn er-Reşîd'e nasıl danışmanlık yaptığını şöyle ifade etmektedir:

“Şayet Câhiz, Sehl'in aklı ve derin ilmi ile Hârûn er-Reşîd adına savaş yönettiğine, hilâfeti ve devleti idare ettiğine, fitne ateşini söndürmede ona yardım ettiğine şahit olsaydı, şüphesiz bu siyasetin, katırların anırmasını tasvir etmek için söze hükmetme olmadığı gibi, tarla fareleri ile hamam böcekleri hakkında söz söylemek de olmadığını görür; yazar ile âlim arasındaki farkı da kesinlikle anlardı.”¹¹⁸⁵

İbn Şüheyd, Abbâsîler dönemine damgasını vuran şairlerin tamamına yakın bir kısmı hakkında dikkate değer hükümler beyan ederken, bu dönemin en ünlü simalarından Mütenebbî hakkında suskun kalmıştır. Ancak her şeye rağmen o, kendi dönemine kadarki süre içerisinde yer alan şiirin geçirdiği merhaleler ve bu merhalelerdeki şairler arasındaki farkları kesin ve açık bir biçimde ortaya koymuştur. Zaman ve zevklere göre şiirin değişikliğe uğradığını tespit etmesinin yanında, sosyal grupların farklılaşması ile de zevklerin değiştiğine ve farklılaştığına işaret etmiştir.

¹¹⁸⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243-44.

2. Beyân

İbn Şüheyd'in eleştirisi konusunda zikrettiğimiz görüşlerinden, edebî ürünlerin zamanın gereklerine ve sosyal sınıfların yapılarına cevap verebilecek, onlarla uygunluk gösterecek şekilde gelişme göstermesi gerektiğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra duygu ve düşüncelerin dışa yansımaları şeklinde tezahür eden bu ürünlerin de zamana ve içinde yaşanılan topluma uygun olan beyân kaideleri çerçevesinde ifade edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İbn Şüheyd'e ait *ez-Zehîre*'de nakledilen mensur parçaları inceleyerek, imkân ölçüsünde onun beyân konusundaki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

İbn Şüheyd'e göre insan beyân kabiliyetine öğrenme, ezber veya taklit yoluyla değil, sadece doğuştan gelen bir yetenekle sahip olur. *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*'de ünlü ediplerden birinin tâbi'ası olarak sunduğu bir kaz ile yaptığı sohbette aralarında geçen bir konuşmayı şöyle nakletmektedir:

"Kaz bana, 'Sen neyi iyi bilirsin?' diye sordu. Ben de, 'İrticalen şiir söyler, nutuk atarım' dedim. 'Ben sana bunu sormuyorum' deyince ben de, 'Sana bundan başka verecek cevabım yok' dedim. Bana, 'Cevabın sualin içeriğine uygun olması gerekir. Ben sorumla, sözün aslını ve beyânı meydana getiren nahvin ve garip kelimelerin üstünlüğünü kastettim' dedi. Ben de ona, 'Duyduğunun dışında ben de başka cevap yok' dedim. Bana, 'Yemin ederim ki, senin bu söylediğin tartışma konusu değildir' dedi."¹¹⁸⁶

Metinde de görüldüğü üzere İbn Şüheyd, nahiv kaidelerini ezberlemeye veya garip kelimeleri kullanmaya rağbet etmediği gibi, bunları beyân ilmi için de bir esas olarak görmemektedir. Buna karşılık, doğuştan gelen bir yetenekle elde edilebilen irticalen şiir söylemeyi veya sözü içinden geldiğince ifade etme kabiliyetini ise beyânın esası olarak kabul ettiğini görmekteyiz. O, bunu açık bir şekilde şöyle ifade etmektedir:

"İyi söz söylemek, kullanımı az olan birçok garip kelimeyi ezberlemekle ve nahiv kaidelerini bilmekle olmaz. Aksine yaratılıştan gelen bir yetenekle bu ikisi arasında denge kurmakla mümkün-

¹¹⁸⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 151; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/299-300.

dür.”¹¹⁸⁷

Öte yandan İbn Şüheyd, doğal melekelerin fizikî oluşumla da ilgili olduğunu iddia eder ve genel bilgilerine dayanarak tıbbî bir yaklaşımla kişinin yetenekleri ile fizikî yapısı arasında ilişki kurmaya çalışmaktadır:

“İnsanın yaratılıştan yeteneğinin ölçüsü, nefsinin (rûh)¹¹⁸⁸ cismi (beden) ile olan uygunluğu ile bağlantılıdır. Yaratılıştan nefsi cismine galip gelen kişi rûhen doğuştan yetenekli demektir. Sözü ve anlamları en güzel ve en uygun bir durumda ifade eder. Yaratılıştan, cismi nefesine galip ve hislerine hâkim olan kişi ise sözün tam ve düzensiz olmasında, güzel söylenmesinde hatalar yapar.”

Metinden de anlaşılacağı üzere İbn Şüheyd’e göre, kişi yaratılıştan belirli yeteneklere sahipse ve fizikî organlarına hükmedebiliyorsa, ancak o zaman duygularını çok güzel ifade eder ve sözleri ile de karşısındakini etkileyebilir. Garip ve nadir kelimeler kullanmakla, nahiv öğrenmek ya da birini taklit etmekle kişinin beyân kabiliyetine sahip olması mümkün değildir.

İbn Şüheyd’in beyân konusundaki başka bir görüşü ise ona göre bu kabiliyetin kitaplar veya öğretmenler yardımıyla elde edilemediği, sadece Allah vergisi olduğudur. Allah bu kabiliyeti isteyene değil, istediğine bahşeder.

et-Tevâbi’ ve *’z-zevâbi’*’de İbn Şüheyd ile İflîlî’nin tâbi’ası arasında geçen bir konuşmada İflîlî’nin tâbi’ası, beyân ilmini babası olduğunu ve bu ilmi de öğretmenlerden öğrendiğini söylemesi üzerine İbn Şüheyd beyân ilminin öğretmenlerden öğrenilemeyeceğini iddia etmiş ve bu tezini Kur’ân’ın değişmez otoritesine başvurarak şöyle savunmuştur:

“Beyân ilmi, öğretmenlere mahsus ve onların öğreteceği bir şey değildir. O, Allah tarafından öğretilen ilimlerdenidir. Zira Allah Teâlâ, “Allah Kur’ân’ı öğretti, insanı yarattı ve ona beyânı öğret-

¹¹⁸⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/231.

¹¹⁸⁸ Sözlükte bedene güç, kuvvet, irâde ve hissetme özelliklerini veren ve bedenini özü anlamına gelen “nefs” kavramı, felsefî ve kelâmî bakımdan kısımlara ayrılır.

Bu delil ile İflîlî’nin tâbi’asını ikna ettiği kanaatinde olan İbn Şüheyd, daha sonra alaycı bir üslûpla öğretmenleri ve Câhiz’i eleştirmektedir:

“Câhiz, ‘Çocuklarımıza nahvi, fazla kullanılmayan garip kelimeleri öğretecek birini tutsak, kendisine ayda vereceğimiz yirmi dirheme razı gelirken, onlara beyânı öğretmek için tuttuğumuz kişi vereceğimiz bin dirheme bile razı gelmez’ sözünü, el-Beyân isimli kitabını telif ettikten sonra söylemiştir. Şayet bu kitapta öğretme şeklini ve yöntemini anlamış ve kitabın muhtevasını bölümlere ayırmış olsaydı, sözün nasıl yerli yerinde söylendiğini, beyânın nasıl süslendiğini, sözün başlangıcının nasıl güzel yapıldığını, sözün nasıl tamamlandığını, sözün bölümlerinin ve girişlerinin nasıl yapıldığını anlardı. Şüphesiz bunların hepsi sanatın esası ve icrasının anahtar konularıdır. Fakat Câhiz eserinin yararını sadece kendisine sakladı. İlim konusunda kıskanç, anlama yönünden de zayıf olduğu için kendisinde olanları başkasına vermekten kaçındı. Faydanın çok, şükredenin ise az olduğunu anladı. Beyân konusunda açıkladığı şeyler beyân ehlinin dışında hiç kimseye fayda vermedi. Eserin havuzundan bir avuç su almak isteyen veya kokusundan birazcık koklamak isteyen, onu ya yeni başlamış ya da cahil birisi olarak tamamlar.”¹¹⁹¹

İbn Şüheyd, Câhiz’i bu yönü ile eleştirmekle yetinmemiş, onun fizikî özelliklerinden dolayı da kâtip olamayacağını ileri sürmüştür:

“Hükümdarlar gerçekte her zaman yanlarında bir yazara ihtiyaç duymuşlardır. Bu yazarın hoş yüzü olmalı ki hükümdarın bakışlarını etkileyebilsin ve onu büyülesin. Kuvvetli duyma yeteneği ile de verilen emirleri belleğine kaydedebilsin. Bu nedenle bir yazardan temiz elbiselerle iyi bir şekilde giyinmesini, hoş kokulu ve bakımlı dişleri olmasını beklerler. Aynı zamanda bu yazarın dudaklarının kıvrımsız, tırnaklarının bakımlı ve yakasının da daima tertemiz olması gerekir.”¹¹⁹²

İbn Şüheyd’in ölçüleri nazar-ı dikkate alındığında, Câhiz bir hükümdarın hoşuna gidebilecek niteliklere sahip değildir. Çünkü kaynaklarda onun çirkin ve gözleri yuvalarından fırlamış bir kimse

¹¹⁸⁹ Rahmân Sûresi, 55/1-4.

¹¹⁹⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 124-25; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/274.

¹¹⁹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/232-33.

¹¹⁹² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243.

olduğu nakledilir. Bir de İbn Şüheyd ona çok önemli bir kusur daha atfetmektedir: “Bilgelik yoksunluğu.” İbn Şüheyd’e göre bir yazar her şeyden önce bilge olmalıdır. Ama Câhiz bundan da yoksundu. Bu hususta Sehl b. Hârûn, Câhiz’den daha bilgiliydi. İbn Şüheyd’in değerlendirmesine göre Hârûn er-Reşîd için Sehl, savaş ya da isyan çıktığında ona yararlı tavsiyelerde bulunan mantıklı bir müsteşardı. Câhiz ise katırın erkeklik organı ya da fareler arasındaki kavgalara dair uzun makaleler yazmakla yetinirdi.¹¹⁹³

İbn Şüheyd’in Câhiz için söylediklerinde hakikat payı olabilir. Ama onun teveccühten yoksun olan eleştirilerinde bir o kadar da sertlik vardır. Zira Câhiz, tabiat ve özellikle de hayvanların tasviri ve davranışları ile ilgileniyordu. İlgilendiği bu alanda ele aldığı konuları en ince detayına kadar inceliyor ve tespitlerini de ortaya koyuyorsa, bu bilgisinin bir göstergesidir. Eğer eserinde, örneğin bir katırın erkeklik organından söz etmişse, bu sefihlik değil, sadece bir bilgin zorunluluğudur. Zeki Mubarek, İbn Şüheyd’in Câhiz’i bu şekilde biraz da acımasızca eleştirmesini haksız bularak onu şöyle savunmaktadır: “Câhiz, eserini telif ederken bütün ilimlerden istifade etti. Eserin telif şekline dolayı da Câhiz’i eleştirmiyoruz. Çünkü bu şekli Câhiz’in yöntemi olarak düşünüyoruz. Zira o, bir ilim dalından, başka bir ilim dalına ve bir sözden başka bir söze geçmekteydi.”

İnsanların bedenî organlarının şekli, onların aklî ve ilmî yeteneklerinin yeterli ya da yetersiz olduğunu gösterdiği kanaatinde değiliz. Bu bakımdan Câhiz’in çirkin oluşu, onun edebî yeteneklerden yoksun olduğu anlamına gelmez. Ayrıca hayvanlarla ilgilenme, onlara eserlerinde yer verme konusunda İbn Şüheyd’in Câhiz’e yönelttiği eleştiriye de katılmıyoruz. Zira ilimde küçük ve basit şeylerle ilgilenmek ayıp ve eksiklik değildir.

Beyân konusundaki görüşlerini sergilerken, İbn Şüheyd’in zaman zaman nahve, nahivcilere, kullanımı az garip sözlere ve bu sözleri ezberleyenlere karşı menfî bir tutum sergilemesi, onun beyân ilminde bunların hiçbir kıymetinin olmadığını iddia ettiği anlamına gelmez. Çünkü bu ilimler bir edebiyatçı için zorunludur. Zira tek ba-

¹¹⁹³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243-44.

şına beyân kabiliyeti, kişinin edebiyatçı veya edebî ilimlere vâkîf olması için yeterli değildir. Ancak yine de o nahvi ve kullanımı az garip kelimelerden fasih olanları, bir kâtip için gerekli görmektedir.¹¹⁹⁴

İbn Şüheyd, tam anlamıyla bir öğretmen olmasa da, şiir ve edebiyatla ilgilenmek isteyen kişilerle oturur, onlara izlemeleri gereken yöntemler hakkında tavsiyelerde bulunur ve onları yönlendirirdi. Mensur bir parçasında öğrencilerine yaptığı tavsiyede ifadelerin ter-kibine, kelimelerin düzgün ve doğru türetilmesinin yanı sıra fesahati-ne de önem verilmesi gerektiğine şöyle işaret etmektedir:

“Bu meseleyi bazı öğrencilere öğretmiştik. Onlar da bundan hoşlandılar ve nasıl olduğunu anladılar. Ancak ne var ki bıkkınlık ve tembellik gençlerde çok görülür. Bu işi öğretmeye gayret eden kişi, ancak ilmi arzulayan ve mükemmel kişilere öğretebilir. Oysa öğrenci yetiştirmeyen kimse, eksiklikle itham edilir ve âciz olduğu sanılır.”¹¹⁹⁵

İbn Şüheyd, beyân, şiir ve edebiyat konusunda bazı öğrencileri ile aralarında geçen konuşmaları şöyle nakletmektedir:

“Bir gün Yûsûf b. İshak el-İsrâîlî yanıma oturdu. Bana gelen en zeki öğrencilerden birisi idi. Ben de bu esnada Kurtuba halkından hamisi olduğum iyi bir kişiye şöyle diyordum: ‘Harflerin kelimeler içinde nesebece birbirleri ile görülen yakınlıkları vardır. Soylu soyluyla, akraba da akrabayla beraber olursa yakınlık ve sohbet güzel olur. Eğer sözün şekli de, bu beraberliklerin güzelliğinden meydana gelirse, ortaya konulan şeyler de güzel olur. Anladın mı?’ Bana, ‘Vallahi, doğru söyledin’ dedi. Ona şöyle dedim: ‘Şayet fesahat arzulanır ve de istenirse tatlılığın sözden kaideleri oluşur. Onları arzulayan idrâk eder ve anlar. Onlardan yüz çeviren eksik sayılır. Anladın mı?’ ‘Evet’ dedi. Ben de ona, ‘Lâfzın tatlılığını ve sözün hoşluğunu tercih ettiğin gibi, nahvin güzelliğini, kullanımı az ve garip kelimelerin de fasihini seçmeli ve çirkininden kaçınmalısın’ dedim. O da, ‘Tabîî öyle’ dedi... Oradaki Yahudi sözümü anlayarak susuyordu. Kurtubalı ise erken davrandı ve bana şiir okudu... Daha sonra da Yahudi bir şiir okudu... Her şeyi güzel söyledi. Kurtubalı bunun üzerine bana, ‘Yahudi’nin şiiri benimkinden daha güzeldi’ dedi. Ben de ona, ‘Bunu biliyorsan, anlayıp anlamaman pek önemli değil’ dedim... Daha sonra

¹¹⁹⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/234.

¹¹⁹⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/233.

çiçeği açtı, meyvesini verdi ve hamlığı kayboldu.”¹¹⁹⁶

Metinden de anlaşılacağı gibi, İbn Şüheyd beyân ilmini öğretmeye muktedir olmadığını itiraf etmekle birlikte, şiir ve edebî sanatları öğretmeye lâyık olduğuna ve bu konuda iyi bir öğretici olduğuna işaret etmektedir. Burada dikkatimizi çeken en önemli nokta ise, İbn Şüheyd’in önerdiği ve beyânda zorunlu gördüğü terkip sağlamlığının nahiv kurallarından ve kullanımı az ve garip kelimelerden yoksun olamayacağını göz ardı etmemesidir. Onun ısrarla vurgulamak istediği, beyân kabiliyeti olmadan bu yetenekleri kullanarak belâgat sahibi olunamayacağıdır.

Günümüze ulaşan parçalarında zaman zaman bu tür yönlendirmeler yaptığını görüyoruz. *et-Tevâbi’* ve *’z-zevâbi’*’de Ebû Temmâm’ın tâbî’asının dilinden şöyle demektedir:

“Eğer mutlaka söylemen gerekir ve nefsin de seni söz söylemeye davet ederse, kabiliyetini ve kendini zorlama, tamamladığında ise en az üç kere tekrarla ve daha sonra da üzerinde çalış, hataları düzelt.”¹¹⁹⁷

Başka bir yerde de söz sanatı yapmak isteyen kişiye şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Söz sanatı konusunda iddialı olan kişi, herhangi bir durumu tasvir etmeye kalkışrsa, bu sanatların hepsinden istifade etmek zorundadır. O zaman ortaya koymak istediği şeyde içten gelen ve yaratıcılıktan oluşan güzel bir söz olur. Bu, onun söylediği sözle büyüdüğüne ve bu sözün de ona ait olduğuna işaret eder.”¹¹⁹⁸

İbn Şüheyd’in görüşüne göre şairlik yeteneği de çalışma ile öğrenilmez. Zira ona göre gerçek şiir ancak ilham yoluyla söylenir.¹¹⁹⁹ Bu durumda ortaya konulan edebî ürünlerin iyi veya kötü olmasından bunları söyleyen değil, söyleyenlere ilham veren tâbî’aları sorumludur. Buradan onun, *et-Tevâbi’* ve *’z-zevâbi’*’de yarışmak için kendisine muhatap olarak şairlerin veya ediplerin kendilerini değil de, onların tâbî’alarını niçin seçtiğini daha iyi anlıyoruz.

¹¹⁹⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/233-35.

¹¹⁹⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 101; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹¹⁹⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/318-19.

¹¹⁹⁹ Ahmed Dayf, *Belagatu l-Arab*, s. 55.

İbn Şüheyd'e göre güzellik sınırlanamaz ve tarif edilemez. Çünkü bu yaratılıştan gelen bir özellik olup yapısı ve muhtevası lâtif unsurlardan meydana gelmektedir. O, güzellik kavramını şöyle izah etmektedir:

“Rûhu bedenine hâkim olan kimse kalpleri dolduran, nefisleri ıslah eden güzel sözler sarfeder. Şayet bu sözlerin güzelliklerine bir temel araştırırsan, onu bulamayacağın gibi bu sözlerin bu güzellikte bir araya geliş şeklini de anlayamazsın. Garip olan ise güzelliğin güzellik olmadan da meydana gelmesidir. İmru’u'l-Kays ve Ebû Nuvâs'ın şu beyitlerinde olduğu gibi: “Ailesi Yesrib'te olduğu hâlde ona Ezra'a denilen yerden baktın. Oysa onların en yakın evi çok uzaktadır.”¹²⁰⁰; “Yolculuktan bir hatırayı aklıma getirdiniz ve bu hatıra bizi hüzünlendirdi. Şayet onu geri getirseydiniz bazılarımızı ölüm sabaha çıkarmazdı.”¹²⁰¹ Bu sözler bozuk, anlamsız ve işe yaramaz basit ifadelerden ibarettir. Öyle ki kötürüm bir eşeğe bile bunu söylesen anlar. Fakat gördüğün gibi bu sözlerde nefisle ilgili ve kalbi dolduran bazı şeyler vardır.”¹²⁰²

İbn Şüheyd, şiirin de beyândan başka bir şey olmadığını ileri sürerken Kur'ân'dan iktibas yapmayı da ihmal etmemiştir:

“Eleştirmenin sözü araştırması, anlamların yüceliğini incelemesi, beyânın şekline ve pozisyonuna bakması, ağıdalı ve süslü terkiplerden kaçınması, edebî sanatlar ve güzel sözlerden oluşan bölümler arasında esneklik ve uyum sağlaması, sanat sahibi kişileri temsil etmesi gerekir. Bunlara riayet edildiğinde, şiirin yüzünün aydınlandığını ve kurşun gibi ağır ve hissedilir olduğunu görürsün... O zaman bu şiirde kişinin istediği alevlenir, etrafındaki hava yanar, şimşekler çakar, yağmurlar yağar, üzerine gözyaşları akar ve korku açıkça ortaya çıkar. O, ‘ıssız çöllerdeki serap gibidir ki, susayan onu su zanneder; oraya vardığında ise bir şey bulamaz.’¹²⁰³ Bu kişi ancak beyânın kaidelerine riayet etmek, söz ve manaların faziletine yönelmek, doğruyu söylemek, ciddiyetten ayrılmamak, nadir ve diğer kelimeleri kullanmak suretiyle sanatın ismine lâyık olur. Bu kişi öldükten sonra arkada bıraktığı hikmetli şeyler nazmedilir ve kendisi yâd edilir.”¹²⁰⁴

¹²⁰⁰ Ebû Nuvâs, *Dîvân*, s. 556.

¹²⁰¹ *Şerhu Dîvânî İmri'î'l-Kays*, s. 161.

¹²⁰² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/232.

¹²⁰³ Nûr Sûresi, 24/39.

¹²⁰⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/310-11.

Kuşkusuz İbn Şüheyd, yukarıda sıraladığı özelliklere sahip örnek şaire ve şaire işaret ederken kendini kastetmekte ve belki de bundan da öte kendisini bu özellikleri taşıyan yegâne örnek olarak sunmaktadır. Onun daha küçüklüğünden beri şiirin her türünü ele aldığı, Câhilî dönemden başlayarak kendi dönemine kadar şiirin izlemiştir olduğu gelişme safhalarını yakından tanıdığını göz önünde bulundursak, bu iddiasında hiç de haksız olmadığını görürüz. Ancak bununla birlikte beyânın sırları hakkında konuşmak veya bazı ipuçları vermek istemiyor. Zira ona göre beyân, sadece yaratılıştan gelen bir yetenek olup, sonradan öğrenim yoluyla kazanılması mümkün değildir.

3. Ediplerin Sınıflandırılması

İbn Şüheyd'e göre, beyânın güzelliği, elde edilmesinin ve öğrenilmesinin zorluğu, miktarı ve nerede ne kadar kullanılacağı konusunda belâgatçiler ve edipler farklı düşünseler de beyân esastır. İbn Şüheyd, bu kişileri üç kategoride toplamaktadır. O, "Söz sanatı yapan kişilerin yerleri aşikârdır, apaçık ortadadır. Ancak bunlar tasarruflarına ve iyiliklerinin miktarlarına göre şeref mertebesinde birbirlerinden üstündürler"¹²⁰⁵ dedikten sonra, bu üç kategoriye ve özelliklerini şöyle açıklamaktadır:

"Onlardan bazıları, tasvir şiirleri yazmalarına, yeni anlamlar icat etmelerine ve güzel lâfızlar bulmalarına karşılık, bunlara söz söylemek zor gelir. Yazı yazmak da bunların kafalarını yorar. Bu yüzden genellikle tasviri kısa tutarlar ve kötü bir durum ortaya çıkar."

"Onlardan bazıları da rahmet ve bolluk denizine girmiş gibidirler. Maharet ve fesahat ışıyla etrafı aydınlatırlar. Böyle bir kişi söze başlamada selin akması gibi, sözü bitirmede sağanak yağmur gibidir. Başarısızlıktan şikâyet etmez ve işin uzamasından korkmaz. Söz sanatı konusunda istekler arttığında, fikrinin gayesinin ayrıntılarını açıklamaya kalktığında, zorluklar ve sıkıntılar ona zahmet vermeye başladığında, işin ehliymiş gibi bunları tek başına omuzlar ve dilediği gibi onun ağırlığının üstesinden gelir. Onun cesareti, şerefi, irticalen konuşması da fikri gibidir. İşte sözlerin savaştığı günde, fesahat ve belâgat sahibi bu kişilerin vurduğu boşa gitmez, kılıcı da hata yapmaz."

¹²⁰⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/238.

“Bazısı ise sözden kaçınır, sözlerinde hile yapar. Şayet bunda başarılı olursa, güzellikleri uçlarından yakalar ve sanatın her yönüne katılır. Böylece günün adamı olur, zamanın kişileri ile aynı saflarda yürür. Ancak onun, eksikliklerini giderecek ne aklı, ne de zamanının büyükleri ile düşüp kalkacak siyaseti vardır.”¹²⁰⁶

İbn Şüheyd, bu üç kategoriye ve özelliklerini açıkladıktan sonra, “Kim ki bu üç sınıfın dışına çıkarsa, beyân ismini hak etmez ve söz ustalarının arasına girmez”¹²⁰⁷ demektedir. Onun, kendisini ikinci kategoriye dâhil ettiği anlaşılmaktadır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, İbn Şüheyd’in karakterine hâkim olan kibirliliği, sivriliği ve düşmanlarına saldırganlığı gibi sıfatları, bu sınıfın özellikleri ile uyum göstermektedir. Üçüncü kategoriye incelediğimizde, sadece hile ve kandırma yolunu seçenleri veya şiir söylerken yaratıcılıktan uzak ve beyânda yapmacık davranan kişileri kapsamaktadır. Kanaatimizce İbn Şüheyd, bundan da, hayatı boyunca sürekli olarak üslûplarına ve özellikle de eğitim yöntemlerine saldırdığı taklitçi öğretmenlerden ve şiir öğrenmeye çalışan yeteneksiz şairleri kastetmektedir.

4. Öğretmenler

İbn Şüheyd, edebî yeteneklerin doğuştan gelen bir kabiliyet gerektirdiğini öyle savunmuştur ki, bunun öğrenim yoluyla kazanılacağına inanarak öğrenmek isteyenleri ve özellikle de öğretmeye çalışanları eleştirdiğini görüyoruz:

“Kurtuba’ımızda nahvin birtakım bölümleri ile uğraşan ve dilden bazı kelimeleri ezberlemiş olan öğretmenlerden bir grup, katılaşmış ciğerleri ve deve kalbi gibi kalpleri yumuşatmaya çalışıyorlar ve balçıklaşmış zekâları ve paslanmış zihinleri eğitmeye çalışıyorlar. Hâlbuki onlarda ince ışınların girmesi için bir menfez ve beyân nûrlarının akması için bir yol yoktur. Onların ellerine bedî’ ve tenkit kitapları geçse de, onların bunlardan anladıkları Yemen maymununun dans müziğinden veya neyden çıkan nağmelerden anladığı kadardır. Parmak uçları ile dokunması ve tellere vurması gerekmeseydi, o damagı, dili ve nefes borusu olan birinin benzeri olurdu. İşaret parmağını çalgı aleti üzerinde esnekçe oynatır, şarkısı ile bir takım sesler

¹²⁰⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/238-39.

¹²⁰⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/239.

çıkartır, kendi basit vuruşları ile velveleler yapardı. İşte bu bazı öğretmenlerin durumudur.”¹²⁰⁸

İbn Şüheyd, öğretmenlerin yaratılıştan kabiliyeti olmayan kişileri öğretmek için boşuna uğraştıklarını ifade ettikten sonra, bu tip öğretmenlerin idrâk yoksunu olduklarını ve bunların da birtakım bedensel bozuklara dayandığını şöyle açıklamaktadır:

“Bu öğretmenler, tabiatın bilincinde olmalarına rağmen idrâk ve yorumdan yoksundurlar. Onların idrâkteki eksiklikleri, ruhanî kabiliyetin tam olmayışından kaynaklanmaktadır. Buna da insanın anlama unsurlarına hizmet eden damarlardaki saf ve temiz kanın kirlenmesi, beyindeki sinirlerin fazlaca katılaşması ve doğal miktarlarından daha az olması neden olmaktadır. Bunlarsa kişiye ileriye görmede ve zahirî unsurların bozulduğunu anlamada yardımcı olur. Bu bozukluğun dış görüntüleri ise kafanın düz ve yassı oluşu, kafanın arkasında belirgin çıkık bir kemiğin varlığı, elmacık kemiklerinin birbirine yakın olması, gözlerin çekik ve küçük olması, burnun kalın ve tavşan burnu gibi küt olması şeklinde kendini gösterir. Kalplerimizin yapısını bozmaması ve kötülüklerden arındırması, sinirlerimizi ve ses tellerimizi sağlamlaştırması, bizleri gururlu, kibirli yapmaması ve âlemlere bizi ibret olarak göstermemesi için Allah’a sığınırız.”¹²⁰⁹

Yukarıda zikrettiğimiz metinden de anlaşılacağı üzere, İbn Şüheyd’in fizikî özellikler ile yetenek arasındaki ilişkiye işaret ederken getirdiği örneklerde bazı kapalılıklar gözüküyorsa da, onun bu benzetmelerle insanın biyolojik yapısının düşünce sistemine yansıdığını ispata çalıştığı gayet net bir şekilde görülmektedir. İbn Şüheyd’in bu yaklaşımını ve getirdiği delilleri kabul etmesek de, edebî eleştiri sanatı için dikkate değer bir düşünce tarzı olduğu kanaatindeyiz.

Bazı Arap edebiyatı araştırmacıları, İbn Şüheyd’in üslûbu, şiiri ve nesri hakkında değerlendirmelerde bulunmalarına rağmen, onun eleştiri yönünden bahsetmemişlerdir. Bize göre İbn Şüheyd, Endülü’s’teki düşünce ve fikir hareketlerinin doğurduğu fikir edebiyatçılarının önderlerinden birisidir.

İbn Şüheyd, başka bir yerde öğretmenlerin eksikliklerini sayarken şöyle demektedir:

¹²⁰⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/240.

¹²⁰⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/240.

“Şunlar da öğretmenlerin anlayış damarlarının eksik olduğunun delilidir: Onlar bildiklerini vermezler ve onları sınıflandırmazlar. Ellerindeki malzemeler de telif için yeterli değildir. Yine bu grubun karakteri hakkında bilinen şudur ki, bize baktıklarında bizi yağcılıkla karşılarlar. Fakat onların içi haset ve kin doludur. Toplantılarda bir araya geldiğimizde onların bize yaltaklandığını görürsün. Konuşulardan istifade etmeye yeltenirler. Söz üstatları birbirine karışıp halka sıklaştığı ve söz de hızlandığında hata yapanın kusuru, üstün olan kişinin de fazileti ortaya çıkar. Bu ortamda veya meliklerin meclislerinde, söyleyeceğin fikir için bir fırsat olmadığı gibi, düşüncelerini de önceden gözden geçirme imkânına sahip değilsin. Bu meclislere önceden hazırlıklı gitmek fayda vermez. Orada etkili olan, güçlü kişilik, fişkırان içgüdü ve yaratılıştan gelen kabiliyettir. Orada, bir numarada yarışan atın kendini belli ettiğini görürsün. O, fazla iyilik yaptığını ve çaba sarf ettiğini belli eder. Bakışları hırs doludur. Atın kişnemesi gibi solur ve meydan okur.”¹²¹⁰

Daha sonra kendisinin de hazır bulunduğu böyle bir meclisi tasvir ederken kendi üstünlüğünü de vurgulamaktan geri kalmamaktadır:

“Hişâm b. Muhammed’in (ö. 428/1036)¹²¹¹ de hazır bulunduğu bu meclislerde birçok kez başaran ben oldum. Bu meclislerde, cevabı olmayan ve özü bulunmayan çirkin ve acı konular hakkında lidere bazı cevaplar vermek için sarıklı kafalar toplanır.”¹²¹²

Sonuç olarak İbn Şüheyd, sadece nahiv ve garip kelimelerle sınırlı kalarak şiir sanatını öğretmeye çalışan öğretmenleri eleştirmektedir. Tabiatıyla bu öğretmenler yetenekli bir şair yetiştirmekten çok uzaktırlar. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi, İbn Şüheyd’e göre beyân yeteneği doğuştan gelmelidir. Kanaatimizce İbn Şüheyd’in çok sert ve acımasız bir şekilde eleştirdiği bu öğretmenlerin birçoğunun onun arkadaşı olduğu da uzak bir ihtimal değildir.

Öte yandan *ez-Zehîre*’den naklettiğimiz bu metinlerde İbn Şüheyd’in sürekli olumsuz görüşler sergilediği görülmektedir. Bu

¹²¹⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/244-45.

¹²¹¹ Endülüs’teki son Emevî halifesi Hişâm b. Muhammed b. Abdilmelik’i kastetmektedir. Bk. İbn Hazm, *Tavku’l-hamâme*, s. 108; Hitti, *İslam Tarihi*, III/848; Heykel, *el-Edebu’l-Endelüsî*, s. 347.

¹²¹² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245.

da bizi, İbn Şüheyd'in edebiyatta yeni bir ekolün önderi olup olmadığı, böyle bir ekolün öncüsü ise taraftarları ve takipçilerinin olup olmadığı sorusuna götürmektedir. Görünen odur ki İbn Şüheyd, tek başına kendisi ile yarışanlara karşı direnmiş ve bu grupların taraftarlarına karşı çıkmıştır. Aşırı gururunun yanısıra kendilerini insafsızca eleştirdiği edip ve şairlerden büyük bir grup da İbn Şüheyd'i her fırsatta kötölemiş ve ona zarar vermeye çalışmışlardır.

İbn Şüheyd'in günümüze intikal eden ürünlerini dikkatlice incelediğimizde, onun eserlerinde Câhiliyye döneminden kendi zamanına kadar olan şiirin her türünden faydalandığını, şiirin zamanın ve zevklerin değişmesiyle hissedilir bir değişim geçirdiğine de tanık olduğunu görüyoruz. O, ortaya koyduğu görüşlerle taklitçiliğe karşı çıktığı gibi, şiire klasik bir hava vermek veya alışılmamış benzetmeler yapmak için güzel sözler kullanmayı da reddetmiştir. Döneminde yaygın olan muvaşşah ve zecel türü şiirlere hiç meyletmemesi, edebî çalışmalarında doğuyu esas alması ile Endülüs'e ait yeni bir akıma karşı olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Belki o da, birçok şair gibi Antara'nın, "Şairler söylenecek söz mü bıraktılar" beytine katılarak, eskilerin her konuyu ele aldıklarını, yenilerin ise sadece sözcüklerle oynayarak ortaya yeni bir şey koyma imkânı elde edebildikleri görüşünü paylaşmaktadır.

SONUÇ

İbn Şüheyd'in doğup büyüdüğü Endülüs, Emevîler döneminde fethedilmiştir. Başlangıçta siyasî istikrarın sağlanmasıyla meşgul olan Araplar, istikrar sağlandıktan sonra bu bölgede bilim, fen ve sanat alanında da gelişme ve ilerleme kaydetmişlerdir. Arapların doğudan getirdikleri kültürel birikim, yerli halkın sahip olduğu kültür ile etkileşerek Endülüs'e özgü bir düşünce ve kültür yapısı oluşturmuştur. Ancak Endülüs'te gerek bilimde ve gerekse sanatta her zaman doğu kültürünün egemenliği görülmektedir. Endülüs, bu özellikleriyle diğer batı toplumlarını da etkilemiştir.

Endülüs'ün yetiştirmiş olduğu önemli edebiyatçılardan biri olan İbn Şüheyd, Endülüs'ün siyasî, ekonomik ve bilimsel açıdan gelişmiş olduğu bir dönemde doğup büyümüştür. Arap fatihler, İspanya'da siyasî açıdan başarı sağlamışlarsa da, bilimsel ve kültürel gelişmeler daha çok siyasî istikrarın sağlanmasından sonra görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda doğuda olduğu gibi Endülüs'te de Araplar şiir ve edebiyatla ilgilenmişlerdir. Dedeleri Arap asıllı olan İbn Şüheyd de şiir ve edebiyatla ilgilenen Endülüslü Arap edebiyatçıları arasında bulunmaktadır. Ailesinden devlet adamları ve şairler yetişmiştir. Aristokrat bir aileye mensup olması, onun yetişmesine büyük katkı sağlamıştır. Nesir ve şiirde önemli bir seviyeye ulaşmak isteyen İbn Şüheyd, zaman zaman devlet adamlarının da desteğini görmüştür. Edebî yönünün yanı sıra müsteşarlık ve vezirlik gibi devlet görevlerinde de bulunan İbn Şüheyd, kâtiplik makamına ulaşmak istemişse de ağır işitmesi buna mani olmuştur.

Eğitim hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız İbn Şüheyd, çok erken bir yaşta vefat etmesine rağmen kendisinden söz ettirecek edebî ürünler bırakmıştır. *Risâletü't-tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* isimli mensur eseri ile daha sonra Dîvân adı altında toplanan şiirleri, onun edebî yönü hakkında bize kaynaklık etmektedir. İbn Şüheyd,

edebî çalışmalarını hiçbir zaman kazanç vesilesi yapmamıştır. Kendisinde doğuştan var olduğuna inandığı edebî yeteneği, kişisel zevki ve atalarından devraldığı bu sanatı devam ettirme duygusu onu bu alanda çalışmaya sevk etmiştir. Kendisi bu duyguyu, içinde var olan beyân baskısına karşı koyamamak şeklinde ifade etmektedir. O, henüz çocuk denebilecek yaşta şiir yazmaya başlamış, bu hususta usta şairlerle yarışmaya başlamıştır.

İbn Şüheyd, cinler âleminde hayalî bir yolculuğu tasvir ettiği ve kendi iddiasına göre Arap nesri ve şiirinde zirveye ulaşmış edip ve şairlerin tamamıyla tek başına yarışabildiğini kanıtlamaya çalıştığı *Risâletü't-tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* isimli mükemmel bir risale meydana getirmiştir. Bu risalesinin çerçevesini en güzel manzum ve mensur ürünlerinden oluşturmuştur. Hayal gücünü ve üstün edebî yeteneğini sergilediği bu eser sayesinde, edebiyat tarihçilerinin ve eleştirmenlerinin haklı övgüsünü ve beğenisini kazanmıştır. Bu risaleyi oluştururken kendisinden önceki edebiyatçılardan etkilenmiş olan İbn Şüheyd, kendisinden sonraki birçok edebiyatçıya da bu risale vasıtasıyla etki de bulunmuştur. Kendisinden etkilendikleri konusunda kesin bir kanıt bulunmamakla birlikte, kendisinde yirmi yıl sonra gelen Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî ile yaklaşık üç yüzyıl sonra yaşamış olan Dante'nin *et-Tevâbi'* tarzında yazmış oldukları eserlerde İbn Şüheyd'den etkilenmiş olabilecekleri dile getirilmektedir.

İbn Şüheyd, bu risalenin dışında kendi nefisini ve edebî zevkini tatmin etmek, başkalarına karşı üstünlüğünü kanıtlamak için şiirler nazmetmiş ve çeşitli konulara dair risaleler kaleme almıştır. Ne var ki Endülüs'ün içinde bulunduğu siyasî ve sosyal çalkantılardan dolayı bu risale ve şiirlerden çok azı günümüze ulaşmıştır. Onun risalelerinden günümüze ulaşanlar İbn Bessâm vasıtasıyla gelmiştir.

Şiirlerinde ve risalelerinde çeşitli konulara yer veren İbn Şüheyd dinî konulara neredeyse hiç temas etmemiştir. Sadece ölümüne yakın zamanlarda birkaç şiirinde zühd konusunu da işlemiştir.

İbn Şüheyd, şiiri sadece Endülüs coğrafyasını dikkate alarak yazmamış, Endülüs sınırlarını aşarak bütün Arap edebiyatını incelemiştir. O, İmru'u'l-Kays'tan itibaren kendi dönemine kadar bütün

Arap şiirinin bazı gelişmeler kaydetmesine rağmen temelde aynı özellikleri taşıdığı kanaatindedir. Şiirde ve nesirde Arap edebiyatının önderleri durumundaki kişilerin zaman içerisinde değişen zevklere veya kendi kişisel düşüncelerine göre farklı üslûplar kullandıklarına işaret etmektedir. Ona göre bu üslûp değişikliği, öğrenme ve eğitim yoluyla değil, ediplerin doğuştan gelen yeteneklerine ve yaratıcılıklarına göre özellik kazanmaktadır.

Endülüs'teki edebî hayat incelendiğinde görüleceği gibi, İbn Şüheyd döneminde fasih Arapça ile yabancı dilin etkisindeki günlük hayatta kullanılan halk dili arasında belirgin bir mesafe vardı. Hatta bazı halk kesimleri, ihtiyaç duyduklarında yazı dili olan fasih Arapçayı öğrenmek zorunda kalıyordu. Bir yazarın konuşmadığı bir dille yazması, o dilin akıcılığının ve ifade zenginliğinin kaybolmak üzere olduğu anlamına gelir. Bundan dolayı, o dönemin nesircileri durumundaki kâtipler bu dili başarılı bir şekilde kullanabilmek için ifade zenginliği sağlayan kelime bilgisini ve bu kelimeleri doğru kullanmaya yardımcı olan nahiv (gramer) bilgisini, yazılarında akıcılık sağlamak ve onları süslemek için edebî sanatları öğrenmek durumundaydı.

Arap edebiyatı eleştirmenlerinin çoğu tarafından şiirinde bir orijinallik olmadığı, daha önceki doğu şiirinin etkisinde bulunduğu ifade edilen İbn Şüheyd'in kendine has bir üslûba sahip olduğu muhakkaktır. O, döneminde yaygın olan muvaşşah ve zecel türü şiire hiç iltifat etmemiştir. Tasvip etmediğine işaret ettiği bu şiir türlerinin Endülüs Arap şiirini etkisi alması karşısında, kendince bu tür şiirlerle mücadeleye girerek sürekli olarak taklit ve yapmacık şiirden uzak durmaya çağırılmış ve ilham kaynaklı şiirin tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur.

İbn Şüheyd, edebiyat konusunda ortaya koyduğu görüşlerinin hiçbirinde Endülüs'e ait bir şiir türünün olması gerektiğini savunmamıştır. Zira o, "Söz Irak'a aittir, Şam'a değil"¹²¹³ diyerek gerçek söz ve fesahatin Irak'ta bulunduğuna işaret etmiştir. Bu yüzden o, kendisini Endülüslü şairlerden ziyade Iraklı şairlere yakın hissetmiştir.

¹²¹³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 15-17; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

Kurtuba'ya olan sevgisini her şeyin üzerinde tutmuş olsa da, doğu kültürü ile beslenmekten ve Arap soyu ve ırkı ile övünmekten geri kalmamış, fırsat buldukça da Endülüslü şairleri şiddetli şekilde eleştirmiştir.

Aklı, asaleti, belâgati, toplumsal kurallara karşı çıkması ve acımasız eleştirileri ile İbn Şüheyd, çağdaşları arasında devrimci bir görüntü sergilemektedir. Bunun yanında alaycılığı, geniş hayal gücü, taklide olan düşmanlığı, aristokrat davranışları, kendini beğenmesi ve kibri ile de çevresindeki bazı kişilerin düşmanlık ve kinini kazanmıştır. Bu durum, sırf onu kötülemek ve küçük düşürmek isteyen düşmanlarına fırsat vermiş ve yapmadığı kötü davranışların kendisine isnat edilmesine neden olmuştur. Öyle ki İbn Hayyân onun hakkında, “Bu adamın tabiatına başıboşluk ve avarelik hâkim olmuştu. Hayatında ne dininin, ne de şerefine kaybolmasına pek aldırmaz etmemiştir. Arzu ve isteklerine, şerefine ayaklar altına alacak derecede düşkündü. Zevk aldığı şeylerle nefsinin tatmin etmek için hiçbir çirkin hareketi yapmaktan geri kalmadı.”¹²¹⁴ şeklinde küçük düşürücü bir değerlendirmede bulunmuştur.

Tabakat ve teracim kitaplarının hayatı hakkında fazla bilgi vermemesi ve edebî ürünlerinin tamamının günümüze kadar ulaşmamış olması, İbn Şüheyd'in edebî yönü hakkında daha detaylı bilgilerden bizi mahrum bıraksa da, elimizdeki bilgilerin onun edebiyattaki önemini ortaya koyması bakımından yeterli olduğu kanaatindeyiz.

İbn Şüheyd'in şiirini incelediğimizde onun tasvir, övünme, övgü, aşk, mucûn, şarap, hiciv ve zühd konularına yer verdiğini görüyoruz. O, kasîde ve mersiyeler de yazmıştır. Çalışmamızda bu konularla ilgili örnekler vererek değerlendirmelerde bulunduk. Bunların yanında, İbn Şüheyd'in şiirlerinin kendi dönemindeki Endülüs tarihi, kültür ve sanatı için de değerli ipuçları barındırdığını, dolayısıyla bu konuda da detaylı bir çalışma yapılabileceğini düşünüyoruz.

¹²¹⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru 'l-fennî*, II/369.

BİBLİYOGRAFYA

- el-Abbâdî, Ahmed Muhtar, **Dirâsât fi tarîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs**, İskenderiye, tsz.
- Abbas, İhsan, **Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî**, Beyrut, 1978.
- Abbûd, Mârûn, **Edebu'l-Arab**, Beyrut, 1979.
- Abdülkerîm, Halîfe, **İbn Hazm el-Endelüsî**, Beyrut, tsz.
- Abdülvâhid, Zunûn Tâhâ, **Dirâsât fi't-târîhi'l-Endelüsî**, Beyrut, 1987.
- Abu-Haidar, J. A., **Hispano-Arabic Literature and the Early Provençal Lyrics**, United Kingdom, 2001.
- Ahbâr Mecmû'a**, Neşr: İbrahim el-Eybarî, Kahire, 1981.
- Ahmed Dayf, **Belâgatü'l-Arab fi'l-Endelüs**, Kahire, 1924.
- Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslâm**, I-V, Beyrut, 1969.
- Arié, Rachel, **España Musulmana**, Barcelona, 1984.
- Atâullah, Reşîd Yusuf, **Târîhu'l-âdâbi'l-Arabiyye**, Neşr: Ali Necîb Atvî, Beyrut, 1985.
- Atçeken, İsmail Hakkı, "İlk Endülüs Valisi Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr ve Öldürülmesi", **Selçuk Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi**, Sayı:14, Konya, 2002/Güz, s. 65-87.
- Attâr, Ahmed Abdülgafur, **Mukaddimetu's-sihâh**, Beyrut, tsz.
- Ataullah, Reşîd Yusuf, **Târîhu'l-âdâbi'l-Arabiyye**, Neşr: Ali Necîb Atvî, Beyrut, 1985.
- el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, **Futûhu'l-buldân**, Çev.: Mustafa Fayda, Ankara, 1987.

- Blachere, Regis, **Târîhu’i-edebi’l-Arabî**, Arapça’ya çev.: İbrahim el-Keylanî, Şam, 1984.
- Brockelmann, Carl (ö. 1375/1956), **Geschichte der Arabischen Literature (GAL)**, Leiden, 1943-1949.
- _____, **Supplementband (Suppl.)**, Leiden, 1937-1942.
- _____, **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi**, Ankara, 1964.
- el-Bustânî, Butrus, **Udebâu’l-Arab**, I-IV, Beyrut, 1986.
- _____, **Muhîtu’l-muhît**, I-II, Beyrut, 1961.
- el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, **Risâletü’t-terbî’ ve’tedvîr**, Neşr: Fevzi Atavî, Beyrut, 1969.
- _____, **el-Beyân ve’t-tebyîn**, Neşr: Abdüsselâm Hârûn, Kahire, 1975.
- Chejne, Anwar, **Historia de Espana Musulmane**, Madrid, 1980.
- _____, **Islamisation and Arabisation in al-Andalus**, Weisbaden, 1975.
- Christys, Ann, **Christians in al-Andalus (711-1000)**, United Kingdom, 2002.
- Corriente, F., **Arabic Literature**, Leiden, 1986.
- Çetin, Nihâd M., **Eski Arap Şiiri**, İstanbul, 1973.
- ed-Dabbî, Ebu Ca’fer Ahmed b. Yahya b. Ahmed el-Endelüsi (ö. 599/1203), **Bugyetü’l-mültemis fî tarihi ricali ehli’l-endelüs**, Kahire, tsz.
- ed-Dagir, Yusuf Esad, **Masâdiru’d-dirâseti’l-edebiyye**, I-II, Sayda, 1950.
- Dalkılıç, Mehmet, “İbn Hazm Perspektifinden Endülüs’te Mu’tezile”, **İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, Yıl: 2004, s. 75-118.
- Dante, Alighieri, **İlâhi Komedyâ**, Çev.: Feridun Timur, I-III, İstanbul, 1989.

Dervîş, Abdullah, **el-Me'âcimu'l-Arabiyye**, Kahire, 1956.

Dickie, James, "Ibn Suhayd", **al-Andalus**, XXIX, Madrid, 1963.

Dozy, Reinhart, **Spanish Islam: A History of the Moslems**, Çev.: F. Stokes, Karachi, 1976.

_____, **Historia de Los Musulmanes de Espana**, I-IV, Madrid, 1984.

Ebû Nuvâs, el-Hasan b. Hânî, **Dîvânu Ebû Nuvâs**, Neşr: Ali Fâ'ûr, Beyrut, 1987.

Ebû Temmâm, **Dîvânu Ebî Temmâm**, Muhammed Abdullah Azzâm, I-IV, Mısır, 1964.

Encyclopedia Britanica (EB), I-XXIV, London, 1962.

Encyclopedia of Islam (EI).

Epelza, M. J. Rubiera, "Ibn Suhayd", **Awraq**, V-VI, Madrid, 1982-1983.

Er, Rahmi, "İflîlî", **DİA**, XXI/512-13.

Esad, Yusuf, **Masâdiru'd-dirâseti'l-edebiyiye**, I-II, Sayda, 1950.

el-Fâhûrî, Hana, **el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-Arabî (Târîhu'l-kadîm)**, Beyrut, 1986.

Ferrer, D. J. M., **Continente Jornades De Cultura Arabe**.

Ferruh, Ömer (ö. 1408/1987), **Târîhu'l-edebi'l-Arabî**, Beyrut, 1981.

_____, **el-Hadâratu'l-insâniyye**, Beyrut, 1980.

el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, **el-Kâmusu'l-muhîr**, I-IV, Beyrut, tsz.

Gelder, G. J. Van, **Studies in Arabic Literature**, Leiden, 1982.

Gibb, H. A. R., **Arabic Literature An Introduction**, London, 1963.

Glick, Thomas, **Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages**, Princeton, 1979.

Goldziher, Ignaz, **A Short History of Classical Arabic Literature**,

Berlin, 1966.

Gomez, Emilio Garcia, **Poesia Arabigo Andaluza**, Madrid, 1952.

Guichard, Pierre, **Les Musulmans de valence et la reconquete: (XIe - XIIIe siecles)**, Damas, 1990.

el-Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im, **el-Âdâbu'l-arabiyye fi'l-asri'l-Abbasi'l-evvel**, Kahire, tsz.

Hâlis, Salah, **İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis**, Beyrut, 1965.

Heykel, Ahmed, **el-Edebu'l-Endelüsî**, Kahire, tsz.

_____, **Dirâsât edebiyye**, Kahire, 1980.

Hillenbrand, Robert, "Granada", **Dictionary of the Middle Ages**, New York, 1989.

el-Himsî, Kostakî, "el-Muvâzene beyne Ebi'l-Alâ ve Dante", **Mecma'u'l-ilmî'l-Arabî**, Şam, 1927-28.

Hitti, Philip, **İslâm Tarihi**, Çev.: Salih Tuğ, İstanbul, 1980.

el-Humeydî, Ebu Abdullah Muhammed b. Fettuh b. İsmail b. Abdullah (ö. 488/1095), **Cezvetü'l-muktebis fi tarihi ulemai fi'l-Endelüs**, Kahire, 1966.

el-Husrî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, **Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb**, Neşr: M. el-Becâvî, I-II, y.y., 1969.

el-İbâdî, Ahmed Muhtâr, **Dirâsât fi târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs**, İskenderiye, tsz.

İbn Bessam, Ebu'l-Hasan Ali b. Bessam el-Endelüs eş-Şenterini (ö. 542/1147), **ez-Zehîre fi mehâsini ehli'l-cezîre**, Libya, 1981.

İbn Beşkuval, Ebu'l-Kasım Halef b. Abdülmelik b. Mesud (ö. 578/1183), **es-Sıla**, Kahire, 1966.

İbn Hâkân, Ebu Nasr Feth b. Muhammed b. Ubeydillah el-Kaysî (ö. 529/1135), **Matmahu'l-enfüs ve mesrahü't-teennüs fi melahi ehli'l-Endelüs**, İstanbul, 1302/1885.

- _____, **Kalâidü'l-ikyân ve mehâsinü'l-a'yân**, thk. Hüseyin Yusuf Haryuş, Ürdün, 1989.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliiyüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), **Kitâbu'l-iber ve dîvânu'l-mubtede ve'l-haber fî eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men asarahum min zevi's-sultani'l-ekber**, Beyrut, 1971.
- _____, **Mukaddime**, Çev.: Zakir Kadiri Ugan, I-III, İstanbul, 1988.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman**, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1972.
- İbn Hânî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Hânî, **Dîvânu İbn Hânî**, Neşr: Kerem el-Bustânî, Beyrut, tsz.
- İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef (ö. 469/1076), **el-Muktebes fî târihi ricâli'l-Endelüs**, Neşr: M. Antuna, Paris, 1937.
- İbn Hazm, Ebû Muhmammed b. Hazm (ö. 456/1064), **Tavku'l-hamâme**, Neşr: Tâhir Ahmed Mekki, Kahire, tsz.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik (ö. 213/828), **es-Sîretu'n-nebeviyye**, Kahire, tsz.
- İbn İzârî, el-Merrâkuşî, **el-Beyânu'l-muğrib fî ahhârî'l-Endelüs ve'l-Mağrib**, Neşr: L. Provençal, S. Colin, I-IV, Leiden, 1951.
- İbn Kuteybe, Muhammed Abdullah, **eş-Şi'r ve's-su'arâ**, I-II, Beyrut, 1983.
- İbn Mansûr, Abdülvehhâb, **A'lâmü'l-Mağribi'l-Arabî**, Rabat, 1978.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed (ö. 711/1311), **Lisânu'l-Arab**, I-XV, Beyrut, 1955-56.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 230/844), **et-Tabakâtu'l-Kübrâ**, Beyrut, 1380/1960.

İbn Sa'îd, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa el-Mağribî (ö. 685/1286), **el-Muğrib fi hule'l-Mağrib**, thk. Şevki Dayf, Kahire, 1953.

_____, **Unvânu'l-murakkasât ve'l-mutribât**, Cezayir, 1949.

_____, **Râyâtü'l-muberrizîn**, Neşr: E. Garcia Gomez, Barcelona, 1978.

İbn Şüheyd, Ahmed b. Abdilmelik (ö. 426/1034), **et-Tevâbi' ve'z-zevâbi'**, Neşr: Butrus el-Bustânî, Beyrut, 1980.

_____, **Dîvânu İbn Şüheyd el-Endelüsî**, Neşr: Charles Pellat, Beyrut, 1962.

İbnu'l-Abbâr, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr (ö. 658/1259), **el-Hulletu's-siyera**, Kahire, 1963.

_____, **İ'tabu'l-küttâb**, Tah.: Sâlih el-Eşter, Şam, 1961.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdilkerim (ö. 630/1233), **el-Lubâb fi tehzi'bi'l-ensâb**, Beyrut, tsz.

İbnu'l-Faradî, Abdullah b. Muhammed, **Târîhu ulemâi'l-Endelüs**, I-II, Kahire, 1954-1966.

İbnu'l-Hatîb, Lisânüddîn, **A'mâlu'l-a'lâm**, Neşr: Lévi Provençal, Beyrut, 1956.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed (ö. 1089/1679), **Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb**, Beyrut, tsz.

İbnu'l-Kûtiyye, Ebu Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz (ö. 367/977), **Târîhu iftitâhi'l-Endelüs**, thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire, 1982.

İbnu'n-Nedîm, **el-Fihrist**, Beyrut, tsz.

İbrahim, Ali Hasan, **Târîhu'l-İslâmi'l-âm**, Kahire, tsz.

İhsan en-Nâss, **el-Asabiyyetu'l-kabiliyye ve âsâruha fi's-şi'ri'l-Emevî**, Beyrut, 1963.

İmru'u'l-Kays, **Şerhu Dîvânî İmri'i'l-Kays**, Mısır, tsz.

el-İsfahânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed İmadüddin (ö. 597/1201), **Haridatu'l-kasr ve cerîdetu'l-asr**, I-II, Tunis, 1972.

el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec, **Kitâbu'l-Agânî**, I-XXV, Beyrut, 1955.

İslâm Ansiklopedisi (İA), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, I-XII, İstanbul, 1940-1988.

el-Kâlî, Ebû Ali İsmail b. el-Kâsım, **Kitâbu'l-emâlî (en-Nevâdir fi'l-luga)**, I-II, Beyrut, tsz.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, **Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî**, Erzurum, 1989.

Karaman, Hayrettin, **İslam Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1989.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, **Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn**, Neşr: Ş. Yaltkaya, I-II, İstanbul, 1971.

Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemü'l-müellifin: terâcimu musannifi'l-kütübi'l-arabiyye**, Beyrut, 1957.

el-Kıftî, Cemâlüddin Ali Yusuf, **İnbâhu'r-ruvâtâlâ enbâhi'n-nuhât**, Neşr: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IV, Kahire-Beyrut, 1406/1986.

el-Kureşî, Ebû Zeyd, **Cemheretu eş'âri'l-Arab**, thk.: Ali Fa'ur, Beyrut, 1986.

Lağzivî, Ali, **Edebü's-siyâse ve'l-harb fi'l-Endelüs**, Rabat, 1987.

Latham, J. Derek, **Arabian and Islamic Studies**, New York, 1983.

el-Ma'arrî, Ebu'l-Ala Ahmed b. Abdullah b. Süleyman (ö. 449/1057), **Risâletu'l-gufrân**, thk. Aişe Abdurrahman Bint eş-Şatî', Kahire, 1950.

el-Makkarî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1041/1631), **Nefhü't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-râtib**, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1968.

_____, **Azharü'r-riyad fi ahbâri İyâd**, Kahire, 1940-1943.

el-Merrâkuşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdulvâhid (ö. 647/1250), **el-Mu'cib fî telhîsi ahhârî'l-Mağrib**, Neşr: Muhammed Sa'îd el-Uryân, Kahire, 1978.

el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn (ö. 345/956), **Murûcu'z-zeheb**, Neşr: M. Muhyiddin Abdulhamîd, I-IV, Kahire, 1948.

Meydan Larousse (ML): Büyük Lügat ve Ansiklopedi, I-XIII, İstanbul, 1971.

Monroe, James, "The Dîwân of Ibn Shuhaid", **Bulletin of the School Oriental and African Studies (BSOAS)**, XXXV, London, 1972.

Mubarek, Zeki, **en-Nesru'l-fennî fî'l-karnî'r-rabî'i'l-hicrî**, I-II, Beyrut, 1934.

_____, **La Prose Arabe**, Paris, 1931.

Muhtar, Cemal, "Beşşar b. Bürd", **DİA**, VI/8-9.

Mu'nis, Hüseyin, **Fecru'l-Endelüs**, Riyad, 1985.

Na'nâî, Abdulmecîd, **Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye fî'l-Endülüs**, Beyrut, 1986.

Nassâr, Hüseyin, **el-Mu'cemu'l-Arabî**, I-II, Kahire, 1988.

Nicholson, A. Reynold, **A Literary History of the Arabs**, Cambridge, 1969.

Nouveau Larousse Universal (NLU), I-II, Paris, 1948.

Nykl, A. R., **Hispano Arabic Poetry**, Baltimore, 1946.

Özdemir, Mehmet, "Hammûdîler", **DİA**, XV/496-97.

Palencia, Angel Gonzalez, **Târîhu'l-fikrî'l-Endelüsî**, trc. Hüseyin Mu'nis, Kahire, 1955.

Pellat, Charles, "Ibn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", **al-Mulk**, Cordoba, 1963.

_____, **La Poesie Andalousse en Arabe Classique**, Au XI.

Peres, Henri, **Esplendor de al-Andalus**, Madrid, 1983.

Perin, Cevdet, **Fransız Edebiyat Tarihi**, İstanbul, 1948.

Provençal, Lévi E. (ö. 1375/1956), **Histoire de l'Espagne musulmane: la conquete et l'eminat Hispano-Umaiyyade (710-912)**, Paris, 1950.

_____, **La Civilisation arabe en Espagne**, Paris, 1961.

_____, **Edebu'l-Endülüs ve târîhuhâ**, Arapçaya çev.: Muhammed Abdulhâdî, Kahire, 1951.

er-Râfî, Mustafa Sâdık (ö. 1356/1937), **Târihu âdâbi'l-Arabî**, I-III, Beyrut, 1394/1974.

er-Rikabî, Cevdet, **Fi'l-Edebi'l-Endelüsî**, Kahire, tsz.

Ruggles, Fairchild, **Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain**, Pennsylvania, 2003.

_____, "Madinat al-Zahrâ and the Umayyad Palace", **The Literature of Al-Andalus**, editörler: Maria Rosa Menocal, Michael A. Sells, Raymond Scheindlin, Cambridge, 2000.

_____, "The Great Mosque of Cordoba", **The Literature of Al-Andalus**, editörler: Maria Rosa Menocal, Michael A. Sells, Raymond Scheindlin, Cambridge, 2000.

Rosen, Tova, "The Muwashshah", **The Literature of Al-Andalus**, editörler: Maria Rosa Menocal, Michael A. Sells, Raymond Scheindlin, Cambridge, 2000.

es-Sa'âlibî, Abdülmelik b. Muhammed (ö. 429/1038), **Yefîmetu't-dehr**, Neşr: Muhammed Muhyiddin, I-IV, Kahire, 1966.

es-Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek (ö. 764/1363), **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, Neşr: İhsan Abbas, I-IV, Beyrut, 1969.

Salih, Subhi, **en-Nuzumu'l-İslamiyye**, Beyrut, 1990.

- Sâlim, Abdulaziz, **Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fi'l-Endelüs**, Beyrut, 1972.
- es-Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (ö. 562/1166), **el-Ensâb**, Beyrut 1980.
- Sezgin, Fuat, **Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)**, y.y., 1995.
- es-Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasan (ö. 368/979), **Ahbâru'n-nahviyyîn el-Basrîyyîn**, Beyrut, 1936.
- eş-Şebîbî, Muhammed Rıza, **Edebu'l-Magâribe ve'l-Endelüsiyyîn**, Beyrut, 1404/1984.
- Şevki Dayf, **el-Fen ve mezâhibuhû fi'n-nesri'l-Arabî**, Kahire, 1983.
- _____, **el-Fen ve mezâhibuhû fi's-şi'ri'l-Arabî**, Kahire, 1978.
- _____, **el-Medârisu'n-nahviyye**, Kahire, 1979.
- _____, **Târîhu'l-edebi'l-Arabî**, I-IV, Kahire, 1980.
- eş-Şik'a, Mustafa, **el-Edebu'l-Endelüsî**, Beyrut, tsz.
- eş-Şinkitî, Ahmed b. el-Emîn (ö. 1331/1912), **Şerhu'l-muallakati'l-asr ve ahbâru's-şuarâihâ**, Beyrut tsz.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, (ö. 310/923), **Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk**, Tah.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, tsz.
- Tarafa, Ebû Amr Tarafa b. el-Abd b. Sufyân el-Bekii Tarafa b. Abd (ö. M. 564), **Dîvânu Tarafa b. el-Abd**, Beyrut, 1961.
- Tercânîzâde, Ahmed, **Târîh-i edebiyât-ı Arab**, Tahran, 1970.
- Topuzoğlu, T. Rüştü, "Halîl b. Ahmed", **DİA**, XV/309-312.
- Üçok, Bahriye, **İslâm Tarihi (Emeviler, Abbasiler)**, Ankara, 1979.
- Vernet, Juan, **Literature Arabe**, Barcelona, tsz.
- _____, **Los Musulmanes Espanoles**, Barcelona, 1961.

_____, **La Cultura Hispanoarabe en Oriente y Occidente**, Barcelona, 1978.

Watt, W. Montgomery, **A History of Islamic Spain**, Edinburgh, 1965.

Yakub, Emil Bedi', **el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye**, Beyrut, 1985.

Yâkût, Ebu Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah el-Hamevî (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-buldân**, Beyrut, 1955-1957.

_____, **Mu'cemü'l-udebâ**, Beyrut, 1922.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi (ö. 1361/1942), **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul, 1982.

Yetkin, Suut Kemal (ö. 1401/1980), **İslâm Mimarisi**, Ankara, 1965.

ez-Zebîdî, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif (ö. 893/1488), **Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sahih Tercemesi**, Trc.: Kâmil Miras, Ankara, 1984.

ez-Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Beyrut, 1985.

Zeydan, Corci (ö. 1332/1914), **Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye**, I-IV, Beyrut, 1967.

Zirikli, Hayreddin (ö. 1396/1976), **el-A'lâm: kâmûsu terâcim**, Beyrut, 1969.

Ziya Paşa (ö. 1297/1880), **Endülüs Tarihi**, I-IV, İstanbul, 1305/1887.

İNDEKS

A

Abbâs b. Nâsîh · 55
 Abbâsîler · 5, 54, 71, 72, 79, 84, 166, 247
 Abdulaziz b. Mûsâ b. Nusayr · 80
 Abdulhamid · 81, 136, 167, 170, 171, 200, 235, 236, 242, 244
 Abdulhamid b. Yahyâ el-Kâtib · 81, 167
 Abdullah b. Muhammed · 11, 55, 62, 85, 91, 103, 269
 Abdulmelik b. Ömer · 97
 Abdulmelik el-Muzaffer · 19
 Abdurrahmân b. Ebî Âmir · 19, 100
 Abdurrahman b. Muâviye · 5, 6, 7
 Abdurvahhâb İbn Hazm · 139
 Abdülaziz · 5, 100, 269
 Acem · 36, 268
 Âdem · 193, 194
 Adnan · 29
 Afrika · 1, 2, 3, 5, 6, 7, 15, 18, 21, 26, 30, 39, 42, 43, 47
Ahbâr mecmû'a · 90
 Ahmed b. Abdîmelik b. Şüheyd · 44, 90, 153, 175
 Ahmed b. Burd · 126, 129
 Ahmed Dayf · 44, 97, 109, 155, 172, 176, 181, 183, 202, 205, 213, 236, 237, 240, 243, 245, 253, 264
 Ahmed Heykel · 28, 58, 60, 125, 202
 Ahmed Tercânîzâde · 237
 Ahtal · 57, 68
 Akra · 64
 Alay · 236
 Alevîler · 118
 Ali b. Ebî'l-Huseyn · 73
 Ali b. Hammûd · 21, 22, 117, 119, 140, 173
 Ali İbn Hazm · 138
 Almanca · 94
 Almanya · 1

Âmirîler · 17, 101, 103, 112, 123, 136, 146, 162
 Anbese b. Süheym el-Kelbî · 6
 Andalucia · 1, 2
 Antara · 170, 184, 186, 259
 Araf · 192, 193, 194
 Arapça · 3, 9, 27, 28, 34, 35, 37, 41, 48, 49, 51, 64, 77, 86, 88, 93, 94, 109, 176, 195, 262, 265
 Araplar · 2, 3, 6, 9, 14, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 36, 45, 46, 47, 48, 58, 91, 188, 242, 260
 Aristo · 176, 193
 Arş-ı a'lâ · 194
 Asin Palacios · 28, 189
 Aşâ · 68
 Aşk · 212, 221
 Attâb b. Hafnâ · 170
 Aurora · 16
 Avrupa · 17, 26, 27, 28, 32, 39, 49, 67, 189, 193, 195

B

Bağdat · 15, 40, 45, 50, 51, 90, 205
 Bask · 16
 Batra · 88
 Beatrice · 192, 193, 194
 Beethoven · 110, 111
 belagat · 85, 169, 197, 236, 241, 244, 253, 255
 Belediyîyûn · 26
 Belensiye · 36, 46, 99, 100, 162, 216
 Benî Râbî'a b. Dubey Atâ b. Kays · 185
 Berberî · 2, 3, 7, 21, 24, 26, 30, 38, 48, 129, 223
 Berberîler · 3, 6, 21, 22, 26, 30, 34, 36, 114, 117
 Berd ve'l-hammâm · 198
 Berd ve'n-nâr ve'l-hatab · 197, 198
 Beşşâr b. Burd · 54, 110, 111, 166, 187, 246

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Beyân · 105, 241, 242, 247, 249, 250, 251, 265
Beyân ve't-tebyîn · 241, 265
Beyrut · 99, 196, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274
birinci fitne dönemi · 12
Bizans İmparatorluğu · 10
Buhturî · 72, 106, 170, 171
Burak · 178
Burgûs · 197
Butrus el-Bustânî · 98, 107, 112, 116, 137, 165, 168, 182, 269
Byron · 111

C

C. Pellat · 113
Cafer el-Mushafî · 15
Câhiliyye · 6, 9, 27, 63, 68, 81, 83, 87, 159, 208, 212, 259
Câhiz · 81, 83, 110, 136, 167, 170, 173, 177, 178, 196, 200, 235, 236, 240, 241, 242, 246, 247, 250, 251, 265
Câriye · 198
Cebel-i Tânk Boğazı · 2
Cebrail · 178
Cehennem · 158, 178, 179, 185, 190, 191, 192, 193, 194, 195
Cemil b. Ma'mer · 68
Cennet · 185, 192, 193, 194
Cerîr · 57, 68, 273
Cevdet Rikabî · 182
Cevher b. Muhammed b. Cevher · 135, 152
Ceyyân · 120
Cezîrî · 55, 84, 106, 107, 108, 220
Charles Pellat · 195, 196, 200, 269
Cinler · 173, 211, 217

D

Dabbî · 16, 18, 19, 38, 44, 50, 52, 55, 59, 62, 69, 73, 74, 75, 76, 78, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 107, 108, 111, 116, 124,

126, 129, 131, 138, 139, 140, 146, 151, 152, 162, 177, 179, 190, 196, 236, 243, 265
Dahhâk b. Kays el-Fihri · 96
Dante · 178, 179, 180, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 261, 265, 267
Danye · 163
Devr · 64, 65, 77
Dîvân · 70, 71, 96, 100, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 118, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 132, 135, 137, 139, 142, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 165, 169, 171, 172, 173, 176, 190, 191, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 239, 254, 260, 262
Diyskuriyds · 93
Dozy · 10, 11, 14, 24, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 125, 126, 127, 132, 133, 135, 266

E

Ebû Abdullah b. Hâtîb · 66
Ebû Ahmed b. Ferec el-Ceyyânî · 85
Ebû Âmir Muhammed b. Muzaffer · 119
Ebû Amr el-Hassâr · 151
Ebû Bekr b. Zuhr · 65
Ebû Bekr ez-Zubeydî · 86
Ebû Bekr Mervânî · 129
Ebû Bekr Ubâde b. Mâi's-semâ · 62
Ebû Bekr Yahyâ İbn Hazm · 116
Ebû Ca'fer b. Mûsâ · 129
Ebû Ca'fer İbnü'l-Lumâi · 146
Ebû Hafs b. Burd · 146
Ebû Hafs İbn Şüheyd · 179, 180
Ebû Hubeyre · 170
Ebû İsâ İbn Lubbûn · 180
Ebû Mervân Abdulmelik b. Ahmed · 99
Ebû Mervân el-Cezîrî · 84
Ebû Muğîra İbn Hazm · 126, 127
Ebû Nuvâs · 54, 72, 171, 205, 217, 222, 224, 233, 246, 254, 266

Ebû Temmâm · 54, 69, 70, 71, 166, 170,
171, 231, 239, 246, 253, 266
Ebû Ubeyde · 188
Ebû Uyeyne Utbe b. Arkam · 170
Eflatun · 176, 193
el-Mehdî billâh · 19
Emâli · 45, 85, 88
Emevî Emirliği · 5, 8
Emevîler · 19, 57, 79, 95, 96, 128, 260
Endülüs · 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,
12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21,
22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55,
56, 57, 59, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69,
70, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81,
83, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96,
97, 104, 109, 110, 111, 112, 117, 118,
124, 130, 131, 132, 141, 147, 152,
154, 163, 177, 180, 183, 196, 198,
200, 202, 203, 204, 205, 213, 227,
237, 243, 257, 258, 259, 260, 261,
262, 263, 264, 265, 271, 272, 274
Endülüs Emevî Devri · 6
Endülüs Emevî Emirliği · 5, 8
Endülüs Emevî Halifeliği · 10, 14
Endülüs İslâm medeniyeti · 5
Escorial Kütüphanesi · 50
et-Tevâbi' · 22, 39, 63, 96, 98, 99, 101,
103, 104, 105, 106, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 118, 119, 123, 124, 127, 128,
129, 132, 136, 137, 138, 139, 140,
141, 145, 146, 157, 163, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171, 172, 173,
174, 175, 177, 182, 184, 186, 187,
190, 191, 196, 197, 198, 199, 200,
204, 205, 206, 207, 208, 209, 211,
216, 223, 231, 235, 237, 238, 239,
243, 248, 249, 253, 261, 269
Eulogio · 11
Evzâî mezhebi · 8, 38
Ezher · 49

F

Farazdak · 57, 68

Fars · 27
Farsça · 94
Fâtımîler · 15
Ferâhidî · 86, 242
Feridun Timur · 194, 265
Ferrâ · 87
Feth b. Hâkân · 118, 124, 155, 195, 242
fitne dönemi · 10, 12, 37, 73, 111, 112,
113, 114, 116
Floransa · 192, 193, 195
Fransa · 1, 4, 5
Fuat Sezgin · 197

G

Garcia Gomez · 203, 269
Gavânî · 54, 246
Gırnata Emirliği · 25
Gusn · 64, 65

H

H. Peres · 176, 180
Hakem b. Sâid · 133
Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî · 93
Halîl b. Ahmed · 86, 110, 242, 273
Hammûdîler dönemi · 22, 39, 117, 118,
119, 124, 156
Hannâ el-Fâhûrî · 201, 237
Hansâ · 68
Hânûtu Attâr · 196
Harca · 65
Hâricilik · 39
Hârîse b. Mugalles · 170, 187
Hârûn er-Reşîd · 45, 247, 251
Hasan b. Mâlik b. Ebî Abde · 146
Hassân b. Sâbit · 187
Havva · 193
Hayy b. Yakzân · 92
Helvâ · 197
Hemedânî · 178, 245, 247
Henri Peres · 118, 155
Hristiyan · 2, 7, 8, 10, 14, 15, 18, 19, 25,
26, 34, 35, 36, 40, 48, 49, 80, 93, 109,
122, 155, 189, 192

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Hıristiyanlar · 33, 36, 37, 93, 154, 155, 176
Hiciv · 105, 225
Hikmet · 228
Hişâm b. Abdilmelik · 52
Hişâm b. Abdurrahman · 38
Hişâm b. Muhammed · 24, 227, 258
Homeros · 192
Horatius · 193
Humeydî · 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 26, 50, 52, 55, 59, 62, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 107, 108, 116, 124, 126, 129, 131, 135, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 151, 152, 177, 179, 190, 196, 204, 231, 236, 243, 267
Husrî · 85, 86, 267
Hüseyn ed-Dennân · 170
Hz. İsa · 192, 194
Hz. Meryem · 194
Hz. Muhammed · 10, 32, 153, 185

I

I. Abdurrahman · 5, 6, 7, 8, 28, 35, 41, 46, 53, 81, 89, 97
I. Hakem · 8, 9, 10, 16, 57
II. Abdurrahman · 9, 10, 11, 12, 13, 37, 42, 48, 54, 55, 56, 74, 82, 89
II. Federico · 193
II. Hişâm · 16, 17, 19, 20, 21, 22, 43, 76, 86, 112, 114, 117
II. Muhammed · 19, 20, 112
III. Abdurrahman · 13, 14, 15, 17, 21, 27, 30, 42, 44, 48, 49, 67, 75, 76, 83, 90, 93, 97, 109, 135, 176
III. Hişâm · 24, 25, 132, 133, 134, 135, 144, 145, 221, 227, 235
III. Muhammed · 23, 127, 128, 141
IV. Abdurrahman · 22, 117, 132, 227

İ

İberik · 12, 45

İbn Abd Rabbih · 69
İbn Bâcce · 92
İbn Bessâm · 20, 23, 24, 62, 63, 74, 78, 84, 91, 95, 96, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 180, 184, 186, 187, 190, 191, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 262, 263
İbn Burd el-Asgar · 141, 152
İbn Cevher · 83
İbn Derrâc · 74, 78, 243
İbn Dureyd · 87, 188
İbn Durusteveyh · 87
İbn Ebî Abde · 131
İbn Ebî Âmir · 16, 17, 18, 20, 27, 42, 44, 76, 83, 84, 92, 221
İbn Feth · 140, 142, 143
İbn Hâkân · 13, 42, 50, 62, 69, 70, 72, 78, 84, 86, 92, 95, 118, 124, 126, 132, 139, 140, 146, 147, 152, 154, 155, 156, 157, 161, 176, 179, 180, 191, 230, 242, 267
İbn Haldûn · 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 30, 42, 43, 53, 62, 63, 67, 77, 98, 101, 102, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 125, 129, 130, 132, 135, 141, 174, 190, 233
İbn Hallikân · 3, 45, 54, 70, 72, 74, 78, 81, 84, 86, 87, 88, 91, 92, 95, 96, 101, 110, 111, 139, 140, 151, 166, 188, 196, 198, 245, 246, 268

İbn Hânî · 70, 71, 78, 268
 İbn Hayyân · 11, 12, 30, 108, 119, 121,
 125, 133, 155, 158, 164, 200, 236,
 263, 268
 İbn Hazm · 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 78,
 86, 92, 102, 107, 108, 109, 116, 117,
 118, 119, 126, 127, 128, 130, 137,
 138, 139, 147, 150, 165, 173, 175,
 190, 203, 217, 220, 221, 233, 236,
 258, 264, 265, 268
 İbn Kuteybe · 54, 57, 68, 87, 111, 165,
 184, 187, 206, 246, 268
 İbn Kuteybe ed-Dineverî · 87
 İbn Kuzmân · 77
 İbn Mâkân · 204
 İbn Mes'ade · 188
 İbn Meserre · 92
 İbn Mesleme · 103
 İbn Mukaffâ · 244
 İbn Rüşd · 92
 İbn Sa'id · 45, 56, 98, 100, 106, 113,
 125, 126, 129, 140, 144, 146, 151,
 154, 190, 191, 197, 207, 239, 269
 İbn Sina · 193
 İbn Süfyan · 179, 180
 İbn Tufeyl · 92, 179
 İbn Zekvân · 124, 125, 146, 173, 209,
 230
 İbn Zeydün · 78
 İbrahim b. Muhammed b. Zekeriyâ el-
 Kurtubî · 140
 İbrahim el-Abbâs · 245
 İhsan Abbas · 152, 168, 202, 210, 268,
 270, 272
İlahi Komedya · 158, 178, 179, 189, 190,
 191, 192, 193, 194, 195, 265
 İmâduddin el-İsfahânî · 195

I

İsâ b. Şüheyd · 95, 97

İ

İskimiyat · 138, 201

İsmail b. Yesâr · 206, 207
 İspanya · 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 12, 18, 22,
 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39,
 40, 41, 50, 80, 141, 212, 260
 İspanyolca · 1, 94
 İsrâ · 178
 İstanbul · 4, 40, 42, 265, 267, 268, 270,
 271, 272, 274
 İşbiliyye · 2, 5, 7, 26, 27, 35, 36, 37, 40,
 46, 53, 56, 267
 İtalyanca · 94

J

James Dickie · 72, 196
 Juan Vernet · 180, 237
 Julian Ribera · 28

K

Kadı el-Kudat · 44
 Kahire · 15, 49, 51, 90, 197, 264, 265,
 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272,
 273
 Kahtân · 29
 Kâlî · 45, 50, 68, 83, 85, 86, 87, 88, 94,
 270
 Kâsım b. Asbağ · 91
 Kâsım b. Hammûd · 22, 117, 119
 Kâsım b. Muhammed · 38
 Kavanke · 163
 Kays · 8, 26, 53, 68, 95, 96, 165, 166,
 170, 171, 184, 185, 186, 206, 207,
 254, 261, 270
 Kays b. el-Hâtım · 166, 170, 171, 186
 Kitâbu keşfi'd-dek ve âsârü's-ş-şek · 197
Kitabu nevâdiri'l-luga · 86
 Kur'ân · 38, 74, 83, 142, 178, 188, 249,
 254, 274
 Kureyş · 5, 96, 185
 Kurtuba · 2, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 17, 21,
 22, 23, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 44, 45,
 49, 50, 63, 70, 72, 94, 99, 101, 112,
 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120,
 121, 123, 125, 126, 127, 128, 129,

İBN ŞÜMEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

130, 132, 135, 139, 140, 146, 155,
156, 162, 163, 177, 195, 196, 201,
205, 216, 224, 226, 230, 232, 234,
235, 239, 252, 256, 263, 273
Kurtuba Üniversitesi · 49
Kuzey Afrika · 1, 2, 3, 5, 6, 7, 15, 17, 18,
21, 26, 30, 39, 42, 43, 47
Küttâb · 173

L

*La Escatalogia Musulmana en la Divina
Komedia* · 189
La Fontaine · 158, 179
Latin · 93, 109, 192, 193
Latince · 28, 37, 48, 49, 64, 77, 88, 93,
94, 109, 176, 195
Lebid · 187
Leon Krallığı · 18
Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb · 113

M

Mâ · 198
Madrid · 50, 163, 265, 266, 267, 272
Makâmât · 178
Malaga · 2
Mâleka · 2, 24, 39, 40, 127, 128, 129,
146
Mâlikî fukahâsı · 91
Mâlikî mezhebi · 8, 38, 39, 91
Mansûr b. Ebî Âmir · 16, 39, 74
Matla · 64, 65
Medine · 21, 42, 51, 90
Mehdî · 19, 20, 45, 114, 115
Mekke · 40, 51, 90
Merc Râhit Savaşı · 96
Mersiye · 230
Mescid-i Kurtuba · 41
Mesleme b. Ahmed el-Macritî · 93
Mevâlî · 30
Meymûn b. Kays Cender · 185
Miguel Asin Palacios · 189
Miraç · 178, 180, 189
Mubberred · 87

Mucâhid · 130, 131, 144
Mucûn · 221
Muhammed b. Ebân el-Kurtubî · 87
Muhammed b. Hişâm el-Mervânî · 85
Muhammed b. Kâsım · 138, 201
Muhammed b. Mugîs · 85
Muhammed b. Mûsâ er-Râzî · 90
Muhammed b. Şehis · 43
Muhammed b. Tâvî et-Tancî · 197
Muhammed b. Zeyyâd · 245
Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabrî · 62
Munzir b. Sa'id el-Ballûtî · 78, 91
Murtazâ · 22
Mûsâ b. Nusayr · 3, 5, 26, 80, 141, 264
Mushaffî · 15, 16, 76, 83
Mustahzir · 23, 118, 125, 126, 127, 144
Mustekfî billâh · 23
Muvaffâk · 130, 131, 144
Muvaşşah · 61, 62, 63, 64, 65, 67, 77,
138
Muvelledûn · 9, 10, 12, 27, 33, 36, 37,
57, 58
Muzaffer · 18, 19, 84, 103, 104, 106,
111, 113, 119, 121, 122, 123, 126,
221
Müberred · 188
Münzir · 11, 12, 13, 187
Müslim b. el-Velîd · 54
Müslim b. Velîd · 166
müslüman İspanyası · 1
Müstekfî · 127, 141
Mütenebbî · 71, 166, 167, 170, 172, 187,
247

N

Nâbiğa · 68, 167
Nâsır lî dînillâh · 19
Nasuhi Ünal Karaarslan · 183
Necd · 131
Nesib · 211
Nesir · 89, 260
Nizamiye Medresesi · 50

O

Ovidius · 193

Ö

Ömer b. Ebî Rabi'a · 206
Ömer b. Hafsûn · 12
Ömer Ferruh · 67, 159
Övgü · 217, 219
Övünme · 217

P

Paris · 6, 268, 271, 272
Paulus Ocoslus · 93
Pirene dağları · 2

R

Remâdî · 72, 73, 78
Risâle fî fadlî'l-Endelüs · 175
Rodrik · 3, 5
Roma kralı · 193
Ronda · 2
Rusâfe · 41, 60, 89

S

Said el-Luğavî · 45
Saka · 88
Sakâlibe · 27
Sancho · 88
Sanchol · 19, 111
Sanchuelo · 111
Sebte valisi · 117
Sehl b. Hârûn · 236, 244, 245, 247, 251
Selahaddin Eyyûbî · 193
Sevilla · 2, 3
Sibeveyh · 110, 188, 242
Simt · 65

Slav · 17, 27, 99
Sokrates · 193
Suriye · 4, 38, 41, 91, 193
Süleyman b. el-Hakem · 20
Süleyman el-Musta'in · 20, 21, 143

Ş

Şaffî · 91
Şâfî mezhebi · 38
Şam · 4, 5, 26, 38, 40, 51, 71, 90, 95, 96,
99, 262, 265, 267, 269
Şâmiyyûn · 26
Şarap · 55, 75, 224, 246
Şîa · 18, 39
Şîî · 15, 39, 118
Şîilik · 39
Şurta · 113
Şüheyd b. Îsâ b. Şüheyd · 97

T

Tâm · 64
Tarafa · 165, 170, 171, 184, 186, 273
Târik b. Ziyâd · 3, 16, 26
Târîhu iftitâhi'l-Endelüs · 3, 4, 5, 6, 8, 9,
11, 38, 42, 46, 48, 52, 53, 56, 57, 90,
97, 269
Tasrîf · 93
Tasvir · 53, 213
Tavîl vezni · 196
Tavşih · 61
Tıp · 92, 93
Tihâme · 130
Tubnî · 129
Tudmir · 80, 99
Tuleytula · 13, 35, 36, 46, 94

U

Ubâde b. Mâissemâ · 138
Ubâde el-Kazzâz · 63
Ubeydullah b. Yahyâ · 75
Usâme b. Rebî'a el-Kurtubî · 85

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Useymâ · 122

Uteybe b. Nevfel · 170, 186

Ü

Ümmü Seleme mezarlığı · 152

V

V. Abdurrahman · 23, 118, 125, 127,
139, 140, 146

Vaddâh b. Rezzâh · 95

Vâfidîler · 26, 52

Valilik dönemi · 5, 6, 47

Van Gelder · 168, 202

Vandallar · 1, 21

Velîd b. Abdilmelik · 3, 4

Velîd b. Abdirrahman b. Ganîm · 82

Venedik · 191

Vezir · 129, 160

Vizigot · 3, 12, 34

Vizigotlar · 3, 32, 33

Y

Yahudi · 37, 122, 252

Yahudiler · 33, 37

Yahyâ b. Ali · 22, 23, 118, 125, 128,
130, 132, 140, 146

Yahyâ b. Yahyâ · 38, 91

Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî · 38

Yahyâ el-Gazâl · 55

Yakût · 108

Yemenliler · 8, 26

Yunan · 92, 109, 176, 178, 189, 192, 193

Yunan felsefesi · 92, 109, 176

Yunanca · 94, 176

Yûsûf b. İshak el-İsrâîlî · 252

Yusuf el-Fihri · 6, 81

Yuvanus · 88

Z

Zâhirî · 38, 91, 173

Zâhirî mezhebi · 38, 91

Zecel · 77

Zehebi · 72, 95, 96, 197, 198, 236, 274

Zehîre · 20, 23, 24, 62, 63, 74, 78, 84,

91, 95, 96, 99, 100, 101, 103, 104,

105, 106, 107, 108, 109, 110, 114,

115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,

122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,

129, 130, 131, 132, 133, 134, 135,

137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,

144, 145, 146, 148, 149, 150, 151,

152, 153, 154, 155, 157, 158, 159,

160, 161, 162, 163, 165, 166, 167,

168, 169, 170, 171, 172, 173, 174,

175, 177, 179, 180, 184, 186, 187,

190, 191, 195, 197, 198, 199, 200,

201, 204, 205, 206, 207, 208, 209,

211, 212, 213, 214, 215, 216, 217,

218, 220, 221, 222, 223, 224, 225,

226, 227, 228, 229, 231, 232, 233,

234, 235, 236, 238, 239, 240, 241,

242, 243, 244, 245, 246, 247, 248,

249, 250, 251, 252, 253, 254, 255,

256, 257, 258, 262, 263, 267

Zehrâ · 17, 20, 42

Zehrâvî · 93

Zeki Mubarek · 158, 181, 237, 251

Ziryab · 45

Zuheyr b. Ebî Sulmâ · 68, 187

Zuheyr b. Numeyr · 165, 167

Zuheyrî · 204

Zühd · 69, 228, 229

Dr. Mustafa AYDIN

1956 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Dr. Mustafa Aydın, ilk, orta ve lise eğitimini Trabzon'da tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinden mezun oldu.

Daha sonra eğitimine yurtiçi ve yurt dışında devam ederek, dil bilimi alanında master ve doktora çalışmalarını tamamladı. Akademik çalışmalarına ise halen devam etmektedir.

Dr. Mustafa Aydın, 1975-1995 yılları arasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin çeşitli kademelerinde bulunduğu yurtiçi ve yurt dışı görevlerinden sonra, 1995 yılında ordudan emekli olarak, İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine başladı.

Güçlü, dinamik, üretken yönetim anlayışına sahip bir yönetici ve lider olarak bilinen Dr. Mustafa Aydın, bilimsel ve teknolojik çalışmaları, profesyonel kadrosu ve uluslararası kalite güvence sistemi ISO 9001 ile başlayan hizmet yolculuğuna, hayata geçirdiği şirket ve kurumları BİL Holding çatısı altında birleştirerek devam etti.

2003 yılında Mütvevelli Heyet ve Yönetim Kurulu Başkanlığı görevlerini yürüttüğü Anadolu Eğitim ve Kültür Vakfı (AKEV) ile Türkiye'nin ilk vakıf meslek yüksekokulu olma özelliğini taşıyan Anadolu BİL Meslek Yüksekokulunu kuran Dr. Mustafa Aydın, bunu takiben, 2007 yılında kurmuş olduğu İstanbul Aydın Üniversitesine, 2017 yılında 4 bin 500'ü uluslararası 41 bin öğrencisi ile son 9 yıl içinde en çok tercih edilen vakıf üniversitesi ve Türkiye'nin en büyük vakıf üniversitesi kimliğini kazandırdı.

Dr. Mustafa Aydın halen BİL Holding Yönetim Kurulu Başkanlığı ve İstanbul Aydın Üniversitesi Mütvevelli Heyet Başkanlığı görevini yürütmektedir.

Yayınlanmış birçok eseri ve makalesi olan Dr. Mustafa Aydın, çok sayıda ulusal ve uluslararası konferanslarda yer almıştır. İşadamı ve eğitimci kimliğinin yanı sıra, Türkiye Sigarayla Savaş Derneği (TSSD), Anadolu Eğitim ve Kültür Vakfı (AKEV), Ulusal Franchising Derneği (UFRAD), Avrasya Üniversiteler Birliği (EURAS), Karadeniz Franchising Derneği (BSFF) Küçükçekmece Kent Konseyi, DEİK Eğitim Ekonomisi İş Konseyi gibi sivil toplum örgütlerinin başkanlığını, Dünya Franchising Konseyi Dönem Başkanlığını, Avrupa-Akdeniz Ulusal ve Yerel Yönetimler Birliği (COPPEM) ve Avrupa Franchise Federasyonu'nun (EFF) da Başkan Yardımcılığı görevlerini yürütmektedir.

Dr. Mustafa Aydın, İslam Dünyası Yılın Eğitimcisi, Yılın Girişimcisi, Yılın En iyi Üniversitesi, Yılın Sivil Toplum Örgütü ve WHO Üstün Başarı Ödülü gibi birçok prestijli ödülün de sahibi olmuştur. Aynı zamanda köşe yazarlığı yapmakta ve Endülüs devletinin politik önemine dikkat çeken "İbn-i Şühedy" ve "Tevabi ve Zevabi" adında İngilizceye de çevrilmiş iki kitabı bulunmaktadır.

İyi derecede Arapça ve İngilizce bilen Dr. Mustafa Aydın, kendisini "varlığını ülkesine adanmış bir eğitim gönüllüsü" olarak tanımlar. Dr. Mustafa Aydın evli ve 3 çocuk babasıdır.